

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

На правах рукопису

ПАНФІЛОВА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 94(477)/(092)

**УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В СУСПІЛЬНО-
КУЛЬТУРНОМУ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ
ГАЛИЧИНИ (1923 – 1939)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

доктора історичних наук

Науковий консультант:
доктор історичних наук
Соляр Ігор Ярославович

Львів – 2016

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ

- ББСУ – Безпартійний блок співпраці з урядом
ВКП(б) – Всесоюзна Комуністична партія більшовиків
ВПУВ – Взаїмна поміч українського вчителства
ВУНК – Всеукраїнський національний конгрес
ГДУМ – Гурток діячів українського мистецтва
ГКРУ – Громадський комітет рятунку України
ГРП – Галицька робітничка партія
ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області
ДАЛО – Державний архів Львівської області
Записки НТШ – Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові
ЗУЗ – Західні українські землі (Галичина)
ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
ІРСД – Інтернаціональна революційна соціал-демократія
КК – Контактний Комітет
КОЗЗ – Комітет оборони західноукраїнських земель
Комінтерн – Комуністичний Інтернаціонал
КПЗУ – Комуністична партія Західної України
КПП – Комуністична партія Польщі
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
КПСГ – Комуністична партія Східної Галичини
МВС – Міністерство внутрішніх справ
МЗС – Міністерство зовнішніх справ
Наркомат – Народний Комісаріат
НК – Народний Комітет
НКЗС – Народний комісаріат зовнішніх справ
НТШ – Наукове товариство ім. Шевченка
ОУН – Організація українських націоналістів

ПКК – Підготовчий Конгресовий Комітет
ППС – Польська партія соціалістична
Профрус – Професійна організація українського студентства
ПУНС – Партія українського народного єднання
РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)
р-н – район (адміністративна одиниця)
РНК – Рада народних комісарів
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РСДРП – Російська соціал-демократична робітничка партія
РСУК – Ревізійний союз українських кооперативів
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
РТП – Руське товариство педагогічне
РУРП – Русько-українська радикальна партія
СВУ – Спілка визволення України
СПГ – Союз протиалкогольних гуртків
СРІ – Соціалістичний Робітничий Інтернаціонал
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СУА – Союз українських адвокатів
ТВО – Товариство вакаційних осель
ТВПД – Товариство взаємної помочі дяків
ТОНУЕ – Товариство опіки над українськими емігрантами
ТПіЖ – Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка
ТПО – Товариство прихильників освіти
ТУП – Товариство українських правників
УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
УВО – Українська військова організація
УГА – Українська галицька армія
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

УГТ – Українське гігієнічне товариство

УКНП – Українська католицька народна партія

УКС – Український Католицький Союз

УКТОДІ – Українське товариство допомоги інвалідам

УКТОДОМ – Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над

молоддю

УКТОНІ – Українське крайове товариство опіки над інвалідами

УЛТ – Українське лікарське товариство

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання

УНДП – Українська національно-демократична партія

УНО – Українська народна обнова

УНР – Українська Народна Республіка

УНТП – Українська народно-трудова партія

УПНР – Українська партія національної роботи

УПП – Українська партія праці

УПР – Українська парламентська репрезентація

УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів

УПТ – Українське педагогічне товариство

УРП – Українська радикальна партія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСДП – Українська соціал-демократична партія

УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія

УСДС – Українська соціал-демократична спілка

УСРП – Українська соціалістично-радикальна партія

УСРР – Українська соціалістична радянська республіка

УТТ – Українське технічне товариство

УФВВС – Український фонд воєнних вдовиць і сиріт

УХО – Українське християнське об'єднання

УЦКДЖП – Український центральний комітет допомоги жертвам
повені

УЦР – Українська Центральна Рада

ФНС – Фронт національної єдності

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських
об'єднань України

ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України у
Львові

ЦК – Центральний Комітет

ЧА – Червона армія

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ	2
ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГАЛИЧИНИ В	
НАУКОВІЙ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ ст. –	
ПОЧАТКУ ХХІ ст.	
1.1. Історіографія проблеми	15
1.2. Джерельна база	40
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Методи, принципи дослідження та термінологічний апарат ..	51
2.2. Теоретико-правові засади діяльності	
громадських організацій	65
РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ХІХ ст. – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	
3.1. Початки українського національно-культурного	
та політичного руху в Галичині	
(кінець ХVІІІ ст. – перша половина ХІХ ст.)	81
3.2. Кристалізація інституцій громадянського суспільства	
в Галичині (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.)	101
3.3. Громадські організації у роки Першої світової	

війни та післявоєнний період: політичний вимір 117

РОЗДІЛ 4. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

4.1. Наукові та педагогічно-просвітні товариства та їх роль
у піднесенні національної свідомості українців 178

4.2. Громадські організації учительського профілю 209

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІЧНІ ТОВАРИСТВА

5.1. Боротьба польської влади з українською
кооперацією у 1920-х – першій половині 1930-х рр. 233

5.2. Розвиток кооперативного руху у другій половині 1930-х рр.. 249

РОЗДІЛ 6. МОЛОДІЖНІ ТА ЖІНОЧІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

6.1. Молодіжні та тіловиховні об'єднання 263

6.2. Жіночі товариства 293

РОЗДІЛ 7. СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

7.1. Організаційне становлення соціально
орієнтованих об'єднань 306

7.2. Союз українських адвокатів: боротьба з
утисками українців у національно-культурній

та політичній площині 318

РОЗДІЛ 8. ВЗАЄМИНИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ПОЛІТИЧНИМИ ПАРТІЯМИ ТА УПР

8.1. Боротьба політичних партій за вплив
на громадські організації 328

8.2. Співпраця громадських організацій з УПР 348

ВИСНОВКИ 371

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 375

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розглядаючи політико-правову думку Галичини кінця XIX – початку XX ст., неможливо оминати увагою діяльність українських громадсько-політичних інституцій, членами яких були відомі громадсько-політичні діячі, письменники, мислителі, літературознавці. Вони стали фундаторами національно-державницького напрямку в українській політичній думці, утверджували українські національні інтереси на тлі антиукраїнської політики центральної і місцевої влади Австро-Угорщини та Другої Речі Посполитої, надавали соціально-правову допомогу українську населенню, що мало стати важливим чинником у боротьбі за національні та політичні права. Уже цей неповний перелік здобутків українських громадських організацій змушує звернутися до їх ідейних витоків, основних напрямів діяльності на тлі суспільно-політичних, національно-культурних та соціально-економічних процесів міжвоєнної Польщі.

Для комплексного дослідження соціально-економічних та національно-політичних передумов формування, становлення й діяльності громадських структур – основи громадянського суспільства необхідно переосмислити усталені принципи характеристики соціально-економічних, культурно-освітніх та національно-політичних процесів. Актуальність теми дослідження також зумовлюється науковими обставинами, адже в українській історіографії до сьогодні не існує жодного спеціального дослідження, присвяченого діяльності українських інституцій із розв’язання, економічних, політичних, національно-культурних, соціальних проблем українців Галичини за міжвоєнного періоду XX ст.

Узагальнення досвіду формування й діяльності громадських структур Галичини має не лише наукове, але й практичне значення, насамперед для розбудови демократичної й соборної України. Одним із головних об’єктів дослідження гуманітаріїв є громади, спілки та об’єднання (господарсько-

економічні, фінансово-кредитні, культурно-освітні, політичні, церковно-релігійні, молодіжні, спортивно-військові), які відіграли важливу роль у поступальному розвитку суспільства, а отже – в успішній розбудові демократичної незалежної соборної України, реалізації її неухильного прагнення – стати складовою частиною європейського і світового цивілізаційного процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана у відповідності з науково-дослідними темами Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українсько-польські взаємини в контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі (номер державної реєстрації 0109U006867) та «Українсько-польські взаємини на західноукраїнських землях (кінець XIX – початок XXI ст.): історичні моделі, етнічний, політичний та загальнолюдський виміри» (номер державної реєстрації 0115U007193).

Мета дисертаційної роботи – проаналізувати діяльність громадських організацій в Галичині в контексті суспільно-політичних та соціально-економічних процесів.

Для реалізації мети поставлено **завдання** дослідити:

- ступінь наукової розробки проблеми та її джерельну базу, теоретико-методологічні засади дослідження;
- суспільно-політичні обставини, етапи формування, становлення структур громадянського суспільства в Галичині в період реформ в Австро-Угорщині, роки Першої світової війни;
- вплив політичних чинників, соціально-економічних реформ Другої Речі Посполитої на формування українських громадських спілок й об'єднань, розвиток кооперативного руху;

- роль інтелігенції у культурно-освітній діяльності в утвердженні національної ідентичності, захисті соціальних і національних прав галицьких українців;

- зміст, форми, засоби діяльності товариств економічного, політичного, національно-культурного спрямування, їхню роль у соціально-правовому захисті різних верств населення;

- рівень співпраці громадських інституцій із Українською парламентською репрезентацією, українськими політичними партіями;

- значення товариств Галичини у консолідації українського суспільства, гартуванні національно-патріотичного духу населення, розвитку національної свідомості.

Об'єкт дослідження – українські громадські організації політичного, соціально-економічного, національно-культурного, спортивно-виховного та ін. спрямування.

Предмет дослідження – напрями, форми, засоби реалізації статутних положень громадськими організаціями.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють 1923–1939 рр. Нижня хронологічна межа зумовлена юридичним оформленням входження Галичини до складу Польської держави, верхня – початком Другої світової війни.

Географічні межі дисертації визначаються теренами Галичини. За адміністративним поділом міжвоєнного періоду ХХ ст. – це території Львівського, Тернопільського, Станіславського воєводств.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що *уперше в українській історіографії:*

- здійснено спеціальне комплексне дослідження діяльності українських громадських організацій Галичини у 20–30-х рр. ХХ ст.;

- окреслено національно-культурний, політичний, соціальний складник ідеології і практики українських масових і станово-професійних громадських організацій;

– висвітлено оцінку українськими громадськими організаціями тенденцій національної, соціально-економічної політики Другої Речі Посполитої;

удосконалено:

– положення про те, що громадські організації українців перетворилися на так звані «держави у державі», оскільки за умов польського політичного режиму вони виконували частину державних функцій у національно-культурній, соціально-правовій сферах, захисту і надання допомоги українській громадськості, що зазнавала різних форм дискримінації;

– типологію українських громадських товариств ХХ ст. на основі визначення їх соціальної бази, суспільних функцій та інших критеріїв, положення про значні розходження теоретичних обґрунтувань побудови незалежної, соборної Української держави елітою Галичини та Наддніпрянщини;

отримали подальший розвиток:

– осмислення концепцій, програм і доктрин українських громадсько-політичних організацій першої половини ХХ ст., спрямованих на протистояння антиукраїнській політиці Польської держави та комуністичній владі в Наддніпрянщині;

– питання взаємин українських та неукраїнських громадських інституцій Галичини;

– політико-правові засади діяльності громадських організацій Галичини.

Методологічну основу праці становлять принципи історизму, системності та об'єктивності в підході до висвітлення подій минулого на основі комплексного вивчення джерел і наукової літератури. При вирішенні поставлених завдань використано загальнонаукові (систематизації, типологізації, ретроспекції), спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, історично-порівняльний, критично-аналітичний, біографічний) методи.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що фактичний матеріал, висновки дисертаційної роботи можуть використовуватися у лекційних курсах з історії України, українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст., української кооперації, а також у політологічних студіях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, виступах на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Концептуальні засади трансформації владних інститутів, процесу вироблення і здійснення публічної політики» (Львів, 2008); Міжнародній науковій конференції «Проблеми соборності України в контексті сучасного розвитку (до 90-ї річниці проголошення Акту злуки)» (Львів, 2009); Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 2010, 2012–2014); Міжнародній науковій конференції «Історичні постаті Галичини» (Львів, 2010); Міжнародній науковій конференції «Актуальні питання публічного управління» (Феодосія, 2010); Міжнародній науковій конференції «Українсько-польське пограниччя крізь призму століть» (Дрогобич, 2010); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2011); Міжнародній науковій конференції «Україна в етнокультурному вимірі століть» (Київ, 2012); II, III, VI наукових читаннях імені академіка Я.Д. Ісаєвича (Львів, 2012, 2013, 2016); Міжнародній науковій конференції «Економіка та бюрократія у відкритому суспільстві» (до 130-ї річниці з дня народження Людвіга фон Мізеса) (Львів, 2010–2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація системи державного управління: теорія та практика» (Львів, 2012); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2014); Всеукраїнській науково-практичній

конференції (Етнополітичні та етнокультурні процеси Карпатського євро регіону» (Мукачево, 2014); Міжнародній науковій конференції «Україна – Польща – Європейський Союз» (Львів-Ольштин-Остроленка, 2014); Міжнародній науковій конференції «Gnieznienskie studia europejskie» (Poznan-Gniezno, 2016).

Публікації. Основні концептуальні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 3 монографіях, одна з яких у співавторстві (особистий внесок здобувача 55 %), 49 наукових статтях, 24 з яких опубліковано у фахових виданнях, що належать до переліку ДАК Міністерства освіти і науки України.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається із переліку умовних скорочень і позначень, вступу, восьми розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг рукопису – 559 с. (основний текст – 374 с.), список використаних джерел нараховує 1911 позицій.

РОЗДІЛ 1

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГАЛИЧНИНИ В НАУКОВІЙ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

1.1. Історіографія проблеми

Громадянське суспільство – це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські організації) та різноманітні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють усі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини.

Зважаючи на таку багатоаспектність досліджуваної проблеми, історіографію доцільно розділити не тільки за хронологічним (а) науково-популярні й наукові праці, опубліковані у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (до початку Першої світової війни); б) монографії та розвідки українських громадсько-політичних діячів періоду Першої світової війни та національно-визвольних змагань; в) наукові студії міжвоєнного періоду ХХ ст.; г) дослідження радянських та вчених діаспори; д) історіографія періоду незалежної України), але й тематичним принципом, тобто виокремити декілька підгруп:

1. Дослідження, які присвячуються політиці владних органів Австро-Угорщини, ЗУНР та Другої Речі Посполитої у сфері формування громадянського суспільства;

2. Книги і статті, які відображають особливості створення і діяльності політичних партій, громадських організацій, кредитних, спортивних товариств та спілок у Західній Україні другої половини XIX – першої половини XX ст.;

3. Наукові праці, які стосуються духовно-культурної сфери.

Важко не погодитися з івано-франківським істориком М. Кугутяком, який зауважив, що «в Україні, як в минулому, так і тепер, навколо співвідношення проблем громадянського і національного спостерігається гостра боротьба як на політичному, так і науково-теоретичному рівнях. Сучасний стан проблеми характеризується наявністю багатьох політизованих концепцій, різноманітністю визначень української національної ідеї та громадянського суспільства» [843, с. 2].

Дослідження першої підгрупи, які опубліковані у другій половині XIX – на початку XX ст., знайомлять із зародженням громадянських інституцій у Галичині, значно менше – із політикою Австро-Угорської та місцевої влади у сфері становлення громадянського суспільства. Все ж таки, розглядаючи наукові праці цієї тематичної ніші, відзначимо значні напрацювання відомих українських громадсько-політичних діячів Галичини та Наддніпрянщини. Більшість із них з'явилися на початку XX ст., або ж безпосередньо напередодні Першої світової війни. У роботах О. Барвінського «З остатніх десятиліть XIX віку» [361], Н. Вахнянина «Причинки до історії руської справи в Галичині в літах 1848–1870» [424], В. Доманицького «Про Галичину та життя галицьких українців» [593], Д. Донцова «Сучасне політичне положення нації і наші завдання (Реферат виголошений на II всеукраїнським з'їзді в липні 1913 року у Львові)» [596] знаходимо чимало фактологічного матеріалу, який стосується зародження громадянського суспільства в Галичині в контексті діяльності органів державної влади.

Звичайно, не можемо оминати увагою науково-популярні та наукові розвідки класиків української соціалістичної думки, державників М. Драгоманова [606], [607], [608], [609], І.Франка [1438], [1439], [1440],

[1441], [1442], [1443], [1444], [1445], [1446] та М. Грушевського [552], [553], [554], [555], [556], [557], [558]. Кожен із них певною мірою торкався проблеми формування громадянського суспільства та діяльності різноманітних громадських організацій, проте у значно ширших проблемних дискурсах.

Одним із фундаторів вивчення теорії громадянського суспільства серед українських науковців був М. Драгоманов. Громадянське суспільство, на його думку, формується внаслідок еволюції людського суспільства шляхом поступових перетворень. Усвідомлюючи утопічність побудови громадянського суспільства в умовах панування Російської імперії, М. Драгоманов закликав до повалення існуючого ладу, що привело б до досягнення політичної свободи, основними елементами якої він вважав:

- недоторканість тіла для принизливих покарань і смертної кари;
- недоторканість особи житла для поліції без судового рішення;
- недоторканість приватних листів і телеграм;
- недоторканість національності в приватному та публічному житті;
- свобода вибору місця проживання і занять;
- релігійна свобода;
- свобода товариств і об'єднань;
- право опору незаконним діям урядовців тощо [606, с. 244].

Підсумовуючи М. Драгоманов відзначав, що «держава, в якій під видом самодержавства панує сваволя чиновників, і в якій навіть у податковій системі існують станові привілеї, в якій панує система насильницького обрусіння усіх неросійських елементів, поліцейська охорона панівної церкви і немає самої елементарної особистої недоторканості... така держава не може ревнісно слугувати справі свобод і самоврядування...» [606, с. 244].

І. Франко також ототожнював громадські організації передусім із свободою. Він відзначав, що «поняття про життя з людьми... то є поняття істинності, справедливості, правди, приязні та добра. Ці поняття є основою моральності», а мораль «змінює тваринну природу людини робить її здатною

до сприйняття щастя, як внутрішнього самозадоволення, так і суспільного, що ґрунтується на узгодженій праці всіх людей і на братській взаємній любові» [1198, с. 161].

Уявляючи громадянське суспільство, як суспільство «щастя і свободи», І. Франко констатує, що «народи тільки тоді зможуть досягнути щастя і свободи, коли всі будуть вченими працівниками, тобто коли кожний буде розвинутий розумово, по можливості якнайвсебічніше, і коли кожен буде у змозі використовувати свої сили на добро загалу і на добро своє власне» [648, с. 229].

Інша не менш важлива умова переходу до громадянського суспільства – люди повинні стати «тільки людьми» і створити «вільну громаду». Тоді у суспільстві «все буде по-людському, бо люди перестануть бути «панамі і слугами». Тільки такі свідомі своєї «людськості» люди зможуть створити вільну громаду – суспільство вільних особистостей, де немає необхідності насильства, диктатури, обмеження свободи. Держави не буде у такій громаді, бо «над народом не буде управи згори, а сам народ здолає управляє сам собою, працює сам на себе, сам образується і сам обороняється» [648, с. 229].

Значно раніше від українських дослідників свої наукові праці, присвячені політиці Австро-Угорської влади у національно-культурній, соціально-економічній сфері, почали публікувати австрійські та польські історики. Вони намагалися акцентувати на історичних передумовах входження краю до складу Австрійської імперії, продемонструвати переваги законодавчої системи, політичного та адміністративного устрою, вказати на лояльне ставлення влади до українців.

Історико-правові та політологічні праці В. Калінки «Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim» [1676], С. Шнюр-Петльовського «Z przeszłości Galicji» [1810], О. Бальцера «Historia ustroju Austrii w zarysie» [1571], Г. Гроссмана «Rozległość Galicji po zadęciu jej przez Austrię» [1650],

Е. Дубановича «Prawno-państwowe stanowisko Królestwa Galicji i innych krajów przedlitewskich» [1619], Б. Лозинського «Galicyski sejm stanowy (1817 – 1845)» [1719], Б. Вінярського «Ustrój prawno-polityczny Galicji» [1886], С. Качали «Polityka Polaków względem Rusi» [1675] та ін. правники та історики розкривають особливості становища польського, рідше – українського населення у Галичині, вплив місцевої та центральної влади на їх національно-культурний розвиток.

Підсумовуючи відзначимо, що «заслугою громадських об'єднань Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. є те, що вони навчили людей слухати один одного, виробили вміння об'єднуватись навіть за умови різних політичних поглядів. З погляду громадянської культури, важливим та істотним було те, що існувала взаємна довіра між українською освіченою елітою та народними масами, а також довіра й співпраця між українськими депутатами Сейму, що були представниками різних політичних партій, їх здатність до компромісу. Отже, в Західній Україні громадянське суспільство було розвинутим, як ніколи до або після того. Його зростання було швидким і несподіваним» [1335].

Значно більше наукових та науково-популярних праць українських та польських істориків присвячено громадським організаціям та першим політичним партіям, які почали створюватися у Галичині наприкінці ХІХ ст. «Весна народів» стала відправною точкою для пожвавлення національно-культурного руху українців, перенесення вимог українців із культурної площини в політичну.

З-поміж тогочасних досліджень українських вчених, виокремимо працю О. Терлецького «Москвофіли й народовці в 70-их рр.» [1372], передруковану згодом у Записках НТШ. У праці показано витоки та становлення національного руху українців, успіхи та невдачі їх національно-культурних домагань. Зазначимо, що українська і польська історіографія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відзначалася крайньою

необ'єктивністю, спрямовувалася на возвеличення здобутків однієї течії, та применшення іншої. Політичний фактор ще більше поглиблював суб'єктивістський підхід до історіописання.

Нова сторінка у дослідження перспектив побудови громадянського суспільства на західноукраїнських землях наступила після початку партійної структуризації суспільства. У 1890 р. у Галичині утворено РУРП, згодом – УНДП, УСДП, що посилювало протистояння в краї в ідеологічній площині, привело до появи низки наукових робіт, авторами яких, здебільшого, були самі активісти партій.

Чи не найбільше прагнення до побудови громадянського суспільства проявлялося у представників соціалістичної течії. Якщо не брати до уваги національні домагання (усі українські партії відстоювали право українського народу на автономію, поділ краю на українську та польську частини тощо), боротьба за «рівність, свободу слова, друку, зборів» були пріоритетними завданнями саме членів РУРП-УРП та УСДП (зважаючи на вплив марксистської ідеології).

«Ідейним спадкоємцем» М. Драгоманова був М. Павлик, який, за визначенням сучасних істориків, «був послідовником прогресивної позитивістської школи, світорозуміння якої мало, в основному, науково-природничий, раціоналістичний характер, відзначалося пошуками відповіді на найбільш актуальні питання буття світу й людини» [806]. Саме він у чисельних розвідках актуалізував проблему становлення громадянського суспільства у Галичині, наголосив на необхідності розбудови мережі українських громадсько-політичних організацій політичного та національно-культурного характеру.

Політичні партії та громадські організації – незмінний об'єкт наукового зацікавлення Ю. Бачинського [368], М. Лозинського [908], [911], В. Левинського [877], [879], [880], С. Петлюри [1099] та ін. українських політків та громадських діячів. Проте названі автори не тільки

охарактеризували особливості розвитку кожної з політичних сил Галичини, але й спробували знайти відповідь на запитання: «Яким чином можлива побудова громадянського суспільства у тогочасних суспільно-політичних умовах?». Зокрема соціал-демократ Ю. Бачинський вважав, що один із таких шляхів – революційний. Він розділив революції на дві стадії: деструктивну і конструктивну. На першій стадії завдання революції полягає в тому, щоб підірвати існуючі суспільні інституції, усунути від влади пануючу еліту, зруйнувати суспільний устрій. Друга стадія – конструктивна. На цій стадії революція повинна замість зруйнованих інституцій створити нові, революційні ватажки мають стати новою елітою [1047, с. 18].

У працях польських істориків – І. Дашинського [1614], Й. Правдича [1789], В. Фельдмана [1629] виокремлено певні фрагменти історії Галичини, які свідчать про політизацію галицького суспільства, наголошено на особливостях розвитку польського соціалістичного і національно-демократичного руху у краї, вказано на протистояння і факти співпраці громадських організацій українців і поляків.

Підсумовуючи відзначимо, що «конституційна правова політична система Габсбурзької імперії надавала широкі можливості для організації громадських об'єднань різних соціальних верств українського населення: від культурно-мовно-просвітницьких, суспільно-політичних до фінансово-економічних громад. Найвагомим наслідком діяльності громадських організацій Галичини було те, що український народ створив громадські органи самоврядування. Сформувався ліберально-демократичний менталітет. Вірність культурно-історичним традиціям народу забезпечила їх збереження та розвиток. Громадянська культура відзначалася високим рівнем моральності і духовності, що вберегло народ від громадянської війни» [1335, с. 62].

Вододілом між першим та другим періодом в історіографії досліджуваної проблеми стала Перша світова війна, яка змінила вектори наукового зацікавлення українських та польських дослідників, підвищила

зацікавлення вчених до проблеми формування громадянського суспільства. Більшість досліджень, які опубліковані у 1914 – 1923 рр., присвячувалися українським громадським інституціям, аналізу їх появи, діяльності та причин поразки у національно-визвольних змаганнях тощо.

Упродовж Першої світової війни українцями були створені нові громадські інституції, серед яких – ГУР, ЗУР, СВУ. В еміграції представники цих організацій опублікували серію історичних праць, у яких відобразили історію їх створення та діяльності, власне бачення вирішення «національного питання». Зокрема у колективній історично-мемуарній роботі «Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік» [1079] (статті Л. Цегельського [1479]) показано внесок організації в утвердження ідеї державності українських земель. Виділимо також дослідження Ю. Липи [892], В. Дорошенка [597], [598], [599], [600], [601], [602], [603], [604], [605] М. Меленевського [965] та О. Скоропис-Йолтуховського [1257], [1260] які присвячувалися СВУ та В. Темницького [1364], [1365], [1366], [1367], які приурочувалися ЗУР.

Українські громадські організації значну увагу приділяли формуванню основ громадянського суспільства. Проте у військових умовах роздуми тогочасних політиків мали здебільшого теоретичний характер, а поразка українців у національно-визвольних змаганнях змушувала переглянути складні сторінки національної історії. Зокрема у праці М. Лозинського «Галичина в життю України» [914], О. Назарука «До історії революційного часу на Україні: українські політичні партії, їх союзи і теорії» [1033] проаналізовано зародження українського національного руху в Галичині.

Виникнення українських партій та громадських організацій розглянуто у працях В. Дорошенка [598]. «З початком ХХ ст., – відзначав він, – коли під дружнім натиском всенародного невдоволення захиталася царська «в'язниця народів», самодержавство нарешті мусило трохи попустити. І хоч яка куца була ця воля, проте українство настільки використало її для зміцнення своїх

позицій, що не тільки витримало всю ту скажену нагінку, з якою накинулася на нього царська адміністрація з вибухом Першої світової війни, але з першим подихом волі в пам'ятних днях 1917 р. спромоглося зорганізувати українську державу. Так перетворився український народ із сирої етнографічної маси в новочасну націю».

В. Липинський також вважав, що «ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» [893], [894]. Наголосимо, що у цей же період над розробкою наукової теорії нації працював І. Бочковський. У дослідженні «Національна справа» [397] він започаткував новий напрям наукових досліджень – націологію, до якої відніс: історичну, або генетичну націологію, націоаналітику, націодинаміку, етнополітику, націософію, націотипологію. Зауважимо, що ідеальною державою у поєднанні національної культури та інституту громадянства дослідник вважав Швейцарію [397].

У міжвоєнний період ХХ ст. кількість досліджень в яких розглядається діяльність громадсько-політичних організацій неухильно збільшується. Основна причина – розростання мережі українських громадських організацій та політичних партій у Другій Речі Посполитій. Зважаючи на зростання авторитаризму у Польській державі після приходу до влади Ю. Пілсудського, акції пацифікації та з обмеженням громадянських прав після ухвалення Конституції 1935 р., чимало наукових студій обґрунтовували необхідність побудови демократичного суспільства, зверталися до історії створення громадсько-політичних структур та загалом розглядали суспільно-політичні процеси в Галичині.

А. Марценюк відзначає, що «під суспільно-політичним рухом Східної Галичини міжвоєнного періоду (1921 – 1939 рр.) варто розрізняти політичну та громадську активність українців-галичан, спрямовану на утвердження загальноєвропейських цінностей: гуманізму, толерантності, лібералізму, «вільної конкуренції», індивідуалізму, поваги до особи. Слід відзначити

важливість вивчення особливостей вияву українцями Східної Галичини своєї соціальної та національної позиції, що яскраво простежується у спеціальних фахових та історіографічних дослідженнях міжвоєнного періоду» [961, с. 315].

Серед чотирьох політичних течій українців Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст. (конформістська, комуністична, національно-державницька та націоналістична) найкраще досліджена – національно-державницька та націоналістична. Члени цих партій (УРП-УСРП, УНТП-УНДО, УСДП після 1928 р.) розвінчували «комуністичні міфи», наголошували на перевагах демократичного устрою, критикували СРСР та її національну політику.

У розвідках М. Стахіва, К. Коберського, публікаціях у підпорядкованих партії друкованих органах наголошено на антиукраїнській освітній політиці Польської держави, утисках та дискримінації українців. Їх опоненти, – представники УНДО, з парламентської трибуни викривали сутність польської національної політики. Парламентські виступи провідних діячів партії згодом були опубліковані окремими брошурами (див. напр.: Д. Левицький «Важкий білянс кількох місяців... Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р» [883], В. Мудрий «За нормалізацію польсько-українських відносин: промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6 грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р.» [1002]).

Інший зріз досліджуваної проблеми – національно-культурний. У міжвоєнний період опубліковано серію досліджень, які стосуються діяльності національно-культурних товариств – «Просвіти», УПТ, «Рідної школи». Публікації про згадані товариства присвячувались також їхнім ювілеям. Зокрема праця К. Малицької «В сорокові роковини УПТ» [409], дослідження Л. Ясінчука «50 літ «Рідної школи». 1881 – 1931» [1557] приурочені саме до ювілейних дат провідних українських товариств.

Незмінний атрибут громадянського суспільства Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст. – кооперація. Проте у цей період більшість публікацій цієї тематичної ніші були надруковані або ж на сторінках періодичної преси, або ж і досі зберігаються у рукописах фондів українських архівів. Проте наголосимо, що більшість провідних діячів кооперації розглядали кооперативний рух у тісному зв'язку з національним. Зокрема активний учасник національно-визвольного руху 1917 – 1923 рр. А. Жук відзначав, що «в міру того, як зростатимуть наші економічні національні організації кооперативні, ми все більше набиратимемо сили політичної, а найважливіше, що зробить кооперація, – вона організує нас в націю... бо там, де панує... національна боротьба... кооперативний рух, виникаючи з причин економічних і соціальних, з природи речі має і мусить мати характер боротьби національної, боротьби за самостійне національне існування... Коли розпилена тепер народна маса буде зорганізована в економічні і просвітньо-культурні інституції, коли вся суть наших інституцій буде об'єднана в національні союзи і федерації – тоді наш нарід прибере форми організму, нації» [474, с. 404].

Відзначимо також заслуги церкви у розбудові громадянського суспільства у Західній Україні. Сучасні дослідники відзначають, що «однією з визначальних властивостей становлення громадянської культури Галичини було те, що народ зберіг відданість українській церкві, яка несла традиційну духовність. Різниця між греко-католицькою і православною церквами вважалася незначною, і вона абсолютно не ускладнювала об'єднання українців у єдину націю. Крім того, народ сам висунув із свого середовища визначних громадських діячів, які в складі різних громадських організацій захищали національні інтереси» [1335, с. 64].

Початок Другої світової війни зупинив державотворчі поривання українського народу, а західноукраїнські області із невеликою перервою відійшли до складу СРСР. «Владна структура комуністичної диктатури служила патріархальному патронажу над всіма суспільно-значущими формами

поведінки кожного громадянина, – відзначав М. Попович, – Тоталітарна влада ретельно знищувала всілякі зародки громадянського суспільства. Злочином або «антипартійним вчинком» вважалася будь-яка спроба неконтрольованої колективної дії, навіть колективні звернення до влади. Повністю ліквідована була вся система громадянського суспільства в Західній Україні. Головним же способом ліквідації громадянського суспільства стало перетворення структур громадянського характеру на приснопам'ятні «важелі». Поставлені під тоталітарний контроль, профспілки, творчі об'єднання та інші елементи громадянського суспільства перетворились на свою протилежність» [1117, с. 2].

Загальновідомо, що у Радянському Союзі, а отже й Радянській Україні, громадянського суспільства не було, адже вся повнота влади була монополізована більшовицько-комуністичною партією та зосереджена в її державних репресивно-каральних органах. За таких обставин, і це цілком закономірно, проблеми формування та становлення громадянського суспільства загалом не досліджувалися. Водночас, партійно-державна машина та її пропагандистський апарат послідовно й наполегливо утверджувала у широкого загалу переконання, ніби в Західній Україні, яка до 1939 року не входила до складу Радянського Союзу, діють буржуазно-націоналістичні та антирадянські об'єднання, які в союзі з міжнародною імперіалістичною реакцією виношують плани повалення радянської влади та поневолення народів першої в світі країни робітників і селян.

Як це не дивно, проте радянська історіографія (четвертий період) також доклала чимало зусиль для дослідження окремих складових громадянського суспільства у досліджуваний період. Звичайно підхід радянських науковців до предмету дослідження не відзначався об'єктивністю, а методологічні принципи побудови наукових студій базувалися на застарілих марксистсько-ленінських ідеологемах із акцентом на соціально-економічні процеси. Критика імперіалістичних держав, «визискувальної політики» Австро-Угорської імперії

та Другої Речі Посполитої – незмінний атрибут псевдонаукових праць радянських вчених, які присвячувалися Західній Україні кінця XIX – XX ст.

Дослідження радянських вчених історико-політичної тематики доцільно розділити на дві підгрупи: 1) роботи присвячені становищу українського населення Галичини у другій половині XIX – початку XX ст.; 2) монографії, розвідки, які розкривають особливості суспільно-політичного розвитку регіону у міжвоєнний період XX ст. Основна мета досліджень обох підгруп – показати недолік капіталізму та переваги соціалістичного укладу.

«Імперіалістичної епохи», зокрема, стосуються праці В. Беляєва [373], І. Компанійця [785], І. Кулінича [853], В. Осечинського [1057], [1058], В. Чередниченка [1491], [1492]. У цих працях відзначено, що «українські буржуазні націоналісти ніякої власної програми не мали, а виконували завдання іноземних капіталістів» [1057]. І. Кулинич, як і його попередники, у праці «Роль украинских буржуазных националистов в планах германского империализма перед Первой мировой войной и годы войны» [853] безапеляційно називає національно-культурні та громадсько-політичні організації «ворожими українському народові».

Значна частина робіт радянських вчених присвячувалася КПСГ та КПЗУ (друга підгрупа). Зокрема у працях О. Карпенка [730], [731], [732], [733], [734], Ю. Сливки [1262], [1265], [1268], П. Яцківа [1558], Є. Галушка [469], М. Панчука [1083], [1084], [1085] та ін. відзначено успіхи комуністичної партії у поширенні радянських ідей, «демократизації» суспільства. М. Волянчук [461], М. Герасименко і Б. Дудикевич [490], [491], О. Цибко [1482] та ін. радянські вчені наголошували на постійній боротьбі «трудящих» Західної України за возз'єднання з Радянською Україною.

Політичні та національно-культурні аспекти досліджуваної теми фрагментарно відображені у працях польських дослідників, серед яких виділимо роботи А. Айненкеля «Polska po przewrocie majowym: Zarys dziejow politycznych Polski 1926 – 1939» [1561], [1562], [1563], [1564], [1565],

М. Іваніцького «Oswiata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918 – 1939» [1663], [1664], М. Пап'єжинської-Терек «Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej, 1922 – 1928» [1770], [1771], [1772], Т. Пьотркевіча «Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach Piłsudczyzny. 1926 – 1930» [1781], [1782], Й. Томашевського «Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1939» [1858], [1859], [1860], А. Хойновського «Koncepcje polityki narodowościowej Rządów polskich w latach 1921 – 1939» [1600].

Значно більше критики радянські науковці спрямували на ще один компонент громадянського суспільства – церкву. Упродовж 1950-х – 1980-х рр. натиск карально-репресивної системи на мирян та вцілілих від репресій священнослужителів значно посилювався. В агітаційно-пропагандистських дослідженнях А. Біскупа [380], С. Даниленка (С. Карін) [569], К. Дмитрука (К. Гальський) [583], І. Миговича [969], В. Добрецової [584], В. Замлинського [660], [661], С. Кириченка [750], Д. Похилевича [1119], Р. Симоненка [1253], В. Чередниченка [1491], [1492], О. Уткіна [1427] та ін. науковців висвітлено «зрадницьку, антинародну історію» греко-католицької церкви.

У повоєнний період центром національного історіописання стають країни Західної Європи та південноамериканського континенту. Українські громади створили сотні політичних, релігійних, освітніх, наукових, фінансово-кредитних, мистецьких, жіночих, молодіжних, професійних, ветеранських, координаційних та інших об'єднань. Ідеологічна строкатість української діаспори зумовила різне бачення істориками суспільно-політичних, національно-культурних процесів на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX ст.

Незважаючи на відсутність будь-яких перешкод у вільному висловленні власних думок, питання становлення інститутів громадянського суспільства на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX ст. опинилося на маргінесі наукових зацікавлень діаспорних учених. Виокремимо узагальнюючі роботи О. Субтельного [1343], а також збірник наукових праць

націоналістичного спрямування [623]. Заслужують також на увагу окремі дослідження національно-культурного [745], церковно-релігійного [359] та соціально-економічного характеру [821].

Після відновлення державної незалежності України розпочався тривалий і нелегкий процес переосмислення історичного минулого України, у тому числі й передумов формування, становлення та діяльності різноманітних громадських спілок та об'єднань (п'ятий період). Насамперед, відзначимо, що головна увага дослідників – істориків, суспільствознавців, загалом, зосереджена на осмисленні сучасного етапу формування і становлення громадянського суспільства, його ролі у розбудові демократичної, незалежної й соборної України, іншими словами, на його здатності взяти на себе відповідальність за подальшу долю українського народу. І це цілком закономірно й обґрунтовано.

Водночас відзначимо, що науковці проявляють менший інтерес до дослідження історичних аспектів цієї проблеми, зокрема стосовно Західної України, яка до 1939 року не входила до складу Радянської України, але вже мала великий досвід формування й діяльності структур громадянського суспільства.

Політична складова досліджуваної проблеми – домінантна. У другій половині ХІХ ст. закладено «перші цеглини» у формування громадянського суспільства на західноукраїнських землях. «Наступниками кирило-мефодіївців на сході стали народники та громадівці, а на заході – народовці, – відзначають сучасники. – Галицькі інтелігенти-народовці назвали себе саме так, оскільки вважали основним у своїй діяльності зв'язок з народом, обстоювання його інтересів і прав. Коли у Наддніпрянщині настали часи реакції, вони прийняли українських громадсько-політичних діячів і письменників. У Галичині відкрилися нові періодичні видання, виникло товариство «Просвіта» та «Наукове товариство імені Шевченка», склалися сприятливі умови для виникнення українських політичних партій. Отже, як велика ріка утворюється

з багатьох струмків і приток, так і український національно-визвольний рух другої половини XIX століття увібрав у себе ідейні надбання й досвід багатьох українських громад, організацій і рухів народницького й демократичного спрямування. Головним завданням цього руху на той час було визволення України з-під гніту імперій та створення власної держави» [1197]. Додамо, що не менш важливим завдання українських громадських організацій залишалася проблема «демократизації» суспільно-політичного життя.

Ідеологія народовців, їх програмні цілі та завдання, відносини із москвофілами – одна із проблем, яка найкраще відображена у розвідках сучасних львівських, івано-франківських та київських науковців. У дослідженнях О. Аркуші «Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд» [344], «Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст.» [343] та ін. [339], [340], [342], [345], [346], [347], М. Мудрого «Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми» [1006], «Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї» [1009], І. Райківського «Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття» [1155], О. Реєнта «Іван Франко та ідея соборності України (в контексті галицько-наддніпрянських стосунків останньої третини XIX ст.)» [1175], Ф. Стеблія «Початки українського національного руху в Галичині» [1323], О. Середи «Між польським слов'янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов'янських ідей серед українських (руських) громадських діячів південно-західної Галичини у 60-х роках XIX століття» [1239], О. Сухого «Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.)» [1347], О. Турія «Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині» [1403], І. Чорновола «Польсько-українська угода 1890 – 1894 рр.» [1502], «Поляки й українці у політиці Австро-Угорщини в другій половині 80-х років XIX ст. («Українська

інтрига» гр. Г. Кальнокі)» [1501], Б. Янишина «Народовці на рубежі 70-80-х рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури» [1544], «Політична інституалізація народовської течії в Галичині: створення «Народної Ради»» та ін. [1545] визначено витоки народовців, проаналізовано їх світогляд, вплив на суспільно-політичні процеси в регіоні в контексті політики місцевих та центральних органів влади.

Важко не погодитися із Б. Янишином, який відзначив, що «на початку 1880-х років народовські лідери виробили перші українські програми «органічної праці», задекларували пріоритетність національних інтересів. Взірцем послужила чеська модель національного відродження, а також співвідносні польські концепції. Серед основних положень таких програм були ширення просвіти, створення наукового товариства, читалень, господарських спілок, збереження народних традицій. Їх реалізація вела до створення сфери громадянського суспільства галицьких українців» [1547, с. 17].

«На рубежі 90-х років XIX століття естафету боротьби за народні та демократичні ідеали приймають політичні партії, – констатують науковці. – Ідею політичної самостійності України першою висунула Русько-українська радикальна партія... Подолавши відчутний соціалістичний вплив Михайла Драгоманова, ця партія, замість головної мети – «колективного устрою праці й колективної власності», у 1895 році проголосила ідею державної самостійності України. 1899 року від цієї партії «відбрунькувалися» ще дві – Націонал-демократична й Соціал-демократична... Попри деякі відмінності в соціальних програмах і пошук опори в різних верствах населення, всі вони залишаються вірними національній ідеї, готують ідейно-політичний ґрунт для незалежної Української держави» [1197].

Австро-Угорська імперія була правовою державою. Австрійські закони, однаково чинні для всіх верств населення та всіх регіонів держави, сприяли розвитку інститутів громадянського суспільства. Кінець XIX – початок XX ст. у Галичині був періодом утворення мережі громадських спілок,

що охоплювали найрізноманітніші сфери життя українців [1335, с. 61]. «Отже, – відзначає Л. Стручкова-Гуменна, – великий інтерес викликає досвід творення громадських організацій, політичних партій, формування громадянської культури Галичини, яка, будучи у складі Габсбурзької імперії, укорінила загальноєвропейські громадянські цінності, що й сприяло формуванню зрілої національно-патріотичної й громадянської самоідентифікації. В Галичині утверджувалися принципи правової держави, а разом з тим і громадянського суспільства» [1335, с. 62].

Партійна структуризація галицького суспільства охарактеризована у контексті діяльності РУРП-УРП (Я. Грицак [540], П. Шкраб'юк [1533]), УНДП (В. Расевич [1163]), УСДП (В. Головченко [512], [513], В. Гошовська [534], [535], [536], О. Жерноклеєв [627], [628], [629], [630], [631], [632], [633], [634], [635], [636], [637], І. Райківський [1124], [1125], [1126], [1132], [1139], [1140], [1141], [1151], [1158]) та інших вчених (Л. Зашкільняк [667], [669], [670], [671], [673], [676], І. Калмакан і О. Бриндак [722], С. Макарчук [937], [939], [940], [941], [942], [943], [944], [946], Ю. Михальський [983]), які проаналізували міжпартійні взаємини, виокремили основні причини польсько-українського протистояння в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Узагальнюючи здобутки науковців, відзначимо, що більшість із них відстоюють тезу, основна ідея якої зводиться до формули: «Високий рівень взаємовідносин між державою та населенням можливий в умовах громадянського суспільства як типу соціальної організації. Саме громадянське суспільство з його рівнем підкорення громадян законам здатне надати демократії цивілізованих форм...» [1218, с. 1].

Сучасна українська історіографія покликана заповнити невідомі сторінки історії, які свідомо перекручувалися радянською історіографією. Одна з таких – Перша світова війна і ЗУНР. На сьогодні чимало наукових студій присвячено історії створення і діяльності ГУР, ЗУР, СБУ, державотворчій праці українських партій у роки ЗУНР, польсько-українській

війні 1918 – 1919 рр., проте у цих роботах не акцентовано увагу на перспективі функціонування громадянського суспільства в умовах військових конфліктів локального та регіонального значення.

Наукові студії В. Кондратюка [789], М. Кравця [817], В. Литвина [902], С. Попика [1116], О. Реєнта [1176], В. Солдатенка [1281], [1282] та ін. вчених по-новому переосмислюють складні події Першої світової війни, визначають причини, які могли б привести до формування громадянського суспільства у новоствореній державі (УНР). Зокрема Я. Грицак відзначав, що «тенденції до розвитку незалежного від держави громадянського суспільства проявилися в Російській імперії ще з початку ХІХ століття, набравши особливо виразної форми під час ліберальних реформ 1860-х років. В Україні ці тенденції були особливо виразні. Тут діяльність земств, культурних та інших організацій відзначалася надзвичайною активністю, що пояснюють дві причини: по-перше, давалася взнаки своєрідність української політичної традиції, що сформувалася під впливом особливого досвіду польсько-литовської Речі Посполитої та козацького самоуправління; по-друге, позбавлені державної опіки, українські діячі поклалися на розбудову власними силами мережі різноманітних національних громадських організацій. Результатом став справжній вибух «стійких структур громадянського суспільства» та особлива політична стабільність, яка вирізняла Україну аж до пізньої осені 1917 року» [548, с. 120].

Відповідаючи на запитання: Чому більшовицька революція змогла перемогти в Росії, тоді як Захід виявився спроможний чинити опір хворобі більшовизму?», Я. Грицак навів слова відомого європейського марксистського ідеолога А. Грамші, який основну причину вбачав у відсутності в Росії громадянського суспільства. «У Росії, – зазначав він, – держава була всім, а громадянське суспільство перебувало в зародковому желатиноподібному стані; на Заході ж існувало належне співвідношення сил між державою та громадянським суспільством. І коли держава починала хитатися, зразу ж

проявлялася стійка структура громадянського суспільства. Держава була лишень зовнішнім ровом, за яким стояла сильна система фортеці й земляних укріплень...» [548, с. 121].

Еволюція партійно-політичного життя напередодні та у роки Першої світової війни викликала зацікавлення в М. Кармазіної [729], А. Круглашова [833], О. Кураєва [859], [860], [861], І. Михальського [983], Й. Черномаза [1506]. Історики по-різному оцінюють причини поразки Української революції, переводять у площину дискусії проблему формування громадянського суспільства. Зокрема В. Расевич відзначає, що основна причина відсутності перспектив у встановленні інституту громадянського суспільства у Західній Україні – радикальна молодь. «Знову ж таки, – констатує історик, – серед молоді знайшлося радикальне крило, яке осудило старше покоління політиків за їхню «м'якотілість» та крайній легітимізм. Молоді нетерпеливці навіть чути не хотіли про якусь компромісну політику, їм хотілося справжньої боротьби, зі зброєю в руках. Вони не вважали цінністю розбудову громадянських інститутів, вони легковажили потребою еволюційного поступу. Вони вірили, що, об'єднавшись у боївки, зможуть не тільки перемогти ворогів, але й змусити «своїх» повністю підпорядкуватися їхній волі. А коли молодим націоналістичним радикалам на допомогу прийшов «східняк» Дмитро Донцов зі своїми волюнтаристськими теоріями, відтоді про громадянське суспільство в Галичині довелось на довший час забути» [1162].

Чимало досліджень українських вчених присвячено окремим громадсько-політичним структурам, передусім – СВУ. Зауважимо, що важливим чинником, що визначає перспективи становлення повноцінного громадянського суспільства з відповідною культурою, виступають історичні традиції, зокрема, практика громадського життя у суспільстві. Логічним видається припущення, що нові ознаки західноєвропейських громадянських орієнтацій і взірців поведінки приходили в західний регіон через Габсбурзьку

імперію [1335, с. 64]. З цих причин, саме у Західній Україні виникла низка впливових громадських інституцій.

Сторінки історії організації СВУ найкраще ілюструють наукові студії С. Адамовича [319], [320], В. Головченка [511], [512], [513], І. Патера [1090], [1091], [1092], О. Шишки [1529]. Заслуговують на увагу також праці австрійських, німецьких та польських вчених (Е. Цьолнер [1485], Г. Гребінг [1649], В. Біль [1579], [1580], [1581], Г. Батовський [1576], М. Клімецький [1684], Е. Коко [1686], [1687], [1688], [1689]). У роботах розглянуто: особливості співпраці СВУ із урядами Центральних держав; процес становлення ЗУР; участь наддніпрянської політичної еміграції в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель, фрагментарно проаналізовано значення СВУ у процесі створення ЗУР.

Не менше зацікавлення українські історики проявляють до утворення ЗУНР та її внутрішньої і зовнішньої політики. Серед українських вчених вагомий внесок у розробку проблеми здійснив М. Литвин [900], С. Макарчук [951], О. Карпенко [732], серед польських – М. Клімецький [1683], та А. Новак [1757], [1758], [1759].

У Галичині більшість організацій громадського сектора збереглася у 20–30-х рр. ХХ ст. «Однак майже в усіх країнах Європи, у тому числі й у Польщі, де проживали галицькі українці, їх громадське життя помітно регресувало порівняно з часами Австрійської імперії, – констатують науковці. – Проте в Галичині українське громадянське суспільство було досить розвинутим в цей період. Воно сприяло відродженню економічного та державного життя українців, зростанню їх національної гідності. Наявність національного руху, при усій його складній історії, зміцнила патріотичні почуття, пробудила політичний інтерес і громадянськість широкого загалу» [1335, с. 64].

Суспільно-політичні процеси у краї упродовж 1920-х – 1930-х років відображені в узагальнюючих працях М. Кугутяка «Галичина: сторінки історії».

Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)» [849], О. Красівського «Східна Галичина і Польща в 1918 – 1923 рр.: Проблеми взаємовідносин» [825], Л. Зашкільняка й М. Крикуна «Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів» [673], Л. Алексієвець «Новітня історія Польщі (1918 – 1939)» [326], І. Васюти «Політична історія Західної України (1918 – 1939)» [414], а також розвідках Д. Стовбухи [1328], М. Гона [521], [522], [533], [524], [525], Р. Кобильника [764] та ін.

Зважаючи складність та багатоаспектність поняття «громадянське суспільство», українські історики по-різному визначали можливість його впровадження у політичну систему Другої Речі Посполитої. Зокрема Л. Алексієвець констатувала, що «із здобуттям незалежності розпочався перехід на наступну сходинку розвитку суспільно-політичних сил, демократизації їх життя і діяльності. Новосформована політична система стала функціональною частиною польського парламентаризму, що складалася в процесі диференціації суспільства шляхом трансформації політичних партій, їх програмних установок у нових умовах. Вона віддзеркалювала складності й суперечності доби, відображала соціально-економічні й національні відносини. Її характеризувала множинність партій, організацій та ідейних течій» [326, с. 215].

Важливою подією на шляху до демократизації суспільства, на думку Л. Алексієвець, стало ухвалення Конституції 1921 р. «Прийняття конституції 1921 р. створило юридичне підґрунтя для ефективної і раціональної розбудови політичних структур, стабілізації економіки, формування громадянського суспільства, органічного входження країни до світової спільноти, – зауважила дослідниця. – Завдяки конституційним засадам поляки досягли певних успіхів щодо ліквідації пережитків більш як столітньої неволі; вибудовано структуру державної влади і сформовано її центральні органи, визначено модель державно-політичного устрою на основі парламентської демократії,

забезпечено його функціонування у складних умовах міжвоєнної Європи» [326, с. 215].

«Національне питання» у політиці Другої Речі Посполитої розглянуто у дослідженнях О. Зайцева «Парламентська діяльність політичних партій на Західній Україні 1922 – 1939 рр.» [654], В. Комара «Українське питання в національній політиці Польщі (1935 – 1939 рр.)» [780], М. Кучерепи «Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919 – 1939 рр.)» [868], І. Соляра «Зовнішні орієнтації партій національно-державницького табору у Західній Україні (1923 – 1939)» [1286], М. Швагуляка «Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси» [1519]. Відзначимо також здобутки польської історіографії у досліджуваній проблемі, серед яких виділимо наукові студії Ч. Партача [1773], Й. Жарновського [1903], [1904], [1905], [1906], В. Міха [1739], [1740], [1741], С. Стемпеня [1830], [1831], [1832], [1833], [1834], Р. Торжецького [1869], [1870], К. Зеленського [1910], [1911], В. Парухи [1774], [1775], [1776], М. Сирника [1846], [1847], Т. Струєка [1839] та ін.

До інститутів громадянського суспільства віднесено й громадські організації, професійні та творчі спілки. Діяльність культурно-освітніх товариств на західноукраїнських землях висвітлена у працях Г. Білавич та Б. Савчука [377], [378], В. Чоповського [1495], [1496]. У дослідженнях І. Зуляка [683], [684], [685], [686], [687], [688], [689], І. Курляк [865], [866], Б. Ступарика [1336], [1337], [1338], [1339], [1340], [1341], [1342], О. Луківа [917], М. Барної [363], О. Ткачика [1381], а також у низці узагальнюючих праць крізь призму шкільництва фрагментарно охарактеризовано вплив культурно-освітніх товариств на піднесення національно-культурного рівня українського населення.

Б. Савчук, зокрема, відзначав, що уже на початку ХХ ст. українські громадські організації стали по суті «етнокультурною альтернативою австрійському та польському панівним режимам» й перетворилися, фактично, у «державу в державі». Але водночас він заявляє, ніби українські громадські

організації «безпосередньо не переслідували політичних завдань», що явно суперечить не тільки його попередньому висновку, а головне, реальним фактам активної участі громадських інституцій у боротьбі українського населення Західної України проти політики асиміляції та політичного і культурного гніту, за державну незалежність і соборність України.

У становленні громадянського суспільства на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX ст. важливу роль відіграла молодь. Молодіжне середовище – це не просте соціальне явище, воно, як мінімум, складається з організованої молоді, яка юридично оформлена у громадські об'єднання, та неформально самоорганізованої молоді, «молодіжної субкультури», які взаємно доповнюються. Основну, найбільш дієву частину молодіжного руху складають громадські об'єднання молоді, які зареєстровані та діють відповідно до чинного законодавства і у тісній взаємодії з державними органами, і намагаються вирішувати важливі соціальні проблеми молодих людей, сприяють їх соціалізації у відповідних соціально-економічних умовах розвитку суспільства, його політичної системи, традицій, культури [1108]. У контексті сказаного, роль молодіжних організацій («Сокіл», «Пласт» тощо) у становленні громадянського суспільства у Галичині охарактеризували І. Андрухів [335], [336], [337], [338], Б. Савчук [1211], Р. Ковалюк [766], Б. Трофим'як [1392], [1393] та ін. дослідники.

Українські та іноземні політологи довели, що рівень соціально-економічного розвитку суспільства найтісніше пов'язаний зі ступенем розвитку громадянських традицій, а також із здатністю людей утворювати різноманітні громадські організації, гуртки, товариства і брати активну участь у їх роботі. У міжвоєнній Польщі діяли десятки українських громадських організацій економічного профілю. Їх створення та діяльність не залишилася поза увагою українських учених [706], [712], [1295], [1332], [1333].

Упродовж багатьох років кооперативний рух в Україні досліджує професор Львівської комерційної академії С. Гелей. Витоки кооперації історик

шукав у середині XIX ст. Проаналізувавши наукову спадщину І. Франка щодо створення й діяльності кооперативних господарсько-фінансових спілок та об'єднань, підсумовуючи аналіз його поглядів щодо передумов кооперативного руху та досвіду кооперативів і об'єднань, їх ролі в економічному розвитку Західної України, а також селянських господарств, С. Гелей відзначив: «Враховуючи особливості історичного та соціально-економічного розвитку України, Іван Франко пропонував реальні шляхи поліпшення становища працюючого люду. Вони полягали у кооперуванні, об'єднанні зусиль багатьох людей, у взаємодопомозі, здатних змінити ситуацію на краще. Такий шлях привів би до створення справедливого суспільства, без усяких привілеїв і всякого визиску. Шлях цей довгий і тернистий, пролягатиме через об'єднання трудящих, утворення спільної власності й запровадження форм колективного господарювання. При цьому, застосовуватиметься принцип «де одиниця безсила, там спілка, асоціація повинна зайняти її місце» [1418, с. 25].

Церковно-релігійні організації не існують «поза суспільством», вони не можуть бути нейтральними відносно того, що відбувається у суспільстві. У міжвоєнній Другій Речі Посполитій Греко-католицька церква стала важливим фактором консолідації української громадськості Західної України, що відображають чисельні праці українських науковців [508], [824], [890], [962].

Таким чином, навіть цей, далеко не повний перелік монографічних праць дає підстави стверджувати, що соціально-економічні й національно-політичні процеси у Західній Україні XIX і першої половини XX століття глибоко досліджені та відтворюють діяльність різноманітних господарсько-економічних, політичних, культурно-освітніх та молодіжно-спортивних спілок і об'єднань. Проте проблема формування та становлення громадянського суспільства в Україні продовжує залишатися важливою науковою темою дослідження соціальних і національно-політичних процесів України XIX – початку XX століть.

Крізь призму аналізу становлення і діяльності громадських організацій у роботі, завдяки науковим та науково-популярним студіям українських та зарубіжних вчених, заповнено фактологічні прогалини, які стосуються політизації національно-культурного руху українців наприкінці ХІХ ст., специфіку кристалізації громадських організацій та політичних партій, парламентської діяльності УНР та загалом формування та становлення громадянського суспільства на західних землях України, що упродовж ХVІІІ – першої половини ХХ ст. перебували у складі Австро-Угорської імперії, а у 20-30-х рр. – у складі Другої Речі Посполитої.

1.2. Джерельна база

Джерельну основу дисертаційного дослідження становлять документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (ЦДАВО України), Центрального державного історичного архіву України у місті Львові (ЦДАЛІ України), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), опубліковані документи, а також спогади учасників подій та періодика, в якій акумульована інформація про соціально-економічні та національно-політичні процеси, діяльність різноманітних спілок, товариств і об'єднань.

Зауважимо, що «якщо раніше архіви задовольняли переважно потреби держапарату, то в останні десятиліття головними чинниками розвитку архівної справи стають потреби громадянського суспільства, інтереси дослідників і пересічних громадян. Архівна справа зараз вже позбавлена ореолу секретності й не керується, як це було раніше, держзамовленням. Архівісти намагаються брати активну участь у суспільних процесах, робити діяльність архівів відкритою, прозорою та суспільно корисною. Не держава, а громадянин стає

основним відвідувачем архіву та користувачем архівної інформації» [1046, с. 18].

Відкриття архівосховищ у період незалежності України дозволило ввести до наукового обігу низку документів ЦДАГО України, які відображають усю складність суспільно-політичного життя на західноукраїнських землях (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Ознайомившись із документами Ф. 1 «ЦК Компартії України», Ф. 6 «ЦК Комуністичної партії Західної України», Ф. 9 «ЦК Комуністичної партії Східної Галичини», Ф. 57 «Колекція документів з історії Комуністичної партії України», монографія збагатилася широким комплексом раніше недоступних для широкого загалу документів (матеріали засідань політбюро, оргбюро, матеріали з'їздів, конференцій, пленумів, секретаріату та відділів ЦК КП(б)У та ЦК КПЗУ, документи громадських об'єднань, які знаходилися під ідейним впливом КПСГ, а згодом – КПЗУ).

Документи ЦДАВО України незамінні при дослідженні державотворчих аспектів української революції 1917 – 1923 рр. У Ф. 1073 «Державний секретаріат військових справ ЗУНР», Ф. 2139 «Диктатор Західної області УНР», Ф. 2188 «Начальна Команда Галицької армії ЗОУНР», Ф. 3982 «Державний Секретаріат внутрішніх справ ЗУНР», Ф. 4451 «Бригада генерала А. Кравса» знаходимо чимало матеріалів, які відображають зовнішню та внутрішню політику молодої держави, зокрема її національну, соціально-економічну, культурно-освітню політику, тактичні успіхи та невдачі в польсько-українській війні 1918 – 1919 рр.

Різноманітністю відзначаються документи, які зберігаються у ЦДІА України у місті Львові. «Бурхливе, насичене різкими змінами, політичними, соціальними, військовими катаклізмами XX ст. було багатим на події, зафіксовані в чисельних документах. Усвідомлюючи важливість вивчення національної історії, відповідні державні установи та громадськість різних країн активно збирали й берегли історичні джерела», – відзначають науковці

[1227, с. 286]. Проте в Галичині кінця XIX – 30-х рр. XX ст. українці, не маючи власної держави, опіку про збереження історичної спадщини могли покласти лише на громадськість. «Документи з історії України окремі особи та громадські організації передавали на зберігання переважно до Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, яке, окрім першокласної бібліотеки, мало ще й багатий відділ рукописів, – відзначає Г. Сварник. – Під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки архівні й рукописні збірки НТШ були розпорошені й осіли в декількох архівосховищах України, Польщі та Росії. Чимало цінних документів через різні причини стали на багато років недоступні для дослідників» [1227, с. 286].

Однак, незважаючи на несприятливі суспільно-політичні та військові умови, у ЦДІАЛ України збереглася значна кількість документів, які ілюструють особливості політичного, соціально-економічного, національно-культурного життя Українців в Австро-Угорській імперії та Другій Речі Посполитій.

Насамперед виділимо документи, котрі стосуються політичних партій та громадських організацій, українського представництва в австрійському парламенті та сеймі і сенаті міжвоєнної Польщі. Більшість із них зберігаються у фондах 180 «Головна Руська Рада м. Львів», Ф. 196 «Політичне товариство «Руська Рада» м. Львова», Ф. 344 «Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), м. Львів», Ф. 355 «Західно-українське товариство Ліги Націй м. Відень» Ф. 392 «Українська Парламентарна Репрезентація в польському Сеймі і Сенаті, м. Варшава» Ф. 440 «Загальна Українська Національна Рада, м. Відень» Ф. 581 «Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та ЗУНР», Ф. 746 «Українська Парламентарна Репрезентація в Австрійському парламенті, м. Відень».

Матеріали фондів представлені обіжниками, інструкціями, відозвами політичних партій, комунікатами, меморіалами, матеріалами з'їздів та зборів

партій і громадських організацій, окремими публіцистичними статтями, листуванням політиків, науковців з українськими товариствами і установами, відомими громадсько-політичними діячами, текстами промов, які були виголошені у сеймі і сенаті Польщі при обговоренні бюджетів, проблем шкільництва, місцевого самоврядування та нормалізації українсько-польських відносин.

Соціально-економічний блок документів ЦДІАЛ України, які дотичні до предмету дослідження представлені Ф. 302 «Крайове господарське товариство «Сільський господар», м. Львів», Ф. 305 «Споживча спілка «Згода», кооператив з обмеженою відповідальністю м. Львів, Ф. 320 «Ревізійний союз українських кооперативів, м. Львів, Ф. 421 «Товариство взаємного страхування «Дністер», м. Львів, Ф. 428 «Ревізійний союз руських кооперативів, м. Львів, Ф. 449 «Крайовий споживчий кооперативний союз «Народна торгівля», м. Львів, Ф. 486 «Кредитне товариство «Взаїмна поміч українського вчительства», м. Львів, Ф. 536 «Кредитно-ощадний кооператив українського народного вчительства «Учительська каса», м. Львів; Ф. 569 «Товариство українських кооператорів, м. Львів», Ф. 762 «Спілка кооперативних союзів «Центросоюз», м. Львів» та ін.

Документи знайомлять із особливостями законодавчої бази Другої Речі Посполитої, яка стосувалася кооперації (встановлювала правові засади діяльності кооперації, визначала правила членства у кооперативах, їх юридичні права, територіальні рамки та порядок їх зміни). Відображена також організаційна структура кооперації різного рівня, розподіл функцій та обов'язків між її складовими, визначення органів, котрим через законодавство Другої Речі Посполитої було доручено керувати роботою кооперативів, окреслювати їхню компетенцію. Поряд з цим у документах простежується механізм взаємодії між державними органами і кооперативними структурами, а також призначення установ, покликаних виконувати урядовий контроль за

діяльністю останніх і його межі. Згадана законодавча база дає можливість зробити детальний аналіз засад кооперативного права Польщі [453].

Документи культурно-освітніх товариств ЦДІАЛ України – одне з основних джерел роботи. У дисертацях використані матеріали Ф. 148 «Науково-літературне товариство «Галицько-руська матиця» м. Львова», Ф. 206 «Українське педагогічне товариство «Рідна школа» м. Львів», Ф. 309 «Наукове товариство імені Шевченка м. Львова», Ф. 312 «Українське спортивне товариство «Сокіл-Батько», м. Львів», Ф. 319 «Центральне українське товариство «Союз українок», м. Львів», Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, Ф. 399 «Професійна організація українського студентства «Профорус», м. Львів», Ф. 400 «Український студентський союз, м. Львів», Ф. 596 «Товариство українських студентів «Молода громада», м. Львів, Ф. 766 «Товариство «Українська академічна поміч», м. Львів, Ф. 834 «Січ», товариство українських студентів у Відні».

Останню групу документів ЦДІАЛ України, становлять матеріали, які відображають діяльність ГКЦ, серед яких Ф. 201 «Греко-католицька митрополича консисторія м. Львів», Ф. 358 «Шептицький Андрей-Роман-Марія-Александр (1865 – 1944)», Ф. 408 «Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів», Ф. 491 «Греко-католицька митрополича капітула, м. Львів». Документи фондів висвітлюють відносини А. Шептицького з релігійними і світськими установами, українськими та зарубіжними товариствами, його дипломатичну діяльність. Фінансово-господарські документи стосуються листування з управителями банками, видавництвами, друкарнями про виконання замовлень, сплату податків та інші фінансові операції тощо. Значна частина матеріалів стосується діяльності Комітету опіки над сиротами та Фонду вдів і сиріт по священниках.

Матеріали ЦДІАЛ України доповнюють документи Державного архіву Львівської області (ДАЛО). В архіві зберігають справи національно-культурних товариств (Ф. 1056 «Культурно-освітні товариства і союзи у

Львові (колекція)», Ф. 1151, 1152 «Повітові філії Львівського українського товариства «Просвіта»», професійних, фахових організацій та державних органів влади, які ними опікувалися (Ф. 29 «Реміснична палата у м. Львові», Ф. 295 «Товариство українських ремісників «Зоря» у м. Львові», Ф. 301 «Товариство українських робітників «Сила» у м. Львові, Ф. 935 «Правління українського товариства «Воля» у Львові, Ф. 1032 «Союз українських промислових товариств у Львові», Ф. 1048 «Українське товариство підтримки ремесла і промислу у Львові», Ф. 1058 «Кооператив з обмеженою відповідальністю «Основа» у Львові, Ф. 1222 – Сільськогосподарський торговий кооператив «Рільник»), молодіжних, студентських, військово-спортивних товариств (Ф. 290 «Товариство української молоді «Січ» у м. Львові», Ф. 293 «Товариство українських студентів «Основа» у м. Львові», Ф. 296 «Українське товариство «Академічний громада» у м. Львові, Ф. 297 «Українське товариство «Академічне братство» у м. Львові».

Цінну інформацію почерпнуто із Archiwum Akt Nowych (Warszawa, RP). Проте, більшість інформації тільки опосередковано стосується досліджуваної проблеми. Фонди «Delegacia Polska na Konferencji Pokojowej w Paryżu», «Delegacia Rzeczy Pospolitej przy Lidze Narodow», «Kolekcja opracowań i odpisow dotyczacych stosunkow Polski z Litwa, Lotwa, Rosyjska Republika Radziecka, Ukraina», «Ministerstwo Spraw Zagranicznych», «Polska i Ukraina. Kolekcja opracowań i odpisow dokumentow» відображають суспільно-політичне тло Другої Речі Посполитої, її національну політику, конфронтацію із українськими політичними партіями та громадськими організаціями.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1994 р. у Львові утворено ГДА СБУ на який покладено завдання комплектування, обліку, забезпечення схоронності та використання документів, що мають оперативну, наукову та історико-культурну цінність, містять у собі інформацію на паперовій основі та інших носіях. У процесі написання роботи із архіву почерпнуто інформацію із низки особових

кримінальних справ, які зберігаються у фонді 06 «Кримінальні справи на реабілітованих осіб».

Не менше зацікавлення становлять опубліковані документи. Перші із них вийшли друком ще у міжвоєнний період ХХ ст. (див. напр.: «III Народний з'їзд Українського національно-демократичного об'єднання в днях 24 і 25 грудня 1928 року» [223], «Sprawozdanie stenograficzne Sejmu» [264], [265], [266], [267], [268], [269]). Чимало документів було опубліковано у радянський період. Зокрема ідеологічною заангажованістю у характеристиці діяльності політичних партій та громадських організацій відзначаються збірники документів «Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939» [215], «За волю народу» [219], «З історії революційного руху у Львові, 1917–1939: Документи і матеріали» [217], «Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. 1921–1928 рр. Документи і матеріали» [230] та ін. У другій половині ХХ ст. у діаспорі опубліковано збірник «Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали» [234].

Незалежність України стала тим каталізатором, який прискорив дослідження всіх складових українського національного відродження кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Українськими вченими підготовлено серію документальних видань, частина з яких стосується періоду Австро-Угорщини та Другої Речі Посполитої. Зокрема ЗУНР приурочений збірник «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали» [220]. Заслуговує на увагу «Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької» [226], «Дмитро Паліїв. Життя і діяльність» [216], а також підготовлений М. Кугутяком збірник «Українська націонал-демократія. 1918 – 1939» [224].

З-поміж інших використаних у роботі збірників документів, виокремимо ті, які присвячувалися відомим постатям УГКЦ, передусім –

А. Шептицькому, Й. Сліпому, К. Шептицькому. Послання, листи А. Шептицького, акти Митрополичого Ординаріату періоду німецької окупації Галичини (1941 – 1944 рр.) становлять основу збірника документів і матеріалів «Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941 – 1944» (Київ, 2003), котрий був підготовлений науковцями Українського Католицького Університету, Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Інституту юдаїки. Умови в яких функціонувала греко-католицька церква у 1940-х рр. та її чернечі ордени, допомагають відтворити збірники документів «Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939 – 1944 рр.)» (Київ, 2005), «Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії: Документи і матеріали, 1899 – 1917 рр.» (Львів, 2004) та «Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939 – 1987 рр.» (Київ, 2012).

Серія збірників документів приурочена ГКЦ міжвоєнного періоду ХХ століття та становищу духовенства, віруючих у роки Другої світової війни. Процес ліквідації уніатських монастирів простежуємо на основі збірника документів підготовленого О. Довганичем та О. Хлантом, а також Т. Сергієнком. Широкий масив документів, що стосуються Львівського собору та «катакомбного» періоду УГКЦ містить праця «Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу» (Київ, 2001). Заслуговує на увагу також двотомник «Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946). Документи радянських органів державної безпеки» (Київ, 2006) та збірник документів, присвячений Львівській Богословській Академії – «Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові, 1928 – 1944» (Торонто – Чикаго, 1973; 1976).

Значне зацікавлення для дослідників становить тогочасна періодична преса. У роботі використано періодику політичних партій та громадських організацій. Насамперед виокремимо часопис «Діло». Ю. Шаповал справедливо констатував, що «Діло» – одна з найвизначніших глав в історії української

преси: не лише своєю хронологією, яка з XIX століття простяглась на десятиліття в XX, а й впливом часопису на суспільну свідомість українців, творенням практично на «нерозораному полі» патріотичної ідеології, формуванням із «етнічної маси малосвідомих людей» сучасної європейської нації, яка політично й культурно стрімко входила в світову цивілізацію» [1510, с. 4]. Значний пласт інформації про партійну діяльність націонал-демократів та їх опонентів знаходимо в інших офіційних виданнях націонал-демократів – часописах «Свобода», «Новий час», «Національна політика».

Значно поступалася у впливах на населення преса та видання УРП-УСРП, зокрема часопис «Громадський голос», а також різноманітні періодичні видання конформістських політичних сил – «Волинське слово», «Українська Нива», «Волинь», «Народний вісник», «Дзвін», «Нова Зоря», «Наші Вісті», «Мета», «Народна Справа», «Неділя», «Селянський прапор», «Рідний Край» та ін. Важливу інформацію про суспільно-політичні процеси у краї знаходимо у пресі українських нелегальних організацій. Зокрема видавці «Сурми» (ОУН) нещадно критикували не тільки комуністів, конформістів, але й представників національно-державницького табору за угодовські настрої, надмірну поступливість лідерів партії у національно-культурній сфері, бездіяльність на парламентському терені тощо.

Вражають різноманітністю радянофільські часописи («незалежні газети трудового народу»): «Воля народу», «Наша правда», «Наш стяг», «Наша земля», «Робітник», «Земля і воля», «Сель-роб» та ін. У розвідках Н. Кошелевої [810], [811], К. Малицької [955], [956], І. Монолатія [998], [999], О. Реги [1170] відзначено дискусійні проблеми, які найчастіше порушувалися на сторінках українських періодичних видань національно-культурного, освітньо-педагогічного спрямування. Наголосимо на інформативності таких видань, як «Просвіта», «Рідна школа». Виділимо також еміграційні видання, зокрема «Вістник Союзу Визволення України» та «Вістник політики, літератури й життя».

Церковно-релігійні аспекти досліджуваних процесів допомагають розкрити часописи ГКЦ: «Ясна путь», «Промінчик Сонця Любові», «Нива», «Богословія» та ін. Газети містять також чимало авторських статей та творів Андрея і Климентія Шептицьких, представників монаших згромаджень, знайомлять читача із щорічними монастирськими хроніками.

Заслуговують на увагу також кооперативні видання РСУК, («Економіст», «Сільський господар»), молодіжні, студентські, а також преса парамілітарних організацій («Молоде життя», «Пластовий шлях», «Січові вісті», «Сокільські вісті», «Студентські вісті», «Студентський шлях», «Український прапор», «Українська школа», «Український Пласт»).

Окрема група використаних у роботі джерел – спогади відомих громадсько-політичних діячів. Їх теж доцільно розділити за політичними уподобаннями авторів або ж тематичною спрямованістю. Ранні етапи національно-культурного руху українців, переростання вимог із культурницького спрямування у політичне відображено у мемуарах Є. Олесницького [277], О. Барвінського [271], К. Левицького [275], К. Студинського [273] та інших політиків і громадських діячів. Власне бачення розвитку суспільно-політичних процесів у досліджуваній період сучасникам залишили націонал-демократ І. Кедрин («Життя – події – люди: Спомини і коментарі» [274]), лідер ФНЄ Д. Паліїв («Дмитро Паліїв: життя і діяльність 1896–1944. Збірник праць і матеріалів»), комуніст М. Теслюк («У боротьбі за воз'єднання. Сторінки спогадів» [278]), соціал-демократ А. Чернецький («Спомини з мого життя» [279]), І. Макух («На народній службі» [276]) та ін.

Таким чином, джерельна база монографії доволі репрезентативна. Її основу становлять архівні матеріали, віднайдені автором у ЦДАГО України, ЦДАВО України, ЦДІАЛ України, ДАЛО, ААН, ГДА СБУ (м. Львів). Чимало фактичного матеріалу почерпнуто із опублікованих документів, а також спогадів учасників подій та місцевої періодики. На жаль, проблема становлення громадянського суспільства крізь призму діяльності українських

громадсько-політичних організацій Галичини на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX століття в сучасній українській та зарубіжній історіографії відображена фрагментарно, що вимагає значної пошукової роботи. Проте, загалом, джерельна база дослідження дозволяє вітворити особливості створення і діяльності громадських організацій Галичини.ї у міжвоєнний період XX ст.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методи, принципи дослідження та термінологічний апарат

Розглядаючи процес становлення громадських організацій у Західній Україні (XIX – першій половині XX ст.) необхідно звернути увагу на теоретико-методологічні засади наукової роботи, її понятійний апарат, суперечливі та дискусійні питання.

Передусім зауважимо, що дисертація написана в рамках нового напрямку в українській історіографії – регіоналістики [438]. Термін «Західна Україна» – неоднозначний, і на різних історичних відрізках вживався науковцями у різноманітних значеннях. У ширшому розумінні термін «Західна Україна» вживається щодо українських земель у період між Першою та Другою світовими війнами і були під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини. Крім уже перелічених територій, що були в межах кордонів Польщі, це були також землі Північної Буковини та Закарпаття.

Розглядаючи теоретико-методологічні засади дослідження, не менш важливо окреслити значення понятійно-термінологічного апарату дослідження. Звичайно базовим терміном дисертації є поняття «громадянського суспільства». На сьогодні немає єдиного визначення громадянського суспільства. На нашу думку, найбільш вдалим є кілька визначень цього терміну:

1) Громадянське суспільство – це система інститутів і відносин, яка знаходиться між сім'єю і державою, це сфера задоволення потреб індивіда, яка ґрунтується на праці і власності, містить у собі протиріччя багатства і злиденності;

2) Громадянське суспільство – сфера недержавних суспільних інститутів та відносин;

3) Громадянське суспільство – теоретична категорія для аналізу й пояснення явищ реальної дійсності і свідчить, що громадянське суспільство – агреговане поняття, котре позначає специфічну сутність суспільних комунікацій, соціальних зв'язків, інститутів і цінностей.

4) Громадянське (цивільне) суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності;

5) Громадянське суспільство – це сукупність суб'єктів (особа, сім'я, громадські об'єднання та політичні партії, трудові колективи тощо), які не входять у структуру держави і вступають у різноманітні суспільні відносини, в тому числі і з державою, але існують як відносно незалежні суб'єкти для задоволення своїх потреб та інтересів;

6) Громадянське суспільство – це, насамперед, сукупність громадян одного суспільства, одного регіону, однієї країни чи регіонального об'єднання. У будь-якому разі, на практиці, громадянське суспільство не досягається індивідуально, лише спільноту. Таку спільноту можна розглядати як утворену на добровільних, волонтерських засадах і сукупні особисті зацікавлення громадян формально від імені членів спільноти (організації);

7) Громадянське суспільство – це середовище стабільного функціонування людини у всіх його проявах, яке ґрунтується на відчутті свободи дій, це цілісна суспільна система, організований загал. Головними суб'єктами такого суспільства є: громадянин зі своїми громадянськими правами і громадські (неполітичні й недержавні) організації-асоціації, об'єднання, рухи і громадські інститути.

Основними атрибутами громадянського суспільства є:

- наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки;

- організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами;

- незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні;

- зорієнтована на громадські інтереси та публічну політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Окрім загальних атрибутів, які властиві будь-якому суспільству зріле суспільство характеризується також відносною автономією його інститутів і організацій, саморегуляцією, складною організацією, відкритістю, плюралізмом, високою мобільністю і динамічністю.

Ознаки громадянського суспільства:

- опосередкування потреби та задоволення одиничного за допомогою його праці та за допомогою праці та потреб усіх останніх, систему потреб;

- дійсність того, що міститься у цьому загальному: свободи, захисту власності за допомогою правосуддя;

- піклування про запобігання того, що залишилося в цих системах випадковості, та увага до особливого інтересу як до загального за допомогою правоохоронних органів та Корпорація корпорації.

- розмежування компетенції держави і суспільства, незалежність інститутів громадянського суспільства від держави в рамках своєї компетенції;

- демократія і плюралізм в політичній сфері;

- ринкова економіка, основу якої складають недержавні підприємства;

- середній клас як соціальна основа громадянського суспільства;

- правова держава, пріоритет прав і свобод індивіда перед інтересами держави;

- ідеологічний і політичний плюралізм;
- свобода слова і засобів масової інформації.

Умови життєздатності громадянського суспільства:

- володіння кожним його членом конкретною власністю чи участь його у володінні власністю, право використовувати її, розпоряджатися нею на свій розсуд;

- автономія особи, доволі високий рівень її соціального, інтелектуального, психологічного розвитку, її внутрішня свобода і здатність до повної самостійності за активної участі в роботі того чи іншого інституту громадянського суспільства;

- наявність права, яке закріплює та охороняє цю автономію;

- структурованість суспільства, суспільних відносин, які відображають багатство і різноплановість інтересів представників різних груп та прошарків.

- забезпечення свободи особи та особистої ініціативи;

- відповідальність за наслідки власної дії;

- здатність індивідів до громадського співробітництва заради індивідуальної і спільної вигоди та громадянського миру.

Рівні сформованості громадянського суспільства:

- абсолютне громадянське суспільство, як вища ціль і ступінь суспільного розвитку;

- відносне громадянське суспільство, як потенційно можливе в рамках існуючого рівня розвитку виробничих сил, як ідеальна модель, де є умови для задоволення певної системи потреб і специфічних історичних інтересів населення;

- реальне громадянське суспільство, як конкретно-історична форма його існування в одній окремо визначеній країні. Слід також відмітити, що громадянське суспільство утворюють лише вільні та рівні індивіди і створені

ними добровільні асоціації, зорієнтовані на громадські справи, а також вільна преса як засіб комунікації та самовираження.

Для національного самоутвердження в сучасному світовому співтоваристві Україні необхідне науково-теоретичне осмислення феномену громадянської культури, можливості його безпосереднього емпіричного дослідження в динаміці соціальних змін. Великий інтерес викликають громадянська свідомість, громадянська практика та громадянські відносини в західному регіоні України. Через історичні обставини для мешканців західного регіону характерне більш загострене почуття національної свідомості, що зумовлює своєрідність їхньої громадянської культури. Як зазначав Дж.Армстронг, «палкими націоналістами є в масі своїй західні українці». Регіональна опозиція «Захід – Схід», яка тривалий час бере участь у політичному дискурсі, постає сьогодні певним бар'єром на шляху до зміцнення громадянського суспільства.

Проблема становлення громадянської культури є однією з найважливіших як у теоретичному, так і в практичному відношенні. Адже формування громадянського суспільства, яке розглядається як основа демократії та як вияв свободи, можливе лише за умови як функціонування громадських інституцій, так і панування цінностей громадянської культури. Саме від змін у сфері культури, які зумовлюють становлення громадянського суспільства, залежить якість здійснюваних перетворень та їх стійкість. Формування громадянської культури – це суперечливий і тривалий процес, але це ключ, який дає змогу запрацювати громадянському суспільству й демократії.

У найширшому розумінні громадянську культуру можна тлумачити як спосіб взаємодії людей в суспільстві. З розвитком громадянської культури суспільство стає громадянським, а особа громадянином не лише в юридичному розумінні – як людина, яка має формальні ознаки приналежності до держави, як суб'єкт політико-правових відносин, а й у культурному – людина

усвідомлює цю приналежність, визнає власну причетність до суспільства, до національної культури, громадського, політичного, економічного життя, здатна впливати на стан справ у суспільстві тощо. Отже, існує громадянська культура суспільства і громадянська культура особи. Громадянська культура суспільства – це складова частина загальної культури, система громадянських цінностей, що створюються й накопичуються людьми (суспільством) у процесі їх життєдіяльності. Громадянська культура особи – це сукупність громадянського світогляду, системи знань і навичок, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність з оптимального задоволення громадянських потреб, це зумовлена громадянською культурою суспільства властивість, що характеризується громадянськими чеснотами. Це громадянська свідомість у дії [1335, с. 62 – 63].

Громадянська культура розкривається у трьох взаємопов'язаних аспектах: по-перше, вона, з одного боку, є визначальною силою, а з іншого, – результатом формування громадянського суспільства; по-друге, саме громадянська культура визначає суть, якість взаємодій між громадянами, їх асоціаціями та інтегрує індивіда в громадянське суспільство; по-третє, громадянська культура формує норми, ідеали, цінності, взірці поведінки, які мотивують дії соціальних акторів [1335, с. 65].

Громадянська культура – це «проекція» культури на сферу громадських відносин. Ядром громадянської культури є система цінностей і норм. Складовими громадянської культури суспільства є мережа горизонтальних зв'язків між рівними індивідами, їх асоціаціями, норми взаємності та довіра, навички колективних дій та почуття причетності до суспільних справ, обов'язку й відповідальності перед іншими людьми. Громадянська культура забезпечує участь, формує громадянську позицію. Без громадянської культури не може бути громадянського суспільства. І чим сильніші традиції громадянського життя, чим більше вкорінені громадянські цінності, тим міцніше і стабільніше громадянське суспільство [1335, с. 61].

Одним із найважливіших термінів дослідження є громадська організація політична партія. Другий термін – значно багатогранніший і викликає дискусії навіть у сучасних вчених. Перші фундаментальні дослідження, присвячені теорії політичних партій, з'явилися у ХІХ ст. Теоретичні основи сучасної партології заклав німецький соціолог М. Вебер, концепції якого стали визначальними для багатьох сучасних дослідників. Визначення партій, яке запропонував учений, стало класичним і мало чим відрізняється від тих, що з'явилися в останні десятиріччя. У партіях він вбачав суспільні організації, що ґрунтуються на добровільному прийнятті членів, які мають на меті завоювати владу для свого керівництва і забезпечити активним членам певних вигод (духовних і матеріальних) чи особистих привілеїв або того і іншого водночас. М. Вебер одним із перших класифікував партії на підставі взаємозв'язку із соціальною структурою та з урахуванням етапів еволюції партійних формацій [429]. Власне визначення політичної партії запропонував також М. Дюверже.

Українські науковці також не залишили поза увагою проблему сутності політичних партій. Перші праці, безпосередньо присвячені теорії політичних партій, з'явилися у 1920 – 1930 рр., що пов'язуємо з відомим громадсько-політичним діячем В. Старосольським. Учений проводив чітку грань між двома поняттями – «політична партія» та «парламентський клуб». Основними функціями політичних партій дослідник називав активізацію й об'єднання великих суспільних груп, формування ідеології та політичної доктрини, участь у боротьбі за владу тощо [1301]. Серед громадсько-політичних діячів Західної України, які безпосередньо присвятили свої дослідження теорії політичних партій, виділимо також В. Целевича, О. Назрука та М. Стахіва.

Побудова громадянського суспільства можлива у власній державі. Партії та громадські організації національно-державницького табору відстоювали право нації на самовизначення, на власну державу, яке чи не вперше на теоретичному рівні обґрунтував М. Міхновський. Лідер РУП

констатував: «Кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави, тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежану змогу усестороннього розвитку духового і осягнення найліпшого матеріального гаразду» [987]. Відомий громадсько-політичний діяч відзначив, що «державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин» [987].

У роки національно-визвольних змагань реалізувати право нації на самовизначення можливо шляхом відокремлення українських земель Галичини, Буковини, Закарпаття, Наддніпрянщини від Австро-Угорської та Російської імперій. Відокремлення – форма реалізації права на самовизначення, що передбачає вихід народу зі складу багатонаціонального утворення відповідно до народного волевиявлення. Такий народ може відокремитися від іншого й утворити свою незалежну державу, визначити форму і способи свого соціально-економічного розвитку, характер державно-політичного устрою відповідно до своїх історичних умов; формувати основи й механізми внутрішньої та зовнішньої політики на вільних засадах без іноземного втручання.

Всебічне вивчення предмету дослідження неможливе без урахування низки принципів: історизму, послідовності (наступності), наукового плюралізму, об'єктивності, системності та всебічності. Наголосимо також на важливій ролі у пізнавальному процесі суб'єкта пізнання із уже сформованою т. зв. «методологічною свідомістю» (система світоглядних, професійних та життєвих настанов, які впливають на вибір методів дослідження та оцінку одержаних наукових результатів).

Зважаючи на історичний характер дослідження, серед принципів, застосованих у дисертаційній роботі, виділяється принцип історизму. Його особливість полягає в тому, що характеризуючи працю окремих постатей досліджуваного періоду, формування, спрямованість та вплив громадських

утворень, їх соціополітичну роль в українському суспільному організмі та доробок, важливо правильно представити історичний контекст. Такий підхід дозволяє зрозуміти, чому більше уваги надано дослідженню одних проблем, натомість інші – узагалі не розглядаються. Оскільки тільки за роки незалежності України вийшли друком десятки наукових розвідок, які опосередковано або ж безпосередньо стосуються досліджуваної теми, принцип історизму набуває особливої актуальності.

У нерозривному зв'язку із принципом історизму перебуває принцип об'єктивності, який передбачає неупереджене, об'єктивне, наукове вивчення закономірностей розвитку суспільно-політичних процесів у сукупності фактів і подій. У роботі виключена низка суб'єктивних факторів (вибірковий підхід до всіх видів джерел, замовчування вироблених українською та зарубіжною історіографією проблем, «пристосування» одержаних результатів до власної концепції та ін.).

Все більше дослідників усвідомлюють, що «оцінку відповідних явищ необхідно здійснювати не з позицій інтересів окремих соціально-класових (національних, релігійних тощо) сил, а з позицій загальнолюдських цінностей – тих світоглядних ідеалів і моральних норм, котрі акумулюють досвід усього людства, є спільними для всіх людей і відображаються в аксіологічному принципі соціального гуманізму. Це мир і злагода в суспільстві, чесна праця й добробут, соціальна справедливість, загальнолюдська й національна гідність, права та свободи громадянина, соціальна й правова захищеність людини, громадська відповідальність і законність».

На окрему увагу заслуговує принцип послідовності, який дозволяє прослідкувати створення, формування, становлення та діяльність будь-якого громадського утворення у нерозривному зв'язку із попередніми десятиліттями та подіями, дотичними до предмету дослідження. Використовуючи цей принцип вдалося: а) виявити певний взаємозв'язок між ідеологічними

поглядами, потребами, категоріями учасників та ідеями і прагненнями;
б) довести послідовність у відстоюванні соборницько-державницьких ідей.

Принцип послідовності застосований також в історіографічній частині дослідження при аналізі міжвоєнної, радянської, а також сучасної української історіографії. Сучасні науковці констатують давно відому істину: «Не пізнавши й не усвідомивши до кінця уроки нашого минулого, ми приречені повторювати вже допущені, особливо політичні, помилки. Уславлюючи теперішність, не можна замовчувати або ігнорувати минуле, яким би гірким воно не було. Бо зв'язок з минулим – об'єктивно зумовлений, він не залежить від чийогось бажання» [1228]. Знову ж таки, при характеристиці історіографічного доробку попередників використано принцип наукового плюралізму.

Особливості формування світогляду учасників громадських утворень: товариств, організацій, партій тощо на суспільно-політичній ниві, напрями громадської праці та основні вектори наукової діяльності простежуємо застосувавши принцип системності, який враховує багатофакторність історичного процесу та орієнтує на комплексне осмислення історичних знань. Цей принцип застосовано у процесі формування та використання джерельного комплексу дослідження, аналізу історіографії проблеми. Водночас у процесі узгодження статистичних даних, архівних матеріалів використано принцип всебічності, який застерігає науковців від упередженого ставлення до історичного джерела, від односторонності, а отже, суб'єктивності його оцінки.

Синергетичний підхід передбачає комплексне врахування зв'язків різних рівнів і форм між елементами системи громадянського суспільства, розвиток яких (зв'язків) посилює їх цілісність та ефективність, можливість багатоваріантного розвитку з урахуванням статистичних (імовірнісних) і динамічних законів і закономірностей. Однак спільним у розвитку глобального громадянського суспільства є те, що синергетичний підхід передбачає пошук способів їх загального виживання і розвитку раціоналізації людських стосунків

із природою. На шляху реалізації цієї стратегічної мети важливо усвідомити необхідність як раціонально-твірної (конструктивної) основи (формує цілісність матеріального і духовного світу, природи і суспільства), так і ентропійної (розсіювальної, нестійкої, деструктивної), що негативно впливає на першу, послаблюючи її дію, але водночас стимулює пошук ефективніших структур, взаємозв'язків, їх організаційну реконструкцію. Нестійкість і навіть певна хаотичність в становленні і розвитку громадянського суспільства – умова стабільного і динамічного розвитку, що відбувається через послаблення, нейтралізацію і навіть ліквідацію нераціональних і нежиттєвих форм.

Перевага синергетичного підходу виражається в появі т.зв. нелінійного мислення, найважливішими ознаками якого є:

- 1) багатоваріантність та альтернативність еволюції;
- 2) можливість вибору її оптимальних шляхів;
- 3) можливість прискорення темпів розвитку, зокрема ініціювання прискореного нелінійного зростання;
- 4) вплив кожної особистості на макросоціальні процеси;
- 5) неприпустимість нав'язування соціальним системам шляхів розвитку;
- 6) перебіг соціальних процесів за невизначеності, нестабільності;
- 7) незворотність розвитку; 8) еволюційність та цілісність світу.

Методологічний інструментарій дослідження – доволі різноманітний. Серед використаних у дисертаційній роботі методів виокремимо: загальні (історичні, філософські), загальнонаукові та спеціальні. Загальні методи базуються на діалектичному підході, який нерозривний із логічними засобами пізнання і спирається на вироблені діалектикою такі історичні і філософські категорії, як «зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідок» та ін., що слугують інструментами проникнення в природу досліджуваного явища [1378].

Методика дослідження процесу становлення громадських організацій в історичній ретроспективі має свої особливості. Методи дослідження громадянського суспільства можна поділити на такі групи:

- загальнологічні: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, теоретичне моделювання;
- теоретичні: мисленнєвий (віртуальний) експеримент, математична формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетичний перехід від абстрактності до конкретності;
- соціологічні: вивчення документів (контент-аналіз), анкетування, інтерв'ю, експертне опитування, спостереження, вивчення соціальних настанов, соціально-політичний експеримент;
- соціально-психологічні: вивчення документів (контент-аналіз), когнітивне картування, соціометричне опитування, тестування, шкалування, спостереження, соціально-психологічний експеримент;
- порівняльно-історичні: історичного опису, конкретно-історичного аналізу, порівняльний, періодизації, хронологічний ретроспективний;
- емпіричні (експлікативні): практичний експеримент, аналіз статистичного матеріалу, контент-аналіз, івент-аналіз, конкретне моделювання;
- системно-функціональні: системний метод, декомпозиція, композиція, інституціональний та функціональний методи, структурно-функціональний аналіз;
- прогностичні: висновки за аналогією, метод простої екстраполяції, дельфійський метод, метод побудови сценаріїв, аналіз детермінант і змінних, спектральний аналіз, комп'ютерна симуляція;

Зокрема логічний метод сприяє формуванню або ж вдосконаленню понятійно-термінологічного апарату. Його основу складає аналіз, за допомогою котрого досліджуване явище пізнається окремими частинами, тобто визначає найбільш істотні ознаки, що його характеризують. Основні

контури пропонованого дослідження окреслюють загальнологічні методи, передусім аналізу і синтезу. Завдяки аналізу можемо детально вивчити об'єкт дослідження, а також зробити низку т. зв. «наукових абстракцій», узагальнити наявні статистичні відомості. У поєднанні з індукцією (від одиничного до загального) та дедукцією (від загального до одиничного) цей метод знайшов своє підтвердження у визначенні особливостей програмних засад політичних партій, характеристиці громадських організацій. За допомогою проблемно-хронологічного методу дослідження розчленовано на низку вузьких тематичних проблем.

Для всебічного вивчення об'єкта дослідження важливе значення має моделювання (інші різновиди цього методу – уявлення та прогнозування). За його допомогою окреслено процеси і явища, які не піддаються безпосередньому вивченню. У пропонованому дослідженні широко використано низку теоретичних методів – компаративний, діалектичний, структурно-функціональний. На окрему увагу заслуговує метод порівняння, який стає дедалі популярнішим серед українських науковців. Способи порівняння різноманітні: ознак, властивостей, статистичних величин, порівняння в різних соціально-економічних та суспільно-політичних умовах.

Зокрема, беручи до уваги предмет дослідження, використано три види порівнянь:

- історико-типологічне – для аналізу різноманітних процесів зі спільними рисами й ознаками;
- історико-дифузійне – для з'ясування взаємозапозичень; історико-генетичне – для простеження життєвого шляху відомих громадсько-політичних діячів. Цей метод дає змогу показати історичні факти в тісному зв'язку з тією історичною ситуацією, у якій вони виникли.

Історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний методи уможливають виявлення причинно-наслідкових зв'язків і безпосередніх закономірностей історичного розвитку, дають змогу

впорядкувати сукупність об'єктів або ж явищ на якісно визначені типи (класи відповідно до властивих їм загальних істотних ознак), з'ясувати суть історичного процесу як сукупностей історичних фактів та ситуацій у їх цілісності та історичному зв'язку.

У процесі написання роботи важливе значення мали застосовані кількісні методи, серед яких на провідних позиціях – статистичні. Універсальний інструмент пізнавальної діяльності – системний метод. У його основі лежить категорія «система», під якою розуміється об'єктивно створена для досягнення певної мети відносно стійка, самостійна та автономна структурно-упорядкована цілісна єдність, що складається з сукупності елементів, які перебувають між собою в тісних зв'язках та відносинах. Пізнавальне призначення цього методу полягає в тому, щоб виявити складові елементи системної цілісності та їх специфічну якість; визначити зв'язки, відносини й залежності елементів між собою; пізнати елементи у їх якісній визначеності та взаємодії, що розкриває властивості системи як єдиного цілого; виявити функціональне призначення, роль та ефективність впливу системи й кожного її елемента на середовище і зворотний вплив середовища на систему.

Таким чином, дисертація ґрунтується на методологічному інструментарії, який покликаний забезпечити максимальну об'єктивність та достовірність одержаних наукових результатів. У роботі застосовано три головні групи методів наукового пізнання: загальнонаукові, емпірично-теоретичні та спеціально-історичні, а також низка принципів (історизму, об'єктивності, всебічності, наступності та ін.).

2.2. Теоретико-правові засади діяльності громадських організацій

Упродовж другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. правовий статус українських громадських організацій видозмінювався відповідно до трансформації суспільно-політичної ситуації як у краї, так і державах, у складі яких перебувала Східна Галичина. Базові критерії функціонування громадських об'єднань визначалися конституційними актами Австрійської (із 1867 р. – Австро-Угорської монархії), ЗУНР та Другої Речі Посполитої. Незважаючи на демократичні засади Конституцій, теоретичні основи відносин держав до мовних прав національних меншин не завжди співпадали із практичною реалізацією положень, закріплених в основоположних державних документах. Як австрійська, так і польська влада методично, планомірно звужували сферу діяльності українських громадських організацій, сприяли колонізації місцевого населення.

Першим основоположним державним документом в Австрійській імперії, який визначав статус громадських організацій стала т. зв. Кромеринська конституція, ухвалена 13 січня 1848 р. Проте українцям, рівень національної свідомості яких у середині ХІХ ст. був на достатньо низькому рівні, було важко розраховувати на суттєві поступки австрійського уряду. Попри песимізм сучасників, Кромеринська конституція гарантувала галичанам низку демократичних свобод.

Її перші статті присвячувалися загальним засадам організації політико-правової системи держави, визначенню кордонів монархії та правового статусу окремих країв, серед яких – Королівство Галіції та Лодомерії разом із Краковом. Безпосередньо права українців окреслені у розділі «Права громадян». Передусім національним меншинам надано право на загальну народну освіту «при наявності навчальних закладів». У документі відзначено, що «наукові і виховні заклади дозволяється відкривати усім, хто морально,

науково і технічно здібний... Жодному з визнань не дозволяється втручатися у будь-які громадські наукові заклади» (ст.23).

Ст.126 надавала місцевим органам влади (Краєвому сейму) значні права у розв'язанні тогочасних проблем. Зокрема передбачалося віднести до компетенції «сеймів обводів», не тільки політичні та господарські питання, але й покласти відповідальність за «справи народної освіти та виховання».

Через декілька місяців після ухвалення Кромеринської конституції, Австрійську імперію сколихнула революція (т. зв. «Весна народів»). Українці також не залишилися осторонь подій. 2 травня 1848 р. українське населення Галичини створило першу політичну організацію – Головну Руську Раду, яку очолив о. Г. Яхимович. Новостворений політичний орган розпочав наполегливу роботу щодо поділу Галичини на дві частини – українську та польську. Упевненості русинам додавала політика австрійського уряду, який «ладен був використовувати національне відродження русинів, як засіб поборення революційного польського впливу» [549, с. 51].

Під впливом революційних подій цісарським указом 4 березня 1849 р. затверджено Олумонецьку конституцію. Як і попередній основоположний документ монархії, ця Конституція гарантувала мешканцям країни право на розвиток власних громадських інституцій. П'ята стаття у двадцять сьомому параграфі гарантувала те, що «усі громадяни австрійської держави є рівні у правах і підлягають рівному формуванню особистості». Інші статті Конституції обґрунтовували устрій держави, визначали компетенцію центральних та місцевих органів влади. Водночас для утвердження громадянського суспільства у краї важливе значення відіграв цісарський закон від 4 березня 1849 р. про конституційну форму правління та дотримання прав політичних, т. зв. закон «Про права політичні», який сучасні українські та зарубіжні правознавці прирівнюють, зважаючи на значення закону, до основоположного державного документу.

Як і передбачалося Олумонецькою конституцією, 29 червня 1850 р. австрійський уряд цісарським патентом ухвалив краєву Конституцію для Галичини, яка, як слушно зауважив івано-франківський дослідник В. Петрів, «заклала основу демократичних принципів у формування громадянського суспільства та автономного конституційного краю...». Ст.2 Конституції одразу ж розставила акценти у правовому полі національних меншин, визначаючи, що «відносини коронного краю до держави окреслені в державній конституції». У розділі «Про край», Конституція забезпечила рівноправний статус громадських організацій та їх прав: «Народи русинський, польський та інші етноси користуються рівними правами і кожна нація має непорушне право плекати свою мову, свою народність, культуру» (ст.4). Загалом, як і попередні основоположні державні документи, Галицька конституція 1850 р. на краєвову рівні демагогічно визнавала політичну рівноправність українців.

Відомий український історик Ф. Стеблій справедливо зауважив: «Вистоявши під тиском революційної бурі, правлячі кола Австрії швидко втратили інтерес до українців і в умовах неоабсолютизму 50-х рр. пішли на зближення з угорським і польським дворянством, яке в 60-х роках завершилося перетворення Австрії в дуалістичну Австро-Угорську державу та наданням необмеженої крайової автономії Галичини, тобто передачею фактичної адміністративної влади в краї польській аристократії» [1320, с. 207]. Період «бахівської реакції» супроводжувався наступом на національні і політичні здобутки «Весни народів».

20 жовтня 1860 р. Франц Йосиф видав Жовтневий диплом – декларацію наміру конституційних реформ. Його провідною ідеєю стала готовність влади визнати оперту на історичному праві індивідуальність «країв і народів» задля забезпечення політико-правової цілісності держави. Австрійська Конституція 1861 р., оформлена як цісарський патент від 26 лютого того ж року, деформувала Жовтневий диплом. Документ проголошував рівність громадян перед законом, недоторканість приватної

власності, свободу слова, віросповідання, збереження і розвиток національностей тощо.

Надалі на конституційні процеси в Австрійській імперії все більше впливали зовнішні чинники. Ще у 1859 р. Австрія зазнала поразки у франко-італо-австрійській війні, у 1866 р. – у війні з Пруссією, що знову актуалізувало проблему вирішення національного питання в імперії. Результатом вирішення цієї проблеми стало утворення у 1867 р. Австро-Угорської імперії. Галичина і Буковина увійшла до складу австрійської частини держави, Закарпаття – Угорської.

Політичні зміни яскраво відображає нова австро-угорська Конституція 1867 р., яка також не оминула увагою проблему правового статусу громадсько-політичних організацій. Укотре наголошено, що «всі народи держави рівноправні і кожний нарід має непорушиме право берегти і розвивати свою національність». Проте сучасні науковці слушно відзначають: «Фактично йшлося про рівноправність у нерівних умовах. Розширення простору для розвитку українського національного руху автоматично означало нові поступки Відня іншим зацікавленим сторонам – полякам, румунам, угорцям».

25 листопада 1867 р. ухвалено закон «Про стоваришення», одна з особливостей якого – місцеві філії товариств повинні були б повідомляти за три дні місцеву владу про заплановані заходи (закон доповнено додатком від 5 травня 1869 р., згідно з яким місцеві організація зобов'язувалися чекати на дозвіл влади). Законодавчий акт 1867 р. надавав можливість перетворити «окремі акції економічного самозахисту галицького селянства» у масштабний громадський рух, оскільки саме неурядові добровільні товариства, без станових та територіальних обмежень людей покликані захистити особисті, національні, у тому числі й економічні інтереси своїх членів та стимулювати розвиток сільського господарства, ремесла, торгівлі та інших галузей економіки [1089, с. 53]. 15 грудня 1867 р. у Львові засновано Український банк Рустикальний (Цісарсько-королівський Упривілейований Галицький Заклад

Кредитовий Селянський). Опісля з'явилася інформація про створення селянських спілок та об'єднань.

Зокрема у повідомленнях Равського повіту, де мешкало понад 5 тисяч родин, на основі промислового закону було створено об'єднання 137 шевців, які виготовляли чоботи та інші товари, котрі вивозили на продаж до Белза, Куликова, Любичів, Сокаля, Магерівки, Рави, Жовкви та в інші міста. На Прикарпатті була заснована «Гуцульська спілка». Принципову важливість цієї нової установи І. Франко вбачав у «спробі самостійної підтримки гуцульського домашнього промислу» і створення гуцульським промисловцям умов, які б сприяли не тільки якнайкращому розвиткові самої техніки їх промислу, але також успішному покращенню загального добробуту гуцулів, як господарських одиниць. А для нас, зауважив І. Франко, «принципово важливою є «Гуцульська спілка», тому, що при її заснуванні подають собі руки українці та поляки для спільної праці на ниві, на якій повинні зникнути будь-які національні суперечки з погляду на пекучі та для обох сторін однаковою мірою дошкульні економічні і суспільні потреби» [451, с. 70 – 79].

Згодом газета «Діло» сповістила, що місцеві і навколишні русини заснували «Гуцульську промислову спілку» в Коломиї, товариство з обмеженою відповідальністю і, таким чином, зробили новий крок на економічній ниві: «Крок цей, – веде далі Іван Франко, – надзвичайно важливий, оскільки сформовано і поставлено реальну економічну проблему, згідно з якою народ мав власною промисловою працею дійти добробуту та лише спільно допомагати досягненню цієї мети гуцульському населенню з Коломийських околиць». Головою Гуцульської промислової спілки було обрано Володимира Нагірного. Про свій вступ до спілки зголосився Щепанівський з 20-ма паями, Володимир Шухевич та багато інших відомих громадсько-політичних і культурних діячів Галичини.

У роки Першої світової війни Австро-Угорська імперія підійшла до занепаду. Розпад багатонаціональної імперії привів до утворення нових

держав. 1 листопада 1918 р. внаслідок збройного перевороту (Листопадового зриву) українці перебрали владу у Львові, що ознаменувало утворення Західно-Української Народної Республіки. 13 листопада того ж року УНРадою ухвалено основоположний державний документ – «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», який в загальних рисах окреслив правові засади побудови української держави. Конституція складалася з п'яти артикулів, які опосередковано регламентували діяльність громадсько-політичних організацій [235, с. 89].

Ухвалений основний закон ЗУНР був тільки одним із варіантів, які розглядали члени УНРади. Як і в «Тимчасовому основному законі», правовий статус громадських організацій був закріплений в інших конституційних проектах, які через військові умови і поспіх членів УНРади, спричинений цим фактором, не були розглянуті вищим законодавчим органом країни. Зокрема заслуговує на увагу «Устрій Галицької держави» – проект «Тимчасових основних законів, виготовлений у віденському Парламенті проф., д-ром С. Дністрянським 1918 р. для покликання в життя Галицької Держави» [220, с. 348].

Правознавець передбачив, що «Галицька Держава обіймає усі злучені землі, поселені споконвіку українським народом у межах до теперішньої австро-угорської монархії (арт. 1). У розділі «Самоозначення народів» цього документу відомий правознавець констатував, що «український народ виконує народну владу на своїй землі. Другим народам, що замешкують Галицьку Державу, з осібна польському, жидівському та німецькому, прислуговує народна самоуправа в згоді з самоозначенням українського народу» [220, с. 349].

Конституція надавала найвищі повноваження Народній Управі, яка поділялася на декілька структурних підрозділів. Незважаючи на задекларовану рівноправність, С. Дністрянський забезпечив українцям домінуюче становище

в усіх державних інституціях. У конституції відзначено: «Старійшина Народної Ради та Народна Управа мають при виборі урядників оглядатися вправді на теперішній стан, але повинні згодом зрівнювати всі народности Галицької Держави, щоби всі вони мали в урядах заступництво, відповідно процентовим відносинам їх населення. Се відноситься в першому ряді до зрівняння українського народу в усіх урядах» [220, с. 420].

Після завершення українсько-польської війни 1918 – 1919 рр. українські відомі громадсько-політичні діячі, правники не полишали надій на створення самостійної Української держави. У цей період побачили світ ще декілька конституційних актів, які за сприятливих умов, зокрема підтримки міжнародної спільноти, могли стати основоположними законами української держави. Дослідником українсько-польських відносин кінця ХІХ – початку ХХ ст. В. Расевичем в архівних установах Києва віднайдено проект «Основ державного устрою Галицької Республіки», який підготував відомий політик, парламентар, один із колишніх лідерів УНДП Ю. Романчук [403, с. 56].

Конституційний проект Ю. Романчука складався з 42 артикулів, об'єднаних у 12 розділів («Державна суверенність», «Державна територія», «Державні народности», «Форма правління», «Загальні права горожан держави», «Державна рада», «Президент держави», «Державна міністерія», «Національні права», «Судівництво», «Адміністрація», «Оружна сила») та перехідних положень [403; с. 57; 130, арк. 2].

Крім детальної регламентації повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, значна частина проекту присвячена національним питанням. Зокрема в «Основах державного устрою», Галицької Республіка проголошувалася незалежною, суверенною і правовою державою, влада в якій мала б належати народу. «Державними народностями» визнано українців, поляків та євреїв, за іншими – закріплено статус національних меншин. Територія держави обіймала всі етнічні українські землі колишньої Австро-Угорської монархії [403, с. 58].

Жоден з окреслених проектів відомих українських політиків та громадсько-політичних діячів не був втілений у життя зважаючи на поразку українців у національно-визвольних змаганнях. Все ж політичні партії національно-державницького табору не втрачали надію на успіх української справи. Свідчення цьому – підготовлений для держав Антанти конституційний проект «Основ державного устрою Галицької республіки», який був представлений на міжнародній арені 30 квітня 1921 р. [403, с. 57]

У документі Галицька республіка проголошувалася незалежною і суверенною державою, кордони якої охоплювали етнічну українську територію. Усвідомлюючи залежність від Західних держав, автори проекту Конституції гарантували рівні права з титульною нацією всім меншинам у громадсько-політичному житті країни [234, с. 7 – 15; 403, с. 58]. Сучасні правники та історики зауважують, що «цей проект державного устрою Галицької Республіки відповідав усім нормам міжнародного права, враховував інтереси всього населення Східної Галичини» [403, с. 58; 464, с. 153].

Проект «Основ державного устрою Галицької республіки» – останній конституційний проект, підготовлений українським політичними силами на початку ХХ ст. Цей документ став відповіддю на ухвалену парламентом Польщі у березні 1921 р. Конституцію Другої Речі посполитої, яка розділила західноукраїнські землі т. зв. «сокальським кордоном», а також вперше на законодавчому рівні закріпила домінуючий статус поляків у країні [403, с. 58].

Упродовж 1918 – 1921 рр. польську Конституцію розробляли три політичні сили: Парламентський союз польських соціалістів; Народно-національний союз (Зв'язок людово-народови) і Фракція конституційної праці. «Своєрідним виявом настроїв і тенденції епохи було те, – відзначають українські правники, – що у поданих документах усіх політичних сил містився порівняно розбудований каталог прав і громадянських свобод, у тому числі прав національних меншин». Однак наголосимо, жоден із документів не

гарантував українцям Галичини парова на вільну розбудову громадських інституцій у відродженій Польщі [673, с. 501].

З огляду на внутрішньо- і зовнішньополітичні чинники, проблема національно-культурного розвитку українців займала одне з провідних місць також програмних доктринах усіх без винятку політичних партій та організацій. На початку ХХ ст. у суспільно-політичній думці Польщі було вироблено дві концепції національної політики. Перша з них, сформульована народовими демократами (ендеками), передбачала безумовне підпорядковані політичній, культурній і економічній домінації поляків всіх «непольських народів», зокрема українців. Ендеки проголошували вищість інтересів народу над державними. Теза про «неспроможність українців ідентифікувати себе з певною нацією», заклала фундамент теорії національної асиміляції. На думку ендеків, асиміляція непольського населення повинна здійснюватися шляхом природного впливу польської культури [673, с. 502].

Після тривалих дискусій, які базувалися здебільшого на формою державного устрою та компетенцією центральних органів влади, 17 березня польським парламентом було ухвалено текст основного державного закону. Важливо наголосити, що Конституція Польщі базувалася на укладених раніше міжнародних договорах, які гарантували права національних меншин, зокрема українців. У Трактаті, підписаному між Антантою і Другою Річчю Посполитою 28 червня 1919 р. відзначалося, що «польський уряд зобов'язується дати всім мешканцям без різниці уродження, народности, мови, раси та релігії повну та цілковиту охорону життя та свободи. Всі мешканці Польщі матимуть право свобідного виконання, публічно і приватно, практик кожної віри, релігії або вірування, наскільки ці практики не будуть незгідні з публичним порядком і добрими обичаями» (ст.2). Також йшлося про те, що «всі польські громадяни без різниці раси, мови чи релігії будуть користуватися тими самими цивільними й політичними правами. Різниця релігії, віри або віросповідання не може шкодити ніякому польському

громадянинові в його користуванні цивільними і політичними правами» (ст.7) [673, с. 482].

Міжнародна спільна вимагала, щоб «з польськими громадянами, які належать до етнічних, расових, релігійних або мовних меншин поводитися так само, як з іншими польськими громадянами й вони користувалися такими самими законними й фактичними гарантіями як інші, а саме: мали рівні права щодо основи, ведення й контролювання власним коштом добродійних, релігійних чи суспільних установ, шкіл і інших виховних організацій, як також право свобідного вживання в них власної мови і свобідного виконання в них практик своєї релігії» (ст.8) [595, с. 174 – 182].

Згідно Ризького мирного договору між СРСР і Польщею, укладеного 18 березня 1921 р., Польща зобов'язувалася надати росіянам, українцям та білорусам, які проживали на території держави, на підставі рівноправності національностей усі права, які забезпечують вільний розвиток культури, мови й виконання релігійних обрядів. Національні меншини наділялися правом «плекати свою рідну мову, закладати й утримувати свої рідні школи, розвивати свою культуру й творити задля цього товариства і спілки» [595, с. 175].

Таким чином, при ухваленні Конституції, політичні кола країни взяли до уваги укладені раніше міжнародно-правові акти. Ст.110 гарантувала національним меншинам право на створення національно-культурних організацій, інституцій та можливість вільно використовувати рідну мову у цих закладах. «Польські громадяни, що належать до народніх, віросповідних чи мовних меншин, мають рівне з іншими громадянами право заснування, надзору й завідування своїм власним коштом добродійними, релігійними й суспільними установами, школами й іншими виховними заведеннями, як також свобідного вживання в них своєї мови та виконання приписів своєї релігії», – читаємо у документі [256].

На практиці, закон «Про стоваришення» від 25 листопада 1867 р. не діяв, а польська влада виробила подвійні стандарти до українських громадських організацій. З одного боку, воєводські посадовці відмовлялися реєструвати статuti національно-культурних організацій з огляду на їх національну та партійну приналежність (на початку 20-х років у національно-культурних товариствах політичні чинники переважали над культурницькими. Українська еліта сподівалася на проголошення незалежної України.

Паралельно з реформуванням економіки держави відбувалося становлення кооперативного законодавства та законодавства у національно-культурній сфері. 1 квітня 1922 р. почало діяти розпорядження Ради міністрів від 6 березня 1922 р. про поширення на західноукраїнські землі декрету про торговельний реєстр, прийнятого ще 7 лютого 1919 р., і закону про кооперативи від 29 жовтня 1920 р. [451, с. 72; 445, с. 23].

Загалом, ухвалений польським сеймом загальний кооперативний закон спирався на кращий досвід кооперативного законодавства розвинених країн Європи [451, с. 72]. У ньому формулювалися основні засади кооперації, зокрема право на вільне й відкрите членство, право на отримання відсотків від укладених капіталів, нескладна процедура реєстрації кооперативів. Згідно з цим законом кооперативом уважалося об'єднання необмеженої кількості осіб із початковим капіталом, основна мета якого – піднесення життєвого й культурного рівня його членів за допомогою організації спільного господарювання [451, с. 70 – 79].

Кооператив набував статусу юридичної особи з моменту реєстрації в окружному суді. У статуті зазначалося, на який термін створювався кооператив, в інших випадках кооператив засновувався на невизначений час. Кількість членів кооперативу не обмежувалася, так само як не обмежувалася кількість пайових внесків. Членом кооперативу можна було стати, заплативши хоча б один пай. Усі члени кооперативу, згідно із законом, незалежно від розмірів пайових внесків, мали однакові права, тобто кожному членові

кооперативу на загальних зборах належав один голос. Крім участі в управлінні кооперативом, до найважливіших прав їхніх членів належало право користування результатами господарювання [451, с. 72].

На пайові внески кооператив виплачував із доходу дивіденди, розмір яких не міг перевищувати 2 % понад процентну ставку державного банку. Крім цього, член кооперативу мав право повертати товар та отримувати доплату. Членство в кооперативі можна було утратити у випадку смерті, виключення або після отримання на вимогу всіх паїв. У цих випадках момент утрати членства прив'язувався до кінця господарсько-фінансового року кооперативу, а повернення паїв було можливе лише після загальних зборів [451, с. 73].

Закон передбачав три види відповідальності членів за зобов'язання кооперативу:

- а) відповідальність сумою пайових внесків;
- б) відповідальність частиною паю (обмежена відповідальність);
- в) відповідальність за зобов'язання кооперативу всім своїм майном (необмежена відповідальність) [451, с. 73].

Керівними органами кооперативу були загальні збори, правління та наглядова рада. У загальних зборах мали право брати участь усі члени кооперативу. Вони розглядали результати діяльності інших органів кооперативу, обирали наглядову раду та управу кооперативу. Збори також розподіляли дохід. До їхньої компетенції належало виключне право прийняття статуту, ліквідації кооперативу й прийняття ухвали щодо ревізійного звіту [451, с. 73].

Правління кооперативу займалося придбанням майна, підписувало зобов'язання, організовувало господарську діяльність, приймало на роботу та звільняло з неї. Членом правління, як і наглядової ради, могли бути лише члени кооперативу. Найважливіше завдання наглядової ради – контроль за використанням майна кооперативу та нагляд за діяльністю правління. Рада

мала право відсторонити від роботи все правління чи окремих його членів. Крім контрольних, наглядова рада володіла й розпорядчими функціями: у питаннях нерухомості, особового складу працівників, скликання загальних зборів тощо [451, с. 74] .

Фонди кооперативу формувалися з паїв його членів. Кожен кооператив мав створити резервний капітал, до якого, за рішеннями загальних зборів, відраховувався певний процент із прибутку за рік. До резервного фонду автоматично переходили паї та доплати, яких члени кооперативу не отримували протягом п'яти років. Резервний фонд вважався неподільним і призначався для покриття боргів, або потреб кооперативу в разі його ліквідації. Не рідше ніж один раз на два роки в кооперативі проводили ревізію. Її здійснювали члени ревізійного союзу, до якого входив кооператив, або ж державна Кооперативна рада (у випадку, якщо кооператив не був членом ревізійного союзу) [451, с. 74]. Закон передбачав розпуск кооперативу в разі:

- 1) закінчення зареєстрованого терміну дії кооперативу;
- 2) зменшення чисельності членів кооперативу до десяти осіб;
- 3) цілковитого занепаду господарської діяльності;
- 4) оголошення банкрутства;
- 5) прийняття загальними зборами ухвали про закриття, підтвердженої ухвалою наступних зборів того ж кооперативу, що відбулися через 2–3 тижні. На обох зборах ухвала мала бути прийнята більшістю у дві третіх голосів [451, с. 74].

Для співпраці з урядом у кооперативних справах та на виконання статей 107, 130 і 131 закону про кооперацію 14 грудня 1920 р. міністр фінансів за погодженням із міністром юстиції видав розпорядження про створення при Міністерстві фінансів державної Кооперативної ради. До її складу входили по одному делегату від міністерств (фінансів, внутрішніх справ, юстиції, сільського господарства й державних товарів, промисловості та торгівлі, праці й суспільної опіки, а також суспільної праці), загалом сім осіб, і не менше 14

представників ревізійних союзів кооперативів, призначених міністром фінансів. Голову ради визначав міністр фінансів, а урядових делегатів на необмежений термін визначав відповідний міністр [253; 451, с. 75].

Членів ради від ревізійних союзів за поданням голови ради затверджував міністр фінансів строком на два роки. До компетенції Кооперативної ради належали:

- розгляд проектів кооперативного законодавства;
- видання інструкцій, відповідних кооперативному закону;
- надання й позбавлення права ревізії ревізійним союзам;
- нагляд за належним здійсненням союзами ревізій;
- забезпечення проведення ревізій у несоюзних кооперативах;
- складання плану використання на потреби кооперативного руху різних коштів, передбачених кооперативним законом чи державою;
- отримання та систематизація статистичних даних про кооперативний рух;
- розгляд справ, пов'язаних із розвитком кооперативного руху.

Рішення Кооперативної ради ухвалювалися більшістю голосів за присутності не менше ніж половини загальної кількості членів. Рішення про позбавлення права ревізії вимагали три четвертих голосів присутніх [452, с. 212; 451, с. 75].

На підставі статей 9 і 120 закону про кооперативи 10 березня 1921 р. вийшло розпорядження міністра юстиції й міністра колишньої дільниці Прусської за погодженням із міністром фінансів про реєстрацію кооперативу [255; 451, с. 75]. Товариство реєструвалось у суді, в окрузі якого містився офіс або відділ кооперативу на підставі правил торговельного реєстру, якщо вони не суперечили закону про кооперативи або на підставі цього розпорядження. До суду подавалися заява, статут, лист для оголошення про реєстрацію, дані про розміщення офісу, відділів та мету підприємства, імена й прізвища членів правління, заступників тощо. Кооперативна рада

визначала періодичне видання для опублікування оголошення про реєстрацію кооперативу, публікувала своє рішення в офіційному бюлетені та повідомляла про це реєстраційний суд [452, с. 211; 451, с. 75].

7 квітня 1922 р. прийнято закон про об'єднання кооперативів [258]. У ньому визначалися процедура об'єднання, реєстрації та подальші умови функціонування двох і більше кооперативів. 4 грудня 1923 р. у Польщі ухвалили закон про часткову зміну кооперативного закону. У зв'язку із заміною польської марки на польський злотий змінювалися статті, які містили назви грошових одиниць. Також відбулося незначне редагування формулювань деяких статей щодо загальних зборів кооперативу й перехідних положень [822, с. 14; 451, с. 75].

«Переворот 1926 р.» ознаменував прихід до влади Ю. Пілсудського. Після перевороту пілсудчики задекларували оновлення усіх сфер соціально-політичного життя країни, що згодом вилилося у т. зв. «доктрину польського прометеїзму» (лояльність до держави ставилась вище національної солідарності). На відміну від народової демократії, яка єдиним сувереном влади визнавала польський народ, прихильники Ю. Пілсудського відводили домінуючу роль державі. Інтереси держави та народу визнавались тотожними. Виходячи з цих засад, вирішення національної проблеми пов'язувалося з принципами взаємної толерантності та співіснування народів (відмова від примусової асиміляції за умови визнання національними меншинами ідеї сильної держави) [822, с. 15; 451, с. 74].

Політичні репресії проти українські опозиції, акція «пацифікації» та дострокові парламентські вибори 1930 р. вплинули на внутрішньополітичну ситуацію в країні, привели до суттєвих обмежень сфери функціонування громадських організацій. Утиски та дискримінації остаточно закріпила Конституція 1935 р., яка по-суті «санкціонувала автократичний, егалітарний характер нового політико-правового устрою Польщі». У другій половині 1930-х рр. польський уряд проводив політику т. зв. «твердої руки» щодо

українців Галичини, відверто визнавши напередодні Другої світової загрозу польській державності з їх боку [451, с. 76].

Відзначимо, що основоположний документ Польщі 1935 р. залишив практично без змін ті статті Конституції, які стосувалися прав національних меншин. Основне його завдання, заради чого він власне і ухвалювався, полягало в іншому – забезпеченні безмежною владою президента. «Конституція Польщі 1935 р. закріпила автократичні тенденції в управлінні країною, – констатують українські правники, – змістила центр владних повноважень до виконавчої влади з одночасним наданням Президенту значних повноважень. Фактично Конституція санкціонувала автократичний, егалітарний характер нового політико-правового устрою Польщі» [261]. У Конституції відзначалося, що саме держава «забезпечує йому [суспільству – авт.] вільний розвиток, коли ж цього вимагають інтереси загального добра, надає йому напрям розвитку чи нормалізує умови» [261, с. 12].

Таким чином, дисертаційна робота побудована за проблемно-хронологічним принципом, що дозволяє всебічно розкрити поставлені завдання. При написанні дисертації застосовано сучасний методологічний інструментарій. Понятійний апарат дослідження представлений такими термінами, як громадянське суспільство, громадянська культура, політична партія, право нації на самовизначення тощо. Для узагальнення результатів дослідження застосовано систематизацію джерел, що дозволило зробити низку об'єктивних висновків щодо особливостей становлення громадянського суспільства на західноукраїнських землях у другій половині XIX – першій половині XX ст. Для кращого розуміння особливостей створення громадських організацій в Галичині у міжвоєнний період XX ст., проаналізовано законодавчу базу, яка регламентувала їх діяльність.

РОЗДІЛ 3

СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ХІХ ст. – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

3.1. Початки українського національно-культурного та політичного руху в Галичині (кінець ХVІІІ ст. – перша половина ХІХ ст.)

Унаслідок занепаду Речі Посполитої в 1772 р. галицькі русини перейшли під владу Австрійської імперії в стані глибокого винародовлення. До складу Австрійської імперії була включена Галичина – Східна (переважно українська) і Західна її частина. Саме на території Галичини було створено нову адміністративну структуру, названу королівством Галіції та Лодомерії з центром у Львові. Східна Галичина займала приблизно 60 % королівства Галіції та Лодомерії. За переписом 1857 року на цій території проживало понад 2,5 млн осіб. Основну їх частину – 3/4 становили українці, решту – поляки, німці, євреї, чехи, словаки та інші національності. 70 % населення краю було зайняте у сільському господарстві. 1869 року у Східній Галичині українці становили 65,8 %, поляки – 20,7, євреї – 12, 5 % [490, с. 101 – 102].

Проте, на початку ХІХ ст. у Східній Галичині під «прапором ідей» просвітництва й романтизму зароджується національний рух титульної нації краю – українців, спрямований на вирішення, головним чином, завдань наукового та культурно-мовного характеру. Перші паростки цього руху були закладені у 70-х рр. ХVІІІ ст. У цей період низка греко-католицьких священнослужителів намагалися переконати австрійські урядові кола в тому, що українці – це окремий народ, який повинен мати рівні права з поляками, підсилюючи свою аргументацію політичними мотивами – можливістю

завоювати симпатії українців поза Галичиною з метою об'єднання всіх українських земель під владою Австрії.

Власне на відміну від підросійської України, де переважала світська інтелігенція, провідником національного руху галицьких русинів у першій половині XIX ст. стало греко-католицьке духовенство. «Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини, – писав І. Франко, – то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції у нас просто не було...» [1443, с. 81].

Однак національне життя русинів поступово активізувалося і в своєму розвитку пройшло два етапи:

1. Кінець XVIII ст. – 1820-ті рр.;
2. 1830-ті – середина 1840-х рр.

Перший з них відбувався під знаком ідей просвітництва, другий – романтизму, коли соціальне обличчя та ідеологія національного руху все більше демократизувалися. На першому етапі головними осередками національного відродження в Галичині були два міста: Перемишль як центр греко-католицької єпархії та Львів – столиця провінції. Під покровительством перемишльського єпископа М. Левицького 5 липня 1816 р. австрійський цісар затвердив утворення культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священиків («Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії») [1221, с. 116].

Статут товариства, підписаний М. Левицьким у січні 1816 р., вийшов друком латинською мовою у Відні. За поданням єпископа, товариство очолив І. Могильницький, що відав справами шкільництва в єпархії, а рядовими членами були священики. «Головною метою даного Товариства, – йшлося в статуті, – є розвиток справжньої релігії і побожності шляхом пропаганди в усій єпархії різних творів». Для досягнення цієї мети передбачалося видавати книжки, насамперед для читання простолюду. Вони мали бути написані

народною мовою, яку використовували селяни, за винятком “грубих” висловів, які необхідно було «окультурити» [1221, с. 117].

У другому й третьому десятиліттях ХІХ ст. на українознавчій ниві стала помітною діяльність представників національного просвітництва: І. Лаврівського, М. Гринивецького, В. Компаневича, К. Блонського, Й. Левицького І. Могильницького та ін. Зокрема останній підготував і видав низку підручників для народних шкіл: «Буквар славно-руського язика» (1816), «Граматику язика словено-руського» та своєрідну передмову до неї – наукову працю «Відомість о руськім язичі», в якій спростовуючи поширені на той час помилкові уявлення про український народ та його мову (народ, як гілку російського або польського народів, а руську мову, як діалект однієї з цих мов), аргументовано визначив український народ, як один із реально існуючих східнослов'янських народів із власною мовою поширеною у Наддніпрянщині та Галичині. Додатковим вагомим аргументом на користь «історичного права» на самостійне існування українського народу та його мови виступила наявність у минулому власної державності [505, с. 31].

Вагомий внесок у національно-просвітницьку роботу вклав професор Львівського університету і ліцею, а також перемишльського інституту І. Лаврівський, який на відміну від інших професорів-українців читав свої лекції українською мовою і за власною ініціативою викладав студентам «руську граматику». Він склав 6-ти томний українсько-польський словник, видав буквар «для парафіяльних шкіл» (1838), працював над підготовкою популярної «Історії Русі». Інший професор львівського університету – М. Гринивецький досліджував збирав першодруки та інші пам'ятки старовини. Частиною українського народу вважав українське населення Галичини Й. Левицький – автор першої у краї друкованої граматики української мови. Він зазначав, що українці мають стародавню культуру, власну мову, свою історію. Ідентичні погляди висловлював Й. Лозинський [1322, с. 17].

За словами І. Райківського, епоха просвітництва дала чимало свідчень наполегливих зусиль представників освіченої суспільної верстви щодо реалізації культурно-мовних і наукових завдань національного руху, передусім:

1) формування значних культурно-освітніх осередків у Львові і Перемишлі;

2) прагнення поширення освіти і створення з цією метою парафіяльних шкіл та свого роду вчительської семінарії;

3) відстоювання засади шкільного навчання рідною мовою та забезпечення народних шкіл україномовними підручниками;

4) створення граматик української мови та його словника та ін.

Найважливішим здобутком даного етапу слід вважати наукове обґрунтування окремішності українського народу з його власною мовою та його етнічної мовної і культурної єдності на всіх просторах української землі.

Поступово збирання, вивчення та публікації історично-культурної спадщини доповнюються високопатріотичною літературною творчістю, видавничою діяльністю, публіцистикою, боротьбою за утвердження літературної мови на народомовній основі, впровадження її у шкільні підручники, повсякденний вжиток інтелігенції, церковні проповіді тощо. Все це відбувалося під знаком чіткого усвідомлення єдності українського народу розділеного навпіл державним кордоном, давніх традицій його власної державності.

Цей процес особливо виразно репрезентувала діяльність «Руської трійці». Вихованці духовної семінарії, студенти Львівського університету М. Шашкевич, І. Вагилевич і Я. Головацький у 1830-х рр. зайнялися дослідженням різних сторін життя народу. «Трійця» практично першою в краї порушила питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок, «пішла в народ» із метою вивчення фольклору та етнографії, мови, історії, всього, що пов'язано з етнічною самобутністю [1323, с. 60 – 61].

Розглядаючи свою діяльність як складову частину загальноукраїнського культурного процесу, М. Шашкевича та його однодумці вважали своїм «священним обов'язком» продовжити справу духовного відродження народу, розпочату літературними силами наддніпрянців. Визвольні мотиви знайшли концентрований вираз в альманасі «Руської Трійці» «Зоря», який через цензурну заборону не побачив світ.

Незважаючи на цензурні утиски й заборони, «Руська трійця» в 1837 р. надрукувала у Будапешті, в обхід львівської цензури, збірку «Русалка Дністровая», яка започаткувала процес становлення нової української літератури в Галичині та вперше висунула ідею етнічної єдності українських («руських», «малоруських») земель, що перебували під владою Австрійської та Російської імперій. У квітні 1837 р. основна частина тиражу «Русалки», надіслана до Львова, була конфіскована, проти упорядників розпочали слідчу кампанію. Видання книжки простонародною мовою із застосуванням фонетичного правопису і «гражданського» шрифту розцінювалося цензурою як виклик системі, що підривав високий авторитет церковнослов'янської мови. Усупереч переслідуванням австрійської цензури, український національний рух у Галичині поступово трансформувався [1142, с. 16 – 17].

Національно-культурний рух українців поступово переростав у політичну площину. Першим публічним виступом на захист політичних і соціальних прав галицьких русинів прийнято вважати статтю Я. Головацького «Становище русинів у Галичині», що була надрукована німецькою мовою під псевдонімом Гаврило Русин у лейпцігському журналі 1846 р. У статті прямо говорилося про важке підневільне становище галицьких русинів, що «під ласкавим пануванням Австрії живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл, як варвари» [506, с. 32].

До свідомого політичного життя галицьких русинів пробудили революційні події 1848–1849 рр., що охопили більшу частину європейського континенту та увійшли в історію як «весна народів». Навесні 1848 р.

революція сколихнула імперію Габсбургів, поряд із вимогами соціально-економічних реформ постало питання національного суверенітету, визволення пригноблених народів. Невід’ємною складовою частиною революції стали визвольні рухи багатьох національно поневолених народів Східної і Центральної Європи, боротьба цих народів за здійснення своїх емансипаційних прагнень, за досягнення національної свободи.

Національний рух галицьких русинів уже від 1848 р. поєднував у собі кілька національно-політичних орієнтацій (пропольську, проросійську, австро-русинську і русько-українську), співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці, у зв’язку з чим змінювався не лише характер самого руху, але й світогляд його окремих діячів [1399, с. 423].

Головним вогнищем українського національного руху 1848 – 1849 рр. в Австрійській монархії стала Східна Галичина з переважаючим українським населенням (понад 70 %), а його центром – Львів як найбільший і найвпливовіший осередок української еліти. Під час революції розпочалось реформування суспільного життя на демократичних засадах. Падіння абсолютизму і проголошення Австрії конституційною монархією конституційною грамотою від 25 квітня 1848 р., декларування демократичних свобод (свободи особи, совісті і віровизнання, друку, зборів, організацій і т. ін.), гарантування усім народам монархії непорушності їх національності і мови, обговорення в загальноімперському парламенті (рейхстазі) проекту перетворення Австрійської монархії у федерацію вільних і рівноправних націй породили серед галицьких українців великі надії, привела до політизації національно-культурного руху.

З цього приводу І. Франко стверджував: «Тільки з 1848 роком починається нова доба в житті Галицької Русі; те, що було досі, то були в найліпшій разі проби відродження, були мрії, бажання, була потрохи й агітація. Тільки знесення панщини і надання політичної свободи дало можливість дійсного життя для нації, котрої ядром були мужики. І ми бачимо,

що й у історії свідомості народної сей рік становить епоху. Знесення панщини, війна з Кошутом (йдеться про керівника мадярської національної революції Лойоша Кошута), похід москалів на Угорщину – се живі теми пісень і оповідань народних й досі. І ся свідомість народна від 1848 року вже не переривається, а противно – дужчає, хоч, звісно, дуже помалу. Від того ж року починається й серед руської інтелігенції ширше духовне життя і по десяти літах хитання та непевності чільна часть руської інтелігенції вияснює для себе питання про те, до якої національності ми належимо» [1438, с. 167].

Започаткувала рух група представників греко-католицького духовенства і міщанства Львова врученням губернаторові Ф. Стадіону петиції на ім'я імператора Фердинанда від 19 квітня 1848 р., в якій від імені українського населення висловлювались побажання: запровадження в школах і громадсько-політичному житті Східної Галичини української мови; забезпечення українцям доступу на всі посади та зрівняння в правах духівництва всіх віровизнань. 2 травня 1848 р. у Львові була заснована перша українська легальна політична організація – Головна Руська Рада (ГРР), яка взяла на себе роль представника інтересів українського населення Галичини перед центральним урядом і виконувала її протягом 1848 – 1851 рр. [1020, с. 201]

Перед церковною ієрархією, що взяла на себе в 1848 р. провід у національному русі, постало питання розповсюдження ідеології цього руху в масах і, відповідно, розширення соціальної бази. Мережа філій ГРР була створена на основі церковної структури, усього в Галичині в 1848 р. створено 50 місцевих руських рад, що мали на меті, як говорилося в обіжнику до них від 1 червня, підтримку й охорону «усіма правими способами» руської народності. ГРР вбачала у Відні тактичного союзника в боротьбі за національні інтереси, укоріненню лоялістських настроїв особливо сприяла ліквідація панщини на початку революції, що викликала віру в доброго цісаря як захисника народних мас. Польська громадськість однозначно негативно зустріла появу окремої

національно-політичної організації русинів, вважаючи її сторонньою інтригою, спрямованою проти поляків, витвором чи то австрійської бюрократії на чолі з Ф. Стадіоном, чи «московських рублів» [13, арк. 34 – 34; 1020, с. 202].

Головна вимога ГРР, яку вона висунула в петиціях до імператора, парламенту і уряду, підкріплюючи її посиланнями на давні традиції власної державної самостійності (Галицького князівства і королівства), зводилась до поділу Галичини за етнічним принципом на дві самостійні адміністративно-політичні одиниці: західну (польську) і східну (українську) з центром у Львові – «столиці Руського краю» і надання східній частині статусу коронного краю, тобто національно-територіальної політичної автономії з власною конституцією, сеймом, політичною адміністрацією, мовою та її об'єднання з українським Закарпаттям як гарантії вільного національного розвитку українців Австрійської монархії [13, арк. 34 – 34; 1020, с. 202].

На противагу ГРР, у травні 1848 р. у Львові виникла ще одна національно-політична організація – Руський Собор (РС), навколо якого об'єдналися «русини польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*). Лідери РС (голова – К. Ценглевич) пропагували ідею єдності та миру русинів і поляків у спільній вітчизні. За словами І. Райквіського, утворення РС було практично єдиним в історії підавстрійської Галичини випадком, коли роздвоєна національна свідомість *gente-natione* проявилася у формі групової, а не індивідуальної реакції. Друкованим органом РС стала газета «руською» мовою «Дневникъ рускій» (далі – «Дневник руський»), тираж якої друкувався кирилицею і латинкою, але часопис проіснував недовго (з серпня по жовтень 1848 р. вийшло лише дев'ять номерів). До редагування газети було залучено колишнього діяча «Руської трійці» І. Вагилевича [1133, с. 221].

Власне «русини» становили в РС чисельно невелику групу, що обстоювала, по суті, розвиток русько-української національної свідомості з опертям на польські організаційні й ідеологічні взірці. В цілому нечітка організаційна структура та строкатий персональний склад РС, що

поєднувалися з хиткою формулою двоступеневої національної ідентичності, зумовили швидкий розпад товариства. Водночас ідеологи пропольського РС зробили внесок в обґрунтування ідеї національної єдності України, виразно вказували на Наддніпрянщину як центр русько-українського руху. Для діячів Собору опорою «руськості» була історична пам'ять про запорозьке козацтво, що актуалізувалася репресіями царського уряду проти кирило-мефодіївців. Особливу активність у популяризації польсько-української єдності проти російського натиску проявили поляки – вихідці з підросійської України, які потрапляли до Галичини. Зокрема, членом РС став поет-романтик Г. Яблонський, що на сторінках «Дневника руського» змальовував становище Наддніпрянщини в похмурих тонах, писав про «сльози, плач, смерть України», а її майбутнє пов'язував з поверненням до польського політичного й культурного простору [1133, с. 221 – 226].

Піднесення українського національного руху в Галичині на політичний рівень, створення ним власних національно-політичних і культурно-освітніх структур, висунення і поступова реалізація програми національного самоствердження українців на території їх компактного проживання – у східній частині Галичини в рамках конституційної Австрійської монархії стало великою несподіванкою для польських громадських кіл, які й далі уявляли себе єдиними повноправними господарями краю, а від початку революції виношували плани відродження польської державності, спочатку хоч би у вигляді крайової автономії для всієї Галичини, включно з її українською частиною.

Однак 1849 рік приніс перемогу монархічно-консервативним силам Австрії. 7 березня 1849 р. за допомогою армії уряд розпустив парламент. Цей крок на певний час поклав край дискусіям у парламенті про перебудову політичного устрою Австрії, запровадження демократичних свобод, що задовольнила б інтереси всіх народів імперії. Дискусії тепер велися навколо питання: зберегти володіння Габсбургів в історичних межах чи провести

кордони за етнічним принципом, що з огляду на мішаний склад населення багатьох територій зробити було вкрай нелегко.

Починаючи із 1849 р. серед галицьких українців зростала невпевненість та невизначеність у подальших політичних кроках. Фактично в період стрімких революційних перетворень та в умовах, коли треба було швидко вирішувати кардинальні питання, українці виявилися малопідготовленими до цього. На всіх рівнях, не тільки серед національно-політичної еліти, а й серед пересічних громадян поширювалася думка, що, оскільки українське питання було підняте під час революції і українці продемонстрували етнічну, зокрема мовно-культурну самобутність, чим викликали також увагу з боку австрійської урядової влади, то ці здобутки вважалися цілком достатніми, аби найближчим часом забезпечити покращення становища русинів в Австрії. Про це свідчить меморіал Головної Руської Ради до цісаря 1850 р., який фактично визначив основні засади і програму діяльності українського руху на наступне десятиліття [1133, с. 216 – 226].

В економічній площині головні засади політики Австрійської імперії полягали в реалізації відомого принципу: «Divide et impera» («Поділяй і володарюй»). У конкретній ситуації королівства Галиції та Лодомерії, зокрема, Східної Галичини – це означало наділення поляків певними привілеями, які передбачали їх домінуючу роль у реалізації політики імперії у цьому регіоні, а водночас – в обмеженні українців можливостей реально впливати на соціально-економічний і національно-політичний розвиток. Така дискримінаційна ситуація загострювалася ще й тим, що майже вся велика земельна власність у королівстві належала полякам, які, власне й були фактичними господарями регіону. Саме тому, українці послідовно і рішуче виступали за поділ Галичини на дві окремі адміністративні структури – східну й західну.

Яскравим свідченням соціальної зрілості та громадянської активності селянства Східної Галичини наприкінці XVIII ст. була їх участь у створенні та

діяльності громадських шпихлірів. І. Франко у праці «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд 1784 – 1840» (1890 р.) з подивом ствердив, що «справа заснування і довголітнього розвою» та, нарешті, «розв'язання громадських шпихлірів з огляду шпихлірового фонду в Галичині досі не те, що неосмислена, але й майже навіть не порушена в науці» [1441, с. 632].

І. Франко пише, що про діяльність шпихлірів він довідався ще у дитинстві від свого батька, який, як й інші старші господарі, не раз згадували про ці інституції та, що «мандатори чупко били мужиків за громадські шпихліри». З'ясовуючи обставини виникнення шпихлірів, Каменяр дійшов висновку, що після включення Галичини до складу Австрійської імперії, «верениця німецьких та чеських чиновників принесла з собою до Галичини, окрім своїх природніх аспектів, ще одну річ, якої не було у поляків, – почуття формального права, законності і бюрократичну точність та формалістику, смішну в очах широких шляхетських натур, щоб перемінити ту безладну масу сил на цивілізовану суспільність. Поляки зразу сміялися з тої окупації (Польщі Австрією), вважали її чимось вроді типового польського заязду, який швидко мусів минутися» [1441, с. 624].

І. Франко охарактеризував правові соціально-економічні погляди імператора Йосифа II уже на початковому етапі його державної діяльності, власне у той час, коли створювалися громадські шпихліри та шпихліровий фонд. «Імператор, – пише Іван Франко, – був перейнятий поступовими думками», вважав, що «самовладний просвітський монарх своєю державною владою може піднести всю суспільність на вищий ступінь розвою», був переконаний, що «хліборобство є головним багатством краю, а стан селянський – найважливішим станом, тим, що своєю працею годує і збагачує всі інші (стани)» та «постановив собі зробити все можливе для піднесення сього стану» [1441, с. 625].

У Галичині ситуація зі становленням шпихлірів була складною, оскільки тривалий час місцева влада, зокрема губерніяльна, не підтримувала

пропозиції про передачу коштів, одержаних за карі, стягнені від земельних магнатів і шляхти, покривдженим селянам, бо, мовляв, вони марно їх розтратять. Йосиф II переймався справою громадських шпихлірів і в Галичині, розуміючи їх потребу у цьому злиденному краю. Тому, розмірковуючи про можливість застосування патенту на дозвіл створювати громадські шпихліри у Чехії, Моравії та Шлеську, а також у Галичині, він доручив галицькому становому відділу підготувати пропозиції стосовно цієї справи («на те, чи сей патент про обов'язкове застосування для створення громадських шпихлірів по всіх добрах дався б приложити і в Галичині») [1441, с. 625].

Галицький становий відділ констатував, що «заснування громадських шпихлірів буде великим добром для краю, запомогою для підданих, притиснених нуждою, захистом від лихви і від жебранини по дворах. Виділ становий уважає поважаним якнайшвидше приступити до виконання сеї думки, де тільки знайдуться відповідні будинки. А де будинків нема, там треба якнайшвидше приступити до їх здвигнення коштом і працею підданих, бо тут же ходить виключно о їх добро. Шпихліри повинні стояти отдаль від інших будинків, бути дерев'яні або муровані і повинні за рік увійти в життя: домінії і окружні уряди повинні вести нагляд над будовою. Складати треба в них не чотири, а п'ять родів збіжжя: пшеницю, жито, ячмінь, гречку й овес, але не всі разом, а тільки відповідно до того, де який рід засівають... А далі, згідно з цісарським патентом, мужик зсипає щороку третю часть збіжжя, потрібного для висіву, складає протягом трьох літ: коли недорід, град або повінь зробить йому се неможливим, то може відложити довіз на пізніше. Грошей у податкових касах ані на позичках у селян на Галичині нема; як Бог дасть, що будуть, то можна повертати їх на збільшування засобів у шпихлірах. А що й домініям із тої інституції буде користь, бо будуть звільнені від обов'язку допомагати своїх підданих у часах нужди, то домінії готові зі свого боку докладати всяких старань до збільшування тих зсипів. Виділ становий повинен покликатися на те, що цісар поручив властям. В цьому році недороду видано з

цісарських магазинів від кожного корця, зложеного там збіжжя, по два горці для громад. Виділ надіється, що сей наказ буде розширений і на камеральні громади та на нових поселенців і буде основою шпихлірових зсипів» [1441, с. 626].

У 1774 р. опубліковано «найвищу ухвалу» про закладання в Галичині громадських шпихлірів. Урбаріальним декретом від 24 лютого 1787 р. імператор зобов'язав губернаторів прискорити створення громадських шпихлірів, а декретами від 3 липня та 5 грудня 1787 р. велів від усіх підданих щороку брати по горцеві від корця на користь громадських шпихлірів у камеральних добрах, а також повертати на ту саме ціль той зсип, який зобов'язані були давати піддані за випозичене весною скарбове зерно (це у голодний рік) [1441, с. 627].

Декрет від 5 грудня 1788 р. встановлював проценти від грошових позик, які уряд давав селянам у камеральних добрах. Були також спроби уряду заохотити приватних дідичів наслідувати цей цісарський приклад у камеральних добрах, але галицька шляхта цього не підтримала. Тому декретом від 5 лютого 1790 року цісар зобов'язав камеральні господарства запровадити громадські шпихліри і тримати у них чотири запаси цілорічної потреби місцевих підданих. Але цісар не обмежувався камеральними добрами, вважав, що у приватних добрах така допомога підданим ще потрібніша. Цим цісар засвідчив, що послідовно йде до своєї мети – повсюдного створення громадських шпихлірів для захисту найбільш прошарків селянства [1441, с. 627].

Таким чином, маємо всі підстави ствердити, що шпихліри та шпихліровий фонд були, по-суті, предтечею структур громадянського суспільства у Східній Галичині на зламі XVIII – XIX ст. Діяльність громадських шпихлірів та шпихлірового фонду було припинено 23-24 липня 1821 р. цісарською ухвалою. Проте, незважаючи на цісарський указ, громадські шпихліри продовжували діяти, стимулюючи водночас пошуки

інших засобів соціально-економічного та національно-політичного захисту селянства, загалом дрібногосподарських виробників [1441, с. 627].

У праці «Шпихліри і крамниці» (1893 р.) К. Левицький писав, що «шпихліри – се не нинішня річ, про котру говорить у нас від давнього часу», все ж «нам тяжко здобутися на те, щоби у кожній громаді був свій шпихлір». З уваги на це він ще раз нагадав, що «шпихліри можуть бути заложені Старшиною громадською або іншими людьми у громаді», що до цього не потрібно жодних статутів, ані призначення влади, лише сама Рада громадська ухвалює заложити для членів громади зсип збіжжя, або шпихлір [886, с. 3].

Ведучи мову про громадські шпихліри, К. Левицький, на наше переконання, мав на увазі узагальнюючий образ різних спілок та товариств селянських громад. Підсумовуючи свої роздуми з цього приводу, К. Левицький писав, що «народ, який не має своїх добрих купців, мусить упадати. Торгівля є, отже, річ дуже важна, бо без неї ніхто, жоден народ не обійдеться». Аналізуючи міркування з приводу діяльності громадських шпихлірів та громадських спілок загалом, він відзначав: «Шпихліри по громадах – то є безпека громадська на всякий випадок, а загроза – на голод – в тяжких роках. Крамниці по селах, то новий заробок для наших людей та джерело багатства нашого народу. Тому не відкидаймо обох сих справ на той час, як буде уже зле, бо тоді вже буде запізно, але берімося до діла зараз – поки час! Най в кожній громаді замість шинку та корчми, де пропадає наша праця, стане свій шпихлір громадський і крамниця християнська, де найдемо свою працю і добро». Отже, підсумовуючи сказане, стверджує К. Левицький: «Шпихліри в громаді – то хліборобська асекурація проти голоду і біди, але така асекурація, котру хлібороби самі собі платять і на котрій також самі заробляють» [886, с. 5]. Проблема парцеляції великої земельної власності та компенсація за кошти громадських шпихлірів продовжувала залишатися вельми гострою та актуальною для селянства.

Внаслідок аграрних реформ 1848 – 1849 рр. галицьке селянство було звільнене від феодално-кріпосницької системи, стало вільним, але не одержало землі. Після скасування кріпосного права та панщини переважна частина земель краю продовжувала залишатися у володінні магнатів і шляхти, а селянство залишилося без землі. Згідно з офіційними даними 1847 – 1851 рр. на одне домініальне господарство припадало в середньому 755, а на одне селянське – 9 моргів. У тому числі на селянські господарства до двох моргів – 27 %, від 2 до 5 – 17%, від 5 до 10 – 24,3 %, від 10 до 20 – 23 %, від 20 до 50 – 7,6 %, а понад 50 га – 8 % господарств [711, с. 418]. Загалом кількість безземельних селян коливалася 25 – 30 % усього населення краю.

Перед галицьким селянством назрів цілий ряд соціально-економічних проблем, насамперед – здійснити подальшу парцеляцію великої земельної власності магнатів і шляхти, усунути засилля лихварського капіталу, загалом припинити подальшу роздробленість та банкрутство селянських господарств, підвищити їх товарність та ефективність, а отже й покращити матеріальне становище селянства.

Пошуки шляхів, методів і засобів розв'язання цих складних соціально-економічних проблем лягли, в основному, на галицьку інтелектуальну еліту. Власне вона і прагнула, насамперед, узагальнити досвід попередніх поколінь, зокрема багатолітню діяльність громадських шпихлірів і шпихлірового фонду, а також осмислити набуток селянства країн Центральної Європи, насамперед Чехії, Данії, Голландії та, власне й самої Австрії.

У контексті пошуку ефективних засобів підвищення продуктивності дрібних селянських господарств та їх захисту від сваволі лихварського капіталу могли б знадобитися кошти громадських шпихлірів та шпихлірового фонду. За офіційними даними 1791 р. шпихлірові фонди становили 1 мільйон 425 тисяч 145 ринських [886, с. 5]. «І якби сей фонд був збережений та не відірваний від дійсного його призначення – «бути за допомогою галицького селянства», то «селянство не було би нині зразком бідності, темноти та

занедбаності; не було б нині зразком бідності серед усіх народів Австрії, а стало би на рівні з селянством Чехії та Моравії» [886, с. 7].

Саме за цих обставин відомі громадсько-політичні діячі XIX ст. І. Франко та К. Левицький рішуче і послідовно виступали за повернення коштів громадських шпихлірів їх справжньому господареві – галицькому селянству для розбудови власних селянських господарств, а отже й підвищення їх матеріального становища. Водночас політичні діячі зверталися до галицької громадськості з закликом повсюдно відновлювати давні та закладати нові громадські спілки. «Закладання шпихлірів по громадах і повернення шпихлірового фонду для цілого краю, а по змозі також у кожному повіті», йшлося далі у зверненні, це – «перша річ, про яку повинні обмірковувати всі» [886, с. 9]. Саме за умов повернення кілька мільйонних коштів громадських шпихлірів та шпихлірового фонду громадським інституціям, ці кошти могли б стати важливим чинником підвищення ефективності селянських господарств, а отже й поліпшення матеріального становища селянства.

І. Франко послідовно захищав засади формування спільних, фактично кооперативних методів селянського господарювання як головний шлях соціально-економічного розвитку галицького селянства. Тому він рішуче заявляв: «Бо чому до конче старший має одідичити все? І чому молодші до конче мають жадати виділення з цілості того, що припадає до них на основі права спадковості? Ані одне, ані друге не повинно мати місце. І тільки тоді буде добре, тоді легше вийдемо з того блудного колеса». «Ось послухайте, підсумовує Іван Франко, – родина, що має сяку таку ґрунтову реальність поперед усього не повинна ділитися духовно, не повинна тратити родинного прив'язання, а тоді й матеріальний поділ окажется не потрібним. Одідичений маєток повинен бути спільною та непорушною власністю; всі повинні працювати для цілої родини, – а ціла родина повинна заопікувати потреби кожного поодинокого свого члена» [1446, с. 121].

У статті «Що таке громада і чим би вона повинна бути?» І. Франко закликав селян гуртуватися в громади, а громадам об'єднуватися у спільні фільваркові господарства, бо живучи так як досі, на трьох чи п'яти моргах, з нужденною худобою, у дрантивих будинках, на кепсько управленій ріллі, тратячи на кожній праці за дармо свою робочу силу і свій хазяйський капітал, ви ніколи не вийдете на ліпшу дорогу, а стратите й те, що маєте – худобу й ті будинки, і ті поля, ще й здоров'я своє і своїх дітей повитрачаєте. Завершує своє звернення Іван Франко так: «І раді б ми вам голосом громовим закричати: Мусить бути. Можна інакше» [1452, с. 175].

Між тим, пошуки найоптимальнішої і найдоступнішої для хлопів форми спільного господарювання продовжувалися. Все ж відчувалося, що цей процес наближається до завершення. Адже ті чи інші компоненти у бажаних спільних селянських господарствах під час дискусійних роздумів часто називалися. Йдеться, зокрема, про громадські шпихліри, шпихліровий фонд, про проекти фільваркового господарства, які виникали на селянських ґрунтах [886, с. 9]. Найоптимальнішими формами селянського господарювання вважалися ті, котрі створювалися на засадах спільних володінь ґрунтами, спільної праці та спільного набутку селянського господарювання. «Метою кооперації, – переконувала селян «Просвіта», – є справедливий громадський лад. Опереться той лад на однаковій праці кожного для громади. Праця одиниці має бути така, щоби вийти на користь всієї громадськості. Між «я» та «мій» мусить існувати відповідно для обох сторін корисне відношення» [1361, с. 147].

Щире прагнення галицького селянства до спільної, колективної форми господарювання значною мірою формувалося з успадкованих і добре збережених національних традицій, суспільної господарської самопомоги та самодіяльності. Відомий дослідник кооперативного руху в Західній Україні С. Гелей стверджує, що «аграрно-кооперативний рух мав свої історичні традиції та специфічні прикмети, які впливали не лише з господарсько-

економічних, але й політичних обставин, наявності національного гніту та необхідності боротися проти наступу з двох боків: від національного й соціального противника, а селянство стало основою, на якій відроджувалося не лише національне, а й господарське відродження України» [476, с. 34].

Становлення спільних фільваркових селянських господарств, загалом сільських кооперативів – складний і тривалий процес. Для їх формування та становлення потрібні були не тільки умілі руки, але й масштабні кошти, а їх, як добре відомо, в українських селян не було. Отже, на порядок денний висувалася винятково важлива проблема – мобілізація українського капіталу, який і повинен був стати економічною основою розбудови фільваркових, загалом кооперативних господарств [474, с. 326].

Саме в контексті пошуків методів мобілізації українського капіталу винятково важливе значення мало становлення кредитної справи, кредитних спілок. «Народ, – писав І. Франко у праці «Народна програма», – без свого власного кредиту, то так, як тіло без серця. Таке значення, – продовжує І. Франко, – має перша точка в економічній частині нашої народної програми». Тому змагаємо до поступового «усуспільнення кредиту торгового і приспособлення до тих галузей продукції, а се як дорогою асоціації, так і дорогою удержавлення, що кредити наші у приватних жидівських руках у лихву виродилися, а торгівля в тих же руках зробилася шахрайством. Тому, позичкові гроші чи то у поодиноких лихварів, чи в лихварських банках, замість зроджувати наших бідарів, замість піднесення рільництва і ремесла, наробили більше шкоди в нашім краю, ніж перехід татарської орди». Роздуми стосовно формування кредитної системи, І. Франко підсумував: «Наша програма йде до того, щоб у нашім краю не тільки не було лихви, а були заведені добрі, корисні для робочого народу кредитові порядки, щоб і в нас, так як у інших краях, гріш був підоймою оживлення краюї продукції..., і щоб усі кредитові інституції в нашім краю були у наших руках» [1445, с. 525].

Ощадно-позичкові спілки у Східній Галичині почали створюватися після схваленого 1873 р. кооперативного закону. Спочатку було створено кредитове товариство «Власна поміч», а згодом К. Левицький склав статут та опрацював інструкцію як створювати кредитні товариства. «Не багаті ми, але – багато нас» йшлося у його зверненні. К. Левицький відзначав: «Скиньмося в громаді по одному ринському, а кільки то буде соток? Є вже початок заложення каси позичкової. Кожна громада повинна мати свій банк, свою касу позичкову, а провізія, то є заробок каси, – не піде межі чужі люди, а на громаду, на порятунок зубожілих та на запомогу бідних» [886, с. 5].

Ініціативу покращення фінансово-економічної ситуації у Східній Галичині взяло на себе товариство «Дністер», засноване у 1892 р. у Львові. Метою діяльності товариства спочатку було страхування від вогню дрібних промисловців і землевласників українського походження. При ньому створено було кооперативний банк з такою ж назвою. Згодом, розширивши межі своєї діяльності товариство прибрало назву «Союз задаткових товариств» і, нарешті, «Краєвий Союз Кредитовий», котрий власне і об'єднав майже всі українські господарські та громадські інституції – «Дністер», «Народна торгівля», «Сільський господар» та ін. [445, с. 56 – 61].

Першим українським товариством споживчої кооперації була «Народна торгівля», заснована 1883 р. у Львові і створена для розширення периферійної торгової мережі, залучення до торгівлі селян та промисловців, виробників власної продукції Галичини, а також для відкриття сільських крамниць. Товариство було також союзом для його членів – споживчих товариств. Його діяльністю керували загальні збори, рада з 10 членів та дирекція, яку призначала і звільняла рада. У 1908 р. «Народна торгівля» вже мала 830 крамниць [275, с. 70].

Вершиною діяльності господарських та фінансово-кредитних установ кінця XIX – початку XX ст. став «Просвітньо-економічний конгрес» 1-2 лютого 1909 р. у Львові. Важливо, що на ньому були представники з

Наддніпрянщини, Буковини, Закарпаття, Волині, Полісся, Галичини. «Це був, – писав А. Качор, – перший і, мабуть, найповніший український парламент, який розглянув ціле життя українського народу, поділеного тоді між двох окупантів – Росією і Австрією...». Саме Економічно-Промислова Комісія при головнім віділі «Просвіти» в 1906 – 1914 роках – це, по суті, «Українська Господарська Рада для цілого нашого народного господарства» у якій було представлено хліборобство, ремесло, промисел, торгівля, кредит, домашнє господарство і домашній промисел, убезпечення і професійно-робітничий сектор. «Це було наше справжнє міністерство народного господарства, так як Конгрес був неофіційним нашим першим парламентом» [1098, с. 56].

РСУК – найвища ревізійна та керівна організація кооперативних об'єднань дрібних промисловців, ремісників і торговців українського походження на західноукраїнських землях. Заснований відповідно до статуту 24 грудня 1903 р., затвердженого Галицьким намісництвом 18 січня 1904 р. Станом на 1908 рік об'єднав близько 400 кредитних товариств. Проводив ревізію підлеглих установ, надавав кредити своїм членам, сприяв їх розвитку, публікував статистику. У 1930 р. об'єднував 3146 кооперативів, серед яких «Народна торгівля», «Центросоюз», «Маслосоюз», споживчі будівельні, ремісничі кооперативи. У цих організаціях працювало понад 10 тисяч службовців, а оборотний капітал становив понад 15 мільйонів злотих. Справами Союзу керувала рада, яка обиралася з керівного складу кооперативів та членів Союзу. РСУК займався і видавничою справою, публікуючи кооперативні часописи: місячник «Кооперативна Республіка», «Кооперативна Родина», тижневик «Господарсько-кооперативний часопис» та ряд книжкових видань [84, с. 12].

На чолі українського кооперативного руху стояв РСУК у Львові, який нараховував 609 кооперативів і приблизно 200 тисяч членів, 400 райфайзенок, кілька молочарних спілок. З кооперацією тісно співпрацював «Сільський господар» – центр сільськогосподарських спілок. Це товариство було

засноване 1898 р. у м. Олеську як локальне товариство під назвою «Сільський господар» з метою піднесення господарства і домашнього промислу українців-землевласників. З часом поширило свою діяльність на всю територію Галичини і перенесло головну раду до Львова, а з 1909 р. прийняло назву Крайове господарське товариство «Сільський господар». У 1939 р. мало 60 філій і налічувало 160 тисяч членів [745, с. 13].

Головна суть діяльності галицьких громадських організацій полягала в тому, щоб стати етнокультурною та політичною альтернативою окупаційним режимам. За умов бездержавності галицького українства ці громадські організації прагнули перебрати на себе частину державних функцій для повнішого забезпечення його потреб у життєво важливих суспільних сферах та шляхом кропіткої праці плекати національну свідомість, консолідувати патріотичні сили й, таким чином, еволюційно готувати їх до визвольних змагань та до наступної державотворчої діяльності.

3.2. Кристалізація інституцій громадянського суспільства в Галичині (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)

Панування так званої «бахівської реакції» під час уряду А. Баха (1849 – 1859 рр.) супроводжувалося наступом на політичні й національні здобутки «весни народів». Зокрема, в грудні 1851 р. декретом імператора було скасовано так і не введену в дію конституцію, розпущено парламент – райхстаг 7 березня 1849 р., обмежено демократичні свободи, що створило несприятливі умови для громадсько-політичної діяльності. Головна руська рада, створена на початку революції 1848 р. як представницький орган підавстрійських русинів, саморозпустилася в червні 1851 р., а греко-католицьке духовенство повернулося до суто церковних справ. Неоабсолютизм у монархії Габсбургів

супроводжувався посиленням у краї польських впливів. З 1849 р. провідником нової австрійської політики в Галичині був намісник А. Голуховський, що спрямував зусилля на утвердження переваги польської еліти.

Десятиліття неоабсолютизму після поразки «весни народів» закінчилося, коли цісар Франц-Йосиф I, зазнавши поразки у війнах з Францією й Італією та Пруссією, пішов на реформування внутрішнього устрою монархії. Передбачалося через взаємовигідні компроміси з угорською, чеською і польською елітами забезпечити стабільне майбутнє імперії. У 1860 р. в Австрії проголошено конституцію, що базувалася на принципі федералізму й розширювала права країв у процесі державного управління. На основі конституції в 1861 р. було скликано Галицький і Буковинський крайові сейми, які мали займатися місцевими справами та представляти Галичину й Буковину в Державній раді у Відні [1504, с. 10 – 11].

Галицький сейм складався зі 150 депутатів, що обиралися за чотирикуріальною (141 місце) виборчою системою, яку визначав передусім майновий (податковий) та фаховий ценз, плюс сім місць гарантувалося для вищих церковних ієрархів і два – для ректорів університетів. Остаточна компетенція Галицького сейму була визначена в 1873 р., охоплювала питання культури (в широкому трактуванні), освіти і суспільної опіки. Незважаючи на наявність пережитків середньовічного станово-представницького права, утвердження парламентаризму привчало галицьке суспільство до конституціоналістських форм співжиття і розв'язання суперечностей на сеймовій арені, мирним шляхом [1504, с. 11].

Український національний рух у Галичині в результаті цих реформ, з одного боку, отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи, тому що декларування (хоча й формальне) рівності всіх народів пробуджувало національну гідність; з іншого ж боку, нерівні умови, в яких опинилися місцеві русини порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації краю. Так, виборча система

забезпечувала польську монополію влади: нечисленна курія великих землевласників, польської шляхти (0,4 % від загалу населення) обирала майже третину послів, тоді як на курію сільських громад (понад 90 % населення) припадало менше половини сеймових мандатів. На перших виборах до Галицького сейму 1861 р. русини провели 49 із 150 депутатів, а з кожними новими виборами число руських послів у ньому неухильно зменшувалось, сягнувши найнижчої позначки в 1883 р. (дев'ять послів). Внаслідок австро-польського зближення протягом 1860-х рр. відбулося розширення політичних прав поляків у провінції, що здобули переконливу перевагу в сеймі та крайовій адміністрації, польська мова домінувала в місцевих органах влади, судочинстві, освіті [1504, с. 12].

У цей період в українському національно-культурному русі формується дві течії – народовців та русофілів. «Ранні» народовці розгорнули просвітницьку діяльність серед населення в різних формах. Так, вони передплачували й розповсюджували свою пресу, намагалися залучити до читання часописів широкі кола громадськості [1135, с. 63].

Народовські громади на початку 1860-х років не протиставляли себе старшому поколінню діячів русофільської орієнтації. І. Райквіський відзначає, що в особі галицьких русофілів («общеросів») національний рух отримав специфічний варіант «малоросійського» патріотизму. Русофіли вважали русинів Галичини частиною більш широкої східнослов'янської спільноти, яку означувано поняттям «руській» народ, але це не означало російський (великоруський, московський), бо в тій спільноті визнавалося існування також «малоруського», часом – і «білоруського» масиву [344, с. 245].

Русофільський світогляд був різновидом національно-політичної свідомості діячів, що первісно мали на меті розв'язання внутрішньогалицьких проблем українського націотворення (національного відродження), але аж ніяк не злиття місцевих русинів із росіянами («москалями»). Феномен русофільства не вичерпувався політичним аспектом, а мав філософське й психологічне

підгрунтя: консерватизм, династично-підданський тип світогляду, прихильність до традицій і кирилиці з історичним «етимологічним» правописом тощо.

Важливу роль в інституційному розвитку русофільської течії, яка панруські (в політичній площині – проросійські) симпатії мирно поєднувала з демонстративним австрійським лоялізмом, відіграла заснована Б.Дідицьким у Львові в січні 1861 р. газета «Слово» (виходила до 1887 р.). Навколо «Слова», крім Б. Дідицького, що був редактором до 1870 р., сформувалася група проросійськи налаштованих діячів (І. Наумович, Я. Головацький, А. Петрушевич, В. Площанський та ін.) [1155, с. 112].

І. Райківський відзначає, що старорусини продовжували вживати оригінальні терміни «русин» і «руський», що обмежувало поняття «руськості» східними слов'янами Габсбурзької монархії, визнанням своєї не польськості. Однак вони не розглядали місцевих русинів як окрему національність, без зв'язку з ширшим «руським» світом. Якщо окремі особи в ХІХ ст. закликали керуватися інтересами «галицько-руської народності», то це робилося або через вузькість, провінціалізм світогляду, або з політико-тактичних міркувань, але не виходило з позицій етнічної окремішності [1155].

Основу старорусинства як світоглядної системи становила культурно-історична орієнтація на давньоруську спадщину, брак розуміння сутності процесу модерної національної самоідентифікації у слов'янському світі, відсутність чіткої відповіді на питання, де проходять північний і східний кордони своєї «уявної» батьківщини. Старорусинство стало етапом у становленні модерної української національної свідомості, більш чітке розмежування між галицьким українофільством і русофільством з'явилося наприкінці 1860-х рр. Основні розбіжності полягали у відмінній інтерпретації історичного минулого та неоднаковому ставленні до основ формування української літературної мови [1155].

Свідченням перегрупування в середовищі народовців стало створення 1868 р. у Львові культурно-освітнього товариства «Просвіта» (А. Вахнянин).

Товариство:

- сприяло утвердженню в масах української національної самосвідомості;
- зайнялося поширенням просвіти шляхом видання популярних читанок, календарів, творів класиків нової української літератури;
- проведення культурно-масової роботи, поширення економічних знань тощо [1093, с. 23].

«І ми були і є за тим, – пише Микола Творидло, щоби таке об'єднання наших сил і змагань зміцнювалося, тільки не можемо залишати оцей погляд на різні питання, котрі рубом стоять перед нами, тільки тому, що вони викликають різницю думок і поглядів й тому, що вони спірні. Ми хочемо в освітній роботі будити та формувати особистостей. Хочемо вживати творчі сили в душі людини, хочемо, щоби ця людина власними силами виробляла собі свій погляд на світ і справи, але мусимо боротися з усіма тими, що в освітніх установах творять свої партійні чи свої класові ячейки «освітніх робітників». Тому такі засади мусимо поборювати і усувати від освітньої роботи у нашій установі, – саме в ім'я добра цієї роботи» [1361, с. 17].

Окрім суто культурно-освітньої діяльності, «Просвіта» чимало зробила для становлення сільськогосподарських, фінансово-кредитних спілок і кооперативів та піднесення їх продуктивності. «Ми, – пише М.Творидло, – привели наші маєтки до загосподарювання, вложили в те багато засобів, немаючи навіть можливості частинно повернути вкладів, бо нинішній стан сільського господарства не дає просто змоги це зробити. А освітяни не тільки відбудували господарства, але й упродовж десятиліть створили поважні школи і підготували кілька десятків інтелігентів-селян, котрі стали у своїх місцевостях розсадниками правдивої культури» [1361, с. 17].

Підсумовуючи багатогранну десятилітню громадську діяльність «Просвіти» В. Мудрий писав, що вона «ширила освіту, видавала всякого роду і корисного змісту книжки, закладала не тільки читальні, але й крамниці при читальнях, поширювала господарську культуру, прилучаючи мандрівних учителів господарства і садівництва, закладаючи дослідні поля у господарствах. Попри всі ті практичні справи, виховувала народ у національному і патріотичному дусі, за допомогою своїх видавництв вчила його історії, відвойовувала національно-історичні традиції, героїчну бувальщину предків, і, таким чином, підготовляла народ до великої історичної доби, що почалася для нас у 1917 і 1918-х роках. Уже наприкінці XIX – початку XX століття популярність «Просвіти» була безмежною» [287, 1935, Ч. 126].

Далі В. Мудрий відзначає: «На галицькій українській землі не було ні одного селянина, ні одного робітника, який не знав би, що таке «Просвіта», а між усіма грамотними українцями не було такого, який не читав би бодай одної якоїсь книжечки «Просвіти». Але й неграмотні, ті, що не вміли читати, теж знали «Просвіту» з читалень і користалися з її видань, прислухаючись до читання її книжок. На початку XX століття «Просвіта» мала 85 філій і 2713 читалень, 37 філіальних бібліотек з кількістю 13332 книжок, 32 філіальні мандрівні бібліотеки з 1369 книжками, 1779 читальних бібліотек з 208050 книжками коло 1500 аматорських гуртків, понад 500 хорів, близько 100 самоосвітніх гуртків і стільки ж жіночих секцій, 25 дитячих садків, понад 50 оркестрів, понад 1000 читальних будинків і 500 ще незавершеного спорудження. Хто розпоряджається такою знаменитою організацією як «Просвіта», – робить висновок Василь Мудрий, – що об'єднує в собі майже весь народ, а вже без сумніву, весь свідомий його елемент, той не тільки може бути свого роду репрезентантом того народу на зовні, але й має на це повне право» [287, 1935, Ч. 126].

Крім «Просвіти», якій судилося стати своєрідним символом українофільства, перетворитися в загальнонародну організацію, на зламі 60–70-х рр. XIX ст. народівці створили ще ряд довговічних легальних товариств. Зокрема, народівське студентське товариство «Дружний лихвар» у Львівському університеті (пізніше перейменоване на «Академічне братство») виникло в квітні 1871 р., на противагу «Академічному кружку», створеному русофільською молоддю 1870 р. На початку 1868 р. у Відні почало діяти товариство студентів народівського спрямування «Січ», що в 70-х рр. потрапило під ідейний вплив М. Драгоманова [506, с. 48].

Наприкінці XIX – початку XX століття ще досить впливовими залишалися культурно-освітні москвофільські товариства імені Качковського. У статуті товариства зазначалося, що його члени працюють задля «австрійського патріотизму», дбають за поширення науки, звичаїв та тверезості, публікувало літературу наукового, господарського та релігійного змісту і, таким чином, впливало на галицьке суспільство. Товариство мало філії у повітових містечках і селах та читальні. На початку XX століття товариство нараховувало понад 1000 читалень та 8000 членів, а впродовж 1874 до 1907 р. – понад 17 тис. членів. За соціальним складом товариство було переважно селянським. Його діяльність фінансували галицькі кредитові товариства: Лемківський Банк, а також Самопоміч у Коломиї. Кошти москвофільським організаціям у Галичині виділяли і російські урядові структури. Напередодні Першої світової війни загальний валовий річний дохід, за даними російських спецслужб, становив понад 30 тис. корон. Мова видань товариства – російська або ж язичіє [1349, с. 399 – 400].

Побіч «Просвіти», «Рідної Школи» та інших культурно-освітніх інституцій, 1873 р. було створено Наукове Товариство імені Шевченка, що стало видатною подією вітчизняної історії XIX–XX століття, особливо щодо консолідації українських національно-патріотичних сил всієї України. У листопаді 1892 року воно було реорганізоване у Наукове Товариство імені

Тараса Шевченка. НТШ об'єднувало учених різних наукових профілів і мало три секції: історико-філософську, філологічну і математично-природничо-лікарську. Для вирішення спеціальних наукових питань при секціях були створені комісії: археографічна, бібліографічна, статистична, етнографічна, філологічна та ін.

Рішення комісій затверджувалося правлінням секцій. Товариству належали наукові установи – бібліотека, музеї та бібліографічне бюро. Товариство мало друкарню, палітурну майстерню і книгарню. Членами НТШ за час його функціонування були видатні українські науковці і літератори: І. Франко, М. Грушевський, В. Гнатюк, О. Терлецький, Ф. Колесса, К. Студинський, І. Крип'якевич, І. Свенціцький, а також учені зі світовим іменем: А. Енштейн, А. Йоффе, М. Планк та ін. НТШ проводило велику наукову і видавничу діяльність, підтримувало зв'язки з науковими установами за кордоном [1219, с. 14 – 19].

Першим головою Наукового Товариства імені Тараса Шевченка став Олександр Барвінський, який обіймав цю посаду з 1877 року, а в 1897 – 1913 рр. головою НТШ став видатний історик та державний діяч М. Грушевський, який на запрошення австрійського уряду очолив у Львівському університеті кафедру історії з українською мовою викладання. В НТШ діяли історико-філософська, філологічна та природничо-математична секції, які очолювали провідні науковці. Почесними членами НТШ були видатні вчені світового рівня: М. Планк, А. Енштейн та ін. НТШ публікувало «Наукові записки» і було, фактично, академією наук України, відіграючи винятково важливу роль у формуванні та становленні громадянського суспільства по всіх землях України, насамперед у Східній Галичині [1219, с. 19].

Наголосимо, що напередодні Першої світової війни у Галичині зароджується кооперативний рух. У цей період у краї існувало бл. 600 кооперативів, із яких у 1920 р. залишилося тільки 56. У тогочасних суспільно-

політичних та соціально-економічних умовах український кооперативний рух потребував нагальних змін.

Витоки кооперативного руху сягали давніх національних традицій та ґрунтувалися на засадах самодопомоги та соціальної солідарності, а також були зумовлені тривалим політичним і національно-економічним поневоленням. З уваги на малочисельність української інтелігенції, в українському господарсько-економічному відродженні домінував селянський елемент та дух. Стихійний характер національної самодіяльності та організаційні форми самооборони проти наступу з двох боків – від національного і соціального ворога, зумовили самоорганізацію селянства за допомоги греко-католицького духовенства. Згодом цей процес очолили громадсько-політичні та культурно-освітні діячі: Василь Нагірний, Євген Олесницький, Іван Франко, Кость Левицький, Володимир Навроцький та інші. Відомий дослідник кооперативного руху у Східній Галичині І. Витанович у праці «Як народжувався кооперативний рух в Галичині», стверджував, що «найкращими сторінками кооперативного руху є час, створення товариств «Народна торгівля», «Зоря», «Дністер», коли реалізовувалася ідея самодопомоги у формі кооперативних товариств самопомочі» [448, с. 1123].

Загалом наприкінці XIX – початку XX століття у Східній Галичині були сформовані й успішно діяли основні господарські та фінансово-кредитні структури: „Народна торгівля”, „Ревізійний Союз Українських Кооперативів”, „Дністер”, згодом „Союз Задаткових Товариств”, „Ревізійний Союз Українських Кооперативів”, „Маслосоюз”, „Центробанк”, „Крайовий Союз Спілок для хову і збуту худоби” та „Фабрика м’ясних виробів” у співпраці з „Крайовим молочарським союзом” у Стрию та ін. [452, с. 234].

Напередодні Першої світової війни 1914 року „Сільський Господар” мав 88 філій, 1324 кружки – первинні осередки, які об’єднували 32352 члени. Яскравим свідченням масштабного розвитку кооперативного руху у Східній Галичині на зламі XIX – XX століть став 1-2 лютого 1909 року у Львові

«Просвітньо-економічний Конгрес», в якому взяли участь видатні громадсько-політичні, культурно-освітні діячі з усієї України – Західної і Наддніпрянської. Учасники конгресу назвали його «першим найновішим Українським Парламентом» [745, с. 216].

Соціальні та культурно-освітні реформи в Австрійській імперії ХІХ століття сприяли зростанню політичної активності галицької молоді. Значний вплив на розвиток національно-визвольного руху у Східній Галичині мала творчість Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова та інших видатних письменників й учених, а особливо, діяльність створеного 1846 р. Кирило-Мефодіївського братства – політичного товариства, яке поставило собі за мету – освіту народу, скасування кріпацтва та кастових привілеїв, національну свободу поневоленим слов'янським народам і заснування федерації рівноправних слов'янських народів.

У Східній Галичині найдавнішим студентським товариством була – «Січ», створена у Відні 1867 року, з учасників якої вийшли видатні постаті української науки та культури – А. Вахнянин (перший голова товариства «Просвіта»), Ю. Целевич (політичний діяч), І. Горбачевський (професор Празького університету), М. Борискевич (професор університету у Граці), І. Пулюй (видатний вчений, професор політехніки у Празі) [275, с. 131].

Під впливом Кирило-Мефодіївського товариства та громадсько-політичного руху у Наддніпрянській Україні, в 60-х роках ХІХ століття у Східній Галичині зародився ранньонародовецький напрямок, учасники якого, переважно студенти, створювали громади. 1862 року уже діяли дві громади Львівської Духовної семінарії та Львівського університету. Важлива роль у становленні молодіжного руху належала народовецькій пресі, зокрема часописам «Вечорниці» і «Мета», які й сформували головні засади національно-політичної ідеології ранніх народовців.

У червні 1862 р. громадівські організації були створені у Перемишлі й Самборі, а наприкінці 1863 – початку 1864 років у Станіславові та

Тернопільській гімназії, одним із засновників якої був І. Пулюй. Були започатковані також громадівські організації у Бережанах і Чорткові, та у Дрогобицькій гімназії. Галицькі громади мали сталу структуру, статут, а також свого війта, писаря, бібліотекаря і контролера. Влиття у лави громади сприймалося як вступ у козацький лицарський орден. Громадівці називали себе козаками, братами. Головна мета громад – національна самоосвіта, поширення української мови та ознайомлення з мовно-літературними здобутками часописів громади, зокрема газети «Мета». «Це защита наша і котру ми якнайдалше розширяти усіма силами стараємося», – заявляв відомий діяч громад Д. Тянячкєвич. Таким чином, громадам належала важлива роль у формуванні українського національного руху в Галичині та становленні неформальних ранньонародовецьких громад [1235, с. 384].

Характерною особливістю Східної Галичини було те, що молодіжні спортивно-руханкові товариства – соколи, скаутсько-пластові та січові організації мали, насамперед, національно-патріотичний характер. Головна мета їх діяльності полягала в тому, щоб засобами спорту і дисципліни зміцнити духовно й фізично молоде покоління, розвинути у ньому національну свідомість і, таким чином, підпорядкувати його діяльність реалізації гасла: «Все для Батьківщини».

У країнах Західної Європи, зокрема у Чехії, соколівський рух започатковано в середині XIX ст. Якщо 1882 р. на першому соколівському зібранні у Празі взяло участь 720 спортсменів, то на 5 з'їзді – уже 20 тисяч, а у 700 соколівських товариств входило понад 75 тисяч членів. У Галичині польські товариства «Сокіл» були створені 1881 р. у Львові, Тернополі, Бродах, Рогатині, Заліщиках, Золочеві, Терєбовлі, Чорткові, Зборові, Підгайцях, Олеську, Гусятині, Буську [1392, с. 237].

Українські товариства «Сокіл» були створені наприкінці XIX століття – 1892 р. переважно студентами товариства «Ватра» у Львові та «Академічного Братства» 1896 р. Згодом «Академічне Братство» об'єдналося з академічним

товариством «Ватра», створивши одну «Академічну Громаду», до якої входили Б. Лепкий, В. Нагірний та ін. 1883 р. І. Франко та В. Лаврівський підготували проект статуту товариства «Сокіл». Руханкове товариство «Сокіл» було корисним для «Просвіти», оскільки доповнювало його організаційно-освітню діяльність під гімнастично-освітнім оглядом [60, арк. 7].

Установчі збори товариства «Сокіл» відбулися 17 липня 1892 р. у приміщенні «Народного Дому» за участю академічної та ремісничої молоді. На зборах з доповіддю про статут товариства виступив В. Лаврівський. 1904 р. до товариства «Сокіл» вступив великий гурт студентів на чолі з Я. Ярославенком, композитором гімну «Соколи – Соколи», слова до якого написала К. Малицька. Вона була також автором слів до багатьох патріотичних маршових стрілецьких пісень: «У Січі», «Повставали козаченьки», «Вгору прапор», «В Січ вставай!», «Гей на нашій Україні», «Січ в поході», які стали народними піснями [60, арк. 9].

Якщо 1903 року діяло 20 «Січей» і 4 «Соколи», то наступного 1904 – відповідно 122 і 80. Наприкінці 1908 року у селах і містечках Львівщини діяло 400 сокільсько-пожежних філій, які об'єднували 10397 членів, у тому числі й 400 жінок. 66 філій мали свої бібліотеки, де було 3500 книжок, 92 філії передплачували 144 газети. Члени філій збиралися у 124 читальнях «Просвіти» і 29 у приватних домах. Філії товариства очолювали 118 селян-хліборобів, 51 священник, 9 службовців, 7 ремісників, 6 вчителів і 3 студенти університету [60, арк. 10].

Упродовж 1880, 1882 років студентська молодь Львова об'єднувалася навколо гуртка «Дружній Лихварь», а згодом «Академічного братства». При «Дружньому Лихварі» діяв літературно-історичний гурток, а невдовзі й правничий, до котрого належали К. Левицький, Є. Олесницький та А. Чайківський. У різні роки членами гуртка були С. Данилович, К. Трильовський, М. Шухевич, С. Федак, В. Охримович та ін. Гурток

функціонував під егідою «Академічного братства» та співпрацював з «Академічним гуртком» [1209, с. 82 – 83].

1883 року при «Академічному братстві» розпочав діяльність «Етнографічно-статистичний гурток», ініціатором створення якого був І. Франко. Стосовно програми його діяльності, Іван Франко у листі до К. Попович писав, що членом гуртка може бути кожен, хто збирає матеріали – казки, пісні, приповідки та відповідає на квестіонари. На першому засіданні І. Франко виголосив доповідь: «Статистика, яко метода і наука». Він був фактичним керівником та організатором діяльності гуртка, складав квестіонари про народне життя та виголошував доповіді: 20 листопада 1884 року – «Критичний огляд подій 1846 року у Східній Галичині», а 2 грудня – «Історія скасування панщини в Галичині 1848 – 1850 рр.» [1209, с. 85].

В «Етнографічно-статистичному гуртку» І. Франко співпрацював з М. Драгомановим. У листопаді 1884 р. в складі «Академічного братства» створився ще один «Літературно-науковий гурток». Широку наукову діяльність проводила й «Академічна громада», котра налічувала 25 членів. До неї входили: Степан Томашівський, Володимир Гнатюк, Євген Дзерович, Іван Білик, Степан Шухевич, Іван Макух, Іван Герасимович та інші. 1884 року створився «Економічно-соціологічний гурток». Тоді ж в «Академічній громаді» почав діяти і гурток, котрий мав 4 секції: літературну, історично-правову, природничо-філософську та соціально-економічну [1209, с. 83].

Студентські товариства сприяли формуванню національної свідомості молодій інтелігенції. З їхнього середовища вийшла ціла плеяда видатних громадсько-політичних і культурних діячів Східної Галичини ХІХ – початку ХХ століття: Іван Франко, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Євген Олесницький, Северин Данилович, Кирило Трильовський, Лонгин Цегельський, Степан Федак, Володимир Охримович, Микола Ганкевич, Володимир Гнатюк, Степан Томашівський та багато інших особистостей [980, с. 276].

17 вересня 1880 року у Коломиї відбувся перший з'їзд українських студентів Галичини й Буковини, в якому брали участь члени академічних студентських товариств: «Січ» у Відні, «Академічний гурток» та «Дружній Лихварь» у Львові, «Союз» у Чернівцях – всього понад 40 учасників. У резолюції з'їзду йшлося про потребу видання літературно-наукового журналу та про об'єднання «Академічного гуртка» й «Дружнього Лихваря» і, щоб «Академічний гурток» став – літературно-науковим, а «Дружній Лихварь» запомогово-позичковим товариством для всіх русинів-академіків без різниці партій. У зверненні до Академічного Сенату Львівського університету молодь вимагала відновити кафедру русько-української історії та закликала руських академіків – «громадно записуватися на русько-українські виклади». Однак, 28 липня 1881 р. на це звернення української студентської молоді Сенат Львівського університету відповів, що «тепер до руської петиції не може прихилитися» [275, с. 202].

19 листопада 1881 р. відбулися перші збори «Кружка правничого» у Львівському університеті, яким керував професор Олександр Огоновський, а членами котрого були згодом видатні постаті суспільно-політичного руху в Галичині – Кость Левицький, Андрій Чайківський, Євген Олесницький, Андронік Могильницький та Гнат Дзерович.

Порівнюючи стан суспільно-політичного руху та рівень консолідації українських національно-патріотичних сил кінця XIX століття, з ситуацією у Східній Галичині періоду «Руської Трійці», І. Франко писав, що внаслідок діяльності нової генерації української галицької молоді національно-визвольний рух піднявся на якісно новий рівень. Бо «коли перед півстоліттям ледве трьох, ледве 10 людей почувалися до святого обов'язку коло неї трудитися, то нині до того обов'язку відчувають вже тисячі – нині майже кожний русин інтересується публічними справами своєї вітчизни, а й між самим народом живіше розбуджується почуття своєї народності і своїх питомих інтересів» [1447, с. 251].

Саме цій благородній справі – патріотичному вихованню молодого покоління і була підпорядкована діяльність пластових організацій у Східній Галичині. Особливістю діяльності «Пласту» було те, що на відміну від «Соколів» і «Січі», які охоплювали переважно дорослу молодь з 18 років, «Пласт» почав формувати особливості й національні ознаки характеру у молоді молодшого шкільного віку. Тому «Пласт» проводив навчально-виховну роботу і поза школою. У циркулярі Верховної Палати відзначалося, що «тільки цілковите відмежування «Пласту» від школи (йшлося про польські чи австро-німецькі школи) можна щойно виявити правдиву практичну вартість «Пласту» і принести наглядні правні успіхи» [1211, с. 231].

11 квітня 1912 р. вважається офіційною датою заснування викладачем української академічної гімназії у Львові М. Тисовським таємного гуртка «Пласт», який переріс у перший легальний курінь імені Петра Сагайдачного і став основою українського «Пласту». Як згадує О. Степанів, семінаристка тодішнього Українського Педагогічного Товариства, пластунка, ця організація проводила переважно військову, ніж пластову роботу. А опісля члени пластового гуртка відіграли визначну роль у стрілецькому русі та своєю діяльністю прислужилися українській визвольній справі. Син І. Франка – Петро теж організував таємний пластовий гурток при філії Української Академічної гімназії у Львові з учнів старших класів, до якого входило 120 учнів [1392, с. 272].

Вершиною довоєнного розвитку «Пласту» була участь його членів у соколівсько-січовому здвигу на честь 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. 28 червня 1914 р. серед учасників багатотисячної маніфестації були пластуни-соколи з Перемишля, Коломиї, Станіслава, Бережан, Тернополя, Стрия, Дрогобича, Яворова та Львова. Керував пластовим відділом Петро Франко.

У другій половині XIX – початку XX століття в процесі консолідації української нації відроджувалися призабуті традиції Запорізької Січі. Саме на

цьому ґрунті й виникали спортивно-пожежні товариства «Січ», які не тільки активізували громадсько-політичну діяльність селянства, але й продовжували демократичні традиції козацького війська, девізом яких було гасло: «Один за всіх і всі за одного. Творцем і січовим батьком був К. Трильовський. 1910 року створено «Повітову Січову Управу», що об'єднувала 28 товариств. 1913 – 1914 рр. січові свята відбулися у 42 селах Бережанського повіту. Був схвалений статут Українського Січового Союзу, затверджений Галицьким намісництвом. На з'їзді «Січі» була затверджена структура Українського Січового Союзу – усі руханково-пожежні товариства й Українські Січові Стрільці поширювали свою діяльність на новостворені гуртки, в яких існували стрілецькі секції [923, с. 121].

Завданням Українського Січового Союзу було дотримання однакості у січовому і стрілецькому русі. Ці функції виконувалися за допомогою січових з'їздів Крайової Січової Ради й Генеральної Січової Старшини. Генеральну Січову Старшину обирали один раз на рік. Усі кошові січі і товариства входили в Повітову Січову Раду.

Принциповим є те, що розвиток і проблеми січового руху перебували у постійному полі зору не тільки видатних громадсько-політичних діячів Східної Галичини (І. Франко, М. Павлик, В. Стефаник, К. Левицький, Д. Вітовський та інші), але й українських патріотів зі Східної України. Разом з ними у січових імпрезах брали участь і почесні гості – делегати з Чехії, Словенії та Хорватії.

1903 року на святкуваннях з нагоди ювілею Миколи Лисенка в урочистостях Українського Січового Союзу взяли участь Сергій Єфремов, Михайло Гушевський, Іван Франко, Олександр Барвінський, Іван Труш та інші видатні постаті. У промові-відповіді Євген Чикаленко наголосив: «Як колись Січ давала захист у себе всім незадоволеним порядками на Україні, так і тепер Галичина дає притулок нашому письменству, яке колись прислужиться відродженню нашої нації. Буваючи в Галичині, – продовжував свою промову-

відповідь Євген Чикаленко, – і спостерігаючи там широкий національний рух, я порівнював його з великою Україною. Я набрався певности, що і в нас він розвинеться, коли в Росії буде конституція і, коли настане воля для проявлення національного життя. Тому я завжди радив нашим українцям побачити тамошнє життя і укріпитися у вірі в майбутньому відродженні української нації на всім просторі України. Тоді Галичина була для нас зразком боротьби за національне відродження, була для України справжнім П'ємонт» [1392, с. 453].

Формування у Східній Галичині Січового Стрілецтва – стало основою для створення в період національно-визвольної боротьби на початку ХХ ст. Української Галицької Армії – збройних сил Західно-Української Народної Республіки, а на певний період, після Акту соборності 22 січня 1919 року – об'єднаних збройних сил Української Народної Республіки.

3.3. Громадські організації у роки Першої світової війни та післявоєнний період: політичний вимір

Початок ХХ ст. позначився глибокими змінами на політичній мапі Європи. Перша світова війна прискорила змагання поневолених народів Австро-угорської монархії та Російської імперії за незалежність та державність або ж принаймні автономію. Українці теж не залишилися осторонь державотворчих процесів. Бажання реалізувати національну ідею, яка полягала в об'єднанні українських етнічних земель в єдину соборну державу, привело до утворення низки організацій, серед яких провідне місце належить Загальній Українській Раді (ЗУР) та Союзу визволення України (СВУ). Завдяки представницькому складу учасників, ЗУР, на відміну від інших організацій, з одного боку, репрезентувала інтереси українців на міжнародній арені, з

іншого – прагнула втілити у життя національні ідеали у Наддніпрянщині та Наддністрянщині.

На українських землях, в умовах різкої протидії українському рухові галицької адміністрації і посилення в Галичині москвофільських настроїв, для українців все актуальнішою ставала проблема консолідації національно-політичного табору. Перші кроки на цьому шляху було здійснено у жовтні 1912 р. – у Львові, з ініціативи відомого громадсько-політичного діяча А. Жука, постав Український інформаційний комітет (УІК). Організація згуртувала майже всіх українських емігрантів, а також налагодила контакти з низкою політичних діячів на Наддніпрянщині.

Провідні українські політики спробували використати нестабільну міжнародну ситуацію і виробити спільну позицію, яка ґрунтувалася на ідеї використання європейської війни для боротьби за політичну самостійність України. У грудні 1912 р. на таємному засіданні представників українських політичних партій Галичини прийнято заяву в якій відзначено, що у випадку війни між Австро-Угорською і Російською імперіями, українська громадськість «одноставно й рішуче стане на боці Австрії проти Російської імперії – найбільшого ворога України» [275, с. 147]. Український студентський з'їзд, який відбувся 2-4 липня 1913 р. у Львові також запропонував утворити антиросійську коаліцію. Ідеологічну позицію молоді у доповіді «Суспільно-політичне положення нації і наше завдання» обґрунтував Д. Донцов [287, 1913, 6 липня].

Після вибуху Першої світової війни українці Галичини й Наддніпрянщини опинилися затиснутими в колі двох ворожих держав. У перші воєнні дні у Львові відбулася маніфестація українців під час якої відомий український лікар і громадський діяч Є. Озаркевич запевнив австрійську владу, що «український нарід зложить усе своє майно і свою кров, щоби боронити цю державу, її династію і цісаря» [287, 1914, 31 липня]. Ідентичну позицію щодо Росії й Центральних держав зайняли буковинські

українці: з'їзди радикальної та націонал-демократичної партій (грудень 1913 р.) й української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (березень 1914 р.) підтвердили проавстрійську орієнтацію провідних українських політичних сил. 29 липня 1914 р. у Чернівцях відбулася одна з перших проурядових маніфестацій.

Натомість наддніпрянська громадськість не надто захопилася галицько-буковинськими ідеями, не виявила симпатій до Австрії та Німеччини. Політичні діячі Наддніпрянщини, констатував один із лідерів Союзу визволення України (СВУ) А. Жук, не бажали чути, що «скоро вдарить гармата і розпочнеться великий крах тої Європи, в котрій ми живемо сьогодні, а на її руїнах встане нова Європа, в котрій матимемо собі місце й ми – один з найбільших європейських народів», вони не могли збагнути, що «ближчі акти європейської драми можуть стати блискучими розділами нашої власної національної історії» [320, с. 124].

Отже, українська наддніпрянська інтелігенція не змогла протиставити себе російсько-державному патріотизмові та підтримала Росію. Проросійські настрої українців пояснюються боязню нової хвилі репресій влади, оскільки мовчанку чиновники могли б прийняти за висловлення недовіри Росії, що привело б до нових утисків українського національно-культурного і суспільно-політичного рухів [605, с. 45]. Український політичний провід сподівався, що після здобуття Росією Галичини й Буковини, в Наддніпрянщині зросте національна свідомість, а українцям разом буде значно легше відстоювати свої національні ідеали. Однак дії московської адміністрації на захоплених царської армією українських землях дуже швидко «привели до тями» прихильників об'єднання України під російським двоголовим орлом.

4 серпня 1914 р. у Львові відбулася нарада українських політемігрантів із Наддніпрянщини, в якій узяли участь колишні члени РУП, а згодом УСДРП – В. Дорошенко, Д. Донцов, О. Назаріїв та А. Жук. Мета зустрічі – завершити процес організаційного оформлення політичної організації

російських українців. А. Жук доповів присутнім про організаційні заходи, які напередодні Першої світової війни проводила українська політична еміграція. Виступаючий розповів про невдачу спробу видати у 1911 р. самостійницький часопис «Вільна Україна», особливості діяльності.

Присутні на нараді погодилися з пропозицією заснувати політичну організацію – Союз Визволення України. Головою Союзу обрано Д. Донцова, секретарем – В. Дорошенка. Наступного дня О. Назаріїв залишив організацію, натомість до її складу прийнято М. Залізняка. Згодом до Союзу прийнято М. Меленевського і О. Скоропис-Йолтуховського, які прибули з Лондона та Лозанни відповідно. Про заснування Союзу А. Жук і В. Дорошенко повідомили голову ГУР К. Левицького і митрополита А. Шептицького, які пообіцяли підтримати ініціативу Наддніпрянців. Союз одразу ж отримав представництво в ГУР – два місця з дорадчим голосом. Делегатами організації стали Д. Донцов і М. Залізняк [600, с. 154].

5 серпня 1914 р. на засіданні ГУР уповноважені Союзу виклали політичну програму, в якій визначили загальні завдання та політичну орієнтацію СВУ. Згодом повідомлення про створення СВУ з'явилося в часописі «Діло». Відзначено, що антиросійська позиція Союзу відповідає «становищу значної частини політично активної української суспільності в Росії» [287, 1914, 15 серпня]. Галицький громадсько-політичний діяч М. Лозинський зауважив, що спрацювала своєрідна схема стосунків галичан та буковинців із наддніпрянцями. «Російська Україна, не можучи в себе творити національного життя, довела передовсім думку, австрійська Україна переводила думку в діло, творячи новочасне українське національне життя», – підсумовував політик [914, с. 26].

Отже, Союз був створений на безпартійній основі для політичної репрезентації національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Російській імперії. Основним політичним постулатом проголошено ідею державної самостійності і соборності України. Реалізацію своїх

національних змагань Союз пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму, внаслідок яких «на руїнах російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна» [320, с. 121].

У Відні Союз започаткував видавати періодичні видання. Головним пресовим органом став «Вістник Союзу Визволення України», який виходив упродовж жовтня 1914 р. – листопада 1918 р. Останній рік тижневик друкувався під назвою «Вістник політики, літератури й життя». Загалом вийшло 226 чисел, загальний наклад – 5000 примірників. «Вістник», як позапартійний орган, об'єднував людей різного суспільного спрямування, які прагнули національного визволення українців з-під російського поневолення. Редагування й коректуру здійснювали В. Дорошенко й М. Возняк, із 1918 р. – А. Жук. У редакції «Вістника» працювало близько 60 осіб. Тижневик мав великий вплив на формування національної свідомості військовополонених, загалом галичан. Деякі його номери поширювалися на Наддніпрянщині [1090, с. 192].

Союз також видавав у Відні німецькою мовою газету «Ukrainische Nachrichten». Упродовж вересня 1914 – січня 1917 рр. вийшло 100 номерів (загальний наклад – 3 тис. примірників). Редактором газети був колишній український соціал-демократ М. Троцький, переклади текстів робив секретар Президії СВУ В. Козловський, технічне редагування здійснював В. Біберович, а згодом – О. Бачинський. Газету безкоштовно розсилали найвпливовішим органам преси Австро-Угорщини, Німеччини, Італії, Швейцарії, Норвегії, Данії, Голландії, США, а також ученим, політикам, громадським діячам.

Політична платформа СВУ, її головні програмні орієнтири були опубліковані в «Ukrainische Nachrichten», а також «Вістнику Союзу Визволення України» [1090, с. 291]. Найважливішим напрямом діяльності Союзу проголошено утворення Української самостійної держави або принаймні формування політичних основ української державності – автономії на українських землях поза межами Росії, зокрема в Австрії, чи на українській

території Росії на випадок їх приєднання до Австрії. На звільненій території члени організації сподівалися збудувати «нову Січ».

СВУ вважав, що державна самостійність України зміцнить її економічну ситуацію, оскільки століття існування у складі російської держави привели до того, що країна опинилася у стані економічної кризи. Тому, щоб уникнути цілковитої руїни, не тільки культурної та політичної загибелі, а й економічного банкрутства, потрібно визволитися з-під московського панування. Український народ проводитиме внутрішню і зовнішню політику, зважаючи на власні інтереси, політику, спрямовану на піднесення сільського господарства, промисловості та торгівлі, на зростання рівня життя населення, загалом на впорядкування занедбаних російським правлінням народногосподарських відносин [1090, с. 251].

Рохлядаючи форму правління самостійної Української держави, І. Патер відзначає, що СВУ виходив із тогочасних постулатів українських політичних партій – пристосовуватися до державного життя країн Європи, зокрема до монархічних режимів Австро-Угорщини та Німеччини. Отже, Союз хотів зацікавити урядові кола цих держав справою української незалежності. Тому в його політичній платформі не було слів «демократична республіка», а йшлося про конституційну монархію, побудовану на демократичних засадах [1090, с. 225].

Зауважимо, що члени Союзу, перш за все його Президія, усі за переконанням – республіканці, колишні соціал-демократи, вороги монархічного ладу, водночас у цій ситуації виявилися справжніми політиками, для яких незалежність України з монархом на чолі була важливіша, ніж партійні програми. Демократичний устрій самостійної Української держави мала забезпечувати однопалатна система законодавства з виборним народним представництвом, громадянськими, мовними і релігійними свободами населення України для всіх національностей і віросповідань.

У політичній декларації діячів Союзу визначено самостійність української церкви. Вони вважали, що церква повинна відкинути все чуже, натомість взяти за основу найкраще, створене упродовж усього свого функціонування в Україні. Умовою незалежності Союз вважав проведення радикальної земельної реформи на користь селянства, яке становило понад 80 % населення України, а серед українців цей відсоток був значно вищий; реформа мала оздоровити соціальні відносини на селі. Основою мала стати конфіскація великої приватної власності, що опинилася в чужих руках унаслідок російського панування, яке гальмувало економічний розвиток України, привело її до зубожіння, не давало змоги шукати більш відповідних культурно-економічних засобів для піднесення добробуту населення українських земель. Оцінюючи в той час політичну сторону справи щодо втілення в життя постулату «земля і воля народу», Союз надавав великого значення національно-громадській діяльності, пропаганді самостійницьких ідей [1090, с. 215].

1 серпня 1914 р. з ініціативи М. Павлика й Л. Цегельського у Львові відбулася нарада представників трьох українських політичних партій: національно-демократичної, радикальної і соціал-демократичної, а також уповноважених «Сокола-Батька», Українського Січового Союзу і товариства «Українські Січові Стрільці» (УСС) [275, с. 245]. Наступного дня відбулося перше конституйоване засідання, на якому, відповідно до традиції 1848 р., утворено Головну Українську Раду (ГУР).

Тоді ж обрано президію ГУР, до якої увійшли: К. Левицький – голова; М. Павлик, М. Ганкевич – заступники; С. Баран – секретар; І. Кивелюк – скарбник. Репрезентанти УНДП пропонували застосувати принцип пропорційності, однак їм не вдалося утвердити свою перевагу в новоствореній організації – до її складу обрано однакову кількість представників від кожної партії. Зокрема К. Левицький, С. Баран, Л. Цегельський, І. Боберський (пізніше кооптований І. Кивелюк) представляли національних демократів; М. Павлик,

К. Трильовський, М. Балицький, І. Лагодинський – радикалів; М. Ганкевич, В. Старосольський, В. Темницький, Т. Мелень – соціал-демократів. Першим кроком ГУР стало проголошення маніфесту від 3 серпня 1914 р. У документі визначено основоположну мету українського народу – державну самостійність її етнічних земель. «Український народе, – йдеться у зверненні ГУР, – Надходить важна історична хвиля. Важить доля держав і народів. Тільки той нарід має права, що вміє їх здобути. Тільки той нарід має історію, що вміє її творити рішучими ділами. Головна Українська Рада кличе Тебе до діла, яким Ти здобудеш нові права, утворивши новий період в своїй історії, займеш належне місце в ряді народів Європи» [287, 1914, 3 серпня].

Члени організації були переконані, що необхідно завдати поразки Росії, стати на стороні Центральних держав, виставити власний легіон добровольців для збройної боротьби проти царизму. «Нехай же сей поклик знайде відгомін в кождім українськiм серці, – закликала ГУР, – Нехай збудить в нашiм народі давнє козацьке завзяття! Нехай вся наша суспільність буде не тільки видцем, але якнайдіяльнішим учасником грядучих подій! Нехай віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, що історичний ворог України був розбитий! До бою – за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилю з'єднує ціле українське громадянство! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!» [287, 1914, 3 серпня].

Ще на початку вересня 1914 р. українські депутати парламенту Ю. Романчук, К. Левицький і М. Василько звернулися до урядових кіл із вимогою допомоги українським біженцям. ГУР прагнула «зробити побут для українців якнайможливіший» [275, с. 52 – 53]. Тоді ж було створено «Віденський комітет допомоги для біженців Галичини і Буковини» на чолі з лідером політичного проводу в Австрії Л. Білинським. Насправді цей комітет опікувався тільки поляками і євреями. Українці організували власний «Український комітет допомоги» на чолі з Ю. Романчуком. На перші заклики

про збір пожертвувань відгукнулися барон С. Буріан і цісар Франц-Йосиф, який виділив 5 тис. корон.

На початку січня 1915 р. уряд визнав «Український комітет допомоги» державною структурою і перерахував із бюджету 64 тис. крон. Загалом упродовж вересня 1914 р. – першої половини 1917 р. утримання таборів переселенців, фінансування культурно-освітніх потреб, щомісячна грошова допомога українським біженцям обійшлася австрійській скарбниці приблизно в 69 млн. корон [1116, с. 76]. Після наступу російських військ на Східному фронті навесні 1916 р. в Австрії з'явилося ще декілька організацій, які допомагали українським біженцям і які отримували кошти з державного бюджету. Серед нечисленних організацій виділимо роботу «Комітету опіки над біженцями з Буковини» (створений 10 липня 1916 р.) і громадський «Український крайовий комітет допомоги для біженців» у Львові (створений 21 серпня 1916 р. з ініціативи Головного вікарія Львівської митрополії о. А. Білецького).

Утворення ГУР, як найвищої політичної інституції українського народу в Галичині, стало першим кроком на шляху до консолідації національно-демократичних сил. У столиці Австро-Угорської імперії ГУР значну увагу приділяла діяльності українських національно-культурних та фінансових організацій, зокрема товариств «Просвіта», «Сільський господар», брала участь в організації Загальної Української Культурної Ради (ЗУКР), у створенні українських навчальних закладів, Українського жіночого комітету помочі пораненим та ін.

Проте навіть в умовах існування ГУР і СВУ українські політики усвідомлювали, що вирішення української справи стане можливим тільки після створення загальноукраїнської інституції, яка б об'єднувала всі політичні організації, котрі підтримують завдання національної політики, окреслені у Маніфесті ГУР й платформі СВУ. Було вирішено реорганізувати ГУР у ЗУР – спільну організацію всіх політичних представників соборної України, які

своєю остаточною політичною метою визначили утворення вільної, самостійної України. В. Темницький згодом писав: «У переломову пору, коли в світовій завірюсі рішається доля українського народу, наступила спільна сполука політичних партій і груп без огляду на державні кордони, постав речник політичних інтересів нашого народу в його нерозривній і неподільній цілості!» [1364, с. 357].

У численних відозвах йшлося про те, що ЗУР повинна займатися будь-якими проблемами в контексті загальноукраїнської політики, дбати про свою одноцільність, проводити спільні політичні акції для загальнонаціональних справ як у державах, між якими поділений український народ, так і на міжнародній арені, координувати діяльність репрезентованих у ній політичних організацій, не втручаючись у внутрішні справи і не порушуючи їхньої самостійності. Відзначено, що кожна політична організація має право veto (заборони) під час полагодження принципових питань, однак застерігалось: якщо організація має у Раді тільки один голос, вона мусить заручитися підтримкою щонайменше трьох голосів інших представлених структур. Тільки після цього на наступному засіданні за участю 4/5 присутніх членів ЗУР розглядатиметься внесення veto і рішення може бути ухвалено більшістю голосів [1364, с. 357].

ЗУР поділялася на три територіальні секції (галицьку, буковинську і наддніпрянську), до складу яких увійшли представники репрезентованих у ній організацій. Рада мала право формувати свої делегації, утворювати самостійні організації. У погодженні з партійними парламентськими і сеймовими послами (йшлося про Галичину й Буковину) керівництво партійних організацій скеровувало до складу Ради делегатів у такому співвідношенні: галицькі – націонал-демократи – 11, радикали – 5, соціал-демократи – 3, буковинські – націонал-демократи – 3, соціал-демократи – 1, українська народна партія – 1, СВУ – 5. Таким чином, до складу ЗУР мало входити 29 делегатів. Водночас не

виключалася можливість прийому до Ради інших політичних організацій, які відстоювали соборницькі прагнення українського народу [1364, с. 358].

На всіх рівнях Раду представляла і проводила переговори з офіційними представниками уряду «звужена» президія – голова і три заступники від Галичини, Буковини й Наддніпрянщини. Виконавчим органом ЗУР стала президія, в якій забезпечено місце кожному крайовому представництву (Галичини, Буковини і Наддніпрянщини), і, наскільки можливо, кожній політичній організації. Президія мала складатися з 10 осіб – голови, шістьох заступників і трьох секретарів. До складу президії мали обирати чотирьох галицьких націонал-демократів (один секретар), двох представників СВУ (заступник і секретар), від буковинських національних демократів, галицьких радикалів, галицьких і буковинських соціал-демократів по одному заступникові, третього секретаря за взаємною згодою пропонували радикали, соціал-демократи, Українська народна партія (УНП) [275, 1935, 14 квітня].

30 квітня 1915 р., ухвалено статут ЗУР. У документі наголошено на всеукраїнському політичному представництві Ради українського народу під час війни аж до часу встановлення мирних відносин. Okремо визначено головні напрями в економічних і культурних справах українців в Австрії, акцентовано на необхідності координації діяльності інших українських організацій та інституцій з основним курсом Ради. Виконавчим органом організації стала президія, яка складалася із президента (від національно-демократичної партії) та чотирьох віце-президентів, а також представників від галицької та буковинської націонал-демократії, радикалів і соціал-демократів, вибраних згідно пропозицій відповідних груп або ж політичних партій. СВУ вислав до президії свого уповноваженого з вирішальним голосом у справах загальнонаціонального значення. Таким чином, в ЗУР група К. Левицького надалі зберігала вирішальний вплив [1166, с. 317].

Статут затвердив дещо відмінне від рішень попередньої конференції кількісне представництво складу ЗУР. Зокрема збільшено кількість галицьких

націонал-демократів з 11 до 14 (10 визначав Народний Комітет і 4 – Український парламентський клуб), буковинських націонал-демократів представляли не три, а п'ять делегатів, радикалам надано шість, а соціал-демократам п'ять місць (чотири з Галичини і один з Буковини як заступник), одного делегата мала УНП і три, замість п'яťох – СВУ. Отже склад ЗУР збільшено до 34 делегатів. У статуті відзначено, що кількісний склад ЗУР залишається незмінним, навіть у разі можливого прийняття інших українських політичних груп, програма яких відповідає діяльності Ради. У разі вибуття делегата зі складу ЗУР його місце мав зайняти представник його ж партії. УБУ визнано автономним органом ЗУР і керівним органом УСС. У політичних справах організація працювала за вказівками Ради. ЗУР затверджувала кадрові призначення в Начальній команді УСС. Пізніше на правах автономного органу утворено Українське пресове інформаційне бюро [1166, с. 317].

На завершальному етапі Першої світової війни, з уваги на нові обставини, 18 жовтня 1918 р. Українська Парламентарна Репрезентація зібрала у Львові парламентарних та сеймових послів від Галичини і Буковини, українських єпископів з Галичини, щоб «вирішити» правно-державну будучність українських земель Австро-Угорщини». 19 жовтня на урочистому зібранні у Львові, Є. Петрушевич урочисто проголосив створення Української Держави на українських землях Австро-Угорщини й заявив, що «метою наших національних змагань є єдина, вольна, самостійна Українська Республіка» [287, 1918, 20 жовтня].

Створення Української Національної Ради (УНРади) та проголошення нею уконституювання українських земель в Австро-Угорщині в єдиній українській державі було з ентузіазмом сприйняте у Наддніпрянській Україні. «Ми, наддніпрянські українці, йшлося у привітанні з нагоди ухвали Української Національної Ради, – з великим одушевленням, з глибокою симпатією вітаємо цей рішучий крок наших південно-західних братів, ми всією нашою енергією підпремо як морально, так і матеріально національне

об'єднання й з урочистістю прирікаємо, що не допустимо, щоби хоч клаптик української землі знайшовся під чужим пануванням та, що ця ухвала Української Національної Ради засвідчує пробудження і мобілізацію соборних українських сил. Твердо віримо, що почалося сповнення пророцтва Тараса: «Україна вже встала». Прийде час, що вона розвіє тьму неволі» [287, 1918, 20 жовтня].

УНРада формувалася як громадсько-політична структура, але після урочистого схвалення та коли її члени оголосили себе Установчими Зборами, а також коли українська територія Австро-Угорщини уконституювалася як Українська Держава, УНРада стала органом державної влади, залишаючись водночас структурою громадянського суспільства. Врешті, свого часу й Українська Центральна Рада теж створювалася як громадсько-політична структура, але діяла як орган державної влади, формувала українську національну армію, третім Універсалом проголосила створення Української Народної Республіки, а четвертим – її державну самостійність. У подальшому Українська Національна Рада поставила перед собою двоєдине завдання, з одного боку – формувати та утверджувати органи державної влади на західних землях України, а з іншого – реалізувати українську національну ідею про незалежну, демократичну й соборну Україну [664, с. 205].

Після оголошення цісарського маніфесту про утворення федеративної Австро-Угорської держави Австрійська імперія почала розпадатися – створювалися незалежні держави сербів, хорватів, словенів, чехів та словаків (створилося Чехословацька республіка), а в угорців – незалежна Угорська Держава. Водночас у Західній Галичині владу захопила Польська Ліквідаційна Комісія.

За цих обставин був створений Генеральний Військовий Комісаріат, згодом перейменований на Український Військовий Комісаріат на чолі з сотником Дмитром Вітовським. 29 жовтня 1918 року делегація Української Національної Ради у Відні, ухвалила рішення взяти владу у Східній Галичині

та встановити дипломатичні відносини з іншими державами. Час виступу з метою взяття влади Українська Національна Рада та Генеральний Військовий Комісаріат визначили на ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р.

Австрійський уряд, визнаючи право української нації на створення самостійного державного організму, все ж відмовився визначити межі Української Держави, не окреслив українську і польську частини Галичини, й таким чином, фактично позбавляв українців реальної можливості її створення. Водночас Польська Ліквідаційна Комісія вирушала до Львова, щоб 1 листопада 1918 року встановити владу на всій території Галичини – Східної й Західної. 27 жовтня 1918 р. УНРада розпочала створення органів державної влади і місцевого самоврядування для переговорів з іншими національними радами для врегулювання спільних справ, а також підписання перемир'я щодо участі у міжнародних мирових переговорах [275, с. 105].

«Будуємо свою державу у верхах, – йшлося у заяві УНРади, – будуймо її також на широких демократичних основах з низу, бо угольним каменем нової держави мусять стати наші сільські й міські громади, в яких належить завести загальне, рівне, таємне, безпосереднє і пропорційне право голосування, як для мужчин так і для жінок». Підкреслюючи також, що «вищою організацією місцевого самоврядування є громадські ради..., які мають обняти цілу адміністрацію на місцях і дбати в першій мірі через свої органи про удержання ладу безпеченства життя і майна горожан і стоять на сторожі народних прав і свобод». Іншими словами, так були чітко окреслені всі аспекти громадсько-політичного, соціально-економічного і культурного життя суспільства на засадах домінуючої ролі громад, як складових громадянського суспільства. «До сеї праці, – йшлося далі у заяві УНРади, – вже тепер мусять приготуватися наші громади, а помічними їм мають бути всі народні, культурні, заводові, господарські і кооперативні, економічні та політичні організації... Як збудуємо тривалі підвалини місцевої самоуправи й

адміністрації, то легше піде також реформа судова, державних верховних і законодавчих адміністративних народних властей» [664, с. 211 – 213].

29 жовтня 1918 року Виконавчий Комітет Української Національної Ради постановив взяти владу у Східній Галичині та уконституйовану Українську Державу нотифікувати з іншими державами. 30 жовтня делегація Української Національної Ради заявила, що не буде виконувати розпорядження польської Ліквідаційної Комісії на теренах Української Держави.

Після того, як австрійський намісник у Галичині генерал Гуйн відмовився передати владу Українській Національній Раді, Військовий Комітет на чолі з Дмитром Вітовським дійшли висновку, що для негайного взяття влади все готове. Так розпочалося збройне повстання з метою повалення австрійської влади та встановлення Української Держави.

В ніч з 31 жовтня на 1 листопада українські військові частини зайняли Львів, а згодом також українські міста Східної Галичини. У відозві «До населення Львова» Військовий Комітет сповіщав, що «волею українського народу створилася на землях колишньої Австро-Угорської монархії Українська Держава» [664, с. 214] У той же день Українська Національна Рада оприлюднила Декларацію-звернення до українського народу.

«Голосимо Тобі, – йшлося у зверненні, – святу вість про Твоє визволення з віковичної неволі. Віднині, Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави. Твоєю волею утворилася на українських землях бувшої Австро-Угорської монархії Українська держава і її найвища влада – Українська Національна Рада. Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш, як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш всі ворожі замаху на Українську Державу» [287, 1918, 2 листопада].

1 листопада 1918 р. відбувся урядовий Акт передачі влади Намісництвом Австро-Угорщини Українській Національній Раді у Львові. У церемонії брали участь – Президент Намісництва Володимир Децикевич,

представники УНРади: К. Левицький, І. Голубович та Л. Цегельський. К. Левицький заявив: «Українська Національна Рада уконституювавшись дня 19 жовтня 1918 року як уряд, проголошена на основі цісарського маніфесту на українській території Галичини, Буковини й Угорщини – дня нинішнього перейняла, фактично, державну владу на сій території й звертається от сим до Високоповажного пана Президента Володимира Децикевича з домаганням, щоби Він, котрому намісник граф Карло Гуйн передав дня нинішнього справу намісника, передав от сю управу щодо вищезгаданої української території в руки Української Національної Ради». Своєю чергою Президент В. Децикевич ствердив, що «передає от сим свою урядову власть на вище згадані території Українській Національній Раді до рук Високоповажного пана др. Костя Левицького у Львові 1 листопада 1918 року» [664, с. 246].

З уваги на те, що уже на початку листопада Польська держава розпочала силою зброї поширювати свою владу на всій українській території колишньої Австро-Угорської імперії, 10 листопада 1918 року Українська Національна Рада, як легітимна влада в українських землях, доручила Державному Секретарю прискорити розбудову Галицької Армії і поробити потрібні заходи для з'єднання всіх українських земель в одну державу, а відтак, щоби весь український народ ставав як одна цілість [664, с. 246].

Війна Польщі проти ЗУНР позбавила керівництво Західно-Української Народної республіки нормальних умов для розбудови та здійснення масштабних реформ у молодій Українській Державі. Все ж Українська Національна Рада та Державний Секретаріат уряду ЗУНР досить чітко окреслили програму соціально-економічних реформ. «У створеній Тобою державі, йшлося у зверненні Української Національної Ради від 5 листопада 1918 року не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатих та економічно сильних над бідними й економічно слабшими. В Українській Державі всі громадяни без різниці мови, віри, стану та пола будуть справді рівні перед правом, а насправді демократичний лад, опертий на загальнім,

рівним, безпосереднім, тайним і пропорційним виборчим праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховий голос у державі демосові, масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть керманичами держави» [299, 1918, 9 листопада]. Ці засади були закріплені у Тимчасовому Основному законі, яким стверджувалося, що владу «іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, обране на основі загального, рівного, безпосереднього, таємного і пропорційного голосування» [287, 1918, 28 грудня]

У грудні 1918 року уряди ЗУНР та Директорії почали реалізовувати споконвічні мрії українського народу про державну соборність. У Фастові було укладено попередню угоду про об'єднання ЗУНР (Галичина, Буковина та Закарпаття) й УНР. Урочисте проголошення Акту соборності відбулося 22 січня 1919 року. ЗУНР було перейменовано в Західну Область Української Народної Республіки. В Універсалі Директорії про злуку УНР та ЗУНР проголошувалося: „Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частин єдиної України Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Україна) та Наддніпрянська Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя її трудового люду» [664, с. 302].

Після Акту злуки ЗУНР та УНР державні та громадсько-політичні структури Східної Галичини удосконалювали конституційний лад в країні, зосереджували свої зусилля насамперед на захисті соборної України від іноземних агресорів. Уже 4 лютого 1919 р. УНРада та Державний Секретаріат закликали український народ щоб «кожний русин сповнив беззастережно свій обов'язок», бо «першим і найважливішим обов'язком уряду і народу з'єдинити

і підняти всі народні сили до оборони нашої землі та увільнення її від ворожого наїзду. Поки наша земля не буде освободжена від польського і румунського наїзду, та доки угроукраїнську землю не прилучимо до Великої Української Держави, доти не вільно нікому з нас спочивати» [664, с. 209].

Державотворча діяльність уряду та УНРади була перервана після того, як наприкінці квітня 1919 р. у Галичину з Франції була передислокована 90-тисячна армія генерала Галлера, підтримана державами Антанти, насамперед Францією, а у травні того ж року проти ЗУНР продовжила загарбницьку анексіоністську війну Румунія. Через це становище Східної Галичини різко погіршилося, адже співвідношення військових сил ЗУНР, з одного боку, та воюючих проти неї держав було явно не на користь Української Галицької Армії. Це й змусило уряд ЗУНР, УНРаду та УГА перейти за Збруч, на Наддніпрянську Україну, яка ще залишалася під владою Директорії. Але, як згодом відзначав «Український Вістник», – «Прапору ми не понизили, зламано нашу міліарну силу, улягла вона за подавляючої переваги ворога. Одначе ми не зламали гарту духа. Навпаки, з огневої проби виходимо внутрішньо скріплені, сильні вірою, що кров найкращих синів Галицької землі не марно лилася» [303, 1921, 31 березня].

Таким чином, внаслідок спільних зусиль держав-агресорів – радянської та білогвардійської Росії, Польщі та Румунії, котрих підтримали країни Антанти, Україна черговий раз втратила свою державну незалежність і соборність та була розчленована й поневолена іноземними державами.

Після окупації наприкінці квітня та початку травня 1919 р. Східної Галичини за допомогою 90-тисячної армії генерала Галлера, котра діяла, фактично, за підтримки держав Антанти, міжнародно-правовий статус ЗУНР був визначений 25 червня 1919 р. Паризькою мирною конференцією. Вона не визнала за Польщею права на володіння Східною Галичиною, а лише уповноважила її бути тимчасовим військовим окупантом території до річки Збруч та встановити там цивільне управління, але тільки «після укладення зі

союзними і об'єднаними державами угоди, котра гарантувала б, наскільки це можливо, автономію даної території, рівно як політичні, релігійні й особисті свободи населення, тобто ґрунтувалася на праві волевиявлення, яким населення Східної Галичини може скористатися як останнім засобом для вирішення питання про належність до тої чи іншої держави» [913, с. 34].

Разом з тим, мандат Польщі на окупацію Східної Галичини обмежувався до часу державного самовизначення згаданої території, термін якого визначали головні союзні держави. Згідно з так званою „Лінією Керзона”, накресленою Паризькою мирною конференцією, 28 червня 1919 і остаточно схваленою 8 грудня 1919 року Верховною Радою Паризької мирної конференції, етнічні і державні кордони Польщі проходили на захід від території Східної Галичини й Західної Волині [914, с. 317].

Отже, за міжнародними договорами того часу Східна Галичина не входила до складу Польської держави, була тимчасово військово-окупованим краєм. Окрім того, Паризька мирна конференція офіційно визнала за східно-галицьким населенням право на самовизначення і ствердила, що Східна Галичина і Західна Волинь є українською національною територією, котра не входить в етнічні і політичні кордони Польщі.

Водночас на різних міжнародних конференціях уряд ЗУНР неодноразово підкреслював, що за Сен-Жерменським мирним договором, Австрія зреклася своїх прав щодо Східної Галичини на користь держав Антанти, які й повинні вирішувати її державно-правовий статус на підставі принципу самовизначення націй. Уже у постанові Найвищої Ради Паризької мирної конференції 11 липня 1919 р. підкреслювалося, що Польський уряд уповноважений створити у Східній Галичині цивільну управу, але тільки після того, як заключить з союзними і прийнятими до союзу державами договір, який спиратиметься на праві самовизначення, котре здійснять мешканці Східної Галичини стосовно своєї державної незалежності, час якого визначать союзні держави» [1265, с. 19].

На початку травня 1919 року уряд ЗУНР переніс осідок своєї діяльності у Наддніпрянську Україну, зокрема у Кам'янець Подільський, а згодом в Австрію, у Відень, де продовжував діяти як екзильний уряд, борючись за відновлення незалежності ЗУНР, а отже й соборної Української Народної Республіки та проти спроб польського уряду анексувати Східну Галичину.

Саме ці дві принципові засади – боротьба за відновлення ЗУНР та її соборність з Українською Народною Республікою, а також остаточна міжнародна невизначеність державно-правового статусу Східної Галичини, сувереном якої залишалися країни Антанти і стали політичною платформою діяльності екзильного уряду ЗУНР та всіх політичних структур громадянського суспільства з другої половини 1919 до 14 березня 1923 р. у боротьбі за відновлення державної незалежності Східної Галичини та проти спроб Польщі її анексувати.

2 і 15 липня 1919 р. делегація ЗУНР на мирній конференції в Парижі надіслала її голові ноти, в яких стверджувала наступне: «Український нарід Східної Галичини, який творить більше ніж 70% всього краю проголосив 19 жовтня 1918, в згоді з українським народом Буковини й Угорщини, через свою Національну Раду, зложену з послів до австрійського парламенту і до галицького та буковинського сейму, вибраних на основі загального виборчого права із делегатів українських політичних партій, свою волю відділитися від усіх інших країв Австро-Угорщини. Першого листопада 1918 Українська Національна Рада обняла владу у Східній Галичині і в інших вище означених українських землях й утворила з цих земель Західно-Українську Республіку. 3 січня Українська Національна Рада рішила одногосно з'єдинення Західно-Української Республіки з Українською Республікою, утвореною на руїнах давньої Русі, в одну державу. 22 січня 1919 року на площі святої Софії в Києві, столиці Української Республіки, торжественно проголошено з'єдинення обох Республік. Таким чином, Східна Галичина волею свого населення стала частию Української Республіки» [914, с. 146].

Непохитна переконаність у правоті ідеалів державної незалежності й соборності України зміцнювала віру галицького загалу в те, що «вийдемо побідно із цієї суматохи, що заживемо у власній хаті» [280, 1921, 2 січня]. Відомий політичний діяч С. Баран писав: «Ми, що пережили в 1917 році державне воскресіння Наддніпрянської України в золотoverхім Києві... ми, що на власні очі в падолисті 1918 року побачили Українську Державу на українських землях бувшої Австрії, ми, що служили в Українській армії і за наш найбільший скарб – за вольну, незалежну, народну Українську Державу проливали свою кров і в тяжкій боротьбі з ворожими нам силами кістками наших героїв покрили широкі поля рідної країни і тут, і там за Збручем, ми всі не станемо ніколи рабами!» [280, 1921, 6 березня].

Розширену програму дій екзильного уряду ЗУНР та УНРади було докладно опрацьовано у «Проекті постанови Української Національної Ради про зміну структури влади за умов іноземної окупації території ЗУНР» від 8 червня 1919 року. На час перебування уряду ЗУНР за межами України, Українська Національна Рада створила Малу Раду, як виконавчий орган та «сполучник між нею і Президентом ЗУНР» та для сповнення всієї цивільної і державної влади. Основна мета екзильного уряду й громадсько-політичних структур полягала в тому, щоб відновити Українську Народну Республіку «зі всіх областей, де живе суцільно український народ».

28 жовтня 1919 р. УНРада звернулася до Паризької мирної конференції з заявою, в якій ствердила, що Актом Злуки ЗУНР з Українською Народною Республікою український народ засвідчив прагнення здобути державну єдність. Однак наступ польських військ на Східну Галичину, йшлося далі в програмній заяві, – з одного боку, а московських – на Наддніпрянську Україну – з іншого не дозволили державну консолідацію обох українських областей. Уряд ЗУНР та УНР зверталися до Верховної Ради Паризької мирної конференції з проханням визначити державно-правову приналежність Східної

Галичини, виходячи з принципу права народів на національно-державне самовизначення [913, с. 56].

Тому, «звертаємо увагу держав Антанти, що коли у Східній Галичині не буде усунене польське безправне володіння над більшістю українського населення та українському народові не буде повернене, признане всім народам колишньої Австро-Угорської монархії право державного самовизначення, то там витвориться страшне огниво неперестанної боротьби, що стане новим Балканом Сходу». І далі: «Рішуче заявляємо іменем українського народу Східної Галичини і української частини Буковини, що хочемо бути разом з Придніпрянською Україною і нероздільно з нею ділити долю в цій державно-правовій формації, яку виборе собі наша Придніпрянська Україна... Заявляємо, що іменем Соборної Української Народної Республіки перемовляти може лише Центральний Уряд, який стоятиме непохитно на становищі неподільності всіх українських земель і нерозривного їх з'єднання в одну Соборну Суверенну Українську Республіку та її державної незалежності» [664, с. 410 – 414].

Важливим етапом на шляху консолідації національно-патріотичних сил став Міжпартійний з'їзд 3-4 червня 1920 р., в якому, за винятком соціалістів, взяли участь трудовики, радикали та християнсько-суспільна партія, а також парламентарні та сеймові послы, представники академічної молоді та національних установ, зокрема, культурно-освітніх. Іншими словами, як відзначала газета «Батьківщина», «з'їзд був висловом теперішніх думок, настроїв, бажань і планів Галицької України» [280, 1921, 18 вересня].

На з'їзді обговорювалися питання про внутрішньополітичну ситуацію та політику європейських держав щодо України, зокрема Східної Галичини, а також про єдність дій у боротьбі за відновлення державної незалежності і соборності українських земель. Відрадно ствердити, що у головних справах – політичних, правно-державних, економічних та культурно-освітніх, учасники Міжпартійного з'їзду були одностайними, і це дало вагому підставу редакції

газети «Батьківщина» зробити висновок, що «Міжпартійний з'їзд являється найкращим доказом, що лихоліття нас не зломило, що ми сильні єдністю думки і незломним змаганням до раз наміченої мети, потрафимо оборонити західну цитаделю Соборної України перед кожним ворожим наскоком» [280, 1921, 18 вересня].

Політично-організаційна резолюція Міжпартійного з'їзду була яскравим підтвердженням цієї єдності: «Не забуваючи на конечність шукання підпори в ділі державного будівництва перш всього в широких масах власного народу, – підкреслювалося в ухвалі, – Міжпартійний з'їзд висказує переконання, що заграничної підмоги в тім ділі можна сподіватися і шукати тільки у тих держав, котрі, з одного боку, не мали і не мають супроти українських земель ніяких заборчих замірів і не зв'язані спільністю інтересів з ворогами української державності, а з другого боку, останніми часами виявляли своє співчуття до тяжкого положення українського народу». Саме тому Міжпартійний з'їзд вважав «всякі спроби відбудови нашого державного життя за підмоги Польщі або Московщини, всяку, так звану, польську або московську орієнтацію за недоцільну і шкідливу» [303, 1921, 9 червня].

4 вересня 1921 р. відбувся Другий Міжпартійний з'їзд, в якому теж взяли участь представники трудової, радикальної та християнсько-суспільної партій, колишні послы до австрійського парламенту та Крайового сейму, службовці, селяни, діячі культурно-освітніх установ та фінансово-економічних організацій, а також молодь. «Одним словом, не бракувало тут нікого, що в боротьбі за національно-політичний ідеал добачує теж визволення українського народу з соціальної кривди і культурної відсталости» [303, 1921, 7 вересня].

Міжпартійний з'їзд рішуче засудив анексіоністські дії окупаційної влади й водночас ствердив, що український народ бере на себе відповідальність за подальшу долю, чим засвідчує перед світовою громадськістю готовність перешкодити „всім тим, що зуживають

непропорційно багато енергії, трудів і коштів на те, щоби живу, здорову націю покласти в домовину» [303, 1921, 18 вересня].

У зв'язку з тим, що уряд ЗУНР неодноразово звертався до Паризької мирної конференції стосовно визначення державно-правового статусу Східної Галичини та забезпечення його права на державне самовизначення, УНРада підготувала «Проект державного устрою Західно-Української Народної Республіки» як демократичної держави, в якому стверджувалося, що ця держава є суверенною, у котрій суверенні права належать громадянам, які й творять державний народ в особі трьох головних народностей – української, польської і жидівської. Рідна мова кожної з трьох народностей має характер мови краю. Інші народності, представлені у державі, творять національні меншини [664, с. 222].

У заключній частині проекту було стверджено, що ЗУНР є правовою державою з республіканською формою правління, її мета – забезпечити духовні й матеріальні потреби громадян, що «на цих основних засадах мусить опертися устрій держави».

Надсилаючи 30 квітня 1921 р. у Лігу Націй та керівникам Ради Послів країн Антанти проект статуту про Галицьку Республіку, Президент Української Національної Ради Євген Петрушевич підкреслив, що цей документ має на меті покласти край безправним відносинам у Східній Галичині... «Галицька Республіка буде в силі самостійно уладнати і вийти із занепаду до добробуту, коли перестане бути тереном воєнних операцій, як також економічної експлуатації своїх природних багатств». У ноті також відзначалося, що створення незалежної Галицької Держави вільних народів буде сприяти зміцненню миру і справедливості у Центрально-Східній Європі [303, 1921, 26 травня].

Екзильний уряд ЗУНР та Українська Національна Рада наполегливо зверталися до Верховної Ради Паризької мирної конференції з вимогою остаточно окреслити державно-правовий статус Східної Галичини, а головне –

забезпечити українському населенню краю належне йому право на державне самовизначення.

На жаль, Верховна Рада Паризької мирної конференції тільки повторювала суть своєї ухвали від 25 червня 1919 р. та Севрського мирного договору з серпня 1921 р., яким цілком справедливо визнавалося, що східні кордони Польщі проходять на захід від «Лінії Керзона», що суверенами Східної Галичини є великі держави. Лондонський тижневик «The new Europe» – неофіційний орган Міністерства закордонних справ Англії у статті «Міжнародний статус Східної Галичини» стверджував, що «Східна Галичина не знаходиться в межах кордонів Польщі, визначених Паризькою мирною конференцією» та «за етнічним складом вона не є польською територією і, що її майбутнє залишається відкритим питанням» та, що «Східна Галичина перебуває під владою Союзних держав, а Польща залишається її окупантом без жодної санкції на володіння цим краєм» [303, 1921, 17 листопада].

Аналогічні за змістом були й інші ухвали Паризької мирної конференції та міжнародних договорів. У зв'язку з тривалим міжнародним остаточно невизначеним державно-правовим статусом Східної Галичини, галицькі та наддніпрянські політичні кола продовжували розглядати різні варіанти відновлення державної незалежності ЗУНР як важливого етапу розбудови соборної України.

Після проголошення 22 січня 1919 р. Акту злуки всіх українських земель в одній державі, взаємини між керівництвом УНР та ЗУНР поступово ускладнилися, що значною мірою перешкоджало єдності національно-патріотичних сил у боротьбі проти іноземних інтервентів, загалом проти ворогів державної незалежності України. Конфліктна ситуація особливо загострилася, коли все чіткіше окреслювалося прагнення Директорії заручитися підтримкою Польщі у війні проти більшовицької та білогвардійської Росії коштом Східної Галичини. Це яскраво засвідчили переговори Директорії з урядом Польщі, які розпочалися 1 серпня 1919 року і

з короткими перервами продовжувалися до початку грудня. 7 жовтня міністр закордонних справ ЗУНР Василь Панейко повідомляв Євгена Петрушевича про те, що керівництво УНР «живе в рожевім оптимізмі щодо міжнародного становища», зокрема щодо реальної ролі Польщі у збереженні державної незалежності України. «Поляки, – стверджував В. Панейко, – грають подвійну гру: під'юджують Петлюру на Денікіна, а Денікінови пропонують союз проти українського сепаратизму. А наші, як діти, йдуть на тім польським шнурочку».

На початку листопада Президія УНР ради обговорила ситуацію на українсько-польських переговорах у Варшаві, особливо у зв'язку з тим, що голова Української місії А. Лівіцький проігнорував вимоги уряду ЗУНР про те, що «Східна Галичина має бути цілковито вилучена з українсько-польських переговорів». Члени розширеного складу Президії УНР ради від трудової та Християнсько-суспільної партій – В. Охримович, В. Щурат, В. Бачинський, С. Федак, В. Барвінський, Б. Барвінський, І. Куровець, К. Студинський, Я. Левицький, Я. Гординський ствердили «своє опірне становище проти втягнення Східної Галичини у варшавські переговори» та не підтримали позицію соціал-демократа Лева Ганкевича, який заявив, що «в змаганні до удержання української державности готовий навіть посвятити Східну Галичину за ціну узнання Української Держави» [913, с. 67].

Незважаючи на рішучий спротив уряду ЗУНР, 2 грудня члени місії УНР підписали у Варшаві договір, за яким кордон між Польщею й Україною пролягав по річці Збруч. У зв'язку з цим 12 грудня Львівська делегація УНР ради надіслала Президентові Є. Петрушевичу листа, в якому було сказано, що «витративши тільки жертв крові і майна на відзискання своєї давньої галицької держави український народ Східної Галичини за ніяку ціну і під ніякими умовами не погодиться увійти до складу польської держави ані хоч би лиш о провізоричне її завідунанне» [664, с. 418].

Тоді ж нарада членів УНР ради у Відні ствердила, що «однотумним змаганням всього українського народу, без різниці партій і області є:

сполучення всіх українських земель в одній самостійній і суверенній українській державі, що, натомість, всяке розділювання українських земель та прилучування їх частин до інших держав вважають шкідним для українського державного права, як також взагалі для будучности українського народу, та, що українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом сполучитися в цій державно-правовій формації, яку виборе собі український народ в отсій світовій війні» [664, с. 421].

Є. Петрушевич 21 грудня від імені уряду ЗУНР заявив рішучий протест проти польсько-української угоди, відзначивши, що «іменем Західної Области Української народної республіки, себто Східної Галичини має право заявлятися щодо території Західно-Української народної республіки та щодо її відносин, а зокрема щодо границь супроти Польщі – тільки Національна Рада та установлене нею правительство Західноукраїнської народної республіки» [913, с. 35].

28 березня 1920 р. Львівська делегація УНРади підтримала акції віденської групи. Вона, насамперед, ствердила, що «іменем соборної Української Народної Республіки пересправляти може лише це українське правительство, яке буде представником волі всьої Соборної України та стоятиме непохитно на становищі неподільності всіх українських земель і нерозривного їх з'єднання в одну Соборну Суверенну Українську Республіку та її державної незалежності». По-друге, вони заявили про те, що С. Петлюра та керівники Директорії «не можуть дальше вважатися репрезентантами українського народу і Української Республіки, та прилучаєся вповні до акції початої віденською делегацією УНРади в ціли утворення нового правління» [664, с. 423].

На сторінках своєї преси уряд ЗУНР та УНРада продовжували жваву дискусію щодо варшавської угоди, яка розпочалася на листопадовому засіданні розширеного складу Президії УНРади щодо конфлікту в соборному українському громадянстві «між двома ідеями: між суверенністю хоч би

частини української області і з'єдиненням українських земель навіть при часовій чи постійній резигнації з повної державної незалежності». У редакційній статті «Конфлікт двох засад» «Громадська думка» стверджувала, що варшавською угодою Директорії з Польщею «пороблено вступ до нового Андрусова, а річка Збруч стала символом роздвоєння України, частинним переченням ідеалу нації, стала пропастью, яка ділить Галичан і Наддніпрянців», що «одностайний фронт цілої нації заломився», а «проста лінія: державна суверенність і з'єдинення українських земель – розщипилася». На думку редакції газети, така ситуація «сталася з хвилиною, коли українські політики і політикомани в змаганню до наміченої мети з різних причин знехтували єдиноцільною думкою: будувати на власних основах і власними силами, а звернулися по підмогу до чужинців, піддали свої державні аспірації під протекцію чужих держав», зокрема тих, котрі «самі є або ослабі, щоби навіть коштом суцільності української території дати дійсний еквівалент, або такі, що самі є під чужинецькою протекцією» [913, с. 57].

Українські політичні партії вважали, що з теоретичної точки зору мають рацію ті політики, котрі поки що борються за державну незалежність частини України, яка в подальшому могла б «становити базу для всіх починань у напрямі з'єдинення українських земель». І в цьому контексті «з болем серця треба годитися на останній, повільний похід до вершин національного ідеалу». Але це в теорії. Насправді тодішня реальна ситуація – міжнародна та внутрішньополітична не давала Україні жодних гарантій реалізувати цей задум. «Ані буржуазно-реакційна Росія Денікіна, ані революційно-експериментальна Росія Леніна, ані реакційно-клерикальна націоналістична Польща, отже трикутник карти, в котрий всунена Україна, не дають ніякої запоруки задля здійснення хоч би мінімальних суверенно-державних змагань» [913, с. 59].

Адже, по-перше, «Польща на всі резигнаційні засади навіть не дає позитивних обіцянок». По-друге, якщо б навіть за моральної чи політичної

підмоги вдалось «створити київську чи кам'янецьку республіку», то вона була б нежиттєздатною. Головним чином тому, що «Росія будь-вона мелюківська, денікінська чи совітська ніколи не зможе погодитися на існування української Албанії». З іншого боку, трудовики застерігали, що українські землі, які zostались би у межах Польщі за признання шматка незалежної України, «не причиняться до упорядкування і зросту польської держави».

У редакційній статті «У Варшаві будують Україну», «Громадська думка» нагадала загальновідомі факти про те, що саме Галичина наприкінці XIX – початку XX століття і особливо в період Першої світової війни найбільш завзято боролася за вільну і незалежну Україну і тому вона ніколи не змириться з іноземною окупацією. «Сильно закорінена серед галицько-української суспільності ідея вільної і незалежної України, – йшлося далі в статті, – обмита ріками крові, пролітої в останніх шістьох роках, засвідчена тисячами могил, зав'язана тисячами імен, затягненими в реєстри таборів полонених і інтернованих – буде вічна в українській Галичині без огляду на те, що з цею Галичиною станеться. А якщо ця Галичина осталась би під польською владою, то тут ця ідея буде могутніша, ніж у Києві. До цього повинні доміркуватися творці варшавської польсько-української ліги і зрозуміти, що при устроюванні польсько-української ігри в піджмурки – кожному іншому можна зав'язувати очі, тільки не українській Галичині і її столиці» [913, с. 63].

За цих обставин міжнародного і внутрішньополітичного характеру, галицькі національно-демократичні партії схилялася до думки, що «Ідея з'єдинення українських земель, але без повної державности, має в теперішнім часі теж свої світло й тіни» й загалом висловлювала впевненість, що послідовним відстоюванням принципу соборності «чи не ближче були б ми до реалізації тої короткої програми, котра замикається двома словами: земля і воля?». Головним засобом реалізації цієї програми трудовики вважали не бездумну орієнтацію на той чи інший блок, а добре продуману тактику

консолідації і збереження національно-патріотичних сил, в першу чергу армії як вирішального чинника, який «ми можемо і повинні кинути на вагу політичних перемін тоді, коли це будемо могли зробити не легкодумно та без гаразду, а з деякою впевненістю на успіх» [286, 1920, 13 січня].

Водночас вона не відкидала можливого союзу чи підмоги з боку іноземних держав, зокрема й Польщі, але тільки за умов, щоб «та угода була куплена найменшою ціною, щоби не ризигновано з великих цінностей нації, з двох основних принципів: державної незалежності і з'єдинення цілої української території» [286, 1920, 2 лютого].

Саме тому національно-демократичні партії вважали, що справжньої соборності Україна досягне тільки тоді, коли здобуде міжнародне визнання своєї державної незалежності і коли буде налагоджено добрі взаємини між двома існуючими урядами – УНР та ЗУНР на платформі возз'єднання українських земель. Важливу роль у консолідації національно-патріотичних сил і загалом у реалізації програми соборності України трудовики відводили Галичині. Насамперед тому, що галичани, на їх думку, є найбільш державотворчим елементом на всім просторі українських земель, що вони засвідчили активною участю в усіх ділянках державного будівництва не тільки у Західній, але і в Наддніпрянській Україні. Окрім того, з уваги на ще остаточно невизначений міжнародно-правовий статус, а також тому, що Східна Галичина «на шляху меншої і більшої державності», а отже може стати вагомим фактором у боротьбі за незалежну і соборну Україну. [286, 1920, 4 лютого].

У зв'язку з цим, уряд ЗУНР, а також національно-демократичні партії Східної Галичини рішуче виступили проти спроб польського уряду нав'язати Директорії та урядам Радянської Росії й України чергову угоду щодо розчленування українських земель, шляхом передачі Польщі не тільки Східної Галичини, але й Холмщини, Полісся та Волині. Адже у преамбулі ухвали сеймової Комісії Закордонних справ щодо умов мирного договору з Росією

було сказано: «Основною умовою цього миру мусить бути признання фактичного права до всіх посілостей, які лежали в історичних кордонах Польщі перед 1772 роком, при чім Польща кермується тут ідеальним становищем, щоби з пам'яті польського народу раз на все усунути кривди розбору. Тільки ці вимоги можуть дати підставу до тривкого і чесного миру між польським і російським народами» [286, 1920, 27 лютого].

На початку лютого 1920 року галицькі українські політичні партії звернулися до урядів і громадськості країн Європи та світу з заявою «Українська нація і мир на Сході Європи». Виокремимо дві концептуальні засади цього звернення. По-перше, представники українських політичних партій заявляли, що «мир на Сході Європи, приязні сусідські відносини... на всіх землях бувшої царської імперії й у північно-східних областях бувшої Австро-Угорщини, а тим самим мир і спокій в Європі є тільки тоді можливий, коли всі держави світа визнають політичну незалежність всіх народів бувшої Росії й Австро-Угорщини, а новостворені народні держави обопільно визнають свою державність і суверенність та право уладнати своє внутрішнє життя по своїй волі і потребах» [286, 1920, 27 лютого].

По-друге, заява ще раз привертала увагу світової громадськості до історичного акту злуки українських земель в єдиній суверенній державі, інтегральну частину якої становили також Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття. Політичні партії Східної Галичини закликали європейські держави визнати з'єдинену суверенну УНР на всіх землях, заселених в більшості українським народом і водночас попереджали, що „всяке одностороннє поладнання української справи без участі урядових представників суверенної УНР, зглядно представників інтересованих земель і окраїн української національної території, не буде в'язати українського народу в його змаганню до національно-державної єдності і соборності та повної незалежності, а тим самим минеться з визначеною метою заведення загального миру і спокою» [286, 1920, 14 лютого].

Коли на початку березня 1920 р. у Варшаві розпочалися чергові офіційні переговори між урядами УНР та Польщі, цього разу в контексті створення союзу держав від Балтійського до Чорного моря для «взаємного захисту незалежності проти всеросійського імперіалізму», галицькі партії знову повернулися до аналізу уже згадуваних двох засад розв'язання проблеми державної незалежності й соборності України. Вони прихильно ставилася до створення такого блоку держав, бо були переконані, що «дійсно теперішня і всяка можлива поки що Росія найбільший ворог самостійної України, а державна самостійність найважливіша». Цей союз міг також позитивно вплинути на «визнання незалежності української держави... всіма іншими державами, з якими приступає Польща до переговорів з більшовиками, а може бути, що мало б це деяке значення і на Заході Європи». Виходячи з цих міркувань, галицькі національно-демократичні партії ладні були забути «в ім'я найсвятішої ідеї української державности сю криваву рану, яку завдала б західній частині українського народу та українська держава і вірючи в неймовірне, що іменно по цім визнанню відміниться весь шалений імперіалізм «королят» у Східній Галичині, Холмщині і на Волині та весь дотеперішній характер польської допомоги Україні...» [286, 1920, 24 березня].

Але драматизм ситуації полягав у тому, що тоді весь загал українців Східної Галичини, не говорячи вже про наддніпрянців, у це не вірив. Вони характеризували політику Польщі щодо України «пустим письмом вилами по воді». Насамперед тому, що територія цієї української держави знаходилась би переважно у більшовицьких руках і її необхідно було ще зброєю чи переговорами здобувати. Тим часом, «дійсні відносини на Україні є такі, що тільки мала оружна сила спомагає уряду УНР», у той час, як збройні сили ЗУНР, і не тільки, були відверто негативно налаштовані щодо українсько-польської угоди, зокрема коштом західних земель України та ідеї соборності. Тому галицькі політичні партії були непохитно переконані, що «Західноукраїнська армія і її Диктатор, як і всі політичні партії Західної

України мусять відкинути всяку розв'язку, котра противилась би повній злуці їх краю з Великою Україною і святим Києвом. Кожний політичний діяч, – йшлося далі в редакційній статті «Проблема Західної України», – а навіть політична група, котра на яких-небудь інших основах бажала би довести до розв'язки цього питання, з хвилею погодження на відірвання цього краю від української етнографічної цілоти є засуджена на політичну смерть» [286, 1920, 14 березня].

Відомий громадсько-політичний та державний діяч С. Томашівський теж вважав «абсолютно марними спроби знайти в Польщі протектора України». В рукопису праці «Мирний договір у Східній Європі. Його умови і недоліки» він писав: «Де в історії ми знайдемо більше цинічного фарисейства, ніж цей польсько-український фарс» [394, с. 162].

15 березня 1920 р. у Відні був створений Український Національно-Державний Союз, до якого, окрім галицьких партій, з Наддніпрянської України увійшли представники Народно-республіканської партії, Української партії самостійників-соціалістів, Партії соціалістів-федералістів, Партії хліборобів-демократів та Національно-демократичної партії Буковини. У Союзі галицькі політичні партії репрезентували Кость Левицький та Сидір Голубович.

Важливо підкреслити, що одним з головних своїх завдань Союз вважав боротьбу за єдність усіх українських земель в одній самостійній та суверенній державі. В унісон з цією ухвалою Українського Національного Державного Союзу, 1 квітня УНРада у зверненні до світової громадськості ще раз заявляла, що «всякі декларації й умови, які відносились би до Східної Галичини і уладження правно-державного становища народів Сходу Європи в дорозі міжнародніх умов, тільки тоді будуть обов'язувати український нарід Східної Галичини, коли в переговорах возьмуть участь і дадуть свою згоду представники Української Національної Ради Західної Области УНР, а евентуальні тим способом довершені умови будуть нею прийняті» [286, 1920,

20 квітня].

На жаль, 22 квітня 1920 р. урядова делегація УНР, всупереч протестам уряду ЗУНР та УНРади, підписала таємний так званий Варшавський договір, погодившись на встановлення кордону між Україною і Польщею по річці Збруч, тобто без Східної Галичини, Холмщини, Підляшшя та частини Полісся і Західної Волині. УНРада заявила, що ця угода суперечить волі українського народу, задокументованої багатотисячними ухвалами в різних місцевостях України та в історичному акті соборності 22 січня 1919 року. Що ж до Східної Галичини, то вона загалом не могла бути об'єктом переговорів урядів УНР і Польщі без участі уряду ЗУНР та УНРади і без санкцій держав Антанти, які, згідно з міжнародними договорами, були її сувереном. У зв'язку з цим УНРада ствердила, що цей договір «не буде в'язати український народ в його змаганні до національно-державної єдності» [286, 1920, 5 травня].

Такої ж позиції щодо Варшавської угоди дотримувалися й інші національно-патріотичні партії й організації Західної й Наддніпрянської України. У редакційній статті «Ніж в серце» газета «Громадська думка» заявила, що «ми такого «договору» не приймаємо», а можемо «прийняти тільки такий, який буде заключений від народу до народу, на основі самовизначення, на підставі свободної, ніким не нав'язаної волі» [286, 1920, 29 травня].

Водночас галицькі політики віддавали належне визнанню Польщею права України на незалежне державне існування. «Це ж неабиякий поступ, коли від впертого непризнавання навіть українського народу, хтось дійде аж до ствердження конечности існування Української держави». Однак вони послідовно відстоювали принцип соборності України, а у зв'язку з цим неможливості погодитися на договір, за який український народ повинен платити «коштом живого українського організму». Загалом галицькі політичні кола високо поцінували поступок керівника польської держави Ю. Пілсудського, який збагнув, що «без існування незалежної України є

загрожене також існування незалежної Польщі», що «Тільки в союзі з реставрованою і сильною Україною Польща зможе закріпити своє державне становище» [286, 1920, 20 травня]. Пророчі слова, особливо у контексті наступних трагічних подій пережитих Україною і Польщею, зокрема напередодні та у період Другої світової війни.

Після невдалого спільного українсько-польського походу на Київ і наближення радянських військ до західних земель України та Польщі, проблема соборності України почала набувати цілком іншого характеру. Адже Радянська Росія ставила перед собою глобальні геополітичні цілі – експортувати комуністичну революцію у Центрально-Східну Європу. Власне у цьому контексті знову виринула проблема Східної Галичини, на цей раз, з одного боку, як фактор боротьби Польщі проти російської радянської агресії, а з іншого, як вияв чергової спроби реалізувати програму «собирання русских земель в едином государстве».

З цією метою і була створена Галицька Радянська Соціалістична республіка. Однак, у зв'язку з поразкою радянських військ під Варшавою внаслідок успішного контрнаступу польсько-українських військ і початком радянсько-польських переговорів у Мінську, а потім у Ризі, Східна Галичина стала об'єктом торгу між Польщею і Радянською Росією. Польща, зокрема, прагнула здобути міжнародне визнання Варшавського договору і, таким чином, легалізувати інкорпорацію Східної Галичини до складу Польської держави.

Під час радянсько-польських переговорів позиція УНРади та уряду ЗУНР базувалася на таких принципах: по-перше, міжнародний державно-правовий статус Східної Галичини ще не був визначений і вона не належала до польської держави, а її суверенами продовжували залишатися держави Антанти. По-друге, Польща і Радянська Росія не мали права обговорювати, а тим більше вирішувати долю державної приналежності Східної Галичини. По-третє, прагнула загалом не допустити обговорення східногалицької проблеми

на конференції у Мінську та Ризі [502].

7 жовтня 1920 р. делегація ЗУНР, яка прибула до Риги на мирну конференцію для захисту державних інтересів Східної Галичини (К. Левицький – голова, Е. Брайтер, О. Назарук та Л. Мишуга), запротестувала проти тих положень прелімінарного договору між Польщею та радянськими урядами Росії і України, які стосувалися східних кордонів Польщі. У заяві було чітко сказано, що проблема Східної Галичини не є внутрішньою справою Польщі, що за міжнародними договорами вона є «окремою державною одиницею» та, що було б великою історичною несправедливістю, коли б всі народи колишньої Австро-Угорської імперії одержали, на підставі права самовизначення, свої державні території, а тільки галицькі українці були позбавлені цього права.

У зв'язку з цим делегація ЗУНР попереджала учасників ризьких переговорів, що «всяке дотичне східногалицької території рішення без згоди представників Національної Ради Східної Галичини... не може мати ніякого значення та його ніколи наш нарід за важне не признає» [502, с. 34]. Важливо відзначити, що 8 жовтня аналогічний, але уже спільний протест учасникам ризьких переговорів надіслали делегації Білорусії та Східної Галичини, вимагаючи забезпечення реалізації українським і білоруським народами права на національне самовизначення та створення незалежної і соборної України та Білорусії [502, с. 45].

11 жовтня 1920 р. делегація уряду ЗУНР теж заявила, що будь-які домовленості стосовно державно-правового статусу Східної Галичини без уряду ЗУНР не будуть зобов'язуючими для українського населення, яке ніколи не погодиться на встановлення «штучних кордонів, розділюючи українські етнографічні землі» [842, с. 47].

Завдяки наполегливості делегації ЗУНР 14 грудня у Ризі Міністерство закордонних справ УНР скерувало голові місії у Варшаві депешу «Становище уряду УНР до галицького питання», в якій відзначалося: «З актів Злуки

виходить, що Західна область УНР застерегла собі самостійність і остаточну розв'язку питання про державну приналежність полишила волі самого народу. Таким чином, уряд УНР, стоячи на ґрунті державної окремішності Східної Галичини і вважаючи, що питання її політичної приналежності належить до вирішення міжнародних чинників..., не міг ні насильно відривати, ні зривати в користь Польщі Східної Галичини, і, визначаючи західні кордони в декларації Української Дипломатичної Місії в Річі Посполитій Польській від 2 грудня 1919 року, і після того – в політичному договорі від 22 квітня 1920 року, не має ні права, ні наміру вирішувати питання про політичне становище Східної Галичини» [502, с. 67].

За вкрай несприятливих зовнішньо- і внутрішньополітичних обставин, галицькі політичні партії продовжували послідовно відстоювати ідею незалежності й соборності України.

Для консолідації національно-патріотичних сил на платформі соборності України, галицькі політичні партії підтримали ініціаторів створення Всеукраїнської Національної Ради. 4 січня 1921 р. на установчому зібранні у Відні було затверджено Статут Всеукраїнської Національної Ради, до якої увійшла більшість політичних партій та організацій, фактично з усіх регіонів України: Наддніпрянщини – 11, Західної України: Галичина, Буковина і Закарпаття – 7, а також від Кубані та Українського Жіночого Союзу. Найчисельніше представництво в Союзі від Західної України мала УНТП – 8 місць з 18, а загалом, представники всіх політичних партій мали 75 місць. Ініціатори створення Союзу бачили його головне завдання у пошуках «дороги до самостійности українського народу в цілості», що «вона буде висловом волі і змагання майже усього свідомого українського громадянства цілої України...»[303, 1921, 16 лютого].

В ухвалі першої сесії загальних зборів Ради 12 лютого було сказано, що «ідеалом українського народу є з'єдинення всіх українських земель в одній суверенній соборній державі, розуміючи соборність як спілку держав на

певних державно-правових умовах». Останнє застереження – про «спілку держав» – впливало з урахування тодішньої міжнародної і внутрішньополітичної ситуації, коли, фактично всі українські землі опинилися під владою різних іноземних держав. Тому не було можливості ставити питання про негайну реалізацію ідеї злуки. Водночас в ухвалі загальних зборів було відзначено, що «намагання і московських більшовиків і російської реакції та інших напрямків російських імперіалістів до відбудови колишньої Росії є противними свободі і самовизначенню народів» та, що – і це дуже важливо та принципово – «Польща не визнала факту утворення державності на українських землях колишньої Австро-Угорської монархії і розпочала війну проти Західноукраїнської республіки».

Отже, Всеукраїнська Національна Рада, фактично виступила проти грудневої 1920 року угоди між Директорією і Польщею щодо Східної Галичини. Ця ухвала, як зазначалося в самому документі, була прийнята під тиском Польщі, яка використала в своїх інтересах українське військо, «не додержала умов договору і пішла на мирові переговори з совітською Росією без участі уряду Української Народної республіки та визнала інсценізовану Москвою совітську владу на Україні». Саме виходячи з цих міркувань, Всеукраїнська Національна Рада заявила, що «за договори Української Народної республіки з Польщею, якими визначено, між іншим, границі між Польщею і Україною, український народ не може прийняти на себе ніякої відповідальности» [303, 1921, 2 квітня]. Підсумовуючи ухвали Всеукраїнської Національної Ради «Український Вістник» писав: «З приємністю треба зазначити, що між придніпрянськими і галицькими емігрантами у Відні знаходиться чимало патріотів, які по змозі своїх сил стараються згуртувати національні сили до спільної праці» [303, 1921, 12 березня].

Однак, ситуація навколо проблеми державної незалежності, а отже, й соборності українських земель ще більше ускладнилася підписанням 18 березня 1921 року Ризького мирного договору радянськими урядами Росії,

України та Білорусії з Польщею. За цим договором, як відомо, Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Полісся та Західна Волинь залишалися за межами України. Оскільки проблема Східної Галичини на Ризьких переговорах спеціально не обговорювалася, то в договорі йшлося тільки про кордони між Польщею та Україною і водночас стверджувалося, що населення Східної Галичини вирішуватиме свою подальшу долю плебісцитом, тобто за принципом самовизначення націй [844, с. 44].

Проти Ризького мирного договору уряд ЗУНР висловив рішучий протест, охарактеризував його як другий Андрусів, тобто не зобов'язуючий для українського народу. 19-20 квітня Українська Національна Рада відкинула цей договір, побудований на поділі українських земель, всупереч праву самовизначення нації. Важливо відзначити, що і країни Антанти не признали східні кордони Польщі та продовжували відстоювати принципи розв'язування Союзом Народів державно-правового статусу Східної Галичини на засадах самовизначення націй [280, 1921, 24 березня]. Тому, враховуючи сукупність обставин міжнародного і внутрішньополітичного характеру, політичні партії Східної Галичини не драматизували ситуацію щодо Ризького мирного договору, вважали, що він «триватиме не довго». Були впевнені, що «ніхто не в силі покласти штучні межі на землях України», що український народ таки «здобуде те, до чого сього дня стремить і на всіх просторах стане своїм паном».

До того ж, керівництво національно-демократичних партій продовжувало підтримувати зусилля екзильного уряду щодо визначення міжнародного державно-правового статусу Східної Галичини на засадах права націй на самовизначення та відновлення її державної незалежності. Водночас вони наголошували, що державна незалежність Східної Галичини не є їх кінцевою метою, а тільки етапом до реалізації головної засади української національної ідеї – створення незалежної і соборної України. Ще на початку 1921 року О. Назарук заявляв, що «під теперішню пору тільки Галичина може

бути брана під увагу як організаційний центр відбудови держави» [303, 1921, 5 лютого]. 30 листопада 1921 р. УНРада повідомляла уряд ЗУНР, що її позиція однастайна стосовно того, що «Східна Галичина має становити тільки перехідний етап, бо будуче Східної Галичини мусить бути тісно зв'язане з долею великої України».

Перша половина 1922 року проходила, головним чином, під знаком підготовки та обговорення наслідків Генуезької конференції (19 квітня – 10 травня). 20-23 січня 1922 р. у Відні було створено Західно-Українське Товариство Ліги Націй. До складу Президії і Головної Ради були обрані Р. Перфецький (голова), О. Назарук, К. Трильовський, Кость і Леон Левицькі, І. Коссак, І. Німчук та інші.

Від імені Товариства його засновники звернулися до світових держав із заявою, в якій відзначили, що головною передумовою встановлення гармонійних міжнародних відносин та тривкого миру є усунення іноземної окупації та послідовна реалізація прав всіх народів на державну незалежність. У цьому контексті вони ще раз звернули увагу світової громадськості на те, що західноукраїнські землі – Східна Галичина, Холмщина, Волинь і Підляшшя, а також південно-західна Буковина вже три роки окуповані Польщею та Румунією та всі угоди з цього приводу, підписані у Варшаві, Бухаресті і Ризі «є недійсними і неправомочними». Тому, на підставі права народів на самовизначення, Західно-Українське Товариство Ліги Націй вимагало від Найвищої Ради визнати «Західно-Українську Володимирську державу, яка опинилася під польською окупацією».

Конгрес українських парламентарів у Відні 22-24 лютого 1922 р. обговорив міжнародно-правовий статус українських земель у складі іноземних держав та ухвалив меморандум. Учасники конгресу ствердили, що Україна має всі історичні права на незалежну і соборну державу, але реалізація цього права ускладнюється негативним ставленням сусідніх та великих країн щодо відродження української держави. У меморандумі відзначалося, що

«Перебування України в стані окупації тягне за собою перманентну анархію, що є загрозою спокою Європи...» і тому для досягнення миру на Сході Європи «треба аби українська територія була звільнена від іноземної окупації», а українському народові гарантовано право національно-державного самовизначення [303, 1922, 7 березня].

12 квітня 1922 р. члени УНРади у Відні, заслухавши реферати А. Крушельницького і Л. Цегельського та після тривалої дискусії ухвалили звернення до конференції в Генуї, в якому, з'ясувавши державно-правовий статус Східної Галичини за міжнародними договорами, висловили рішучий протест проти «окупації Західно-Української Народної Республіки військами чужих держав», зажадали її усунення та «привернення державної незалежності краю». Водночас вони ще раз наголосили, що «одиноким уповноваженим промовляти іменем населення Східної Галичини й Північної Буковини є Національна Рада з її Президентом д-ром Євгеном Петрушевичем на чолі, та що ніхто інший немає ніякої легітимації давати іменем населення Західно-Української Народної Республіки які-небудь заяви» [664, с. 608].

Напередодні Генуезької конференції екзильний уряд та національно-патріотичні організації краю робили все для того, щоб нарешті домогтися міжнародного визнання державної незалежності Східної Галичини та схвалення великими державами проекту «Основ державного устрою Галицької республіки», переданого у Лігу Націй та керівникам держав Ради Послів ще 30 квітня 1921 року.

8 квітня 1922 р. делегація УНРади та уряду ЗУНР на чолі з К. Левицьким подала керівництву Генуезької конференції меморандум з проханням розглянути східногалицьку проблему для визначення державно-правового статусу Східної Галичини. У меморандумі підкреслювалося, що без розв'язання правно-державного статусу Східної Галичини неможлива консолідація міжнародних відносин, насамперед на Сході Європи. З метою перешкодити обговоренню східногалицької проблеми, польська делегація

намагалась переконати керівництво Генуезької конференції, що у випадку визнання державної незалежності Східної Галичини, вона негайно буде окупована Радянською Росією. У зв'язку з цим, 8 травня східногалицька делегація надіслала керівництву Першої комісії конференції ноту, в якій спростувала ці та подібні домисли і заявила: хай Польща «розвивається у своїх власних етнографічних границях та обороняє свою територію від Заходу, полишаючи східні суміжні держави від Балтики аж по Чорне море їх природному розвитку, щоби вони станули суцільним коридором між Сходом і Заходом Європи».

Внаслідок наполегливого наполягання східногалицької делегації, 10 травня прем'єр-міністр Англії Ллойд Джордж на засіданні Політичної комісії запропонував внести питання про Східну Галичину у порядок денний Генуезької конференції. І хоча за допомогою французької та американської делегацій польському урядові таки вдалося не допустити розгляду справи Східної Галичини на конференції, все ж сам факт дискусії навколо неї засвідчив хиткість міжнародних позицій Польщі в її домаганнях анексувати Східну Галичину, а водночас він був значним дипломатичним успіхом керівництва ЗУНР. Врешті це визнавала і польська сторона. Кореспондент «Gazety Warszawskiej» у «Листі з Генуї» сповіщав, що в ухвалах учасників конференції «не можна недобачувати певного успіху антипольської пропаганди на генуезькому ґрунті, яку вже впродовж місяця ведуть тут проти нас українські, литовські і білоруські агітатори» [1265, с. 205].

22 травня 1922 р. підсумки Генуї було обговорено на Міжпартійній конференції у Львові, в якій взяли участь 45 діячів з різних політичних партій, у тому числі й такі визначні постаті як Ю. Романчук, А. Горбачевський, Володимир і Лев Бачинські, О. Барвінський, С. Баран, В. Охримович, Т. Войнаровський, М. Галущинський, В. Мудрий, Ф. Федорців, В. Целевич, В. Щурат, І. Крип'якевич та інші. Незважаючи на те, що ще не було одержано повного звіту української делегації, учасники конференції високо оцінили

«факт порушення нашої справи, котру протягом послідних років пригадувано тільки в англійському парламенті або на нарадах Союзу Народів, перед таким форумом, на найбільшій світовій міжнародній конференції, так компетентними чинниками і з такою силою, що являється для нас безумовно корисним». Міжпартійна конференція закликала уряд продовжити акції щодо чимскорішого розв'язання східногалицької проблеми міжнародними чинниками на основі принципу самовизначення народів та уповноважила його запросити до краю міжнародну комісію держав Антанти чи Ліги Націй для ознайомлення з окупаційним режимом [664, с. 613].

26 червня 1922 р. Закордонна група УНРади від народно-трудової партії теж обговорила підсумки участі делегації ЗУНР в Генуезькій конференції. Заслухавши інформацію Костя Левицького, вона заявила, що політика уряду на міжнародній конференції в Генуї «вповні пішла по основній лінії ідеалу нації через обстоювання повної державної незалежності Східної Галичини як першого при теперішніх міжнародних обставинах етапу до відзискання державної незалежності всіх українських земель». 8 липня ці ухвали були підтримані також членами Закордонної групи УНРади від радикальної та селянсько-радикальної буковинської партії [664, с. 618].

Узгодженість позицій УНРади і екзильного уряду, з одного боку, та національно-політичних сил краю – з іншого, в концептуальних питаннях внутрішньої та зовнішньої політики, що було підтверджено і під час Генуезької конференції, мало винятково важливе значення для організації подальшої боротьби проти спроб польського уряду анексувати Східну Галичину. Адже відомо, що саме після Генуї польський уряд взяв рішучий курс на здобуття міжнародного визнання належності Східної Галичини до Польщі. Цій меті була підпорядкована як внутрішня, так і зовнішня політика. Визначальними у цьому контексті були розробка проекту так званої воєводської автономії та проведення сеймових виборів на території Східної Галичини, а також намагання за будь-яку ціну посварити та розколоти

національно-патріотичні сили краю й загалом протиставити їх Українській Національній Раді та екзильному урядові і, таким чином, продемонструвати перед світовою громадськістю бажання більшості східногалицького населення залишитися у межах польської держави. З цього приводу «Громадський Вістник» писав: «За всяку ціну! – Ось клич, який з ріжними додатками – як електрична струя – проходить крізь польський організм відносно Східної Галичини... Цей крик є не лише криком шовінізму й імперіалізму, але й криком розпуки: Східна Галичина призначена на жертву молоха великодержавности» [284, 1922, 13 серпня].

Все ж тривале остаточне невизначення міжнародно-правового статусу Східної Галичини певною мірою стимулювало політику доконаних фактів польського уряду стосовно цієї території. Суть її полягала в тому, щоб, ігноруючи ухвали Паризької мирної конференції, зокрема про те, що Польща є тільки тимчасовим військовим окупантом цієї території без жодної санкції на володіння цим краєм, почала, фактично, анексувати й, таким чином, прагнула поставити міжнародну громадськість перед доконаним фактом інкорпорації Східної Галичини до складу Польщі.

Польський уряд у внутрішній політиці реалізовував свої наміри у всіх ділянках життєдіяльності галицьких українців: в соціально-економічній, національно-політичній та культурно-освітній. З цього приводу «Gazeta Warszawska» писала: міжнародно-правове визнання належності Східної Галичини до Польщі стабілізувало б ситуацію у східних кресах. Але цю програму слід розв'язувати одночасно з зовнішньополітичними акціями і внутрішньополітичною діяльністю. Тому «справу Східної Галичини хочемо поставити у світлі дня, а принцип «Queta non movere» (спокійного не рухати) є останнім аргументом, який можна тут застосовувати. Від нас мусить виходити ініціатива в постановці цієї справи... інакше дочекаємося, що за першого критичного для нас моменту її витягне з лахміття дипломатичних реквізитів

якийсь Ллойд Джордж і вигостреним у своїй майстерні кінцем спрямує проти нас» [664, с. 608].

Саме тому паралельно з активізацією дипломатичної діяльності, польський уряд прискорював реалізацію політики доконаних фактів. Насамперед було репресовано та ув'язнено десятки тисяч учасників національно-визвольного руху, захисників Західно-Української Народної Республіки. Уже в травні 1919 р. у Східній Галичині були запроваджені військово-польові суди, внаслідок чого у тюрмах опинилися десятки тисяч осіб. Були скасовані органи місцевого самоуправління – Галицький Сейм та його виконавчі структури, повітові та громадські ради. З державних установ були усунуті всі службовці, які не присягли на вірність польській державі чи відмовлялися визнавати своє польське громадянство.

26 червня 1919 р. митрополит Андрей Шептицький у листі до Ю. Пілсудського писав: «Безнастанні масові ув'язнення українців, мотивом яких видається намагання знищити всю інтелігенцію, всі національно-свідомі елементи. На мою думку, це зі сторони поляків є дуже шкідливим, бо є поширенням великого огірчення серед української спільноти, побільшується і так вже велика пропасть, що ділить українців і поляків... загалом у поступуванні місцевих властей не видно найменшого старання виказати українському населенню, що будуть супроти нього справедливі і чи це годиться з політикою та інтересами Польської держави. Не є моєю річчю судити, але, я вважаю своїм обов'язком донести це все до відома Вашій Достойній Особі, Пане Начальнику Держави...» [664, с. 609].

З уваги на те, що боротьба за відновлення державної незалежності Східної Галичини ставала важкою і тривалою, демократичні партії прагнули розв'язати одночасно два завдання: з одного боку – захистити соціально-економічні, політичні та культурно-освітні права населення краю від сваволі окупаційних властей, а з іншого – перешкодити польському урядові, всупереч невизначеному державно-правовому статусу Східної Галичини, за яким вона

не належала до польської держави, самовільно реалізувати політику «доконаних фактів», тобто незаконними актами її анексувати, поставивши світову громадськість перед доконаним фактом узаконення її окупації.

Вони, насамперед продовжували звертати особливу увагу на аграрну проблему з метою захисту інтересів українського селянства в процесі проведення польським урядом земельної реформи. Ця проблема, до речі, жваво обговорювалася і на міжпартійних з'їздах. Ще 2 серпня 1919 та 15 липня 1920 р. польський сейм ухвалив земельні закони, які передбачали парцеляцію земель великих власників. Ці закони були поширені і на Східну Галичину, де велика земельна власність перебувала, головним чином, в руках польських магнатів, а в українських селах особливо відчувався земельний голод. Запровадження цих законів у Східній Галичині набуло чітко означеного національно-політичного характеру, оскільки передбачало поділ магнатських володінь, в основному для польських колоністів, завданням яких було зміцнення тут окупаційного режиму [1080, с. 87]. «Пануючий народ, – писала з цього приводу газета «Батьківщина», – старається передовсім, щоб земля, як головне джерело існування і сили, опинилася в його руках, щоб поневолений народ не став власником землі, на якій живе і працює. По думці пануючого народу, земля має по можності належати тільки йому і тому він її колонізує наразі здалека спровадженими своїми людьми» [280, 1921, 6 березня].

Керуючись принципом «скільки землі – стільки й Вітчизни», прем'єр-міністр Польщі Р.Вітос вважав, що земельну реформу слід проводити під гаслом: «жодного клаптика польської землі – у непольські руки». З уваги на це земля великих магнатів передавалася польським колоністам та осадникам – завойовникам і захисникам Східної Галичини та Західної Волині.

Для виконання цієї програми 6 липня 1920 р. у Львові була створена колонізаційна комісія. Загалом на підставі земельних законів тільки від 14 вересня до 30 червня 1920 року польська адміністрація передала у Східній Галичині колоністам – цивільним та військовим понад 69 тисяч гектарів землі

та спровадила з центральних регіонів Польщі 12 тисяч родин або 80 тисяч чоловік, які й повинні були «творити оборонний вал для Польщі зі Сходу». До травня 1922 р. вже було колонізовано понад 160 тисяч гектарів. Все це вкрай загострювало не тільки соціальну, але й національно-політичну ситуацію у Східній Галичині.

Українські політичні партії та громадські організації рішуче виступали проти дискримінаційної політики польського уряду щодо українського селянства, відстоювали принцип рівноправності розподілу магнатських маєтків між місцевими українцями та поляками, як однієї з головних передумов мирного співіснування двох народів у Східній Галичині. «Тільки заспокоєння голоду землі населення Східної Галичини, тільки залишення спроб крайньої павперизації того населення може причинитися в будуччині до створення якоїсь спільної мови між обома слов'янськими народами, тільки віддання східногалицької землі східногалицькому населенню може в дальшій консеквенції довести до вирішення низки політичних питань і створення спільного фронту цілої України з цілою Польщею».

Вони послідовно захищали інтереси промисловців, кооператорів та дрібнотоварних виробників, уболіваючи за подальший економічний розвиток Східної Галичини як важливої передумови досягнення нею національно-політичної та державної незалежності. Вони аргументовано доводили, що зосереджені в руках чужинців природні багатства краю, а також промисловість і торгівля стали засобом поневолення українців й знищення їх промислових, кооперативно-фінансових підприємств, а також дрібнотоварного виробництва.

У Східній Галичині уряд сприяв розвиткові польського промислу і торгівлі, водночас дискримінуючи українців. «Навіть звичайний робітник, – читаємо в редакційній статті газети «Батьківщина», – звичайна наймичка, що походять з поневоленого народу, далеко тяжче пробиваються через життя як робітник і наймичка, що походять з пануючого народу» [280, 1921, 6 березня].

Тому українські політичні партії рішуче боролися проти шовіністичної,

дискримінаційної політики польської влади щодо українців і закликали український загал солідаризуватися у розбудові власного підприємництва у промисловості, торгівлі та сільському господарстві, бо саме таким чином український народ зможе увільнитися від «ролі безмовного невольника,... до ролі борця за належні йому права господаря» [280, 1921, 25 вересня].

У боротьбі за національну самобутність та державну незалежність українська політична еліта формувала свої програмні засади щодо захисту та розвитку рідної мови і культури. Ці питання теж стояли в центрі уваги преси та міжпартійних з'їздів. Статус української мови та культури ще за часів Австро-Угорської монархії був дещо принизливим. Та після окупації краю польськими військами він різко погіршився. У розпалі боротьби польського уряду за анексію Східної Галичини та міжнародне визнання східних кордонів Польщі, наступ на національно-політичні права українців посилювався.

У серпні 1921 р. президія УНРади у меморіалі до Найвищої Ради країн Антанти ствердила, що «Всі національні права, які здобули українці в Галичині за австрійських часів, Польща скасувала» а в «державних урядах українська мова позбавлена всяких прав» [303, 1921, 24 серпня]. Руйнувалося українське шкільництво, зокрема приватні середні навчальні заклади, культурно-освітні та молодіжні організації, а також єдина наукова установа – Наукове товариство імені Тараса Шевченка. У згадуваному меморіалі УНРади відзначалося, що «з Львівського університету польське правительство усунуло всіх професорів і доцентів, що викладали по-українськи, а крім цього знесло всі права української мови в зносинах з університетськими властями так, що Львівський університет одержав характер чисто польський» [303, 1921, 24 серпня].

«Український Вістник» констатував, що «у многострадалній Галичині йде боротьба проти всяких спроб охоронити український народ перед духовою дегенерацією» і тому, «протестуючи проти всіх варварств на нашій землі, звертаємося до всього культурного світа і просимо взяти нас в оборону перед

польською чорною сотнею, перед чорними духами, що хотять нас закувати ще і в кайдани духової неволі» [303, 1921, 27 вересня].

Уже йшлося, що відповідно до міжнародних договорів Східна Галичина не належала до Польщі, а її населення не було польськими громадянами. Про це УНРада ще раз нагадала країнам Антанти у меморіалі до Найвищої Ради, заявивши, що «Польща не є ані сувереном Галичини, ані не має мандату адмініструвати цим краєм, ані, врешті, не є самовольним окупантом, тільки виконує владу окупанта з доручення і в імені суверена, тимчасово, до дальшого зарядження». Але всупереч цьому, «Польща адмініструє... Галичиною, неначе своєю власною провінцією» і цим анексує її та перетворює в інтегральну частину польської держави [303, 1921, 24 серпня].

Політика «доконаних фактів» найвідвертіше проявлялася у намаганні польського уряду поширити на територію Східної Галичини законодавчі акти Польщі, зокрема щодо перепису населення та примусового набору українців у польське військо, уніфікації системи місцевого самоврядування шляхом запровадження на східногалицьких землях так званої воєводської автономії і, нарешті, проведення виборів до сейму і сенату, сам факт участі у яких кваліфікувався урядовими чиновниками як визнання українцями окупаційної влади.

З'ясовуючи причини тих та подібних зусиль польського уряду щодо здійснення політики «доконаних фактів», УНРада підкреслювала, що це зумовлене, головним чином, тим, що на міжнародній арені польська дипломатія не спромоглася одержати підтримки країн Антанти на анексію Східної Галичини. Вона застерігала польський уряд, що «рішальним голосом у східногалицькому питанню мусить бути і буде голос українського народу, котрий у сфері права націй безумовно не згодиться бути рабом і невільником в ніякій формі» [303, 1921, 25 серпня].

Тому всі національно-патріотичні сили, насамперед екзильний уряд

ЗУНР та УНРада виступили рішуче проти політики «доконаних фактів» й закликали українців краю до громадянської непокори та бойкоту розпоряджень окупаційної влади, зокрема виступали проти примусового набору Української молоді до польського війська.

Закони від 27 жовтня 1918 та 7 березня 1919 року, – наголошувала УНРада, – на підставі яких проводився набір до війська, не можуть бути поширені на мешканців Східної Галичини, бо вони стосуються тільки громадян Речі Посполитої, а Східна Галичина до неї не належить. Примусовим набором українців до польського війська, писала газета «Свобода», «окупаційна влада намагається доказати світові нашу лояльність супроти Польщі та засвідчити право на нашу землю – *pro foro externo* – перед загрозою» [299, 1922, 30 грудня].

З цього приводу 3 серпня 1921 р. УНРада надіслала протест до Ради Союзу Народів та країн Антанти [303, 1921, 7 серпня]. Вона закликала українців бойкотувати це розпорядження уряду. Голова Міжпартійної ради Володимир Бачинський у листі до Євгена Петрушевича повідомляв, що «призовні із сіл, поза дуже виїмковими одиничними випадками не ставали добровільно до бранки. Загал призивних із сіл через кілька днів скривався, а коли пущена в рух поліція і військо, почали нищити батьків призивних, забирати збіжжя і худобу, грабувати і арештовувати, аж тоді подекуди давали себе схоплювати і насильно вести до бранки... отже населення було рішене не йти до бранки і не йшло».

У поліцейських донесеннях стверджувалося, що українська молодь повсюдно бойкотувала «польську бранку», тому військо з жандармерією ловило молодь по селах, а водночас жовніри та військові експедиції грабували населення, забираючи все, що потрапляло до рук, знущалися з батьків бранців. У селі Цанів Гусятинського повіту «на призовний пункт не з'явився жоден бранець. Тоді жовніри вривалися до хат і силою стягували жінок до

громадської канцелярії, щоб таким чином вони примушували своїх чоловіків та синів йти на призовні пункти» [664, с. 608].

Від імені УНРади Є. Петрушевич 14 грудня 1922 р. звернувся до держав Антанти з проханням, щоб вони «правом суверенів заборонили Польщі переводити примусову рекрутацію населення Східної Галичини до польського війська, так як населення Східної Галичини не є горожанами польської держави, бо Східна Галичина не належить до Польщі».

Подібною була й ситуація із примусовим переписом населення. У постанові Ради Міністрів Польщі від 9 вересня 1921 року було сказано, що кожний, хто свідомо або навіть ненавмисне дасть неправдиві відповіді, чи чинитиме перешкоди проведенню перепису буде покараний на 600 марок або арештований. Особливу увагу було звернено на визначення громадянства та національної приналежності. При заповненні рубрики формуляру «А» під назвою «Теперішнє державне громадянство», – зазначалося у розпорядженні Ради Міністрів, – потрібно рішуче стверджувати «польське громадянство», не можна записувати «громадянство Східної Галичини», бо такої держави загалом не існує... Те саме стосується і «українське громадянство» для населення воєводств [1265, с. 43]. В урядовому рефераті «польський перепис у Східній Галичині», в інструкції щодо назви народності рекомендувалося записувати народності – українську, руську, русинську, російську і т.п. Таким чином, окупаційна влада прагнула поділити українське населення Східної Галичини на різні псевдоетнічні групи, а головне, причислити їх до польської народності [664, с. 549].

УНРада 3 серпня 1921 р. у повторній ноті Раді Союзу та урядам країн Антанти ще раз нагадала, що Східна Галичина не знаходиться в кордонах польської держави і тому польський уряд не має права проводити там перепис населення. Тим більше, що цією акцією він намагається ствердити, ніби українці польські громадяни і цим «виказати, що українці хочуть належати до польської держави». Українська Національна Рада заявила рішучий протест

проти перепису на території Східної Галичини й попередила, що коли б він відбувся, вважатиме його «немиродатним і новим насиллям на народнім організмі, а його вислід нездатною спробою впровадження в блуд світову опінію» [303, 1921, 7 серпня].

Внаслідок широкомасштабного бойкоту, перепис населення не дав очікуваних результатів для польського уряду. 4 жовтня 1921 р. комендант поліції у Раві Руській інформував львівського воєводу, що 70 % населення повіту чинить опір перепису, а 12 листопада 1921 р. Станіславський воєвода визнав, що державні урядовці української національності або цілком свідомо не заповнили графи про державне громадянство, або написали «Східна Галичина», «польська окупація» і т.п.» Тому він зобов'язав повітові староства притягнути до адміністративної та кримінальної відповідальності державних урядовців української національності за неправдиві відповіді про свою національну приналежність та громадянство під час перепису. [664, с. 540].

Уже напередодні Генуезької конференції польський уряд дійшов невтішного для себе висновку, що на той час на міжнародній арені, а отже й на Генуезькій конференції йому не вдасться здобути міжнародне визнання східних кордонів Польщі ні права на анексію Східної Галичини. Тому, як уже зазначалося, на Генуезькій конференції Польщі «слід дотримуватися принципу «Queta non movere» (спокійного не рухати)», бо буцімто східно-галицьке питання не потребує міжнародного правового визнання і тому треба зробити все, щоб воно там загалом не обговорювалося. Саме у зв'язку з цим слід перейти до рішучих акцій на внутрішньополітичних ділянках.

Проект закону про так звану воєводську автономію для Східної Галичини був ініційований і розроблений Польською Партією Соціальною (ППС), а згодом доопрацьований та у зміненому варіанті 22 серпня 1922 р. схвалений сеймом і поширювався на всі українські землі, в тому числі й на територію Східної Галичини.

24 серпня 1922 р. міністр закордонних справ Польщі Нарutowич

відверто заявляв, що «обняття виборами території Східної Галичини є натуральним проявом суверенности польського уряду, який він виконує без застережень над цілою австрійською займанщиною, ...що союзні держави признають повноту суверенних прав Польщі у Східній Галичині та, що він вже запропонував державам Антанти проект самоуправного закона у Східних воєводствах зі змішаним населенням» [284, 1922, 31 серпня].

Іншими словами, польський уряд сподівався перетворити сеймові вибори у плебісцит визнання українцями окупаційної влади, тим більше, що закон вимагав від кандидатів до сейму чи сенату декларації про польське громадянство. Закономірно, що екзильний уряд та Українська Національна Рада розцінили ці дії польського уряду, як спробу анексувати Східну Галичину «шляхом виборів до польського сейму у Варшаві при одночаснім накиненню польським урядом якоїсь «воєводської автономії» [303, 1922, 31 серпня].

У вересні 1922 р. саме у цьому контексті виринула проблема національно-територіальної автономії для Східної Галичини як важливий фактор кресової політики. Висуваючи питання автономії Східної Галичини, керманічі польської держави прагнули: по-перше, остаточно покінчити з тимчасовим, хвилевим характером політики на «східних кресах». Територіальна автономія, на їх переконання, і була таким дипломатичним демаршем, котрий повинен був покінчити з невизначеним статусом Східної Галичини та стати надійним засобом, щоб „зв'язати” креси з польською державою, і, по-друге, шляхом територіальної автономії прикрити окупацію Східної Галичини і Західної Волині «добровільним об'єднанням та злиттям населення кресів з польською державою».

Через те, після оголошення сеймових виборів, проблема воєводської автономії опинилася в епіцентрі політичної боротьби. «З виборами до сейму, – писала газета «Вісті», – Польща поклала надії на притягнення контрабандою для себе позитивне вирішення питання про долю Східної Галичини. Сам факт участі у виборах до польського сейму давав би їй аргумент для доказу бажання

населення Східної Галичини бути в складі Польщі». Тим більше, що згідно з законом про сеймові і сенатські вибори, про що вже йшлося, повинен був ще до початку виборів визнати свою належність до польської держави і, таким чином, зміцнити цей аргумент та випередити можливість вирішення долі Східної Галичини шляхом плебісциту, тобто замінити плебісцит сеймовими виборами. [381, 1922, 11 серпня].

26 червня 1922 р. УНРада звернулася до керівників Антанти з вимогою «заборонити Польщі накидування Східній Галичині виборчої ординації до польського Сейму, бо Східна Галичина не належить до Польщі; установити міжнародну комісію для тимчасової охорони населення перед надужиттям польської окупації у Східній Галичині та в найближчій часі приступити до остаточного вирішення питання про державне становище Східної Галичини як незалежної держави свободних народів» [664, с. 639].

Тоді ж 26 серпня 1922 р. у Львові відбувся з'їзд народовців, в якому взяли участь 203 делегати із 182 місцевостей краю та 21 зі Львова. Делегати були одностайними в тому, що, з точки зору міжнародного державно-правового статусу Східної Галичини, польський уряд не має жодних прав і повноважень проводити сеймові вибори на українській території та реалізувати проект воєводської автономії. Про незаконність дій польського уряду особливо переконливо засвідчувала позиція переважної більшості населення Східної Галичини, яке, «спираючись на проголошених цілим світом і підпертих державами Антанти принципах про самоозначення народів і сповнюючи природне змагання кожної нації до свободи, до порядкування своєю територією, згідно з інтересами величезної більшості населення, галицький народ виконав своє право самоозначення через уконституювання галицької держави і державної влади».

Виходячи з концептуальних засад про міжнародно-правовий статус Східної Галичини та спираючись на національне волевиявлення її населення, з'їзд дійшов принципового висновку про те, що «Східна Галичина не

перестала існувати як окрема державно-правна одиниця», а тому «Всі спроби повалити галицьку державність, всі односторонні «доконані факти» можуть мати значіння лиш для їх авторів. Галицько-український народ непохитно стоїть під прапором своєї державности» [284, 1922, 30 серпня].

У резолюції з'їзд ствердив, що, «Східна Галичина, згідно з обов'язуючими міжнародними трактатами не належить до Польщі, що на основі міжнародного права, як і волі подавляючої більшості галицького населення – є окремою державною одиницею і польське правительство супроти того не має права розписувати в Східній Галичині виборів» , що «українське населення не признає цього акту польського правительства й у виборах участі не візьме» [284, 1922, 30 серпня].

11 вересня 1922 р. Президент Української Національної Ради Євген Петрушевич оприлюднив звернення «До населення Галицької Землі» із закликом не брати участі у виборах до польського сейму. «Надходить переважна історична хвиля для многострадальної Галицької землі, – йшлося у зверненні Є. Петрушевича, – на день 5 листопада с.р. розписав уряд Польщі вибори до сейму у Варшаві і то не лише на обняття Польської республіки, але також на чужі для неї території, у Східній Галичині. Сим актом польський уряд задумує нанести смертельний удар державній ідеї Галицької Республіки на землі Романа Великого й Данила...

У такій хвилі, ми, законні представники Галицької республіки, свідомі важкого обов'язку перед теперішніми і будучими поколіннями, звертаємося отсими словами до всіх дітей Галицької землі. Незважаючи на те, що Східна Галичина до Польщі не належить, бо суверенні права над нею застерегли собі в Сен-Жерменському договорі держави Антанти аж до остаточного вирішення справи. Мимо того, що ці держави устами своїх керманичів заявили і заявляють по нинішній день, що східно-галицька справа, міжнародна справа. Польський уряд, хвилевий військовий окупант краю, не питаючи про згоду український народ, переважаючи більшість населення Східної Галичини,

відважується ломити міжнародні договори і на очах цілого культурного світа задумує переводити вибори до польського сейму в Галичині як коли б Східна Галичина була міжнародово признаною Польщі провінцією...

Тому розписування виборів у Східній Галичині є з боку Польщі глумом над правами суверенності держав Антанти та постанови, ухваленої польським сеймом виборчої ординації, згідно з якою виборчі права мають лише громадяни польської держави і, що кожний кандидат на посла мусить зложити заяву, що він вважається польським горожанином, – є глумом, киненим в лице цілому українському населенню краю і його державному праву, бо примушуючи брати участь у виборах до польського сейму, Польща хоче змусити його в той спосіб рівночасно признати польську суверенність і польське горожанство. На завершення Президент Української Національної Ради Євген Петрушевич заявив: „Польський уряд добре знає, що український народ за ніяку ціну не хоче належати до Польщі, що всі діти Галицької землі змагають за відновлення своєї власної держави – Галицької Республіки. Тому „український народ Галицької землі не може і не сміє брати участі у виборах до польського сейму, бо він за ніяку ціну не сміє зректися своєї суверенности на своїй землі. Східна Галичина до Польщі не належить, а польський сейм у Варшаві не є нашим суверенним тілом і Польща не має права накидати нам виборів до польського сейму у Варшаві”. Тому, „Браття і сестри..., діти Галицької землі – Батьківщини Ростиславичів і Романовичів! Не допустіть, щоб жалобою і соромом покрилася наша Рідна Земля. Одним дружним поривом і фронтом дайте стійку відповідь нахабові, не йдіть на вибори до польського сейму!» [923, с. 184 – 187]

Вибори до сейму і сенату бойкотували всі політичні партії та громадсько-культурні організації Східної Галичини окрім Української Хліборобської партії, очолюваної священиком Ільківим, якій польський уряд пообіцяв за кожного обраного до сейму і сенату депутата по 25 мільйонів марок.

З цього приводу Є. Петрушевич у зверненні від 11 вересня 1922 р. відзначав, «тепер, перед сеймовими виборами, польський уряд намагається посварити наш народ між собою, розколоти його, «*pustic rusina na rusina*» й, таким чином, ослабивши його «пожерти і саме тому шукає між нашим народом зрадників Юдів, які за польські марки мають агітувати між нашим народом до польського сейму» [923, с. 185].

22 жовтня 1922 р. Львівське воєводське управління заборонило всяку агітацію проти участі у виборах до сейму і сенату, яка б велася будь яким способом, усно, письмово чи поширенням друкованих видань і відозв. Винуватці, які порушуватимуть цю заборону... будуть покарані арештом від 6 годин до 14 днів. Однак це не позбавляло поліцію права переслідувати винуватців карно-судовим шляхом [664, с. 532].

Політику бойкоту сеймових виборів у Східній Галичині КПСГ застосовувала всупереч і наперекір Комінтерну та підпорядкованих йому партій – Комуністичній Робітничій Партії Польщі та Комуністичній Партії більшовиків України. Справа в тому, що соціально-політична криза у країнах Центрально-Східної Європи, зокрема у Польщі на початку 30-х років розцінювалася як наростання революційної ситуації, а отже як сприятлива умова, щоб розпочати черговий тур експорту соціалістичної революції більшовицького типу у країни Центрально-Східної Європи, насамперед до Польщі.

За таких обставин Комінтерн та Комуністична Робітнича Партія Польщі вважали бойкот сеймових виборів на території Східної Галичини та участь у ньому КПСГ недоцільним, навіть шкідливим, бо він, на їх переконання не тільки відволікає увагу політичних структур на підготовку соціалістичної революції, але й становить небезпеку відродження ЗУНР як незалежної держави під протекторатом Антанти чи Ліги Націй, щоб таким шляхом „створити коридор для оздоровлення Сходу та базу для створення єдиної держави з великою Україною”. Про це йшлося у доповідних записках

Повноваженого представника Радянської України в Австрії Матвія Калюжного заступнику наркома закордонних справ Радянської України. Адже головне завдання радянського представництва у Відні полягало в тому, щоб стежити за діяльністю української еміграції в Австрії: Наддніпрянської – провідних діячів уряду Української Народної Республіки, зокрема Директорії та отамана Симона Петлюри й, насамперед, галицької – діячів екзильного уряду ЗУНР та Української Національної Ради.

На підставі своїх спостережень М. Калюжний дійшов висновку, що суть програми петрушевців – створити Галицько-Волинську державу із зайнятих Польщею українських земель і, таким чином, у тій чи іншій формі створити за кордоном «Український П'ємонт» [664, с. 660].

Саме тому Комінтерн та Комуністична Робітнича Партія Польщі рішуче виступали проти бойкоту виборів до сейму і сенату у Східній Галичині. Та, незважаючи на всілякі перешкоди та звинувачення КПСГ у буржуазному націоналізмі, вона, разом з усіма українськими демократичними партіями, взяла активну участь у бойкоті сеймових виборів на території Східної Галичини, засвідчивши, таким чином, високу політичну зрілість та справжній патріотизм [1264, с. 222].

Тому, цілком закономірно, коли наприкінці 1920-х років, Комуністична Партія більшовиків України, очолювана Л. Кагановичем, за вказівкою Сталіна, не тільки припинила українізацію, але й жорстоко розправилася з ініціаторами та активними борцями за збереження і розширення прав української держави, наситивши її національним змістом. Внаслідок цього були репресовані Олександр Шумський, Микола Скрипник, Хвильовий, Волобуєв та інші. Водночас було арештовано і ув'язнено керівництво Комуністичної Партії Західної України (КПЗУ), так звані васильківці Осип Крілик (Васильків), Роман Кузьма (Турянський), Карло Саврич (Максимович), Микола Теслюк (Ернест), Микола Заячківський. 1938 року Комінтерн загалом розпустив

Комуністичну Партію Західної України як буржуазно-націоналістичну та контрреволюційну організацію.

З наближенням виборів до сейму і сенату 5 і 12 листопада 1922 р. національно-визвольний рух опору окупаційному режимові та бойкот сеймових виборів швидко наростав, а соціально-політична ситуація у Східній Галичині різко загострювалася.

З уваги на це 27 жовтня 1922 р. розпорядженням прем'єр-міністра Польщі Новака та міністрів військових і внутрішніх справ інспекторові 5-ї армії у Львові генералові Галлеру було надано необмежену владу на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств забезпечити спокій під час виборів у Східній Галичині, тобто боротьбу з заколотниками, іншими словами, учасниками бойкоту сеймових виборів. Генералові були підпорядковані всі збройні сили для використання та уповноважено унормувати спосіб використання військ для виконання доручень в межах загальної директиви. Щоб не розпорошувати марно військові сили він мав право припинити діяльність адміністративної влади. Ці розпорядження генерал здійснював через воєвод, для яких його ухвали були обов'язковими. Отже йшлося, по-суті про військовий стан на території Східної Галичини.

Водночас розпочалися масові арешти активних учасників, зокрема провідних громадсько-політичних діячів та розширено компетенції військово-польових судів. Всього було арештовано понад 15 тисяч чоловік. [664, с. 542].

Та незважаючи на репресивно-каральні заходи національно-визвольний рух у Східній Галичині наростав. Згуртованість всіх соціально-політичних та культурно-освітніх структур галицького суспільства у боротьбі проти поляків у Східній Галичині найяскравіше матеріалізувалася у бойкоті сеймових виборів. 5 і 12 листопада вибори до польського сейму і сенату бойкотували, тобто не брали участі у Східній Галичині 63 – до сейму і 60 % – до сенату. Тобто майже все українське населення [664, с. 553]. Підбиваючи підсумки сеймових виборів, газета «Свобода» відзначала, що незважаючи на жорстокий

терор і жахливі обставини, українці «збойкотували їх на цілій лінії» і, таким чином, «вповні склали іспит політичної зрілості» [299, 1922, 14 листопада].

Стверджуючи очевидний факт, що «черговий етап визвольної боротьби закінчився повною перемогою беззбройного, над від стоп до голови озброєним... противником», газета «Свобода» писала: якщо «українська спільнота не покидає старання, щоби міжнародні чинники поспішали зі справедливою оцінкою українських національно-визвольних змагань, то вона не на один момент не сумнівається, що точка тяжести змагань наших все таки лежить у власній силі народу, що всякі міжнародні комбінації є і можуть бути тільки другорядною справою з точки погляду Нації» [299, 1922, 3 грудня]. Конференція закордонної групи національно-демократичних партій у Відні 8 і 12 грудня 1922 та 2 січня 1923 р. висловила «подив і пошану геройській боротьбі українського населення Східної Галичини проти безправних актів польських окупаційних органів і клонить голову перед жертвами жорстокості польської окупації».

Всупереч рішучому опору анексіоністської політики польського уряду та масового національно-визвольного руху за відновлення державної незалежності і соборності України, 14 березня 1923 р. Рада Послів країн Антанти, проігнорувавши визначені ними права націй на самовизначення, зокрема для Східної Галичини, включили її до складу Речі Посполитої. Український народ одностайно виступив проти цієї ухвали та не визнавав її чинною й продовжив боротьбу за державну незалежність України.

18 березня 1923 р. учасники багатотисячної демонстрації на площі святого Юра у Львові урочисто заявили, що ця ухвала «немає для нас жодного значення. Долю нашу вирішимо ми самі, що все виборемо собі власними силами». У відозві Президента Української Національної Ради Є. Петрушевича «До українського народу Галицької Землі» було заявлено: «Держави Антанти не тільки потоптали свої приречення і постанови, проторгувавши Східну Галичину за свої користи, але вони також кинули глум на Твій уряд, кинули

визов Твоїй геройській армії, знеславили кров Твою і Твоїх героїв, насміялися над Твоїми муками і слізьми, а Тебе віддали під панування Польщі... 18 березня 1923 року Ти, український народ, на площі святого Юра у Львові і в цілім краю присягою заманіфестував свою волю не коритися і вести далі завзяту боротьбу на Галицькій землі за відновлення незалежності і соборності України... Починається новий етап у боротьбі українського народу на Західних українських землях. І стане в тій боротьбі за нами голос демократії цілого культурного світа, котрий осуджує Акт насильства, доконаний на нашім народі урядами держав Антанти, і співчуває з нами» [923, с. 209].

РОЗДІЛ 4

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

4.1. Наукові та педагогічно-просвітні товариства та її роль у піднесенні національної свідомості українців

Нова атмосфера в українсько-польських відносинах першої половини 1920-х р. сприяла поживленню організаційної діяльності товариств національно-культурного та освітньо-педагогічного профілю. У 20 – 30-х рр. ХХ ст. провідною національно-культурною організацією в Галичині залишалася «Просвіта». У роки Першої світової війни було знищено бл. 80 % будинків-читалень та реманенту [114, арк. 1]. Для кращої організаційної роботи здійснювалися певні заходи, зокрема до місцевих філій надіслано інструкцію М. Галущинського «Як вести життя в читальні». На заваді відновлення повноцінної роботи товариства стали місцеві органи влади і поліція, які перешкоджали відновленню діяльності місцевих осередків. Відмова в реєстрації пояснювалася незадовільними побутовими «санітарно-гігієнічними умовами» та нездатністю проводу товариства довести свою аполітичність [683, с. 112].

«Просвіта» зверталася до Міністерства внутрішніх справ, Львівського, Тернопільського воєводств з проханням не протидіяти відновленню місцевих філій, не створювати штучних перепон при заснуванні нових читалень, що частково принесло дивіденди – поліція «закривала очі» на ініціативи жителів за умових їх аполітичності. Головний відділ також закликав читальні «дотримуватися вимог статуту», утримуватися від політичної діяльності, уникати членства в політичних партіях [683, с. 112].

Тривалі дискусії над новою редакцією статуту «Просвіти» активно розгорталися у 1922 – 1923 рр. Основне питання – напрями діяльності товариства. Зокрема С. Баран на загальних зборах товариства 2 квітня 1923 р. Відзначав, що «Просвіта» повинна займатися виключно «освітянськими функціями», а торговельними школами товариства повинні опікуватися міщанські організації, економічними питаннями – «Сільський господар». Думку виступаючого підтримав С. Магальяс та інші виступаючі. Зрештою, 2 травня 1924 р. Львівське воєводство затвердило статут «Просвіти» [683, с. 545; 114, арк. 6].

У новому статуті товариству заборонялося поширювати діяльність на Волинь та введено низку обмежень. Також на заваді подальшого успішного розвитку товариства стояла неорганізованість членів місцевих філій. Роботу просвітніх осередків гальмувало:

- неправильне введення діловодства;
- низька якість пропандистської роботи;
- незадовільний зовнішній і внутрішній вигляд приміщень читалень;
- відсутність коштів та незадовільна матеріальна база.

Для покращення іміджу «Просвіти», Виділ пропонував:

- привести споруди «до кращого вигляду»;
- закупити для місцевих читалень ікони;
- «прибрати» філії товариства картинами національного змісту;
- поставити огорожі і загалом «впорядкувати територію» [118, арк. 22;

683, с. 542].

Як результат – кількість місцевих філій товариства та «активних членів» упродовж 1920-х – 1930-х рр. постійно зростала. Для прикладу, у порівнянні з 1925 р. кількість місцевих структур «Просвіти» у Галичині зросла у 1937 р. з 6,9 тисяч до 32,5 тисяч, читалень з 2,020 до 3,218, а бібліотек, відповідно з 978 до 3204 [1265, с. 174 – 177; 683, с. 545]. Згідно з офіційною статистикою у 1923 – 1927 рр. щодня відновлювалася одна читальня.

Зазначимо, що фінансова ситуація філій покращилася завдяки закордонним добровільним пожертвам [1265, с. 174 – 177; 683, с. 612].

На освітньому з'їзді 29 вересня 1928 р. прийнято рішення про поділ краю на десять областей – Тернопільську, Чортківську, Коломийську, Станіславівську, Стрийську, Самбірську, Перемишльську, Львівську, Рогатинську та Сокальську. Згідно із задумами просвітян, такий поділ мав забезпечити ефективну працю читалень. Хоча, заради справедливості відзначимо, що найкраще продовжували діяти філії «Просвіти» у сільській місцевості, де діяли театральні гуртки, курси ліквідації неписьменності, бібліотеки [114, арк. 13; 683, с. 614].

Згодом Західну Україну було поділено на дві округи – Східну і Західну. І. Зуляк відзначав, що Головний відділ планував заснувати при кожній філії канцелярію (з постійним службовцем) або ж запровадити посаду «мандрівного вчителя». Також було проведено «районізацію читалень» – районні центри повинні були б організувати на місцях конференції, наради, перевірки з організації бібліотек, читалень, хорів, аматорських гуртків [683, с. 148].

У цьому контексті важлива роль відводилася інспекторам Головного відділу (В. Гафткович, В. Кобів, М. Брилинський, Я. Андрусечко та ін.), які періодично інспектували місцеві осередки (перевірка діловодства, стан каси тощо). Діяв курс вишколу провладу читалень (організаційно-адміністративні, освітньо-виховні, громадські питання) [683, с. 148].

Проведені заходи повинні були б сприяти збільшенню членів товариства. Ця проблема порушувалася уже на загальних зборах 2 квітня 1923 р. С. Баран, зокрема, пропонував звернутися з відозвою до українців щодо масової участі у діяльності «Просвіти». Гасла товариства були красномовними: «Хто не член «Просвіти» – той не українець», «Просвіта» для кращої будучности» та ін. [683, с. 149]

Одна з причин, що стримувала зростання членів товариства, помимо перешкод органів місцевої влади та скрутного матеріального становища

просвітня, поетапне збільшення суми членського внеску. Зокрема на загальних зборах 25 грудня 1925 р. розмір членського внеску від читалень затверджено у розмірі двох доларів США. У 1927 р. ця сума збільшена до 25 злотих. Сплата членського внеску дозволяла отримати ілюстрований журнал «Життя і знання», «Аматорський театр», «Народна Просвіта» та ін. [112, арк. 7 – 8]. Відзначимо, що для членів читалень розмір членського внеску був мінімальний – 1 злотий.

Філії зобов'язувалися надсилати членські внески до каси Головного віділу. Однак, нерідко, керівники філій не належним чином ставилися до своїх обов'язків, про що свідчать зокрема події в «Малехові». У 1937 р. місцеві осередки «Союзу українок», «Лугу» відмовилися передавати добровільні пожертви до місцевої філії і переказали кошти безпосередньо до канцелярії «Просвіти» [115, арк. 9]. Загалом упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст. констатуємо низький рівень сплати членських внесків [683, с. 537].

Щоб покращити імідж товариства у досліджуваний період Головний віділ неодноразово звертався до інших суспільно-культурних та економічних організацій із проханням допомоги у залученні членів до «Просвіти». Зокрема заклики із необхідністю вступу до товариства неодноразово публікувалися у «Господарсько-кооперативному часописі» РСУК. Члени останнього також масово залучалися до організації. У 1926 р. до товариства вступив кооператив «Ощадність», 1927 р. – «Сила», 1932 р. – низка молочарських кооперативів із Стрийщини, Сокаля, Рава-Рущини [114, арк. 17; 683, с. 549].

Націоналістичні організації («Луг», «Пласт», «Сокіл») також усвідомлювали необхідність тісної співпраці із «Просвітою». Водночас просвітняни намагалися залучити до «Просвіти» греко-католицьке духовенство. Проте тотальна бідність семінаристів Львівської духовної семінарії та низький рівень національної свідомості духовенства не дозволили реалізувати плани Головного віділу. Не надто вдалимися також спроби залучення до

просвітництва сільської інтелігенції, провідних місцевих кооперативних діячів та інших «мужів довір'я» [117, арк. 2 – 3; 683, с. 514].

На загальних зборах 26 грудня 1933 р. схвалено резолюції, зрезюмувати які можна гаслом: «Усі українці мусять поголовно стати постійними членами «Просвіти». С. Магальяс зауважував, що у 1934 р. із тисячі українців тільки 0,3 % були членами товариства. Проте навіть більшість тих, хто вступив до просвітньої організації, вважалися такими тільки формально, оскільки не платили членських внесків [114, арк. 22; 683, с. 237].

Інша «формальність» полягала в перевантаженості членів «Просвіти» іншою громадською роботою. І. Зуляк, зокрема, наводить приклад директора брошурувальні товариства Д. Хом'яка, який одночасно також був членом «Рідної школи», «Сокола-Батька», Народної організації українців м. Львова, крайової організації «Зорі», ремісничо-промислової бурси, фонду ветеранів, фонду інвалідів, фонду охорони воєнних могил, а також товариства «Сила» та ремісничої корпорації [683, с. 146].

Незважаючи на фінансові труднощі, «Просвіта» зуміла налагодити повноцінну діяльність у декількох напрямках які умовно можна звести до чотирьох блоків:

1. Ліквідація неписьменності;
2. Розбудова фахової освіти та мережі бібліотек;
3. Книговидавнича справа;
4. Розвиток театрального мистецтва.

Перший напрям роботи «Просвіти» – один із найпріоритетніших. Уже на одних із перших міжвоєнних зборів товариства 23 квітня 1923 р. було запропоновано відновити Комісію боротьби з неписьменністю. Необхідність її функціонування диктували тогочасні реалії – у 1920-х рр. 49 % греко-католиків і 76 % православних були неписьменними, а бл. 150 тис. дітей узагалі не відвідували школу. Надалі ситуація практично не змінилася: у 1931 р. кількість неписьменних українців коливалася у межах 40 %, у 1938 р.

нараховувалося бл. 1723 млн. осіб, які не володіли навіть початковими знаннями з основних дисциплін [115, арк. 14; 683, с. 245].

Згідно з оптимістичними розрахунками Головного віділу, зусиллями товариства уже у 1927 р. із неписьменністю українців Галичини повинно було б бути покінчено шляхом виданням відповідних підручників, просвітньої роботи та створенню при кожній філії «самоосвітньої референтури». Остання, зокрема, зобов'язувалася контролювати діяльність самоосвітніх гуртків при читальнях, а також організовувати відповідні курси. У планах товариства було навіть створити Освітній інститут у Львові [112, арк. 32; 683, с. 254].

Філії товариства також не хтували курсом «доброго читання», що був розрахований на три освітньо-вікові групи: перший – для початківців, другий – для слухачів «середнього рівня» і третій – для осіб «високого рівня». На курсах розповідали про релігійно-моральні «основи українців», сучасне політичне становище в державі, а також знайомили із пам'ятними датами, національними святами, роковинами тощо [112, арк. 32; 683, с. 267].

Навчання неписьменних відбувалося у читальнях або ж орендованих приміщеннях, пристосованих до цих потреб. Заняття тривали не більше шести годин щоденно десять – дванадцять тижнів. У відповідній інструкції для читалень «Просвіти» відзначалося, що якщо місцевий вчитель відмовляється проводити курси, до культурно-просвітньої роботи залучався «місцевий інтелігент» [683, с. 672].

Для навчання неписьменних «Просвіта» публікувала спеціальні підручники – «Малу читанку», «Буквар для неграмотних», «Початки письма й рахунків», різноманітні «Просвітні листки». Рекомендувалося використовувати «Рідне слово» А. Домбровського, буквар «До сонця» В. Полянського та іншу науково-популярну літературу. Програма, загалом, відповідала потребам неписьменних, хоча до неї були постійні претензії членів товариства [113, арк. 15; 683, с. 453].

Окреслений вектор розвитку товариства зіштовхнувся із чималими проблемами, які пов'язані, по-перше, із відсутністю «викладачів» і, по-друге, нестачі приміщень. Для розв'язання першої проблеми «Просвітою» активно залучалися навіть студенти. Значно важче просвітяни вирішували проблеми, пов'язані із нестачою «шкільних аудиторій». Ситуація ускладнювалася й перепонами влади – для ведення освітньої діяльності потрібно було отримати дозвіл влади (необхідно повідомити староство) [683, с. 514].

Ситуація із «дозволами на організацію освітніх курсів для неписьменних» дещо покращилася у 1930-х рр. Зокрема у 1933 р. побачило світ розпорядження міністра освіти, згідно з яким відповідні курси дозволялося організовувати усім товариствам, статuti яких передбачали відповідний вид діяльності. Єдина умова – на курси можна було запрошувати тільки членів цих товариств [113, арк. 23; 683, с. 278].

Основний акцент у боротьбі з не письменством «Просвіта» зробила на т. зв. «голосне читання» – масова форма освітньої виховної праці. Відповідна література була поділена на:

- актуальну (часописи «Діло», «Український голос», «Заграва», «Свобода»);
 - просвітянську («Письмо з Просвіти», «Народня Просвіта»);
 - господарську («Господарсько-кооперативний часопис», «Сільський світ»);
 - балетристичну (твори І. Франка, С. Руданського та багато ін.)
- [687, с. 109].

Не рідко у повітах організовувалися «секції молоді» для позашкільного юнацтва. Як приклад, кожен просвітянин щонеділі готував «популярний виклад» історії України певного періоду, знайомив присутніх із фактичним матеріалом, який стосувався відповідної епохи та художніми, літературними творами. У підсумку подібні заходи мали б сприяти формуванню національного світогляду [683, с. 352].

На цій ниві «Просвіта» активно співпрацювала з іншими національно-культурними товариствами, передусім «Рідною школою». Зокрема у спільній інструкції цих товариств (1936 р.) щодо практичних вказівок організації життя сільської молоді, йшлося про необхідність її залучення до українських суспільно-культурних організацій. Провід «Просвіти» переконував, що завдяки членству у цих товариствах, юнацтво розвивало ідейність та патріотизм. Також передбачалося створення при Союзі українок спільних комісій з виховання дівчат [115, арк. 9 – 10; 683, с. 356].

Значними були здобутки «Просвіти» на ниві організації фахової національної освіти. Згідно із задумами проводу товариства фахові школи мали стати одними із центрів підготовки сільської молоді для «здобуття навичок праці у сільському господарстві». Забігаючи наперед відзначимо, що у 1937 р. на території Львівської шкільної округи нараховувалося тільки 5 державних, 8 коєдукаційних шкіл та 9 ліцеїв. І. Зуляк до цих цифр додає ще 7 фахових шкіл. Проте зрозуміло, що така мала кількість спеціалізованих освітніх закладів аж ніяк не могла задовольнити потреби українців [683, с. 303].

Цей факт усвідомлювали діячі «Просвіти». На просвітньо-економічному вічі 13 травня 1923 р. у Львові пролунали перші заклики до батьків дітей із вимогою віддавати дітей виключно до українських фахових шкіл. Їх, насправді, було небагато – трирічна торгівельна школа «Рідної школи» та однорічний торгівельний курс абітурієнтів у Львові, господарські школи «Рідної школи» в Стрию та Сокалі, господарські дівочі курси «Рідної школи» в Шибалині, однорічна торгівельна школа нижчого типу в Яворові [112, арк. 33 – 34; 683, с. 678].

Упродовж 1920-х – 1930-х рр. названі та інші школи перебували не тільки в незадовільному матеріальному становищі, але й зазнавали постійного тиску місцевих кураторій шкільного округу. Зокрема у звіті інспектора рільничих шкіл Львівського шкільного округу повідомлялося, що у школі в

Миловані використовуються «некомплектні й брудні прилади», незадовільно викладаються такі предмети, як фізика та хімія та й узагалі вартувало б «приймати слухачів лише з місцевих околиць» [112, арк. 34].

Щоб покращити освітній процес при фахових школах організовувалися опікунські комітети та «педагогічні патронати» – допоміжно-консультативні органи, до складу яких входили представники «Просвіти», «Рідної школи», «Сільського господаря», РСУК, «Маслосоюзу» та ін. Представники намагалися слідкувати за тим, щоб у школах на належному рівні проходив навчальний процес, забезпечувалися матеріальні потреби шкіл в інвентарі та засобах навчання [118, арк. 92; 683, с. 568].

Окрім фахових шкіл, «Просвіта» проводила різноманітні сільськогосподарські курси за місцем проживання слухачів (призначалися для селян «середнього рівня заможності»), а також торгівельні курси. Окремі читальні товариства вели власні безкоштовні курси. Зауважимо, що фахові школи та різноманітні курси не могли задовольнити потреби українців в освітніх навчальних закладах. Для прикладу, у 1921 – 1922 навчальних роках у торгівельній школі навчалось 267 осіб (через низьку платоспроможність 46 учнів не завершили навчання) [114, арк. 16; 683, с. 359].

Загалом, у 1930-х рр. на кожну читальню «Просвіти» припадало щорічно 10-14 викладів за участю в середньому 80-120 селян. Водночас у гуртках «Рідної школи» упродовж 1936 – 1938 рр. було прочитано 1760 рефератів для 48,5 тисяч слухачів. Зростала популярність курсів українознавства «Рідної школи», яких у 1933 – 1938 роки відбулося 43 для понад тисячі учасників [1209, с. 12, 36; 683, с. 702].

Отже, товариству «Просвіта» належала вирішальна роль у створенні приватного шкільництва, яке покликане було, насамперед, не тільки приглушити та зупинити катастрофічні наслідки асиміляторської політики польського уряду, але й утвердити національну свідомість та забезпечити патріотичне виховання молоді. Проте наприкінці 1930-х рр. у Західній Україні

функціонувало тільки 20 приватних загальноосвітніх середніх навчальних закладів (гімназій та ліцеїв) і 7 фахових шкіл [115, арк. 43].

Оскільки головним своїм завданням «Просвіта» вважала підвищення загальноосвітнього і культурного рівня українців, зокрема ліквідацію неписьменності, яка, як уже зазначалося, ще у 20-х рр. ХХ ст. становила понад 35 %, особливо серед селянства і тому залишалася однією з найгостріших соціальних проблем, важливу роль товариство відводило книговидавничій сфері. Постійні заклики «Просвіти» стати на боротьбу з неписьменністю підтримували всі національно-культурні товариства та духовенство на чолі з митрополитом ГКЦ Андреем Шептицьким. Були опубліковані десятки poradників та підручників, зокрема «Просвітні листки» і буквар «До сонця» [120, арк. 27; 683, с. 464].

Усвідомлюючи значимість ліквідації неписьменності селянство жваво підтримувало заклики громадських культурно-освітніх товариств та духовенства, брало активну участь у різних гуртках та курсах, що дало значні позитивні наслідки. В одному з листів від селян стрийської філії товариства «Просвіта» говорилося: «Ми отримали ключ від своїх очей і тепер пізнали, що то є «Просвіта», бо ми уміємо читати і писати» [363, с. 159 – 166; 683, с. 305].

«Просвіта» постійно урізноманітнювала тематику та збільшували кількість видань науково-популярної літератури, газет та журналів, зокрема видавала «Українську школу», місячник «Життя і знання», календарів та альманахів. Значної популярності набуло видання «Історична бібліотека». Систематично організовувалися акції «Просвіти» – «Одна книга – одна родина». Внаслідок таких і подібних заходів різко зростала кількість відвідувачів бібліотек та читалень товариств «Просвіта» і «Рідна школа» [114, арк. 25; 683, с. 415].

У 30-х рр. ХХ ст. просвітянськими книгозбірнями користувалися у Західній Україні понад 1,5 мільйони селян, удвічі більше ніж в довоєнні роки. У громадських бібліотеках «Рідної школи» налічувалося 17 тисяч читачів, з

них 70 % молодь, яка прочитала понад 90 тисяч книжок. Тематична структура запитів відвідувачів читалень була такою: 47 % – художня література, 30 % – історична та суспільно-політична та 25 % – припадало на господарські проблеми [363, с. 42 – 43].

Громадські культосвітні товариства й організації утверджували у селянства почуття національної гордості за свою Батьківщину й за величні діяння її славетних предків, формували соборну відповідальність за свою долю й майбутнє всього українського народу, стимулювали прагнення стати причетними до відновлення державної незалежності й соборності України. Пріоритетним у цьому контексті було урочисте відзначення доленосних подій в історії України, насамперед боротьби українського народу за державну незалежність, створення УНР та ЗУНР, славні сторінки Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії, подвигу героїв Крут тощо.

Культурно-освітня робота «Просвіти» передбачала проведення культурно-мистецьких заходів. Головний відділ наголошував, що «на сучасному етапі» аматорські театральні гуртки читалень і філій товариства відіграють надзвичайно важливе значення не тільки у просвітницькій площині, але й приносять чималий дохід завдяки високому мистецькому рівню [111, арк. 34 – 35; 683, с. 784].

З цих причин уже у 1922 р. було створено Музично-театральну комісію (керівник І. Туркевич, О. Стадник, О. Загаров). Комісія організовувала діяльність театральних гуртків при читальнях, складала плани їх діяльності тощо. Згодом при театральній комісії утворено підкомісію режисерів, заочні курси театального мистецтва, курси національних танців. Із 1926 р. почав виходити щомісячних «Аматорський театр» [112, арк. 6; 683, с. 785].

Кожну з філій зобов'язували створювати власну театральну комісію. Діяльність цих комісій ускладнювалася дискримінаційним законодавством. Ситуація у відносинах місцевої влади та філій «Просвіти» значно погіршилася після залучення членів товариства до політичних акцій. У 1929 р. Головний

виділ закликав виділи читалень здавати в оренду свої зали лише аматорським гурткам інших читалень, за умови, що вони мають дозвіл виділу філії або Головного виділу [112, арк. 7; 683, с. 208].

Водночас зауважимо, що влада шукала будь-яких зачіпок для заборони проведення аматорських театральних вистав з метою стримування розвитку українського аматорського театального руху – видавалися спеціальні ліцензії, місцеве староство затверджувало сценарій, обмежувалася кількість аматорських театральних гуртків. Відзначимо, що репертуар театральних п'єс, які ставили просвітянські осередки, складався з 305 п'єс [112, арк. 52].

Згідно з підрахунками І. Зуляка, незважаючи на дискримінаційне щодо українців законодавство, тільки у 1933 – 1936 рр. 2000 аматорських театральних гуртків поставили 19863 вистави, якими зацікавили 242 тис. осіб. За умови належного забезпечення гуртків театральним реквізитом, нотами, партитурами оперет тощо кількість глядачів у Галичині могла б бути значно більшою [687, с. 111 – 112].

Другою після «Просвіти» масовою організацією в Галичині у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. було Українське педагогічне товариство («Рідна школа») «Рідна школа». Завдання товариства упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст. залишалося незмінним – «заспокоювати всі потреби українського народу на полі шкільництва, як рівно ж публічного, домашнього, передшкільного й позашкільного виховання» [32, арк. 26].

Основним конкурентом для українських товариств освітньо-педагогічного профілю залишалося «Товариство школи людової», створене задля «поширення національної освіти, організації культурно-освітніх інституцій по містах і селах, виховання молоді в громадянським і державнім дусі, помочі польському населенню на окраїнах Польщі і поза її межами, поширення відомостей про державу і громадянські обов'язки в масах» [287, 1923, 8 травня; 1464, с. 67]. У 1923 р. товариство нараховувало 317 діяльних кружків, 2 реальні гімназії, 5 виділових шкіл, 474 народних школи, 117 курсів

для неграмотних, 52 промислові школи та курси, 17 захоронок, 20 бурс, 16 шкіл, 79 народних домів, 3176 читалень і бібліотек (4280 найрізноманітніших освітніх інституцій) [1464, с. 57; 287, 1923, 2 червня].

У цей же період УПТ нараховувало бл. 141 кружків (більша частина недіяльна із-за байдужості інтелігенції), 25 народних і виділових шкіл, 6 учительських семінарій, 4 учительські семінарійні курси, 10 гімназій, 6 гімназійних курсів та 1 промислову школу [287, 1923, 2 червня]. Перед українською громадськістю стояло нелегке завдання – розширення мережі закладів освітньо-культурного спрямування в умовах польського владного режиму [1464, с. 62].

Основним завданням Головної управи УПТ у нових суспільно-політичних умовах стала, як і для «Просвіти», підготовка проекту зміни статуту для легалізації товариства. Окрема статутова комісія на чолі з головою УПТ А. Гладішовським після численних засідань опрацювала проект статуту, в якому змінено назву товариства на «Рідну школу». Товариство поширювало діяльність на усі воєводства Другої Речі Посполитої [32, арк. 26; 1464, с. 63].

29 червня 1923 р. для зміни статуту було скликано надзвичайний загальний з'їзд УПТ. Йому передувала дискусія у кружках УПТ, яка продовжилась й на з'їзді. У підсумкових ухвалах надзвичайний з'їзд уповажив Головну управу товариства «до переведення стилістичних поправок і усунення евентуальних суперечностей у запроектованому статуті і до починення відповідних кроків задля затвердження статуту» [1464, с. 63; 32, арк. 26].

У вересні 1923 р. УПТ внесено у Львівське воєводство подання про затвердження змін статуту. Рескриптом 27 жовтня 1923 р. воєводство не прийняло зміни статуту до відома і заборонило ввести її в життя, повідомляючи, що не погодилося на:

- 1) назву «Рідна школа»;
- 2) проектоване ведення курсів вищої освіти;
- 3) поширення діяльності на всі області Польщі.

Заборону мотивовано тим, що «поширення цілей товариства на всю область Речі Посполитої Польської, а тим самим і на воєводство Люблінське, Волинське та ін. на північ положені воедства має «знаменну» політичну тенденцію» [293, 1924, 24 червня]. Головна управа товариства вважала, що наведені воєводством цитовані постанови «голослівні», а проєктована зміна статуту не мала «жодної політичної тенденції». З цих причин товариство звернулося із відповідною заявою до Міністерства внутрішніх справ 9 листопада 1923 р., проте 22 травня 1924 р. заяву УПТ було відхилено і підтверджено ухвалу Львівського воєводства. Тільки 21 серпня 1924 р. статут УПТ було затверджено Львівським воєводством, що дозволило його керівництву вести планову роботу щодо захисту українського шкільництва, організації кружків на місцях [1464, с. 65; 293, 1924, 24 червня].

У міжвоєнний період ХХ ст. товариство розпочинало діяльність у вкрай несприятливих умовах в культурно-освітній сфері. Полонізація шкільництва, формування утраквістичних шкіл, зменшення кількості українських вчителів, запровадження польської зовнішньої / внутрішньої урядової мови, зміни українських печаток і вивісок на польські, видавання польських свідоцтв – далеко не вичерпний перелік перепон польської влади для розвитку української школи. Вирішення цих завдань стало першочерговим завданням для УПТ «Рідна школа» [378, с. 13 – 14; 1464, с. 67].

Загалом ситуація, що склалася в освітній сфері черговий раз переконала українську громадськість, що єдиний шлях збереження української національної школи пролягає через розширення мережі українських приватних шкіл. УПТ «Рідна школа» взяла на себе організаційну, фінансово-економічну, дидактично-виховну роботу щодо забезпечення розбудови усіх ланок приватної освіти.

Упродовж 1920-х рр. з метою ширшого охоплення дітей освітою, «Рідна школа» стала ефективно використовувати таку форму навчання, як «збірні лекції», що являли собою різновид народної школи і створювались, за

звичай у тих місцевостях, де польська влада категорично забороняла відкривати початкові школи. Навчання відбувалося за планами державних шкіл, однак офіційного статусу школи не мали. Завдяки ініціативі самих батьків, великій самопожертві вчителів «збірні лекції» ставали дієвими осередками навчання і виховання українських дітей у національному дусі [1464, с. 65; 500, с. 70].

До головних здобутків товариства в цей період необхідно також віднести всебічне забезпечення, попри чинені перепони і фінансові труднощі, діяльності не тільки вже діючих під егідою УПТ народних, фахових і середніх шкіл, але і нових установ, а саме дошкільних закладів, узятих під свою опіку у 1923 р. від товариства «Українська захоронка» у Львові і «Торговельної школи» товариства «Просвіта». Активізувалася робота видавничої комісії, яка звернула особливу увагу на підготовку і видання підручників для всенародних шкіл, а також дитячої літератури [499, с. 77 – 78]. Зокрема, в 1922 – 1926 р. вийшло друком кілька підручників, виданих для всенародних і середніх шкіл – «Грамотичні вправи» (ч. I – II) О. Поповича, «Українська читанка» для 3-го класу В. Радзикевича, «Загальна географія» О. Терлецького, «Стара українська література для середніх шкіл (вибір з поясненнями)» М. Возняка, «Усна словесність» Ф. Колесси та ін. [1464, с. 66; 410, с. 138].

«Рідна школа», як і «Просвіта» чимало уваги приділяла розвитку фахового шкільництва. Створена при Головній управі спеціальна торговельно-промислова комісія намагалася шляхом заснування фахових шкіл, курсів, скерування на навчання талановитої молоді піднести рівень промислу серед українського населення розвинути підприємницьку ініціативу. Перелік вже існуючих фахово-доповнюючих шкіл у 1924 – 1925 навчальному р. був доповнений відкритими школами у Львові і Перемишлі [38, арк. 8; 1464, с. 68].

У цей період на розвиток товариства значною мірою впливали політичні чинники. Зокрема з'їзди УПТ 8 листопада 1924 р. і 2 листопада 1925 р. обґрунтували нову програму розвитку «Рідної школи». Учасники

зборів рішуче виступили проти державної політики, спрямованої на полонізацію українського шкільництва. Трудовики проголосили курс на згуртування навколо товариства української громадськості для національного виховання та гартування характеру української молоді [38, арк. 10; 1464, с. 68].

Для виконання поставленої мети передбачалося заснувати у кожній громаді (де проживали українці) кружок УПТ. Масова пропаганда мала спрямовуватись на доведення необхідності боротьби за «Рідну школу». Відповідальність за цю справу покладалась на УПР, політичні партії та культурно-освітні, економічні товариства

Незважаючи на тотальний наступ польської влади на українську освіту (закриття українських шкіл, насадження польської мови, переслідування та гоніння українського вчительства), УПТ зуміло зберегти «позиції речника» рідношкільних змагань. До головних здобутків товариства у першій половині 1920-х рр. необхідно віднести всебічне забезпечення діяльності не тільки вже діючих під егідою УПТ народних, фахових і середніх шкіл, але і створення нових установ (дошкільних закладів), незважаючи на перешкоди та фінансові труднощі [1464, с. 68].

Зокрема у 1924 – 1926 рр. зросла у п'ять разів кількість кружків (від 61 у 1924 р. до 337 у 1926 р.), на три тисячі збільшилася кількість членів. Розбудова рідношкільної мережі, зростання авторитету товариства дали змогу йому повністю тримати під своїм контролем проходження плебісцитової акції 1925 р., під час якої українські батьки внесли близько 100 тис. шкільних декларацій за 130 тис. українських дітей з вимогою навчання їх рідною мовою [36, арк. 12; 1464, с. 68].

Зниження напруги в українсько-польських відносинах у другій половині 1920-х років певною мірою сприяло поживаленню організаційної діяльності УПТ «Рідна школа». 23 червня 1926 р. Львівське воєводство затвердило проект нового статуту, де зазначалося, що головним завданням товариства повинно було б стати задоволення потреб українського народу на

полі шкільництва. Для його виконання розширювався перелік форм і засобів діяльності:

- утримання усіх типів шкіл і навчально-виховних закладів, а також бурс й інститутів;

- побудова навчальних приміщень, улаштування шкільних, «доповнюючи», гімназійних, семінарійних, фахово-господарських та інших курсів, зокрема фахової позашкільної освіти; організація бібліотеки;

- видання шкільної та дитячої літератури; проведення театральних вистав, концертів, фестин, викладів, забав;

- подання до влади петицій та меморіалів у справах «загально-культурно-просвітніх та педагогічно-дидактичних» [36, арк. 14; 1464, с. 67].

Статут 1926 р. уточнював функції повітових союзів, кружків, що засновувались на «більшу або меншу територію» та мали розвивати ініціативну діяльність для одноцільного ведення кружків і нагляд їх діяльності. Відзначимо, що значну допомогу у цей період товариству надавала українська діаспора. Б. Савчук констатує, що у цей період у США була створена «Делегатура» товариства «Рідна школа». Згідно з підрахунками історика у першій половині 1920-х рр. зі США надходило від 6,8 до 5,2 тис. доларів США, з Канади – по 1,2 – 2,1 тис. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. кошти практично перестали надходити на рахунок товариства [1207, с. 24 – 25; 1464, с. 69].

Діяльність «Рідної школи» у другій половині 1920-х рр. характеризувалась інтенсивним організаційним розвитком. Якщо у 1923 р. існувало 58 кружків і нараховувалось 12,8 тис. членів товариства, то у 1929 р. 588 і 25,4 тис. відповідно. Осередки «Рідної школи» перетворились на важливі громадські осередки, які, поряд з утриманням навчальних та виховних закладів, здійснювали широку культурно-просвітницьку діяльність. При них створювались бібліотеки, аматорські театральні гуртки тощо. Провідні ідеологи товариства (І. Герасимович, М. Галущинський, Л. Ясінчук, Я. Біленький, К. Малицька) переконували, що «Рідна школа» – це «символ

нашої самостійності, бо тут маємо своє учительство, своє урядництво..., опираємось на своїх економічних підставах, на свій власній жертвності» [297, 1927, Ч. 1; 1464, с. 69].

Проте «символ самостійності» польська влада намагалася не допускати за т. зв. «сокальський кордон» (Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя). Відповідно філії «Рідної школи» не могли надати допомогу утриманню усіх типів шкіл, будувати навчальні приміщення, засновувати шкільні, доповнюючі гімназійні, семінарські, фахово-господарські курси, організувати шкільні бібліотеки, видавати шкільну і дитячу шкільну літературу. Формально-правовим аргументом місцевої влади було те, що діяльність громадських об'єднань Волині регулювалася розпорядженням генерального комісара східних земель про організацію та союзи від 25 вересня 1919 р., а Галичини – прийнятим ще 1863 р. австрійським законом про товариства [1324, с. 10]. Зокрема у 1933 – 1934 рр. було відмовлено в затвердженні статутів «Рідної школи» в Ковелі, Острозі, Степані та ін. (близько 10 заявникам). Свої дії влада мотивувала тим, що «зі змісту статуту не виникає, що львівське товариство «Рідна школа» має право створювати свої відділення на території Волинського воєводства». Також у цих намаганнях вбачалися політичні тенденції [41, арк. 62; 1464, с. 70].

Акція пацифікації загострила польсько-українські відносини та значно ускладнила діяльність товариства. У польській пресі почали з'являтися відверті заклики до фронтального наступу проти українського громадянства. Провладні часописи вимагали від влади заборонити не лише українські молодіжні організації, які звинувачували у зв'язках і співпраці з УВО і ОУН, але й – «Просвіту» та «Рідну школу».

Під час «пацифікаційної акції» рідношкільний рух зазнав серйозних втрат:

– опечатано книгарню «Рідної школи» та пошкоджено приміщення Головної управи у Львові; внаслідок обшуків великої матеріальної шкоди

завдано приміщенням і навчальним закладам УПТ у Бережанах, Звинячі, Копиченцях, Рогатині;

– арештовано й ув'язнено рідношкільних професорів та вчителів В. Байрака, І. Замору, Ф. Ковальського, М. Равича та ін.;

– закрито гімназії та середні школи УПТ в Рогатині, Станіславові, Дрогобичі [1464, с. 72].

Згідно з підрахунками Г. Білавич і Б. Савчука, в результаті «пацифікації» був ліквідований щонайменше 31 осередок «Рідної школи». Тимчасово припинено діяльність більшості кружків товариства в Підгаєцькому, Рава-Руському, інших повітах, а їх діловодства і канцелярії ліквідовані [377, с. 48].

Сучасний польський дослідник А. Айненкель, описуючи перебіг репресивної акції, зазначав, що «при нагоді в українських інституціях нищились вивіски, руйнувалось обладнання, предмети, нищились книжки. Така поведінка ображала українську національну гідність. Стосовані методи впливали з неможливості виявлення винуватців терористичних актів. Але це не оправдовує польської влади, яка беззаконно прийняла принцип колективної відповідальності» [321, с. 42; 1464, с. 75].

Головна управа УПТ «Рідна школа», повітові кружки намагались дистанціюватись від польсько-українського протистояння 1930 р. Сучасні українські історики відзначають, що «розуміння ваги збереження цієї національної інституції брало верх над можливістю закриття у разі втягнення представників товариства у цей конфлікт». Протоколи засідань Головної управи, з'їзду 1930 р. свідчать про величезну витримку, високу національну свідомість провідників «Рідної школи», адже ніхто з них жодного разу не дозволив вдатись до емоційних виступів. Навіть критика польської шкільної влади була дуже обмеженою [41, арк. 63; 1464, с. 74].

Польська влада та націоналістичні кола прагнули переконати українську громадськість, що основними вогнищами «саботажницького руху»

є «Рідна школа», «Пласт», «Просвіта», «Луг» і «Сокіл», оскільки ніби-то найбільше підпалів припадало на місцевості, де вони діяли. Витворена польською владою атмосфера негативно позначилася на організаційному розвитку УПТ «Рідна школа». Для прикладу, упродовж осені 1930 р. – середини 1931 р. до товариства вступило тільки 519 нових членів [41, арк. 68].

Незважаючи наокреслену статистику, репресії щодо національних інституцій з боку польської влади, товариство «Рідна школа» виявилось на початку 1930-х рр. високо мобілізованим, сконцентрувавши всю свою увагу на розбудові організації на місцях у дуже складний період українсько-польських взаємин. Це незважаючи на той факт, що польські урядові чинники вишукували різні причини, щоб зупинити організаційну діяльність і відібрати змогу товариству придбати потрібні фонди на покриття її великих видатків. Факти вказували на те, що в цій справі мусіла працювати «неприхильна «Рідній школі» вища система». Велику шкоду приносила адміністративна влада тим, що без законно обґрунтованих мотивів ліквідовувала існуючі кружки товариства, не дозволяла заходи для придбання фондів на свою діяльність [293, 1934, 1 листопада; 1464, с. 73].

На початку 1930-х рр. польська влада настійливо намагалася заборонити діяльність кружків «Рідної школи». Причини – однотипні і ґрунтувалися на тому, що товариство може «спровокувати загрозу безпеці, спокою і публічному порядку» [293, 1934, 15 квітня]. В одному випадку (Рудники-Жидачівщина) влада побоювалась, що під вивіскою Рідної школи буде працювати читальня «Просвіти», яку місцева влада заборонила. Інколи влада побоювалась, що засновники не давали гарантій, що діяльність товариства не переступить рамок статуту. Кружок у Китячці (Тернопільщина) 8 серпня 1933 р. припинив свою діяльність через те, що члени товариства брали участь у поході «на могили борців і зложили терновий вінок». У Скалатському повіті староство заборонило заснування кружків у громадах: Колодіївка, Ращівка, Сороцько, Оріховець, Хмельники, Лука мала, мотивуючи

заборону тим, що існування кружків буде загрожувати публічній безпеці, або що воно не погоджується з юридичними нормами. Подібні заборони вийшли від староств у Турківському, в Жовківському (Кошилів), в Ліському (Береги долішні) повітах. У Бібрському повіті (Баківці) староство заборонило діяльність кружка з мотивом, що «діяльність буде надужита для інших недозволених цілей, а також, що деякі члени-засновники належать «до політичних організацій протидержавницького напрямку» [293, 1934, 15 квітня]. Місцева влада припинила діяльність повітового кружка Рідної школи у Збаражі, через те, що товариство мало недозволені книжки із змістом, який доказував, що мовляв товариство «зійшло на політичну дорогу» [293, 1934, 15 квітня; 1464, с. 76].

Бережанське староство рішенням 10 листопада 1932 р. зупинило діяльність місцевого кружка, аргументуючи його закидом: «Кружок переступив статутівий круг діланья», навівши неоспоримі факти:

- 1) в канцелярії знайдено нелегальний часопис «Сурму»;
- 2) конфісковано пом'яті і «поваліяні» портрети президента Польщі І. Мосціцького в пачці зі сміттям, що стояла на коридорі будинку кружка;
- 3) під час ювілейного свята «Рідної школи» в Бережанах 18 вересня 1931 р. В. Логуш виголосив в привітанні «підбурюючу» промову [1464, с. 78].

Осередок «Рідної школи» в Бережанах вважав такі закиди необгрунтованими і фальсифікованими і вніс протест до Тернопільського воєводського уряд. На домагання управи на чолі з д-ром В. Бемком (повітовим лідером УНДО) Тернопільське воєводство скасувало своє рішення і школу було врятовано [272, с. 136; 1464, с. 79].

У громадах Явче, Дегів, Псари, Поморяни, Підгороддя (Рогатинщина) поліція забрала ділові книжки кружків і печатки, а будинки опечатала. Постійно виникали нові, цілком надумані причини заборони діяльності кружків. Наприклад, у Дев'ятниках (Рогатинщина) кружок «не відповідав під оглядом суспільної користі, бо засновники є вже членами місцевої читальні», у

Розвадові влада боялась, що кружок заступить розв'язану читальню; в Кальнім (біля Лавочного) староство вважало, що кружок не може міститись у тому домі, де читальня, бо «той дім не надається на ті цілі» [272, с. 136; 1464, с. 82].

26-27 лютого 1932 р. польський сейм незважаючи на спротив українських послів більшістю голосів схвалив широко обговорювані у «Рідній школі» два шкільні законопроекти: «Про устрій державного шкільництва» і «Про приватне шкільництво». Проти них, зокрема, виступали представники національних меншин: український посол М. Рудницька, білоруський посол Ф. Єремич і представник єврейського клубу А. Грінбаум. Їхніми союзниками в цьому питанні виступили польські «ендеки» (особливо проти закону про приватне шкільництво), які вказували на широкі можливості сваволі і зловживань, позбавлення всякої ініціативи та впливу на шкільництво і виховання. Водночас у 1933 р. Міністерство освіти Польщі провело реформу загальної і професійної освіти [39, арк. 26; 1464, с. 84].

У 1936 р. відбувся загальний з'їзд УПТ «Рідна школа» під час якого М. Заячківський проголосив, що напередодні товариство отримало рескрипт Гродського староства у Львові від 24 грудня 1936 р. з повідомленням про анулювання правильника для гуртків доросту, розв'язання комісій доросту при всіх кружках «Рідної школи» та розв'язання самих гуртків [41, арк. 66]. Наступного дня (після з'їзду) відбулась окрема таємна нарада, на якій учасники обговорювали плани поглиблення самовиховання, наповнення їх патріотичним змістом.

Після відповідного звернення Головної управи «Рідної школи» Львівське воєводство підтвердило рішення Львівського староства. Необхідно було в найкоротший час пристосуватись до нових обставин і розв'язати комісії та гуртки доросту. Головна управа видала нові загальні норми для праці по кружках над молодими членами (доростом), оскільки належати 14-річній молоді до товариства дозволяв польський закон [1464, с. 86].

Тенденції до ліквідації місцевих осередків «Рідної школи» продовжилися й надалі, хоча й були певні позитивні тенденції. Зокрема після реорганізації трирічної торговельної школи у 1937 р. почала функціонувати купецька гімназія товариства. У 1938 р. «Рідна школа» утримувала ще чотири фахові школи: приватний однорічний курс адміністративно-торговельної підготовки у Львові (100 учнів), приватний однорічний торговельно-кооперативний курс для абітурієнтів у Львові (116 учнів), приватна купецька гімназія в Станиславові, а з 1 вересня 1938 р. – однорічна торговельна школа в Яворові [591, с. 110]. Загалом у серпні 1937 р. працювало 878 гуртків товариства із загальною кількістю членів 6 188 осіб [1464, с. 86].

Отже, декларовані зміни у національній політиці урядів «санації» щодо українців на практиці не були реалізовані. Продовжувалася тенденція закриття шкіл з українською мовою викладання, в діяльності УПТ «Рідна школа» вбачались політичні тенденції, що служило аргументом властей при закритті філій та кружків товариства, не допускалось розширення його діяльності на Західну Волинь, Холмщину, Полісся, Підляшшя. Але завдяки дисциплінованості членів, високій національній свідомості Головної управи «Рідна школа» при несприятливих політичних, суспільних і господарських умовах об'єднала найсвідоміше і найактивніше громадянство довкола ідеї рідного шкільництва, «викувала для цієї ідеї непорушні напрямні і вложила велетенські зусилля її здійснення з метою переродження української нації для її великого майбутнього». На 1939 р. організаційна структура виросла до 2074 кружків, що об'єднували понад 105 тис. членів [293, 1939, 5 січня].

На початку ХХ ст. політична українська політична еліта почала надавати особливого значення науковій та національно-культурній складовій у своїй діяльності. Провідною науковою установою краю залишалось НТШ. Проте у роки Першої світової війни, зокрема в часи нетривалої російської окупації Товариство було закрите, знищені його колекції та друкарня, сильно пограбовано музей. Арештовано М. Грушевського, який до Львова та до

діяльності в НТШ більше не повернувся. Також під час війни померли провідні діячі Товариства [1464, с. 78].

Післявоєнне відродження НТШ проходило в умовах польських репресій та економічної дискримінації. Проте Товариство продовжувало свою діяльність, набули значної ваги наукові напрямки пов'язані зі стислими науками, формувалися нові музеї та природні заповідники. Набула особливого світового значення Бібліотека україніки НТШ [49, арк. 13].

Упродовж більшої частини історії НТШ його структуру визначали три секції: Історично-філософська, Філологічна та Математично-природописно-лікарська. У 1919 році Наукове Товариство ім. Шевченка ініціює створення Таємного університету через закриття польською владою українських кафедр у Львівському університеті та заборону вступати до університету абітурієнтам української національності [1203, с. 56].

За часів Австро-Угорської монархії, Львівський університет мав 8 українських кафедр і 4 доцентури. А набір в університет проводився на засадах «Numerus clauzus», тобто визначалася певна квота для українців. Після окупації Східної Галичини Польщею всі українські кафедри було ліквідовано, а 14 серпня 1919 р. ректор університету розпорядився приймати на навчання тільки тих, які служили у польській армії та мали польське громадянство. Таким чином, всі українці, які не мали ні польського громадянства і не служили у польській армії, бо під час Першої світової війни, а тим більше українсько-польської, служили в австрійській армії, у загонах Січових Стрільців та в Українській Галицькій Армії, були позбавлені можливості навчатися у вищих навчальних закладах Польщі. Більше того, українцям заборонялося студіювати у зарубіжних вищих навчальних закладах [1004, с. 9].

За таких обставин проблема заснування українського вищого навчального закладу ставала вкрай актуальною і важливою. Ініціативу створення українського університету взяло на себе НТШ. Уже 20 вересня 1919 р. було оголошено програму університетських курсів. Але уряд їх заборонив.

Тому такі курси почав проводити Ставропігійський інститут. Водночас молодь відновлювала діяльність студентських товариств: «Академічна громада», «Студентський Союз», гурток «Медична Громада», «Гурток Правників» та інші [1004, с. 10; 1203, с. 65].

На початку липня 1921 р. у Львові відбувся загальний український студентський з'їзд, на якому й було ухвалено створити приватний університет з трьома факультетами: філософським, правничим та медичним, а також організувати вищі технічні студії. Сенат університету обрав ректора. Ним став професор, доктор В. Щурат. Українська Міжпартійна Рада – найвища політична структура, у вересні 1921 р. підтвердила бажання створити український університет власними силами, незважаючи на протидію польської окупаційної влади. Саме тому український університет діяв як нелегальна установа. Кошти для університету надіслала Робітнича Громада Нью-Йорка. Окрім того, у липні-серпні 1921 р. слухачі університету збирали кошти по всьому краю [1004, с. 11; 1203, с. 78].

Запис до університету розпочався 15 вересня 1921 р. Тоді ж були репресовані ініціатори та провідні діячі університету. Була заборонена «Академічна Громада». 23 жовтня 1921 р. відбулася інавгурація університетських викладачів. Наприкінці 1922 р. в університеті налічувалося 58 кафедр та ще 8 кафедр для технічних студій і 10 для медичних. В університеті працювали видатні науковці та педагоги, громадсько-політичні та діячі культури – Степан Белей, Михайло Галушинський, Іларіон Свенціцький, Кирило Студинський, Василь Щурат, Іван Крип'якевич, Мирон Кордуба, Роман Цегельський, Іван Раковський, Михайло Возняк, Ярослав Олесницький, Олександр Барвінський, Мирон Вахнянин, Микола Чубатий та інші. Всього в університеті навчалося 1288 студентів, окрім того – ще 230 – незвичайних студентів – разом понад дві тисячі [1004, с. 25; 1203, с. 79].

Відзначимо, що Таємний університет працював доволі інтенсивно. Зокрема у 1922 – 1923 рр. на факультеті філософії навчалося 324 студенти, на

факультеті права – 520, на медичному факультеті – 170. Наступного року розпочав роботу мистецький факультет. Наукова праця зосереджувалася на 65 кафедрах. Загалом, у «період розквіту» в університеті навчалося бл. 1000 студентів. Навчальний заклад припинив існування у 1925 р. [1004, с. 19].

У зв'язку з постійними репресіями викладачів та студентів, 15 листопада 1922 року Сенат університету надіслав Меморіал Союзу Народів та Верховній Раді Паризької Мирної Конференції з проханням захистити право українського народу на вищу освіту. «...Маючи на увазі 91 статтю Сен-Жерменського мирного договору, – йшлося в меморіалі, – як також ухвалу Найвищої Ради Мирової Конференції держав Антанти як до суверена Східної Галичини – причинитися до створення для університету відповідних умов явного існування (підкреслення наше) та наукової праці. Робить се Сенат Українського Університету в ім'я свободи, в ім'я вселюдської культури й права до неї всіх вільних і поневолених. Окрім цього, Сенат Українського Університету протестує проти насильства, що його допустилася польська окупаційна влада, сполонізувавши безправно Львівський Університет Франца І» [1004, с. 12; 1203, с. 76].

Наприкінці листопада 1922 р. Львівська Краєва Студентська Рада звернулася до Конгресу Міжнародного Союзу студентських організацій світу з Меморіалом у зв'язку з переслідуванням польською окупаційною владою студентів Українського таємного університету у Львові. «Українська Краєва Студентська Рада, – йшлося у Меморіалі, – підносить цим найрішучіший протест проти цілого ряду вищеназваних насильств і злочинів, поповнених і поповнюваних окупаційною владою у Східній Галичині на організмі української університетської молоді, тоді, коли вона у повній свідомості своїх справедливих духовних змагань і життєвих інтересах причинилася значною мірою при рівночасному кермі і співучасті цілого українського громадянства Східної Галичини до духовного свого найвищого центру науки Українського Університету у Львові»... Висилаючи отсей Меморіал, Українська Краєва

Студентська Рада вірить твердо, що «Міжнародний Союз студентських організацій світу, як найвищий ареопаг і суддя у справах загально студентського життя та його провідних ідеалів, з уважним заінтересуванням приглянеться представленому образу невимовно тяжких обставин, в яких українське галицьке студентство кладе основи під здвигнення і утривалення своєї науки та не забуває рівночасно про свої найважливіші завдання, а саме – придбання собі найбільші знання і освіти» [1004, с. 15 – 17; 1203, с. 74]

На завершення львівська студентська молодь заявляла: «Легальне існування Українського університету у Львові (підкреслення наше), свобідне користування зі здобутків знань і науки на ньому є першим і найважнішим моральним постулатом українського студентства Східної Галичини в сучасну хвилю» [1004, с. 27].

Відзначимо, що ще 1, 2 і 3 липня 1921 р. в ухвалі українського студентства стверджувалося, що метою української спільноти «є Самостійна, Соборна Українська Держава» і тому з'їзд вважає, що «питання Східної Галичини є лише частина питання про самостійну соборну українську державу» та, що студентство буде «продовжувати творення повного українського університету і всіх інших вищих шкіл у Львові та взиває українську спільноту докласти всіх старань для творення в повній черзі українських фахових вищих шкіл». З'їзд звернувся до широкої громадськості краю з закликом «зрозуміти потребу вищих шкіл під теперішню хвилю та систематичними і видатними датками ці школи піддержувати» [1004, с. 3].

Щодо безпосереднього організаційного розвитку НТШ зазначимо, що перші повоєнні збори НТШ відбулися 28 березня 1921 р. Було обрано новий склад Головної управи і голову (В. Щурат). Заступником голови став В. Охримович, секретарем – В. Левицького. Обговорено нові плани та перспективи розвитку у нових суспільно-політичних умовах. Голови секцій звітували про проведення спільних засідань. Товариство почало

налагоджувати відносини із закордонними українським та іноземними установами, передусім Українським вільним університетом [1003, с. 121].

Тривкі відносини в науковій інституції клялися із ВУАН, що відбулося завдяки поверненню до Києва у 1924 р. М. Грушевського. Хоча й перд цим члени НТШ заявляли, що «з великою радістю витають основання Всеукраїнської Академії в Києві в р. 1918». Контакти поживалися після створення у структурі ВУАН комісії дослідження історії Західної України (очолив М. Грушевський) [1203, с. 14; 1203, с. 84].

НТШ, зважаючи на його виразну проукраїнську позицію, було позбавлене державного фінансування, через що довелося звільнити чимало службовців, зменшити виплати гонорарів авторам, припинити друк видань. Фінансові та видавничі проблеми обговорювались на других загальних зборах 2 листопада 1923 р. К. Студинський наголосив, що перед товариством поставлено нові завдання – інтенсивна праця у секціях і комісіях [1203, с. 13].

Упродовж 1923 – 1930 рр. відбулося ще два загальні збори товариства, під час яких К. Студинський зрештумував ефективність видавничої діяльності НТШ, наголосив на здобутках та прорахунках наукової інституції. Тако, для покращення фінансового стану організації, вирішено продати будинок Белелуї, а виручені кошти направити на «біжучі справи» [48, арк. 82; 1203, с. 87].

Члени НТШ, зокрема, приймали участь у I Всеслов'янському географічному конгресі (Прага, 1924 р.), Першому українському науковому зїзді (Прага, 1926 р.), Всеукраїнській конференції в справі упорядкування українського правопису (Харків, 1927 р.), З'їзді слов'янських етнографів та географів (Прага, 1927 р.) та інших наукових форумах, які приносили міжнародне визнання НТШ [48, арк. 83; 1203, с. 93].

Надзвичайно важливу роль відігравав музей НТШ, роботу якого у перші післявоєнні роки зумів зорганізувати Я. Пастернак. Музей складався із фондів кераміки, кімнати пам'яті І. Франка, церковного мистецтва, вишивки і тканини, а також доісторичної антропології і археології. Відзначимо, що музей

працював щонеділі, а в його колекціях нараховувалося понад 73 тис. експонатів [50, арк. 2; 1203, с. 94].

Потрібно наголосити, що фінансовий стан організації не покращився і в майбутні роки. Це питання, зокрема, стало одним із головних на надзвичайних загальних зборах НТШ, що відбулися 18 лютого 1934 р. В. Левицький відзначив, що наукова інституція перебуває у вкрай важких умовах і потребує коштів на сплату податків, виплату заробітньої платні службовцям, сплату боргів [49, арк. 23; 1023, с. 96].

Незважаючи на фінансові труднощі, НТШ продовжувало поширювати українознавство не тільки на терені Другої Речі Посполитої, але й далеко за кордоном. Зокрема дійсні члени товариства брали участь у з'їздах візантологів у Софії та Римі (1934 р.), Міжнародному географічному конгресі (1934 р.), з'їздах музейних працівників у Вільнюсі та Познані (1934 р.), Міжнародному з'їзді славістів-філологів у Варшаві та Кракові (1934 р.), конференції працівників музеїв у Перемишлі (1937 р.) тощо [215, с. 32].

У 1937 р. відбулися останні у міжвоєнному періоді ХХ ст. чергові збори НТШ, які констатували надзвичайно важливе значення в умовах розгрому УАН в Києві, яке «плекало і розвивало неосяжну українську науку» на Наддніпрянщині. Інституція планувала розширити міжнародні контакти, налагодити видання наукової продукції [1203, с. 14].

Власне у діяльності НТШ важливу роль відігравали «Записки НТШ», які, за словами Т. Савенко, «досить розлого і цілісно подавали українське національне співтовариство учених-гуманітаріїв, давали змогу простежити зростання авторського-особистісного й науково-творчого потенціалу української науки... Публікаціям «Записок НТШ» притаманна розробка нових для науки об'єктів, якими була Україна, її народ, історія і культура» [1203, с. 14].

У цей же період відбувається становлення Музею історично-воєнних пам'яток НТШ. Де-факто, Музей започатковано у 1925 р.: кооператив

«Червона Калина» передав Українському національному музею НТШ колекцію документів, фотографій, інших військових пам'яток з історії визвольних змагань 1914 – 1921 рр. Згодом товариство отримало матеріали із Празького Музею визвольної боротьби України та інших закордонних музеїв, а також експонати воєнно-історичного характеру колишніх старшин і стрільців Легіону УСС і УГА, які поповнили його цінними матеріалами і експонатами.

Значну допомогу у зборі експонатів майбутнього Музею надавали члени заснованого у 1925 р. товариства «Молода Громада», яке об'єднало ветеранів УГА, а також Армії УНР. Товариство неодноразово організовувало вечори, приурочені пам'ятним датам національної історії, приділяло значну увагу походам до могил полеглих вояків [1051, с. 492], підтримувало ініціативи членів Історично-музейної секції НТШ, спрямовані на популяризацію музейних об'єктів [1253, с. 78].

Музей історично-воєнних пам'яток розпочав роботу 1 січня 1938 р. Музей розміщувався у приміщенні Українського товариства допомоги інвалідам на вул. гр. А. Потоцького, 48 (тепер вул. Чупринки, 48), а його фонди нараховували близько 3,5 тис. одиниць збереження. У зверненні до українців Галичини з нагоди відкриття Музею наголошено, що «відділ постав з ініціативи Товариства «Молода Громада» у Львові, при його матеріальній допомозі і працею членів Історично-Музейної Секції Товариства...». Значні кошти на його відкриття надали видавництва «Червона Калина» та «Українська Преса», а також товариства Охорони воєнних могил, Допомоги інвалідам, «Просвіта», кооператив «Вогні». Жертводавцями стали, як відомі громадсько-політичні діячі, науковці, військові, так і звичайні національно-свідомі українці: О. Антонович, І. Домбчевський, М. Драган, Б. Заклинський, М. Заячківська, Р. Зубик, І. Карпинець, Ф. Квасниця, Г. Клим, І. Крип'якевич, А. Кушта, В. Левицький, В. Паньків, О. Прицак, З. Решетилевич, У. Сітницька, І. Тиктор, К. Трильовський, І. Шендрик, В. Щуровський та ін. [251, с. 51; 1253, с. 78].

Рада Товариства «Молода Громада» та члени Історично-музейної секції НТШ неодноразово зверталися «до всього Українського Громадянства, а в першу чергу до бувших товаришів по зброї» з проханням надсилати до Музею «всі пам'ятки, що є у Вас, по Українських Січових Стрільцях, Галицької Армії, Армії УНР та й взагалі всі пам'ятки, зв'язані з останньою визвольною боротьбою і українською державністю». Звернення підписували керівники «Молодої Громади» (Ю. Шепарович та М. Бонковський) та Історично-музейної секції НТШ (Д. Лукіянович та І. Карпинець) [707, с. 115 – 116; 1253, с. 68].

НТШ купило для Музею 15 гравюр і 2 літографії з історії козаччини, 19 негативів і 24 великі фотографії загальною вартістю 352 зол. І. Карпинцем у 1938 р. прийнято на зберігання сім гравюр XVIII ст., один альбом з 51 літографіями Кримської війни, один альбом літографій Першої світової війни, чотири олійні образи й ін. предмети (загалом 21 об'єкт). У подарунок Музей одержав 224 предмети від відділу старини та 2000 предметів від відділу найновішої історії [1253, с. 78; 50, арк. 1 – 2].

Документи й акти діловодства, друковані оголошення органів влади ЗУНР, «пропагандистські летючки» й окремі часописи були передані архівному відділу бібліотеки НТШ. Натомість у Музеї залишилися тільки експонати «більше експозиційного й атракційного характеру». Водночас «зі сучасних часописів і журналів залишилися в Музею тільки такі, що вже були в бібліотеці НТШ, і вони увійшли до підручної бібліотеки Музею, а деякі з них, що були тісно зв'язані з військом, були виставлені» [50, арк. 2; 1253, с. 81].

Після приходу радянської влади у 1939 р. керівник музею (І. Карпинець) переніс фонди музею до Народної лікарни, де їх законсервували в одному з приміщень. Відомий львівський історик Ф. Стеблій відзначає, що «там музейні скарби пролежали до 1980-х років, коли, їх виявили під час ремонтів і розікрали» [468, с. 9; 1253, с. 83].

Активно працювала й бібліотека НТШ, яка станом на 1 січня 1939 р. нараховувала 73828 видань (250 тис. томів) та 2249 карт. Також товариство розпоряджалося рукописами та іншою літературою у загальній кількості 300 тис. одиниць збереження (в. т. ч. Раритетні рекописи XVIII ст.). Бібліотечні фонди поповнювалися за рахунок добровільних пожертв, обміну науковою літературою, а також купівлі цінних видань. Із 1922 р. РНК УСРР призначила бібліотеці НТШ обмінний примірник усіх видань, що виходили у республіці [1203, с. 12]. Проте уже у 1940 р. НТШ було розгромлене, а окремі діячі – репресовані.

4.2. Громадські організації учительського профілю

Вагомий внесок у пробудження національної свідомості українців Галичини здійснили учительські товариства, зокрема «Взаїмна поміч українського вчителства» та «Учительська громада». З діяльністю останньої пов'язаний новий етап українського національного руху першої половини XX ст. в Галичині, спрямований на організацію українського шкільництва, українізацію навчального процесу.

Перше повоєнне засідання Головного Виділу «Учительської громади» у Львові відбулося 2 жовтня 1919 р. у Львові. На порядку денному єдине питання – відновлення діяльності філій товариства в Галичині. Відзначимо, що складний післявоєнний період вплинув на активність членів товариства – на наступні загальні збори, які відбулися 26 грудня 1920 р. прибув 31 член організації. Головою Головного виділу обрано С. Громницького [999, с. 34].

Загальні збори товариства 12 лютого 1920 р. зафіксували діяльність 10 філій і понад 320 членів. На зборах поставлено вимогу «притягнути у члени «Учительської громади» громадян з-поза фахових педагогів і зацікавити

справами шкільництва і публичного виховання ширший загал», чого однак не вдалося досягнути. Констатуємо істотне збільшення кількості членів товариства наприкінці 1922 р. до 353 осіб. [999, с. 35; 287, 1922, 12 вересня].

Загалом упродовж 1920 р. відновили діяльність філії в Стрию і Коломиї, 1921 – Бережанах, Перемишлі, Тернополі, Чорткові, Рогатині, Долині, де, зокрема, 12 жовтня 1922 р. при філії товариства створено «Становий комітет приватних вчителів середніх шкіл УПТ», який мав захищати станові інтереси приватних учителів. Головою Комітету обрали О. Назаревича [999, с. 37].

Рішення Ради Послів держав Антанти про приєднання Східної Галичини до Другої Речі Посполитої від 14 березня 1923 р. стало початком нового етапу для «Учительської громади». У цей період, як уже відзначалося, відбулися важливі зміни в устрої середніх шкіл, що викликало обурення в провідних діячів товариства.

Масштабну асиміляційну політику щодо українців започаткували т. зв. «кресові закони» – «Закон про деякі положення в організації шкільництва» та «Про державну мову в адміністративних органах місцевого самоврядування», схвалені сеймом 31 липня 1924 р. Підготовлені ендецькими ідеологами, які відстоювали принципи однонаціональної держави, «кресові закони» були покликані забезпечити асиміляцію українців та інших національних меншин у Польщі. У законі про державну мову і мову урядування адміністративних властей стверджувалося, що на території Польщі державною мовою є польська, в іншому законодавчому акті зазначено, що основним типом державної школи є двомовна або так звана утраквістична, яка була насправді польською. Незважаючи на масові протести – у державні інстанції було надіслано понад 116 тисяч декларацій з вимогою школи на рідній мові [39, арк. 24 – 25; 999, с. 37].

Напередодні місцева влада ліквідувала рівнорядні класи при утраквістичних гімназіях у Львові і Перемишлі. «Учительська громада» одразу

ж 25 травня 1923 р. надіслала меморіал до Міністерства освіти з відповідним протестом. Міністерство пояснило необхідність ухвалення рішень «організаційними причинами» (в семінаріях не могло бути рівнорядних відділів). На вимогу «Учительської громади» весною 1924 р. Міністерство звільнило українські школи від обов'язку святкувати роковини визволення Львова. Головний віділ також подав протест у справі зниження вимог з польської мови при складанні іспиту зрілості у порівнянні з вимогами у польських школах [39, арк. 25].

Занепокоєння членів «Учительської громади» викликало розпорядження місцевої влади (1925 р.), яке запроваджувало утравкізацію державних гімназій з державною мовою навчання у Львові, Перемишлі, Тернополі починаючи із першого класу. У цій справі представники Головного віділу провели конференцію з представниками провідних українських політичних партій і УПР, але польська влада цього разу сама відкликала дане розпорядження під натиском польської суспільності, яка не хотіла допустити утравкізації польських гімназій [999, с. 42].

У 1925 р. товариство розпочало видавати часопис «Українська школа», а нарада львівських членів «Учительської громади» визначила її змістовну програму. «Українська школа» мала стати науково-педагогічним журналом. Провід редколегії очолили Г. Микитей і В. Калинович. Зміст «Української школи» 1928 р. відповідав наміченій програмі: вміщено статті з шкільної політики, методики, результати анкети проведеної серед молоді середніх шкіл у Львові на тему: «Чим цікавляться наші діти?». Багатим виявився огляд педагогічних журналів європейських держав, кваліфіковано підготовлено рецензії, бібліографія і хроніка життя «Учительської громади». У березні 1926 р. редактором «Української школи» призначено Ю. Рудницького. У 1927 – 1928 рр. журнал містив, у зв'язку з відсутністю коштів, майже виключно лише статті з життя товариства [177, арк. 29; 999, с. 45].

Забігаючи наперед відзначимо, що у березні 1928 р. редактором «Української школи» став О. Макарушка. У 1929 р. замість кількох випусків видано одну книжку більшого об'єму, в якій поміщено доповіді, виголошені на педагогічному з'їзді 1 лютого 1929 р. У 1930 – 1931 рр. в «Українській школі» вміщено кілька цікавих статей з дидактики та історії шкіл. У 1932 р. об'єм видання збільшено до 10 аркушів в рік, а її редактором став Я. Біленький [177, арк. 30 – 35].

Водночас Головний виділ видав «Календарик «Учительської громади» на 1925 р.» під редакцією Р. Цегельського. Виділ філії в Коломиї видав у 1923 р. книгу Д. Николишина «Недостачі української письменницької мови», а виділ філії в Перемишлі – книгу Є. Грицака «Під червоною владою». Загальні збори товариства і його філій, наради Головної Ради неодноразово ухвалювали видавати хрестоматію з української літератури для молоді, але через недостачу коштів ці плани не здійснювалися [177, арк. 35; 999, с. 46].

Незважаючи на окремі здобутки, відзначимо, що, загалом, заходи українських учительських товариств не приносили бажаних результатів. Після травневого 1926 р. перевороту в Польщі, санаційний уряд задекларував, що у Східній Галичині та Волині він «задовольнить освітні потреби українського населення українською мовою». Освітня політика Другої Речі Посполитої «передбачала»:

- заснування публічних загальних шкіл з українською мовою навчання;
- запровадження української мови в державних школах;
- відкриття державних гімназій і загальноосвітніх ліцеїв та професійних шкіл з українською мовою навчання;

- створення при університеті імені Яна Казимира у Львові два факультети з українською мовою навчання: гуманітарний (історія і мовознавство) та права і економічних наук [171, арк. 17 – 18; 999, с. 48].

Проте, насправді ні одна з цих обіцянок не була виконана. Більше того, у 1926 – 1927 навчальному році в Західній Україні нараховувалося 1934

двомовних і 2270 польських шкіл (українських залишилося всього 845) [302, 1934, 17 липня]. Цього ж навчального року актуальним для української громадськості було питання вивчення історії і географії в українських державних і приватних гімназіях, в яких польська влада наказала вивчати ці предмети польською мовою [999, с. 49].

Головний віділ «Учительської громади» надіслав меморіал до Міністерства освіти Польщі. У підсумку, отримано згоду вивчати географію українською мовою, за винятком географії Польщі. Щодо вивчення історії, то польські власті зробили поступку тільки приватним середнім школам, в яких дозволено вивчати всесвітню історію українською мовою, а історію Польщі – польською. На запит Головного віділу і митрополичого орденаріату (за ініціативи філій у Львові і Станиславові) щодо святкування греко-католицьких свят українцями-вчителями в польських державних гімназіях, польська шкільна влада дозволила українцям-вчителям святкувати дані свята [999, с. 51].

1 липня 1928 р. Головний Віділ скликав краєвий з'їзд українців, на якому мали бути обговорені:

- план навчання української мови у середніх школах; справа шкільної й домашньої лектури для молоді;
- справа граматики й правопису;
- справа шкільних підручників і допоміжних книжок [287, 1928, 5 липня; 999, с. 52].

Цей з'їзд, на жаль, виявився невідповідним, а порядок денний – занадто широкий. До того ж реферат А. Крушельницького був невідповідний бо референт трактував питання суб'єктивно і однобічно. Дискусія виявила велику розбіжність думок і з'їзд не міг дійти до порозуміння в окремих питаннях. За дорученням з'їзду оновлено секцію українців при Головному Віділі, яка мала зайнятися підготовкою програми навчання української мови. Головою секції став Я. Біленький. Справа навчання української мови

обговорено у 1929 р. на педагогічному з'їзді скликаному «Рідною школою» [306, 1929, 12 вересня; 999, с. 52].

Крім навчальних програм, «Учительська громада» опротестувала розпорядження кураторії Львівської шкільної округи про вживання в урядових документах терміну «руський» замість «український». Головний виділ і виділи деяких філій надіслали меморіал до кураторії Львівської шкільної округи, а пізніше – до Міністерства, проте відповідей і пояснень не отримано. Тільки у 1932 р. «Рідна школа» отримала згоду кураторії Львівської шкільної округи на вживання терміну «український» в урядових документах. Проте такого розпорядження щодо державних шкіл не було [39, арк. 51; 999, с. 53].

Водночас Головний виділ робив заходи у справі ревізії польських шкільних підручників, особливо з історії і географії, які ображали національні почуття українців. У 1929 р. обговорено питання підручників з історії разом з членами УПР. Головний виділ здійснив низку заходів задля того, щоб філію української державної гімназії у Львові перетворити на гімназії гуманітарного типу, що й відбулося на вимогу батьків у 1930 р. За словами О. Терлецького, «меморіали тільки виїмково досягали свою ціль. Цими шкільними переважними справами заодно піклувався Головний Виділ, цікавилися філії і члени. Усі однаково раділи й боліли долею української середньої школи». «Учительська громада» продовжувала організовувати підготовчі курси до гімназій, зокрема в Перемишлі (1923 – 1933 рр.), Станиславові (1933 р.) та ін. [39, арк. 12; 999, с. 51].

Шкільні програми навчання не брали до уваги вивчення української мови, не враховували потреб української молоді у вивченні історії і географії, адже вони майже не торкалися вивчення історії і географії України. Матеріал навчання необхідно було пристосовувати до нових напрямів і методів шкільної навчальної і виховної роботи. Тому в цей період Головний виділ і філії в Перемишлі, окремі вчителі – члени «Учительської громади» присвятили багато уваги складанню нових програм навчання і пристосування нових

методів праці до викладання української мови, історії, географії, як найважливіших предметів в системі національного виховання [39, арк. 14].

Працю «Учительської громади» над створенням програми навчання історії і географії в українських державних і приватних школах, розпочато весною 1928 р. нарадами фахівців у Львові. Завершив з'їзд учителів цих предметів скликаний Головним віділом 2 лютого 1929 р. у Львові. На з'їзді виголошено реферати: «Мова навчання історії і географії в середніх школах» (А. Крушельницький), «Підручники історії в середніх школах» (О. Терлецький), «Навчання історії України в державних і приватних середніх школах» (О. Терлецький) [306, 1929, 9, 16 лютого; 999, с. 54].

Ці реферати викликали дискусію, після якої ухвалено 13 резолюцій. Найважливішими із них були три:

«1. З'їзд домагається знесення «кресового закону» 1924 р., яким уведено навчання історії і географії в Польщі у середніх школах у польській мові;

2. Доручається секції істориків, яка утвориться при «Учительській громаді» переглянути всі шкільні підручники і щодо тих, внести меморіал до шкільних властей;

3. Домагатися введення осібного предмету «історії України» в українських школах з українською мовою навчання» [306, 1929, 9, 16 лютого].

Щодо вивчення географії, ухвалено 7 резолюцій, підготовлених П. Сиротюком. Серед них: 1. Вимога запровадження окремого предмету «географія України» в середніх школах з українською мовою викладання; 2. Заснування при Головному Віділі «Учительської громади» секції географів. Відзначимо, що Головний віділ одразу ж організував дві секції істориків і географів (головою секції істориків став О. Терлецький).

Секція одразу ж підготувала 4 реферати:

1. «Закони й розпорядження про навчання історії в середніх школах» (М. Чубатий);

2. «Підручники з історії в українських гімназіях» (О. Терлецький);
3. «Навчання історії в середніх школах з українською мовою навчання» (О. Терлецький);
4. «Програма навчання історії України» (І. Крип'якевич, О. Терлецький) [306, 1929, 9, 16 лютого; 999, с. 56].

Секція ухвалила вимогу, щоб «Рідна школа» видала підручник з історії України і всесвітньої історії для шкільної молоді.

Географічна секція «Учительської громади», яку очолювала О. Дашкевич, скликала з'їзд учителів географії 27-28 вересня 1929 р., який відбувся за участю 28 осіб. На з'їзді виголошено 6 рефератів: 1. «Стан і потреба антропологічних дослідів на українських землях» (В. Кубійович); 2. «Дещо про суть завдання і значення економічної географії» (М. Дольницький); 3. «Новіші досліді над пастирським життям у Карпатах» (В. Кубійович); 4. «Новіші досягнення у фізичній географії»; 5. «Дальтонська метода при навчанні географії» (С. Пашкевич); 6. «Засади навчання географії» (П. Сиротюк)». З'їзд ухвалив заснувати географічну секцію при НТШ [39, арк. 61; 999, с. 75].

Дещо складнішою видалася справа навчання української мови у середній школі. Учителі української мови були змушені самотійно, без посторонньої допомоги, перевірити існуючий навчальний матеріал, ознайомитися із новими методами навчання рідної мови, ввести їх у шкільну практику і перевірити у шкільних реаліях їх вартість і практичну цінність.

Працю «Учительської громади» над навчанням молоді української мови розпочату у 1909 р. Її у 1914 р. перервала Перша світова війна, проте уже із 1922 р. робота у цьому напрямі проводилася безперервно в різних установах: «Учительській громаді», «Рідній школі», засіданнях педагогічних рад гімназій у Львові, Перемишлі та ін. Окремі вчителі Я. Гопдинський, В. Радзикевич, А. Княжинський, Я. Біленський, О. Панейко та ін. внесли вагомий внесок у методіку вивчення рідної мови [999, с. 78].

З найважливіших починів товариства у цій сфері:

1. У 1922 р. на сходинах львівських українців і на ширших нарадах членів «Учительської громади» обговорено програму навчання української мови;

2. 28 травня 1925 р. відбулася нарада вчителів української мови, скликана Головним віділом «Учительської громади». На ній, до речі, О. Макарушка виголосив доповідь «Про завдання вчителя української мови» і запропонував обмежити матеріал старої літератури (старого письменства) [38, арк. 5 – 6].

Боротьба за українізацію навчального процесу та захист прав українських вчителів продовжилася і в наступні роки. Зокрема у 1929 р. Головний віділ надіслав меморіал до Міністерства освіти «у справі перенесення учителів середніх шкіл поза українську етнографічну територію». Того ж року товариство протестувало проти звільнення з роботи викладачів чоловічих учительських курсів у Львові [104, арк. 2 – 3; 999, с. 57].

У наступні роки основні напрями діяльності «Учительської громади» визначив польський уряд. Щоб покласти край сподіванням на швидку ліквідацію утравістичних шкіл, 29 листопада 1930 р. Президент Польщі вніс доповнення до закону про шкільну реформу, згідно з яким зміна мови навчання могла відбутися не раніше, ніж через сім років з часу «остаточної ухвали, яка встановлювала мову навчання для даної школи» [104, арк. 4; 999, с. 57].

Оскільки в утравістичних школах на території Західної України мова навчання останній раз була визначена у 1930 р., то й відповідні зміни могли наступити не раніше 1937. Насправді вони не відбулися ні в 1937, ні в наступних роках. У своєму рішенні від 20 лютого 1936 р. Комітет у справах національностей при Раді Міністрів Польщі рішуче заявив, що «з уваги на необхідність забезпечити локальні інтереси польської меншини», про «скасування утравізації» не може бути й мови [999, с. 58].

Відзначимо, що згідно з даними Міністерства освіти, у 1930 – 1931 рр. у сільській місцевості Західної України з 3348,9 тис. дітей української національності в польських школах навчалися 56,7 тис. – 14,7 %, в утравістичних – 250,8 тис. – 65,2 % і в українських – 77,1 тисяч – 20,1 %. У містах з 31,2 тис. дітей української національності в польських школах навчалось – 22,5 тис. – 72,1 %, в утравістичних – 6,6 тис. – 21,1 % і в українських – 2,1 тисяч – 6,7 % [137, арк. 93; 999, с. 59].

Таким чином, незважаючи на обіцянки відкрити державні гімназії і ліцеї з українською мовою навчання, польський уряд продовжував ліквідацію українських середніх навчальних закладів, у тому числі й приватних. У 1930 р. під приводом того, що «вчителі не виховують молодь в державному дусі» і не прищеплюють їм «почуття поваги до уряду та його розпоряджень», були заборонені українські приватні гімназії в Дрогобичі, Рогатині й Тернополі, 1938 року в Кременці. У відповідь Головний відділ «Учительської громади» і секція приватних учителів почали опікуватися долею учителів цих гімназій. З допомогою фонду отримували матеріальну допомогу родини вчителів, що не повернулися з Першої світової війни та польсько-української воєн до краю. Цей фонд збирали віділи філій і зібрані суми надсилали до централі (найбільше у 1923 – 1924 рр.) [306, 1936, 14 березня; 999, с. 59].

Дискримінація українців поширювалася і на вищі навчальні заклади. У 1930-х рр. продовжував застосовуватися принцип «*numerus klausus*», що призвело до майже повного витіснення молоді національних меншин з вищих навчальних закладів Польщі. У 1929 р. у Львівську ветеринарну академію було прийнято тільки 25 студентів української національності, 1930 р. – 14, в 1931 р. – 9, а в 1932 р. – 7. У 1932 – 1933 навчальних роках у всіх вищих навчальних закладах Польщі навчалось тільки 3,2 тис. студентів, що становило 6,3 % [287, 1933, 12 грудня; 999, с. 62].

На тлі посилення антиукраїнської політики, «Учительська громада» продовжувала організаційне зміцнення. У 1930 р. збільшено допомоговий

фонд – вирішено надавати більші виплати членам товариства, щоб таким чином допомогти безробітним. Також товариство (Головний виділ і філії) допомагало багатьом своїм членам безвідсотковими позичками в Стрию, Рогатині, Перемишлі, Львові, Станиславові (завдяки праці Г. Павлюха).

Окрім цих фондів існував т. зв. «посмертний фонд»: у випадку смерті товариша члени «Учительської громади» складали обов'язково означену головною радою квоту на допомогу родині. Справами цього фонду опікувалася Головна рада, встановивши місячний внесок у розмірі 1-2 злотих, залежно від віку члена, а допомогу – 1000 злотих. Крім цього філія в Станиславові мала ще окремий «похоронний фонд» для своїх членів. Філія в Станиславові побудувала в Ямнім одне крило дерев'яного будинку, де могли розміститися 20 учнів [306, 1936, 14 березня; 999, с. 63].

Також збудовано будинок для вчителів (названий «Маковицею») на Тернопільщині, який посвятили 31 липня 1932 р. У період економічної кризи 1929 – 1933 рр. філія опинилася у скрутному фінансовому становищі. Зважаючи на цей факт, Головна рада «Учительської громади» у 1933 р. позичила на часткову сплату боргу 10000 злотих. Відзначимо, що напередодні (1928 р.) тернопільська філія придбала будинок у Рожанці у Карпатах для відпочинку молоді. Інші філії товариства висилали своїм коштом молодь до цієї «вакаційної оселі» або ж надавали відпочиваючим грошову допомогу [306, 1933, 8 жовтня].

У 1931 р. «Учительська громада» розпочала роботу над новими навчальними програмами для середньої школи. Ініціативу у цій сфері взяла на себе офіційна комісія кураторії Львівської шкільної округи (Д. Лукіянович), у склад якої входили Я. Біленький, Є. Грицак, о. М. Залеський, С. Лещій, П. Лушпинський. Їхніми зусиллями підготовлено основну програму, проте у цей період відбулася реформа загальноосвітньої школи на нових принципах через що вона не отримала схвалення. Нову програму у 1933 – 1934 н. р. підготувала спеціальна комісія, обрана львівською секцією українців

(О. Панейко (редактор), М. Федусевич, М. Мельник, В. Радзикевич). Головний віділ «Учительської громади» спільно з товариством ВПУВ направили її до Міністерства для апробації [306, 1934, 7 листопада; 999, с. 54].

Паралельно, але в повному порозумінні з «Учительською громадою» йшла праця над програмою в «Рідній школі» у засіданнях якої брали участь всі вчителі української мови Львова, а з повітів надсилали свої пропозиції письмово. Головний віділ «Учительської громади» вважав цю справу одним із головних завдань своєї діяльності [39, арк. 44 – 45; 999, с. 84].

Проте розробки товариства залишилися тільки на теоретичному рівні. Відповідно до шкільної реформи 1932 р. у Польщі було запроваджено триступеневу систему початкових шкіл: першого ступеня – 4-класна, другого – 6-класна і третього – 7-класна. Школи першого ступеня, в яких весь процес навчання проводився одним або двома вчителями, були розраховані на те, щоб надавати дітям тільки елементарні знання [999, с. 67; 41, арк. 29].

У 1938 – 1939 навчальному році з 5 тис. загальноосвітніх шкіл на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств 3,4 тисячі були першого ступеня, і у них навчалося 39% всіх дітей шкільного віку. У школах другого ступеня навчалося 23,4% дітей, а третього – 37,6 %. Діяльність професійних шкіл, як відзначалося у розпорядженні міністерства освіти, була покликана сприяти «господарському піднесенню польських елементів, зокрема посилення їх експансії і здобуття господарської переваги». Тому у ці школи приймали переважно дітей польської національності [999, с. 64; 306, 1939, 2 лютого].

Члени «Учительської громади» усвідомлювали, що дискримінаційна, асиміляційна політика польського уряду значно гальмувала не тільки соціально-економічний, але й національний та культурно-освітній розвиток українців, зокрема селянства Галичини та Західної Волині. Здавалося, що наприкінці 1930-х рр. санаційний уряд вже почав розцінювати утраквістичні школи як пройдений етап, як систему, що вже себе давно вичерпала і за нових

умов перетворилася в гальмо для подальшої, інтенсивнішої полонізації українського населення. У зв'язку з цим навіть йшлося про перегляд і скасування шкільного закону від 31 липня 1924 р., основна суть якого й полягала в запровадженні утравістичних шкіл як етапу до загальної полонізації всієї шкільної освіти [999, с. 65; 305, 1928, 5 травня].

Проте статистика свідчить, що наприклад у 1936 – 1937 навчальному році на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств у польських школах навчалось 52,8 %, в утравістичних – 40,9 %, а в українських уже тільки 6% усіх учнів. У порівнянні з 1931 – 1932 навчальним роком кількість дітей української національності, що навчалися в українських школах зменшилася на 36,5 тис. [306, 1939, 2 лютого; 999, с. 67].

Загалом, у 1936 – 1937 навчальному році з 4890 освітніх шкіл, розташованих на території 3 воєводств Західної України – Львівського, Станіславівського і Тернопільського – налічувалось 2348 польських (48 %), 2142 утравістичних (43,8 %) і 392 українських (8 %), кількість яких у порівнянні з 1926-1927 навчальним роком зменшилася майже вдвічі. У Волинському воєводстві з 2088 освітніх шкіл польських було 1459, утравістичних 520 і тільки вісім українських, в яких навчалися всього 1,2 тис., що становило ледве 5 % всіх дітей шкільного віку. Водночас у 1938-1939 навчальному році на території Східної Галичини у 136 професійних школах навчалось 14,2 учнів, у тому числі дітей польської національності – 10,3 тис. або 73 %, а української – 1,7 тис., що становило всього 12 % [999, с. 86; 306, 1939, 2 лютого].

У 1938 – 1939 навчальних роках з 138 загальноосвітніх шкіл у Західній Україні українських було всього 25, у тому числі 18 приватних, в яких навчалось 5,6 тис. учнів. 10 грудня 1938 р. Міністерство внутрішніх справ звернулося до міністерства освіти з вимогою загалом заборонити приватну форму навчання у Західній Україні як політично шкідливу, що не відповідає

інтересам польської держави. Ця пропозиція Міністерства викликала чергову хвилю протестів «Учительської громади» [306, 1939, 2 лютого].

Надійним союзником «Учительської громади» було інше учительське товариство – «Взаїмна поміч українського вчительства». 5 серпня 1924 р. відбулися загальні збори «Взаїмної помочі українського вчительства», які, як відзначають сучасні українські історики, засвідчили прагнення членів товариства відновити діяльність [999, с. 71; 1385, 135].

Зокрема у резолюції, яка присвячувалася «станово-організаційним справам», члени товариства констатували, що Загальні збори:

1. «Переймають з подякою переказані на потреби Т-ва залегли передплати та журнал «Учитель» від його видавців і доручають Головній Управі стягнути їх від довжників у найкоротшому часі»;

2. Ухвалюють рішення про розмір «членської вкладки, почавши від 1 липня 1924 р. в висоті 1 зол. місячно»;

3. Постановляють, що «кожен член обов'язаний вплатити негайно одноразово негайно титулом залеглих членських вкладок за минулий адміністративний рік 5 зол.»;

4. Визнають невідкладну потребу в «придбанні Учительської Санаторії та порушує Головній Раді проводити її організацію в життя та дає їй мандат стягнути від членів по 20 зол. платних ратами не пізніше одначе 1 падолиста 1924 р.» [999, с. 73; 1385, с. 135].

М. Московчук відзначає, що низку постанов було ухвалено в економічних питаннях, зокрема загальні збори закликали українське учительство свідомо працювати над розвитком української кооперації. Основні засоби праці на цій ниві – «діяльність учителя у школі і жива громадська діяльність». «Взаїмна поміч українського вчительства» пропонувала створювати в кожній школі кооперативну організацію, яка була би «так ведена щоби молодь школи на прикладі вчилася основ парламентаризму, товарознавства, пізнавала джерела закупна товарів, різницю в цінах гуртових і

подрібних, щоби вчилася засад кооперативного діловодства». Водночас наголошено, що учительство допоможе учительському рухові тільки тоді, коли «проявить солідарну діяльність у кооперативах учительства» [999, с. 73; 1385, с. 175].

На думку учасників з'їзду, необхідно заснувати кооперативи в тих місцевостях, де їх ще немає. «Від тої пори та в зв'язку з тодішнім ідеологічним настановленням почався період інтенсивнішої економічної діяльності Товариства», – констатували члени «Взаїмної помочі українського вчительства» [287, 1924, 21 жовтня]. Члени товариства зобов'язали учителів купувати шкільне приладдя тільки в кооперативах «Повітових учительських спілок» та в «Союзі Учительських спілок» у Львові [999, с. 74; 1385, с. 176].

Упродовж 1923 – 1926 рр. на сторінках друкованих органів «Взаїмної помочі українського вчительства» розгорнуто широку пропаганду щодо:

- праці членів товариства на провінції,
- розробки інструкцій, вказівок, резолюцій.
- поглиблення співпрацю із українськими представниками в сеймі [1385, с. 176; 999, с. 75].

Заходи принесли певні результати – станом на 30 листопада 1924 р. із 52 окружних відділів відновили діяльність близько 30. Зокрема не відновлено діяльності товариства у Буську, Кам'янці Струмиловій, Борщові, Войнилові, Болехові, Печеніжині, Товмачу та ін. Частина філій товариства не змогли відновити діяльність через заборони місцевих староств (у Збаражі, Зборові, Тереховлі, Копичинцях, Радехові, Перемишлянах, Коломиї, Горлиці та ін.). Загалом, попри організаційні перепони, станом на кінець 1925 р. товариство нараховувало приблизно 3200 членів, частина із яких, на жаль, «не почувалася до обов'язку бути членом своєї організації» [306, 1925, Ч. 1; 999, с. 75].

Проте Дирекція «Взаїмної помочі українського вчительства» була змушена визнати, що не може виконати програмних завдань, оскільки «більшість учительства привикла спихати роботу на інших, поводитьсь

байдуже супроти станової організації». Станом на 1 січня 1925 р. [1385, с. 219]. Найбільша кількість членів товариства стосовно загальної кількості учителів-українців у повіті (за віросповідним критерієм) була у Богородчанському, Косівському та Турківському повітах. Натомість у Чорткові, Борщеві, Болехові, Печеніжені, Заліщиках, Войнилові, Кам'янці-Струмиловій «ніхто з тамошніх товаришів не хоче подбати про урохомлення Відділу». У Збаражі, Зборові, Тереховлі, Коломиї, Горлиці влада чинила перепони в діяльності товариства, зокрема не дозволила відновити діяльність Окружних відділів [999, с. 76].

Згідно з підрахунками сучасних істориків, у Львівському, Станиславівському, Тернопільському та у чотирьох повітах Краківського воєводства вчителювало понад 3280 греко-католиків (із них 126 охрещені у греко-католицькому обряді, але сполонізовані). В інших повітах Польщі наприкінці 1924 р. працювало 187 українських учителів. Незважаючи на значну кількість педагогів-українців, до товариства «Взаїмна поміч українського вчителства» входило тільки 1415 осіб (близько 50%), «з поміж яких тільки частина платила членські внески» [287, 1925, 1 лютого; 999, с. 77].

«Взаїмна поміч українського вчителства» була основним конкурентом «Учительської громади». Члени товариства, щоб показати переваги свого товариства, активно агітували українських вчителів вступити до лав організації, вказуючи на її переваги:

- 1) заснування при окружних відділах бібліотек («по деяких Відділах окружні бібліотеки сі розвивали дуже гарно і щойно війна знищила се велике діло»);
- 2) організація концертів, аматорських вистав, «наукових сходин»;
- 3) правова допомога українському вчителству [999, с. 76; 306, 1925, 1 січня].

Справді, у першій половині 1920-х рр. товариство проводило активну роботу щодо захисту прав учителів-українців: до Краєвої шкільної ради було

подано 49 заяв щодо звільнень зі служби, повернення права викладання, зміни мови навчання тощо. Проте тільки 17 заяв були мали позитивне вирішення, «деякі чергово будуть полагождені, а інші як dokonані вже перенесення і справи ширшого значіння передано на розгляднення висшим властям». Зауважимо, що ситуація із народним шкільництвом у Другій Речі Посполитій у цей період була доволі критична – тільки 60% шкіл у Східній Галичині мали «затребувані будинки», а фахові школи були розташовані здебільшого у винайнятих приміщеннях [999, с. 78; 295, 1925, 1 квітня].

Як і «Учительська громада», товариство «Взаїмна поміч українського вчительства» проводила активну видавничу діяльність. Зокрема на початку березня 1925 р. опубліковано першу книгу (збірник статей) для українських педагогів – «Учитель», яка містила такі статті, як «Самоосвіта учительства», «Про завдання народнього учительства на селі», «На шляху творення нової школи», «Народня учителька під теперішню добу», «Тарас Шевченко в світлі епохи» та ін. (вартість книги для членів товариства становила 3 зл. без пересилання, 3,60 зл. – із пересиланням, для всіх інших – 4 зл. [306, 1925, 1 квітня; 999, с. 79].

Не забувала «Взаїмна поміч українського вчительства» про бібліотечну справу. На оновлення фондів бібліотек товариство витрачало щомісяця 50 зл. Станом на 1 липня 1925 р. було закуплено 52 книги (10 українських, 10 польських та 32 німецькі). Передплачували також педагогічні журнали, переважно із Радянської України («Шлях освіти» (Харків), «Знання» (Харків), «Радянська освіта» (Київ), «Жизнь рабочей школы» (Москва) та ін.) [1385, с. 237; 999, с. 76].

Діяльність товариства ускладнювало скрутне матеріальне становище. Це питання стало одним із найважливіших на загальних зборах 6 липня 1925 р. Констатовано, що упродовж 1924 – першої половини 1925 р. було зібрано 81384 зл. членських внесків, із яких на господарські цілі витрачено 75729 зл. Водночас членам товариства надано кредитів на суму 3470 зл. (32 особи).

Більш успішному розвитку товариства, на думку активу організації, заважала бездіяльність учительства в повітах [306, 1925, 1 червня; 999, с. 79].

Також вирішено внести зміни в статут. Після тривалого обговорення був схвалений проект, який обговорено на засіданні Наглядової Ради товариства 10 травня 1925 р. Доповідач Д. Стельмах пропонував:

- 1) поширити діяльність товариства на всі терени Другої Речі Посполитої;
- 2) загальні збори товариства замінити з'їздом представників Окружних відділів;
- 3) вичерпно визначити можливості Дирекції у процесі управління майном товариства;
- 4) внести «деякі зміни у системі адміністрації Відділів» [999, с. 78].

«Новий етап у розвитку товариства настав у 1926 р., – відзначає М. Московчук, – збільшилася кількість членів організації та зростає активність окружних відділів, серед яких виділимо Надвірнянський, Тернопільський, Коломийський, Миколаївський, Львівський, Жовківський, Стрийський, Равський, Жидачівський, Яворівський. Розпочалася активна праця щодо втілення у життя статутних положень товариства». Проте діяльність цих окружних відділів, як й організації загалом, покращилося не стільки через зростання національної свідомості учителів-українців, скільки завдяки примусовому «стягненню членських вкладок через урядових платників». Наглядова Рада «Взаємної помочі українського вчительства» констатувала, що ці відділи «мали членами все учительство своїх повітів», що перетворило організації на монополіста у захисті прав українських педагогів [999, с. 10 – 11].

Отже, можемо констатувати, що «Взаємна поміч українського вчительства» зуміла налагодити культурно-освітню працю серед учительства та українського громадянства загалом. Керівні органи товариства «виходили із того założення, що тільки широка інтенсивна культурно-освітня праця всього

загалу членів, пієтизм, любов і одушевлення дадуть Головній Управі тверду опору в її власні сили». Останні відзначали, що «вложила багато труду в оборону службових інтересів своїх членів». Здебільшого правовий захист стосувався таких питань: переведень, «завішень в урядуванні», дисциплінарних стягнень, звільнень з посад, відмов в наданні посад, пенсійних справ тощо [245, с. 11; 999, с. 83].

Важко не погодитися з М. Московчук, яка відзначає, що наприкінці 1920-х рр. можемо виокремити як вагомі здобутки товариства (піднесення патріотичного рівня учителів та молоді; організація «прогульок з навчальною метою»; створення курсів рисунку та співу в «оселі» у Ворохті; формування Центральної педагогічної бібліотеки та видавництва «Педагогічна бібліотека» тощо), так і недоліки, що полягали, передусім, в неналежній організації захисту соціальних прав педагогів краю [999, с. 84].

Більшість заходів товариства «Взаїмна поміч українського вчительства» наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. були приурочені 25-ти літньому ювілею товариства. Члени товариства відзначали, що «українське народне вчительство має в Польщі свою національно-професійну організацію – «Взаїмну поміч українського вчительства». Ніхто не повинен залишитися поза порогами цієї організації». Дирекція товариства намагалася заохотити учителів до вступу в організацію. Цій меті сприяли низка заходів проведуту «Взаїмної помочі українського вчительства». Зокрема «значну користь» для членів товариства приносив т. зв. «Учительський приют», створений у 1928 р. «В дні наукимоло членів з нього користає, зато в часі святочних феєрій, попит за приміщенням у ньому є великий, але з причини обмеженої кількості місць (10) не всі оголошені з нього можуть тоді користати» [306, 1928, 16 листопада; 999, с. 86].

Незважаючи на акцію пацифікації, розвиток товариства продовжувався й надалі. У листопаді 1930 р. при «Взаїмній помочі українського вчительства» було засновано «Бюро педагогічних порад» (Я. Кузьмів, Д. Петрів,

І. Ющишин). Упродовж 1930–1931 рр. бюро надавало рекомендації щодо особливостей проведення іспитів (60%), районних конференцій, а також забезпечувало учителів педагогічною літературою та сприяло самоосвіті. Загалом упродовж року було успішно «полагоджено» 27 справ [306, 1925, 1 квітня]. Пожвавилася міжнародна діяльність товариства – члени організації 24–25 квітня 1930 р. взяли участь у роботі першого засідання Ради «Федерації учительських товариств славянських народів», що відбулося в Празі [246, с. 212; 999, с. 85].

Проте якщо пацифікація суттєво не вплинула на розбудову організації, інша ситуація – з світовою економічною кризою, через яку, зокрема, оголосила про самоліквідацію Крайова учительська спілка, що постала з ініціативи «Взаїмної помочі українського вчительства». Причин занепаду організації декілька, а саме:

- відсутність масової підтримки серед українського вчительства (членами організації стали тільки 665 учителів);

- значна кредиторська заборгованість членів «Взаїмної помочі українського вчительства» (у 1930 р. заборгованість кредиторів становила 22 000 зл.;

- значний відсоток боржників не сплачував кредитів упродовж двох і більше років);

- відсутність довгострокової стратегії планування видатків, невдалі інвестиції, серед яких – купівля «Учительської видавничої спілки» (м. Коломия);

- збільшення торговельних оборотів при відносно малих доходах, що не покривало видатків на адміністрацію [999, с. 87].

У 1930-х рр. постійно зменшувалися видатки «Взаїмної помочі українського вчительства» на видавничу діяльність (у 1935–1937 рр. вони зменшилися на 21%). Проблема фінансування учительських видань стала настільки критичною, що спровокувала конфлікт між керівництвом

професійної організації педагогів та учителями-письменниками. Конфлікт полягав у тому, що «робітники пера» звинувачували товариство у витраті значної суми грошей на купівлю будинку для адміністрації, замість фінансування видавничих та інших культурних проектів [1385, с. 273].

Через фінансові труднощі, упродовж першої половини 1930-х рр. чимало уваги члени Наглядової Ради приділили реорганізації видатків основних фондів товариства. На відміну від 1925 – 1930-х рр., про що уже йшлося, члени «Взаємної допомоги українського вчительства» сплачували у місяць 0,25 зл. у фонд допомоги вдовам, сиротам (6000 зл. на рік); 0,5 зл. у фонд «основання нових верстатів» (12000 зл.); 1 зл. у фонд посмертної допомоги (24000 зл.) та 1 зл. на рік додатково на цей же фонд. «Члени повинні добре розуміти, – відзначала Наглядова Рада, – що всі виплати на фонди Товариства не зуживаються товариством, тільки розходяться між членами та їх родинами». Відзначимо, що на утримання педагогічної організації у рік виділялося приблизно 800 зл. Також члени Наглядової ради могли «хвилево використовувати кошти, господарювати і розбудовувати реальне майно». Відзначимо, що часті конфлікти в товаристві на фінансовому ґрунті, постійні звинувачення Дирекції у нераціональному використанні коштів призвели, з одного боку, до суттєвого збільшення витрат на соціальні потреби учителів, а з іншого – до внесення змін до Статуту, покликаних унеможливити «концентрацію влади» у руках декількох осіб [999, с. 85].

Ситуацію в організаційній сфері дещо покращили внесені зміни у статут. Зокрема констатуємо незначне збільшення кількості членів організації: якщо у 1936 р. товариство нараховувало 1935 членів (1917 звичайних, 4 надзвичайних, 14 «вспомагаючих») то станом на 31 грудня 1937 р. – 2013 (не мали боргу у сплаті членських внесків), серед них – 1965 звичайних, 4 – надзвичайних, 44 – «вспомагаючих» [242, с. 209; 999, с. 89].

У другій половині 1930-х рр. посилилася робота товариства у сфері захисту соціальних прав учителів. Члени Головної Управи у 1935 р.

відзначали, що «праця товариства в ділянці правної поради й оборони виїмково тяжка й відповідальна, а конкретні осяги не все можуть стояти в бажаній пропорції до виложеної праці й витраченого часу. «Взаїмна поміч українського вчителства» упродовж року зверталася з інтервенціями до: Куратора – 5 разів, місцевих «начальників» – 3 рази, віритаторів – 2 рази, рахункових відділів Кураторії – 12 разів, скарбової палати – 31 раз [306, 1937, Ч. 5; 999, с. 87].

Чимало уваги Головна управа приділяла часопису «Учительське слово». Його основне завдання, на думку членів товариства, – «бути зв'язковим чинником поміж проводом товариства та його клітинами: відділами і членами, засвітлювати всі найважливіші питання з життя організації, її завдань, намагань та осягів як також у зв'язку з повищим усі ті справи, що доторкають до учительства й шкільництва». Головна Управа усвідомлювала, що окреслене завдання «не вдалося досягнути головно тому, що як місячник воно зарідко доходило до рук членів, що його об'єм замалий, щоби всі питання змогли знайти на його сторінках належне насвілення тай – і це чи не найважніше – що більшість і то дуже велика більшість його читачів була тільки пасивними сприймаючими» [306, 1937, Ч. 5; 999, с. 89].

У цей же період значної популярності серед членів товариства набула ідея створення Українського педагогічного музею, що мав бути заснований або «як окрема національно-культурна установа, чи як самостійний відділ при Національному музеєві у Львові». У середині 1938 р. часопис «Учительське слово» повідомляв, що «матеріали впливають поволі і не у великій кількості, до того ж дуже різної вартості. Поки що вони тільки реєструються і зберігаються». Відзначимо, що найбільшу кількість експонатів для музею придбав Б. Заклинський [999; с. 93; 306, 1939, Ч. 8 – 9].

Разом із «Рідною школою» товариство «Взаїмна поміч українського вчителства» організували у другій половині 1930-х рр. першу українську педагогічну виставу. «Вже сама назва – Педагогічна Вистава – вказує на те, що

в здійсненні та виконанні цього культурного задуму українського народу, вчительство та його безпосередній верстат праці – школа – повинні були найтися на першому плані, на чоловому місці між організаторами та співробітниками Першої Української Педагогічної Вистави. Правда в ділянці сучасного виховання дітей та молоді, працює не тільки вчительство та школа, але й інші культурно-освітні, економічні чи професійні організації» [999, с. 91; 306, 1938, Ч. 7].

Загальні збори товариства «Взаїмна поміч українського вчительства», що відбулися 26–27 червня 1939 р. в будинку «Української Бесіди», засвідчили тенденцію до подальшого поступу товариства. Заступник голови товариства Д. Великанович на засіданні відзначив, що у 1938 – першій половині 1939 рр. робота членів організації не зазнала суттєвих змін. «Сходини», реферати, лекції, «спільні прогульки» – і надалі залишалися основним засобом діяльності окружних відділів, яких напередодні Другої світової війни було 44. Відзначимо, що у 1938 р. у Другій Речі Посполитій нараховувалося понад 8000 народних учителів [41, арк. 122]. «Кілько їх, та де вони працюють – цього з нас сьогодні напевно ніхто не знає», – відзначав дописувач «Учительського слова». – Але мусять вони десь бути і в Південно-Східних і Північно-Східних і Центральних і в Західних воєводствах держави. Їх мусимо віднайти. Треба віднайти і притягнути до своєї національно-професійної організації». Планам товариства завадила Друга світова війна [999, с. 92].

Таким чином, вирішальна роль у культурно-освітньому процесі належала товариствам «Просвіта» та «Рідна школа», які утверджували ідею про «одну п'ятнадцятимільнову українсько-руську націю, яка має незаперечне право до самостійності і, щоб маса народу відчула своє громадянське і національне достоїнство й зрозуміла потребу існування своєї нації як окремішньої народної індивідуальності». Крім суто культурно-освітньої діяльності, «Просвіта» чимало зробила для становлення

сільськогосподарських, фінансово-кредитних спілок і кооперативів та піднесення їх продуктивності, обіймаючи все життя галичан. Завдяки діяльності «Просвіти» в економічно-господарській ділянці виникли окремі, незалежні від неї установи – Краєвий Союз Господарських Спілок, Краєвий Союз Ревізійний, «Сільський Господар» та ін. [999, с. 93]

Належачи до національно-державницького табору Західної України, «Просвіта», УПТ «Рідна школа» та ін. організації просвітницького спрямування сповідували та активно втілювали в життя такі основні засади політичної платформи: негація (спочатку невизнання, а потім негативне ставлення) до польської влади в краї; консолідація національних сил краю в боротьбі проти національного поневолення. Правове поле та політичні обставини, в яких довелося діяти провідним українським товариствам національно-культурного профілю у 1920 – 30-их рр., значно звужували реалізацію програмних засад та можливості відкрито й активно впливати на суспільно-політичні процеси в краї. Але незважаючи на постійні адміністративні утиски та перешкоди, ці громадські інституції за вагою впливу на всі ділянки суспільного життя фактично виконували функції національного культурно-освітнього міністерства [999, с. 94].

РОЗДІЛ 5

ЕКОНОМІЧНІ ТОВАРИСТВА

5.1. Боротьба польської влади з української кооперацією у 1920-х – першій половині 1930-х рр.

У міжвоєнний період ХХ ст., насамперед після анексії 14 березня 1923 р. Східної Галичини Польщею та встановлення у Західній Україні окупаційного режиму, українські аграрно-промислові та фінансово-кредитні спілки й об'єднання, опинилися у важких обставинах. Адже окупаційна влада, з одного боку, намагалась дискредитаційно-репресивними засобами зруйнувати та загальмувати подальший розвиток українського промислу, а з іншого – фаворизувала та сприяла утворенню аналогічних польських об'єднань, як дієвий засіб зміцнення своєї влади на анексованій території. Тому, для самозбереження, а тим більше для подальшого розвитку, українські підприємці шукали різні методи і засоби налагодження конкурентноспроможного бізнесу.

Відзначимо, що у другій половині ХІХ ст. кооперативні спілки переважно діяли як селянські. Витоки кооперативного руху сягали давніх національних традицій та ґрунтувалися на засадах самопомоги та соціальної солідарності, а також були зумовлені тривалим політичним і національно-економічним поневоленням. Зважаючи на малочисельність української інтелігенції, в українському господарсько-економічному відродженні домінував селянський елемент та дух. Стихійний характер національної самодіяльності та організаційні форми самооборони проти наступу з двох боків – від національного і соціального ворога, зумовили самоорганізацію селянства за допомоги греко-католицького духовенства.

Згодом цей процес очолили громадсько-політичні та культурно-освітні діячі: В. Нагірний, Є. Олесницький, І. Франко, К. Левицький, В. Навроцький та ін. Відомий дослідник кооперативного руху у Східній Галичині І. Витанович у праці «Як народжувався кооперативний рух в Галичині», стверджував, що «найкращими сторінками кооперативного руху є час, створення товариств «Народна торгівля», «Зоря», «Дністер», коли реалізовувалася ідея самопомоги у формі кооперативних товариств самопомочі» [476, с. 26 – 28].

Загалом на початку ХХ ст. у Східній Галичині були сформовані й успішно діяли основні господарські та фінансово-кредитні структури: «Народна торгівля», «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», «Дністер», згодом «Союз Задаткових Товариств», «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», «Маслосоюз», «Центробанк», «Крайовий Союз Спілок для хову і збуту худоби» та «Фабрика м'ясних виробів» у співпраці з «Крайовим молочарським союзом» у Стрию та ін. Напередодні Першої світової війни «Сільський Господар» мав 88 філій, 1324 кружки – первинні осередки, які об'єднували 32352 члени [42, арк. 11 – 12].

У роки Першої світової війни були репресовані чільні діячі кооперативного руху – директор товариства «Дністер» В. Охримович, Т. Кормош, керівник ощадної спілки у Перемишлі; вбито І. Кивелюка – організатора молочарської кооперації у Перемишлі, відомого композитора і диригента, організатора молочарської кооперації в Стрию О. Нижанківського. Також пограбовано Народний Дім та Краєвий Союз Господарських Спілок у Львові [262, с. 34].

Проте із 600 довоєнних кооперативів у 1920 р. залишилося тільки 56. Ситуація значно ускладнилася після ухвалення у жовтні 1920 р. у Польській державі нового кооперативного закону. У тогочасних суспільно-політичних та соціально-економічних умовах український кооперативний рух потребував нагальних змін [452, с. 211; 1419, с. 112]. 9 червня 1920 р. на зборах керівництва КСР і представників центральних крайових економічних і

культурно-освітніх установ (Товариств «Просвіта», «Сільський господар», «Народна торгівля», Крайового союзу кредитового, Крайового союзу молочарського, Крайового союзу господарських спілок, Крайового союзу спілок для хову і збуту худоби), було представлено детальний план створення нової кооперативної організації, яка стала б виявом прагнень широких мас народу і започаткувала б основну суспільну реформу, спираючись на власні сили. Такою організацією мислився, згідно з поданим проектом статуту, Крайовий комітет організації кооперативів (ККОК) [262, с. 52; 476, с. 307].

У вересні 1921 р. Міжнародний Кооперативний Союз опублікував інформацію про «польські переслідування в Україні» та схвалив резолюцію. «Міжнародний Конгрес Кооперативних Союзів у Базелі, – йшлося у заяві Союзу, – з прикрістю довідався, що польська військова влада, тимчасово окупувавши Східну Галичину, переслідує там українські кооперативні товариства». З'їзд рішуче протестував проти переслідувань і висловив сподівання, що «українські галицькі кооперативні об'єднання незабаром отримають сприятливі умови для нормального розвитку» [562, с. 56; 478, с. 21 – 25].

Для мобілізації українських кооператорів було створено Комісію для складання організаційного плану відбудови української кооперації. До її складу увійшли С. Баран (головний віділ «Просвіти»), Ю. Павликовський, І. Филипович та Д. Коренець (Крайовий союз господарсько-торговельних спілок). 27 грудня 1920 р. Комісія завершила роботу та ініціювала створення Крайового комітету організації кооператив, при якому була створена «Комісія п'яти», яка виробила план відродження кооперації в Західній Україні. План передбачав створення сільських споживчих кооперативів. Це був фактично новий крок в організації української кооперації, оскільки до війни тільки 3 % сільських громад були організовані у споживчі кооперативи [478, с. 25].

4 січня 1921 р. було підписано договір між крайовими центральними установами і фаховими союзами у справі фінансування проекту та

запропоновано детальний план розвитку кооперативного руху. 11 лютого 1921 р. ККОК було уконституйовано. У повітових осередках виникали Повітові комітети організації кооперативів, членами яких були представники повітових філій та громадських організацій, які входили до ККОК. Завдання цих організацій полягали у відновленні довоєнних та заснуванні нових кооперативів, пошуках здібних, ініціативних людей, які могли би очолити місцеві кооперативні організації [445, с. 267; 562, с. 62].

Упродовж 5 травня – 5 червня 1921 р. ККОК організував перший кооперативний курс у приміщенні Української академічної гімназії під керівництвом директора Торговельної школи Товариства «Просвіта» Д. Коренця. Слухачами курсу були переважно колишні вояки національно-визвольних змагань, значна частина яких мала вищу або незакінчену вищу освіту. Викладачами курсу були члени ККОК і довоєнні кооперативні діячі. Тоді ж за ініціативою ідеолога української кооперації у Східній Галичині був заснований «Господарсько-кооперативний часопис». Його вихід підготувала комісія при «Сільському господарі» у складі Ю. Павликовського, О. Саєвича та І. Филиповича. Перше число місячника вийшло 1 травня 1921 р. накладом 2 тис. примірників. Першим редактором часопису було призначено Ю. Павликовського. Видавцем стало товариство «Сільський господар». У грудні 1921 р. часопис перестав виходити (згодом редколегія видання поновила роботу) [474, с. 62; 562, с. 63].

10 червня 1921 р. відбулися перші післявоєнні загальні збори КСР за участю представників п'ятох фахових кооперативних союзів та тридцяти трьох кооперативів. До складу нової ради було обрано Ю. Павликовського, Ю. Січинського, Л. Рожанського, А. Говиковича, І. Макуха, О. Саєвича, С. Федака, Д. Бурачинського, о. Й. Раковського, Д. Коренця, М. Волошина. Головою цієї організації став кооператор «з давнім довоєнним стажем», директор Крайового союзу кредитового А. Гладишевський (на той час важко хворий). Де-факто, головою Крайового союзу ревізійного був його заступник

Ю. Павликовський. У 1922 р. після смерті А. Гладішевського Ю. Павликовський обраний головою ради союзу. На цій посаді він працював до 1944 р. [485, с. 18; 562, с. 64]

У травні 1922 р. ті завдання, які у 1921 – 1922 років виконував ККОК, перейняв на себе Крайовий союз ревізійний – єдиний ідейний та організаційний центр української кооперації в Галичині. І. Витанович констатував: «Маючи на увазі піднести скооперуванням працю і найздоровіші моральні сили головного народного пня – українського селянства, провід української кооперації організує зразу в тих економічно ще дуже розстроєних роках, передусім сільські споживчо-господарські к-ви, як основний тип, переходово з інтегральною тенденцією охопити в їх діяльності всі господарські ділянки, що мали задовольнити господарські потреби села, а далі об'єднуючи їх в посередні надбудови, яких досі в нас не було – а саме в Повітові Союзи, які знову спеціалізувати мають об'єднану працю в фахових краєвих центрах III ступня – під наглядом і проводом єдиного ідейно-організаційного осередку, зосереджуючи в ньому керму так зорганізованої цілості праці» [447, с. 2476; 562, с. 64].

Отже, на початку 1920-х рр. створювалися повітові Союзи селянських споживчих кооперативів, які зосереджували в своїх руках всю організаційну роботу на селі. Йдеться про промислові відділення. Крайовий Союз Ревізійний – фінансова основа кооперативів, створювався на паях повітових союзів, внески яких залежали від кількості селянських кооперативів – у середньому 100 – 150 злотих. За ініціативою Т. Войнаровського та Ю. Павликовського відновлювалась діяльність товариства «Сільський Господар», а згодом і його централі [447, с. 2476]. «Ціллю товариства, – йшлося у його статуті, – бути осередком для селянських господарів, приятелів сільського господарства і приятелів наук, які входять в об'єми сільського господарства та дбати про піднесення добробуту українського народу, через поправу сільського господарства і домашнього промислу у всіх галузях»

[562, с. 45]. Про це писав і Юліан Павликовський: «Наша кооперація мусть мати передусім характер оборони рільника, продуцента перед визиском посередника – торгівця, засобами першої необхідності сільського домашнього господарства». Особливу роль у закупівлі і продажу сільськогосподарських товарів відігравав Крайовий Союз для хову і збуту худоби [1332, с. 42 – 43; 562, с. 68].

У багатьох селах створювалися універсальні господарсько-споживчі кооперативи. Організаційний комітет у складі С. Барана, Ю. Павликовського, Д. Коренця та І. Филиповича підготував статут універсального кооперативу. Основне завдання полягало в тому, щоб до його діяльності залучати якнайбільшу кількість селянських господарств та, щоб «у нас не було жодного села чи присілка, де б не організовано кооперативу» [562, с. 72].

Створений ККОК насамперед опікувався споживчими кооперативними об'єднаннями. На периферії створювалися повітові комітети. Планувалося, що господарчий споживчий кооператив, названий згодом спілкою для загального виробництва закупівлі і збуту, очолюватиме всі головні економічні ділянки й забезпечуватиме потреби села і стане фундаментом для подальшого господарського і культурного поступу села [562, с. 74; 1332, с. 37 – 39].

Для підтримки селянських господарств і спілок була відновлена діяльність колишніх кредитових сільських кооперативів. Власне з цією метою велися інтенсивні пошуки джерел і засобів мобілізації та консолідації національного українського капіталу. Уже до 1925 року вдалось відновити сотні передвоєнних кредитових кооперативів, зокрема й у містах. Оскільки державні банки не надавали кооперативам кредитів особливо за низьким відсотком, то кошти для позик, а отже й для подальшого розвитку народного господарства формувалися, головним чином, за рахунок загальнонародної дрібної ощадності [562, с. 67].

У повоєнній Галичині найчисельнішими були кооперативи молочарські, які діяли переважно у межах одного села і були самодостатніми, та своєю

чергою спроможними створювати таким же чином самодостатні повітові союзи молочарських кооперативів. Принципи ощадності і взаємодопомоги були визначальними у діяльності кооперативів. В одній із рекламних листівок про мету кооперативів відзначено: «Кооперативи – це організація бідніших в цілях самопомоги... Кредитова кооператива змагає до самопомочі взаїмним кредитом своїм членам... робітнича артіль є самопоміччю задля вишукування праці та її спільного виконання... метою кожного роду кооперативу є добро усіх членів» [1332, с. 37 – 39; 562, с. 63].

Справді, упродовж 1923 – 1925 рр. українська кооперація продовжувала міцніти. У цей період було усталено «верхівку» кооперації, створено густу мережу місцевих кооперативів, організовано повітові осередки і завершено відбудову чотирьох крайових фахових кооперативних центрів. Для консолідації західноукраїнської кооперації у середині 1920-х рр. започатковано курс на збирання коштів населення, концентрацію їх у кредитних установах, створення загальнонаціонального українського капіталу.

У 1927 р. Крайовий ревізійний союз у Львові реорганізовано у РСУК. Структурним центром української кредитної кооперації став Центробанк. Особливу увагу у 1925 – 1928 рр. акцентовано на розвитку двох сфер кооперації: споживчій та кредитній. 24 травня 1929 р. відбулося засідання Ради РСУК, на якому ініційовано перехід до нового плану розбудови кредитної кооперації в Західній Україні. Центробанк став галузевим союзом кредитних товариств. Йому підпорядковувалися «райффайзенки» й українбанки.

Важливу роль відведено повітовим союзам кооперативів, які повинні були надавати організаційну допомогу кредитним установам першого рівня й визнавались організаційними центрами сільської кредитної кооперації. У постановах «райффайзенки» зобов'язували заборонити інші операції, крім збирання дрібної ощадності й кредитування сільськогосподарського виробництва. І відтоді повітові кредитні установи – Українбанки – отримали завдання розбудови українського промислу [562, с. 65; 283, 1929, ч. 28].

Щодо споживчої кооперації, провідну роль відводено молочарству. Західноукраїнську молочарську кооперацію із 1925 р. очолив «Крайовий молочарський союз, кооператив з обмеженою відповідальністю, «Маслосоюз» у Стрию» (скорочено – «Маслосоюз») [445, с. 406]. У 1926 р. «Маслосоюз» перейшов на нову організаційну форму, яка передбачала об'єднання декількох сільських кооперативів із молочарськими відділами в один молочарський районний кооператив, у якому з доставленої молочної сировини виготовлялося масло. Новий завод переробляв щодня майже 5000 літрів молока. Таким чином, об'єднувалися 10 – 20 кооперативів, зменшувалися затрати на виробництво продукції, зростала її якість [562, с. 67; 747, с. 37].

«Маслосоюз» займався організацією молочарських кооперативів, допомагав у придбанні машин та обладнання, надавав поради з ведення господарської діяльності, сприяв збуту молокопродуктів. Наступний етап у розвитку діяльності «Маслосоюзу» – проведена в 1930 – 1932 рр. так звана районізація, тобто заснування мережі міцних районних молочарень [288, 1933, Ч. 1]. Шукаючи засоби на фінансування цієї програми, Ю. Павликовський домовився з «Центробанком» про переведення молокозаводами вільних фінансових засобів на особові рахунки банку й отримання за це низькопроцентних кредитів [445, с. 406; 562, с. 73].

Організаційна структура «Маслосоюзу» відповідала тодішнім умовам господарювання. Її можна визначити як функціонально-ринкову, оскільки вона складалася зі спеціалізованих підрозділів із виробництва, переробки, обслуговування й ін., кожен із яких працював для кінцевої мети – для збуту продукції на різних сегментах ринку. Дворівневе управління давало змогу організувати взаємодію, делегувати повноваження учасникам, забезпечити оперативне проходження інформації каналами прямого обліку. Саме завдяки доцільній системі розподілу повноважень і відповідальності в усіх структурних одиницях «Маслосоюз» швидко розвинувся у велику, фінансово стійку організацію [445, с. 408; 451, с. 74; 562, с. 68].

Уже наприкінці 1925 р. 107 молочарських спілок було створено у 22 повітах Західної України. Спілки «Маслосоюзу» діяли у всіх більших містах краю. Наприкінці 1926 р. кількість об'єднань «Маслосоюзу» зросла зі 167 до 188, а кількість членів подвоїлась і становила 26 тисяч, у тому числі 95 % селян з 2960 селянських господарств. Повітові осередки були створені у Стрию, Львові, Перемишлі, Станіславові, Самборі, Коломиї, Сокалі та інших містах. У травні 1927 р. центральний офіс «Маслосоюзу» зі Стрия перенесено до Львова, 1928 року – відкрито відділ на Волині [562, с. 72; 747, с. 102].

Зі своєю продукцією, насамперед з маслом, «Маслосоюз» успішно виходив на міжнародні ринки. Найбільшим імпортером його продукції була Австрія, яка закуповувала 80544 кг масла на рік, Німеччина купувала 14494 кг, Чехословаччини – 927 кг. Загальний обсяг виробництва масла українськими кооперативами становив у 1927 р. 738458 кг. Виробництво масла стало чи не єдиним продуктом сільськогосподарських кооперативів, від реалізації якого спілки одержували прибуток 20 – 30 злотих щомісяця. Щорічно українські кооперативи реалізовували свою продукцію на понад 16 мільйонів злотих. 1939 р. «Маслосоюз» став однією з провідних кооперацій Галичини. Їх продукція реалізовувалась у 57 крамницях, а сума від продажу товару перевищувала 12 мільйонів 118 тисяч злотих на рік [562, с. 69; 747, с. 104].

Внаслідок реорганізації та удосконалення господарсько-економічної діяльності, українські кооперативи ставали продуктивнішими та ефективнішими. Кількість кооперативів, підпорядкованих КСР, а згодом РСУК, неухильно зростала: з 579 – 1921 року до 1029 – 1925 року. Майже у всіх повітових центрах Східної Галичини діяли 724 сільськогосподарських споживчих кооперативи [562, с. 74; 84, арк. 25].

Після 1925 р. найбільша кількість спілок та об'єднань була у Маслосоюзі – понад 70 % сільського населення. Господарсько-споживчі кооперативи функціонували у 67 територіальних адміністративних повітах Західної України та нараховували 1486 кооперативів. Всі вони були членами

РСУК. Найбільше їх було у Тернопільському воєводстві: у 17 повітах 591 кооператив, у Станіславівському – у 16 повітах – 492 кооперативи, у Львівському – у 21 повіті – 404 кооперативи. Загальна кількість членів у господарсько-споживчих кооперативах 1927 року становила понад 127 тисяч осіб. Якщо в 1925 р. РСУК об'єднував 936 кооперативів з 158 087 членами, то у 1930 р. уже налічував 2898 кооперативів і 369555 членів. Основну кількість членів – понад 90% становили селяни. Такий склад зберігався до 1939 року [84, арк. 28; 562, с. 78].

У цей же період лідери української кооперації прагнули поширити діяльність РСУК на Волинь. Після реорганізації Крайового ревізійного союзу в Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК) у Львові у 1927 р. у Луцьку створено Інспекторат РСУК, який розглянув становище належних йому повітових союзів у Здолбунові, Острозі, Дубні й Кременці, та 50 господарсько-споживчих кооперативів першого ступеня. Будучи збудованими згори, ці повітові центри без належного матеріального забезпечення не могли задовольнити потреб кооперативів. Коли врахувати відносно високі торговельні видатки тих союзів при невеликих товарооборотах і незначні власні фонди, а також безпланове й невміле ведення господарства при повній відсутності організаційно-інструкторської праці, названі союзи, за винятком Кременецького, опинились у жалюгідному стані та перебували перед примусовою ліквідацією [562, с. 73].

24 травня 1928 р. у м. Луцьку відбулося засідання Головного комітету організації кооперативів у приміщенні інспекторату РСУК. У засіданні взяли участь голова РСУК – інженер Ю. Павликовський, співголова РСУК – посол О. Луцький, члени Ради РСУК – О. Базилевич, О. Вітенко, директор Центробанку – О. Саєвич, директор кооперативного банку в Луцьку – П. Доманицький, інспектор РСУК – П. Павлюк та інспектор РСУК у Луцьку – Л. Кобилянський. Заслухано доповідь останнього про недоліки волинської кооперації [283, 1928, 13 червня]. РСУК видав розпорядження повітовим

центрам про негайне скликання зборів, на яких мала вирішитися подальша доля кооперативної системи [451, с. 75].

Наголосимо, що кооператори прагнули не тільки економічно «зв'язати» Волинь із Галичиною, але й культурно: до середини 30-х рр. ХХ ст. на Волині поширенням кооперативних ідей серед населення та практичною фаховою й освітньою підготовкою кооператорів займалися виключно українські кооперативи під керівництвом Інспекторату РСУК у Луцьку [453].

Зокрема, 8 липня 1928 р. у м. Кременці відбулися XI загальні збори уповноважених повітових союзів кооперативів на Волині, на які прибув представник РСУК у Львові інспектор Л. Кобилянський. Останній зазначив, що потрібно «... в цілях скооперування населення провадити культурно-освітню роботу та, разом із тим, усвідомлювати своїх членів, що добробут кожного господаря залежить від освіти й піднесення свого господарства на вищий ступінь під оглядом його економічного розвитку, а загальне добро українського населення від об'єднання всіх господарств в одну кооперативну сім'ю під проводом РСУК» [453; 283, 1928, 12 вересня]. На цих зборах прийнято програму систематичної організаційно-інструкторської й культурно-просвітницької праці кооперативних організацій, яка зводилася до трьох основних напрямів: піднесення загальноосвітнього та культурного рівня учасників кооперативного руху й ширших верств суспільства; розповсюдження кооперативної ідеї; підготовка фахових робітників в кооперації [451, с. 76; 453; 283, 1928, 12 вересня; 562, с. 76].

У цей період зазнала трансформації «низова ланка» української кооперації. Згідно з ідеолога українського кооперативного руху у середині 1920-х рр. кооперативи були організовані у двоступеневій структурі. Кооперативи першого ступеня об'єднувалися в повітові або окружні (у випадку коли діяльність виходила за межі повіту) союзи (ПСК та ОСК), створюючи таким чином кооперативи другого ступеня. Перші кооперативи третього ступеня об'єднувалися в крайовому центрі кооперативів загальної

закупівлі й збуту «Центросоюз» на базі передвоєнного крайового союзу господарсько-торговельних спілок і синдикату «Сільського господаря». 19 липня 1924 р. відбулися перші загальні збори, які обрали наглядову раду та дирекцію [562, с. 74; 283, 1924, Ч. 56].

Сільські господарсько-споживчі кооперативи першого ступеня організовували всі найголовніші економічні ділянки й потреби села та були підставою його господарського поступу. Вони виконували функції дрібних товариств, які обмежували свою діяльність до постачання сільським господарствам товарів першої необхідності, дрібного інструменту, штучних добрив, палива, будматеріалів і машин. Стосовно кооперативів другого ступеня слід відзначити, що об'єднання господарсько-споживчих товариств у повітові союзи розпочалося на початку 20-х років. На базі одного сильнішого місцевого осередку створювався повітовий союз кооперативів, а вже потім «згори» формувалася його мережа. Спочатку виникло чимало повітових союзів, однак виявилось, що під час організації союзних об'єднань потрібно було враховувати економічні й комунікаційні можливості, а не дотримуватися меж адміністративних повітів. Не вистачало також кваліфікованих кадрів [562, с. 78].

Забезпечення української кооперації висококваліфікованими кадрами належало до одних із найважливіших завдань кооператорів у середині 1920-х рр. Для підвищення загальної грамотності українців при кооперативах створювали спеціальні гуртки з ліквідації неписьменності, кооперативи фінансували роботу окремих спеціальних курсів, створених при первинних осередках «Просвіти», «Рідної школи», «Союзу українок». Діяльність кооперативних організацій у сфері просвітництва розцінювалась організаторами кооперативного руху не лише як засіб піднесення культурно-освітнього рівня українського населення, але і як необхідна умова успішного розвитку самої кооперації [562, с. 83; 481, с. 93 – 94].

Проте центральна та місцева влада гальмувала не тільки кооперативні курси, але й загалом розвиток українського кооперативного руху. Зокрема на засіданні 5 квітня 1928 р. на засіданні Ради РСУК Ю. Павликовський «представив хід останнього засідання Кооп. Ради, в якому брали участь відпоручники від 21 центральних ревізійних Союзів» [288, 1928, Ч. 15]. «Зі звідомлення виходить, – писала «Кооперативна Республіка», – що Кооперативна Рада через свою бездіяльність і невміння обстояти свій авторитет, зведена до ролі бюрократичного відділу міністерства скарбу, без власного обличчя і волі. Таким чином зведено на ніщо будь-що будь незле подуману і корисну установу...» [562, с. 105; 288, 1928, Ч. 15].

Розповсюдженню української кооперативної ідеї й проведенню кооперативних курсів активно протидіяла польська влада. По-перше, навчання відбувалося під постійним контролем місцевих органів адміністрації. Якщо траплялися відхилення від навчальних планів і програм курсів, то відразу були зауваження й курси могли заборонити. Нерідко місцеві владці забороняли проведення кооперативних курсів без будь-яких пояснень [562, с. 108; 1062, с. 104].

По-друге, відносно стабільне відродження та подальший розвиток аграрно-промислових й фінансово-кредитних спілок був хвилево перерваний на зламі 20 – 30-х рр. ХХ ст. різким загостренням польсько-українських взаємин, внаслідок посилення антиукраїнської політики ендеків. Українську національну проблему в Польщі цей уряд намагався розв'язувати з позиції концепції одної національної польської держави, тобто шляхом примусової асиміляції українського населення [562, с. 103].

Саме за допомогою економічної політики він прагнув досягти найвідчутніших наслідків як колонізації, так і асиміляції населення кресів і, таким чином, дискредитувати його у всіх ділянках економічного, суспільно-політичного і національно-культурного життя та забезпечити полякам «домінуюче становище, котре їм заслужено належить від існування польської

держави». Тому, як стверджував ендецький політик С. Гломбіцький, українцям «жодного місця в нашій народній акції на кресах виділити не можемо». Отже, «ми, поляки, відстоюючи інтереси держави маємо створювати на Сході польське землеробство, промисловість і торгівлю» [1796, s. 116; 562, с. 106].

По-третє, у роки пацифікації довелось чимало уваги приділяти боротьбі із протиправними діями влади. Сучасні українські дослідники відзначають: «Польська поліція пильно стежила за перебігом зборів і нарад у кооперативах, здебільшого безпідставно застосовувала проти них адміністративні санкції, переслідувала активістів; органи влади перешкоджали реєстрації нових кооперативів. Масовий погром з боку націоналістичної польської молоді зазнали українські кооперативні установи у відповідь на урочисте святкування 10-річчя проголошення ЗУНР. Під час «пацифікації» 1930 р. під приводом того, що у приміщеннях кооперативів переховується зброя чи антиурядова література, поліція вривалася до них, здійснювала обшуки, навмисне знищувала товар. Через це чимало українських кооперативних установ мусили припинити свою діяльність, а деякі активісти усунулися від участі в кооперативному русі» [562, с. 106; 1332, с. 111].

По-четверте, період піднесення української кооперації «зупинила» світова економічна криза. Цей час (1929 – 1934 рр.) І. Витанович назвав «роками важких випробувань української кооперативної організації та одночасно її морального зміцнення». Українські кооперативні діячі виступили ініціаторами реорганізації РСУК та «Народної торгівлі». Щодо РСУК, то замість одного директора запроваджено тричленну дирекцію, яка колегіально керувала кооперацією і несла колегіальну відповідальність. Створено спеціальні відділи: організаційний (керівник О. Луцький), адміністративний (керівник І. Филипович), ревізійний та правничий (керівник М. Корчинський). Завдяки реорганізації не припинявся процес зростання чисельності членів кооперативів [562, с. 109].

Виклики сучасності було обговорено на першому крайовому з'їзді міської споживчої кооперації у Львові 2 лютого 1931 р. Ухвалено рішення про розбудову організаційно-інструкторського відділу «Народної торгівлі», який мав провести першу класифікацію міських споживчих товариств [283, 1931, Ч. 6]. Ці рішення затвердили загальні збори РСУК у 1932 р. «Народна торгівля» повинна була б налагодити відносини з іншими міськими споживчими товариствами, «включити більшу їх кількість у ряди своїх членів», упорядкувати й збільшити членські внески, розгорнути торговельну діяльність та прискорити остаточне формування організаційного відділу для обслуговування кооперативів [445, с. 443, 562, с. 109].

Заходи ініційовані РСУК мали припинити застій у розвитку установ цього типу, спричиненого незначною часткою українського елементу серед мешканців міст. Міські споживчі кооперативи становили лише кілька відсотків усіх товариств, об'єднаних у РСУК. Проте це були найбагатші українські кооперативи, а їхній персонал – високооплачуваним. Пояснювалося це тим, що споживча кооперація була найстарішою в кооперативному русі із зосередженим власним капіталом (кожен склад розміщувався у власному будинку) [562, с. 114].

Справжньою «маніфестацією кооперативної та громадянської солідарності» став сьомий крайовий кооперативний з'їзд, який відбувся у Львові в червні-липні 1932 р. – були ухвалені резолюції, які містили детальний план розширення діяльності кооперативних організацій на підставі строгого дотримання кооперативної демократії й нових, прогресивних методів господарювання, залучення до всіх сфер кооперативної діяльності нових членів [283, 1932, Ч. 45]. На з'їзді йшлося також про тіснішу співпрацю всіх видів об'єднаної кооперативної організації, дотримання фінансової дисципліни, створення чималих власних фондів для фінансування потреб кооперативного будівництва. Кооперативним спілкам доручалося на місцях

влаштувати стандартну переробку сільськогосподарської продукції, поступово створювати власне виробництво [283, 1932, Ч. 45; 562, с. 124].

На з'їзді відзначено, що організацією та піклуванням «райфайзенок» займатимуться Українбанки з повітовими союзами кооперативів. Дирекція РСУК визначила 32 Українбанки як осередки для сільських кредитних товариств. Кожен із цих Українбанків мав свій район діяльності. Де не було Українбанків, роботу проводили повітові союзи кооперативів. «Райфайзенки» визнані РСУК найдоцільнішою формою сільського кредиту. Їхня діяльність поширювалася на два-три села зі 200–300 селянськими господарствами [283, 1932, Ч. 45].

У 1933 р. Міністерство скарбу провело реформу ревізійних союзів, яка полягала у створенні для окремих видів кооперативів по одному на всю державу фаховому ревізійному союзів. З огляду на таку реформу РСУК став непотрібний. «Практично цей рескрипт, – писала преса РСУК, – відбирає: 1) з-під компетенції РСУК Волинь, Полісся, Холмщину і Лемківщину; 2) РСУКові право ревізії кооператив будівельно-мешканевих та урядничих кредитових; 3) заповідає зміни в статуті РСУК» [451, с. 75; 562, с. 125].

Заходи влади викликали протести широкої громадськості. Голова Ради РСУК Ю. Павликовський, директор О. Луцький, депутат Польського сейму З. Пеленський виступили з різкою критикою законопроекту на засіданні комісії сейму і сенату, в Державній кооперативній раді. Це були «не тільки цікаві своїм діловим змістом і матеріалом свідчення нелегких змагань за право на працю, – відзначали українські кооператори. – Коли б їх зібрати разом, то в них найшли б ми найкращі місця кооперативної ідеології взагалі, спертої на дійсних моментах життя, що її воно виправдувало» [562, с. 134].

Таким чином, зусиллями провідних діячів кооперації, польська влада не зуміла ліквідувати РСУК. Проте, згідно з розпорядженням міністра скарбу від 9 грудня 1934 р. організація була змушена обмежити діяльність тільки трьома галицькими воєводствами (Львівським, Тернопільським,

Станіславівським), що охоплювали 420 кооперативів – членів РСУК. Бл. 600 кооперативів північно-західних земель та Лемківщини перейшли до польських союзів [562, с. 134].

5.2. Розвиток кооперативного руху у другій половині 1930-х рр.

Український кооперативний рух наприкінці 1930-х рр. розвивався за тими ж тенденціями, що й раніше. Єдина відмінність – польський уряд намагався проводити жорсткішу політику у кооперативній сфері та підірвати економічну основу української кооперації, втілюючи у життя гасло «жодного клаптика польської землі в непольські руки», тобто українські [562, с. 125].

Для виконання цієї програми ще 17 грудня 1920 р. польський сейм ухвалив закон про колонізацію «східних кресів», а уряд створив спеціальний колонізаційний фонд для фінансової підтримки осадників. Кожному колоністу-осаднику виділялося до 45 гектарів землі. Уже на початок 1923 р. військовим колоністам було передано у Східній Галичині 160 тис. га, на Поліссі – 22,5 тис., а на Волині – 45,9 тис. На той час у «східних кресах» осіло 16 тис. родин військових колоністів та осадників, що становило понад 30 тисяч осіб. Після анексії Східної Галичини принципи аграрної реформи не змінилися. Вони й надалі підпорядковувалися передачі розparcelьованих магнатських володінь польським осадникам – військовим та цивільним [711, с. 226; 562, с. 145].

Загалом, до кінця 1935 р. у чотирьох воєводствах Західної України – Львівському, Станіславівському, Тернопільському і Волинському було створено 41 тис. господарств військових та цивільних осадників. Однак, навіть такі темпи колонізації «східних кресів», польський уряд вважав недостатніми. З цих причин 1936 р., після інспекційної поїздки в Тернопільське воєводство прем'єр-міністра К. Славоя-Складковського, Рада Міністрів вирішила, з одного

боку, різко посилити колонізацію Західної України, а з іншого – вжити рішучих заходів, щоб припинити перехід землі від колоністів до польських елементів та заборонити парцеляцію землі українським елементам загалом [562, с. 15].

Ці принципи аграрної політики у Західній Україні у березні 1939 р. були схвалені постановою Ради Міністрів «У справі акції, спрямованої на зміцнення польського елемента в Східній Малопольщі». Цікаво, що Господарська Рада при Раді Міністрів вимагала припинити «ліквідацію добрих господарств великої власності, які становлять осередки польської культури» і «виключити в українських околицях викуп малих надлишків земель (польських власників), бо, з точки зору інтересів польської держави корисніше, щоб ті надлишки краще залишилися при великій власності, ніж мали би бути розпарцельовані в українські руки, або навіть передані польським осадникам, оскільки малим поселенням завжди загрожує асиміляція» [562, с. 124; 711, с. 232].

У цьому випадку Рада Міністрів прийняла дещо компромісну ухвалу, яка передбачала підпорядкувати парцеляційно-осадницьку акцію, як і всю аграрну політику, «кількісному збільшенню польського елемента», фінансово-економічному зміцненню господарств осадників та передачу «у польські руки 80 % виділених для парцеляції земель, а решту – українсько-руському населенню» і то, головним чином, з метою створити враження, ніби польський уряд не дотримується гасла «Ні горстки землі для українців» [1265, с. 164].

У зв'язку з тим, що в процесі аграрної реформи найбільші поміщицькі маєтки Потоцьких, Чарторийських, Радзивілів, Бадені, Любомирських та ін. у Західній Україні майже повністю зберегли свої володіння, а основна частина розпарцельованої землі опинилася в руках польських осадників – цивільних та військових, українське селянство і надалі залишалося переважно малоземельним і безземельним. Тому аграрна реформа істотно не вплинула на зміну соціальної структури села. Якщо у 1921 р. група господарств у Західній Україні з володінням до 2-х гектарів становила 48,7 %, то у 1931 – 37,3 %, до 5 гектарів – відповідно 32,8 % та 39,5 %, до 10 гектарів – 14 та 18,2%, до 20

гектарів – 3,8 та 4,4 %, а до 50 гектарів – 0,7 та 0,6 % [416, с. 31 – 64]. Але власне остання група господарств займала в 1931 р. 52,6 % всіх сільськогосподарських угідь [562, с. 128; 711, с. 226].

Все ж, незважаючи на різні перешкоди адміністративного та економічного характеру, західноукраїнське селянство поступово, зокрема й за підтримки аграрно-промислових та фінансово-кредитних структур удосконалювалося та змінювало характер свого господарювання, ставало дрібнотоварним і, таким чином, формувало середній клас – соціальну основу української кооперації. Водночас, зростання питомої ваги дрібнотоварних господарств зміцнювало аграрно-промислові та фінансово-кредитні об'єднання. Це об'єктивний взаємозалежний процес [562, с. 136].

У відповідь на репресивні дії влади, українські кооператори також критикували економічну політику уряду Польщі. У доповіді «Потреби нашого хліборобства», виголошеній 31 січня 1935 р. на засіданні Львівської рільничої палати, заступник Голови Українського Клубу Львівської рільничої палати відзначив бездіяльність цієї організації. «На провесні 1934 р., в часі далеко заавансованої господарської кризи, покликано до життя Львівську Рільничу Палату, цю корпорацію публичного права, покликану і обов'язану на підставі закону не тільки реалізувати, але й формувати державну аграрну політику, маючи на увазі потреби і вимоги хліборобства на відчиненій собі території», – відзначено у доповіді [562, с. 134; 288, 1935, Ч. 5].

Відзначено, що «У будові Львівської Рільничої Палати, як корпорації публичного права, з природи речі взяло участь українське рільництво у своїй цілості, починаючи від індивідуальних господарств, а кінчаючи на найвищих добровільних суспільних організаціях: Краєвим Господарським Товаристві «Сільський Господар» і його посестрі, рільничій кооперації об'єднаних у Ревізійнім Союзі Українських Кооператив. Як конструктивний елемент, українське рільництво внесло ті самі цінності в працю Львівської Рільничої Палати, чого доказом є труди і діяльність членів Українського Клубу в

Президії, Заряді і Комісіях Палати, згідно з заповіддю на інавгураційнім засіданню Палати 21. III. 1934 р.» [288, 1935, Ч. 5; 562, с. 145].

Проте, Рада Львівської рільничої палати не відзеркалює своїм складом «дійсних сил українського рільництва, до Ради увійшли на його місце підмінки, а бюро Ради не майже живцем пересаджений апарат загроженого у своїм існуванню М. Т. Р. [Малопольське Товариство Рільниче – авт.]... Такий стан в практиці життя відбивається відемно на працях Палати і на змісті діяльносте її викопних органів» [288, 1935, Ч. 5; 562, с. 143].

Зауважено, що Львівська рільнича палата «не має до сьогодні властивого їй характеру корпорації публичного права, якої завданням є, опираючись на активні, суспільні, добровільні, рільничі організації без огляду на їх національне середовище, переводити в терені рільничі праці, дбаючи від себе про координацію тих праць у рямях обов'язуючих напрямних, згідно з загальною аграрною політикою» [288, 1935, Ч. 5; 562, с. 142].

«Мусимо з жалем ствердити, – резюмували кооператори, – що Львівська Рільнича Палата, не зважаючи на: своє законне призначення ігнорує українські добровільні суспільні рільничі організації «Сільський Господар» і українську рільничу кооперацію зі шкодою для українського рільництва і зі шкодою для цілоти рільничих справ на її території» [288, 1935, Ч. 5; 562, с. 127].

Доволі песимістичним видався виступ голови РСУК на чергових Загальних зборах організації (1935 р.). У доповіді «Не зійдемо на манівці» Ю. Павликовський відзначав: «Постепенно і постійно кришилося і кришиться з чола рабів пятно неволі – зростають шари свідомих своїх завдань громадян... Природні змагання громадян до волі – як ідеалу людини і нації – стає не тільки стихією, але її передуманим походом... Похід цей іде певним шляхом духового і господарського розвитку Народу у благороднім творчим змагання організованих власних сил... Осередком організованості – чи не найбільше надійним стає український кооператизм» [288, 1938, Ч. 22; 562, с. 152].

Доповідач констатував, що «спроби мрійників-філантропів 60-тих років мин. століття уступають свідомій праці кооператорів 80-тих років, яких представника витаємо в особі... кооператора Д-ра К. Левицького, щоби у третьому поколінню після війни уступити широко удатій і систематично здійснюваній програмі праці суцільного-загальнонаціонального українського кооператизму, який методично розбудовується в ширину і в глиб, розв'язуючи питання власної торгівлі, власного промислу, власної опіки і над мистецтвом і духовим та фізичним здоров'ям нації» [288, 1938, Ч. 22; 562, с. 152].

Д. Гончаренко відзначав, що Ю. Павликовський наголосив на тому, що «механічний крій – не волів розкрити духа єдності єдиної суцільної української кооперації в тіснішій нашій Батьківщині», а «Акту з 1. 1. 1935. Українська Нація не признала і не признає. Тільки український кооперативний рух вірний засадам кооперації кожную боротьбу за свободу кооперативного руху видержує до кінця – не без частинних, а то й повних успіхів. Відступають інші...» [288, 1938, Ч. 22]. Завершив доповідь голова РСУК відповіддю опонентам на їх критичні зауваження: «Моральна сила української кооперації є очевидна... Тому з боку хотять її атакувати! Українську кооперацію клеймити рухом антисемітським – рухом матеріалістичного світогляду. Нічого більше далеким від нас не є так, як антисемітизм або матеріалістичний світогляд. Ми визнаючи у праці нашій засади християнської етики і моралі, далекі від того, щоби зводити наш ідейний рух, а тим самим рух творчий на манівці расової ненависти...» [288, 1938, Ч. 22; 562, с. 153].

Історик зауважував, що песимізм голови РСУК не підкріплювався цифрами – у другій половині стали помітні зрушення у розвитку українського кооперативного руху. Як приклад – у 1935 р. молочарські кооперативи збільшили кількість переробленого молока в молочарнях, зросли ціни за молокопродукти, зменшилися адміністративні витрати кооперативів, збільшилися виплати за молоко й покращився балансовий стан молочарень – прибутки перевищили витрати.

Для зміцнення українського кооперативного руху провід української кооперації виступив з ініціативою заснування Товариства українських кооператорів. Організація повинна була б:

- проводити наукові дослідження в галузі народного господарства;
- організовувати збори своїх членів та запрошених фахівців для обговорення теоретичних і практичних питань розвитку економіки та кооперації;
- заслуховувати доповіді на соціально-економічну і кооперативну тематику;
- поширювати серед населення економічні знання; пропагувати кооперативні ідеї в загальній і спеціальній пресі та в інших виданнях [562, с. 154].

Ще 6 травня 1933 р. у приміщенні РСУК відбулися підготовчі збори майбутнього товариства, які скликала дирекція РСУК. Збори відкрив голова товариства Ю. Павликовський, який охарактеризував стан кооперативної думки на західноукраїнських землях, зауважив, що жодна спроба створити товариство кооператорів не мала «тривких позитивних наслідків», оскільки у 1913 р. існувало товариство «Єдність», головою якого був о. Й. Чаковський; після Першої світової війни були добрі наміри створити «Кооперативну громаду», а згодом «Економічну раду», статут якої влада не затвердила. Водночас «Бюро Волинської кооперації» що також вважалося товариством українських кооператорів, також проіснувало недовго [445, с. 278; 562, с. 159].

Керівник правничого відділу РСУК М. Корчинський ознайомив присутніх із проектом Статуту товариства, який окрім голови Ради РСУК Ю. Павликовського, підписали директор РСУК О. Луцький, директор Центрального кооперативного банку у Львові К. Левицький, заступник директора «Народної Торгівлі» М. Лазорко, директор Торговельної школи Д. Коренець, директори Центросоюзу Ю. Шепарович та І. Мартюк, редактор «Кооперативної республіки» К. Коберський та ін. [445, с. 278; 562, с. 112].

В обговоренні проекту також взяли участь З. Пеленський, Є. Храпливий, О. Луцький, Ю. Павликовський, І. Филипович, А. Жук, А. Березовський та ін.). Відповідно до статуту: 1. Товариство поширювало свою діяльність на всю територію держави; 2. Осідком Товариства було місто Львів. 3. Метою діяльності Товариства була пропаганда кооперативної ідеї та наукових знань про кооперацію. 4. Члени Товариства мали вивчати теоретичні та практичні проблеми розвитку кооперації, для чого «використовують кооперативну пресу, науково-популярну літературу, проводять науково-практичні конференції, організують бібліотеки, читальні зали тощо» [487, с. 104; 562, с. 134].

Зважаючи на перепони влади, установчі збори Товариства були проведені тільки 13 червня 1936 р. Згодом засновники скерували Львівському воєводському управлінню офіційне повідомлення, в якому зазначалося, що головою організації обрано Ю. Павликовського (проживає на вулиці Потоцького, 28), а членами ради – О. Луцького (вул. Богуславського, 14), С. Кузика (вул. Костюшка, 5), К. Коберського (вул. Генінга, 26/1), П. Миговича (вул. Малаховського, 2), І. Витановича (вул. Малаховського, 2), А. Жука (вул. Моравська, 24) [487, с. 104; 562, с. 145].

Основне завдання Товариства полягало у налагодженні роботи кооперативних видавництв, в організації ефективного кооперативного шкільництва, у підвищенні фахового рівня молодих кооператорів, у належному зберіганні кооперативних пам'яток та у «збереженні доброї пам'яті про тих кооператорів, які відійшли в інший світ». Товариство мало об'єднати всіх ідейних прихильників кооперативного будівництва без огляду на те чи вони «активні», чи тільки «цивільні» кооператори, без огляду також на своє становище в кооперативній ієрархії, виключно як кооперативні громадяни» [487, с. 104; 562, с. 158].

27 червня 1936 р. відбулося перше засідання Ради ТУК, на якому розглядали низку організаційних питань. Запропоновано створити три секції –

наукову, преси і пропаганди, а також імпрез та організаційну, філії Товариства за територіальним принципом і за видами кооперації. А. Жук вважав доцільним створити лише дві секції – історії і теорії кооперації та кооперативної практики. Для розв'язання інших проблем могли створюватися спеціальні комісії. К. Коберський радив починати роботу зі скромніших справ, зокрема, організувати цикл лекцій з різних сфер кооперативного життя [1420, с. 89; 562, с. 156].

У 1936 р. було заслухано шість доповідей «на різну кооперативну тематику» за участі 471 особи. На черговому засіданні Ради Товариства восени того ж року, запропоновано виготовити портрети визначних українських та зарубіжних кооператорів, видати працю французького теоретика кооперації П. Жіда у перекладі українською мовою К. Студинського. Також виголошено низку доповідей на кооперативні теми (Ю. Павликовський, О. Луцький, К. Коберський та інші відомі кооперативні діячі). Навесні 1937 р. Товариство нараховувало уже 274 члени [445, с. 285; 562, с. 167].

Члени ради висловлювали стурбованість «агресивними виступами урапатріотів проти окремих кооперативних працівників», наступом на кооперацію приватних торгівців, перенесенням партійної боротьби в середовище кооперативних організацій, що могло «потягнути за собою інтервенцію у внутрішні справи кооперації сторонні чинники» [445, с. 286]. Для організаційного зміцнення Товариства, запропоновано за допомогою Відпочинково-туристичного кооперативу «Громада» з центром у Варшаві проводити т. зв. «прогульки» та екскурсії до «Парижа, до Кооперативу здоров'я в Марковій та Селянського університету в Гоці, до Ліскова, для вивчення досвіду взірцевих кооперативів на Познанщині, Помор'ї, Поліссі» [445, с. 287; 562, с. 158].

17 жовтня 1937 р. відбулися урочисті збори членів товариства, на які запрошено представників центральних кооперативних установ, духовенства та преса. На зборах із доповідями виступили Ю. Павликовський («Про значення

кооперативного свята») та Ю. Луцький («Про стан і проблеми української кооперації»). В одному з приміщень РСУК була влаштована виставка кооперативної літератури та преси, яка тривала три дні [562, с. 159].

ТУК у такій же урочистій атмосфері відзначав ювілеї своїх провідних діячів. Після виголошення доповіді І. Витановича, ювіляра привітали голова Ради РСУК Ю. Павликовський, представники Центробанку, Товариства «Сільський господар», «Маслосоюзу», Наукового товариства імені Т. Шевченка, Наукового інституту в Берліні, товариств українських письменників і журналістів, «Просвіти», Вищого музичного інституту імені М. Лисенка, редакції «Діла», «Народної Торгівлі», представники політичних партій [480, с. 98; 562, с. 153].

Не забували члени товариства про основну мету своєї діяльності – у 1937 р. «улаштовано 6 викладів на економічні і кооперативні теми для членів і запрошених гостей та дві академії..., на яких було виголошено по два реферати, разом отже відбулося 10 рефератів, частина їх появилася друком в «Кооперативній Республіці» або в ГКЧ, а деякі друкуються в «Річнику» Товариства на 1938 рік. На викладах і академіях було присутних 670 осіб [445, с. 297]. Оригінальними видалися доповіді К. Коберського «Про вишкіл і дошкіл кооперативних працівників», А. Жука «про Грицька Галагана, визначного суспільного діяча і піонера кредитової кооперації на Україні. Виклад останнього «був попереджений словом Голови РСУК інж. Юліяна Павликовського про Миколу Заячківського, заслуженого діяча на полі споживчої кооперації в Галичині, з нагоди річниці його смерті» [89, арк. 41 – 42; 562, с. 154].

У 1937 р. «Рада Товариства відбула... 8 засідань, на яких обговорювано головню справу внутрішньої організації праці та програму діяльності Товариства. Також «улаштовано 2 кооперативні свята, в 1936 і 1937 рр., в формі Богослужень, академій і равтів. На академіях в обох роках і на равті 1937 р. виголошено разом 7 рефератів. Присутних на академіях було около 400

осіб, присутних на равах 900 осіб... Чистий дохід з равів в обох роках призначено на добродійні цілі – 1936 р. на школу Кружка Р. Ш. ім. Г. Барвінок (150 зл.), а в 1937 р. на упорядкування стрілецьких могил на Маківці (105.38 зл.)» [445, с. 297; 562, с. 152].

Наступного року члени товариства продовжували читати лекції, влаштовувати кооперативні свята та раути. Зокрема 5 березня 1938 р. відбувся «виклад» на тему «Потреби міської споживчої кооперації». У ролі «прелегента» виступив Д. Коринець. «Виклад попередив вступним словом... інж. Ю. Павликовський», який «представив в своїх виводах соціальну структуру міського населення й його запотребування» [562, с. 156].

ТУК періодично організувало т. зв. «свята кооперації», які використовувало для зміцнення кооперативної традиції поширення і поглиблення кооперативної свідомості серед загалу української суспільності. З цією метою кооперативні свята організували у різних частинах міста Львова, відповідно до обставин, можливостей і потреб кооперативного життя. Власне щодо розбудови української кооперації, відзначимо, що у 1934 – 1939 рр., помітне певне зростання кооперативного руху («мережа кооператив зросла на звиш 2.000 одиниць, або кругло на звиш 16%. Домінуючим видом серед союзних кооператив на початку п'ятиріччя був кредитовий вид, який досягав майже половини числа союзних кооператив, бо 5494 одиниці») [288, 1938, Ч. 1; 562, с. 148].

Зрештою, якщо мережа кооператив, об'єднаних в РСУК, станом на 1 січня 1934 р. нараховувала 3194 одиниці, то наприкінці 1938 р. – 3455 одиниць. «Само порівняння цих двох чисел вказувало би на повільний приріст нашої мережі, на темпо о третину майже слабше коли би прирівняли його до темпа загального приросту союзних кооператив в державі, – зауважував Ю. Павликовський. – Коли ж пригадаємо собі, що в обговорюванім п'ятиріччю, механічний крій проведений на живім організмі українського кооператизму, позбавив РСУК на заході і північнім сході нашої батьківщини близько 400

кооператив, вилучених з об'єднання з РСУК зуміємо дійсну динаміку українського кооперативного будівництва на території Східної Галичини» [288, 1938, Ч. 1; 562, с. 152].

У підсумкових резолюціях, схвалених Загальними Зборами РСУК 28 червня 1938 р. відзначено: Зважаючи... на дуже тяжкі умовини праці, досягнуто дальший добрий поступ в моральних і матеріяльних надбаннях об'єднаної кооперації. Маючи на увазі правдоподібно ще тяжчі кон'юктурніші умовини в найближчих роках. Збір доручує завідуючим органам РСУК, фахових централь і цілої їх підбудовн тимбільше дбати за дальше закріплення ідеологічно-моральних та матеріяльних основ нашого кооперативного руху» [288, 1938, Ч. 28; 562, с. 153].

Кредитна кооперація також демонструвала позитивні тенденції. Прагнучи прискорити розвиток української кооперації, Рада РСУК «кермуючися, ухвалями, думками й бажаннями відбутих минулорічних Загальних Зборів повели працю в напрямі досягнення восьми великих завдань, що стали на дорозі укр. кооперації і її змаганнях до чимраз ширшої і досконалішої діяльності»:

- 1) закріплення, оборона та поглиблення розвитку молочарської кооперації у зв'язку із введенням у дію нового молочарського закону;
- 2) зміцнення закупочно-збутової діяльності «через цілковите припинення боргування, оперте на відповідних дорученнях РСУК та централь (ЦС, МС)»;
- 3) «наладнання і зорганізування» збуту сільськогосподарських продуктів – головної основи життєздатності сільської кооперації;
- 4) кооперування усіх районів краю, дорогою «уміло поведеної пропаганди, через мережу мандрівних «пропагаторів»;
- 5) поширення мережі кредитної кооперації;
- 6) розбудова і «утревалення місько-споживчого кооперативного виду»;

7) розвинення «широкої акції в краю за скріпленням, фонду будови дому укр. кооперації для покриття видатків набутого дому у Львові»;

8) устійнення відношення кооперації до приватного купецтва [288, 1936, Ч. 8; 562, с. 148].

Проте, ці заходи у 1938 – 1939 рр. не вдалося реалізувати. «Новий поважний спад цін на сільськогосподарські продукти, елементарне нещастя епідемії прищиці, сполох на капіталовім ринку підчас польсько-литовського напруження, чимраз менше певна європейська ситуація, вибухи пристрастей в краю, – це ті важні умовини, серед яких довелося працювати українській кооперації протягом 1938 р.», – констатував Ю. Павликовський [244, с. 3; 562, с. 149].

Відзначимо, що значну допомогу кооперативи надавали українським видавництвам. Було створено спеціальний, т. зв. «залізний», культурно-освітній фонд, до якого кооперативи вносили кошти для забезпечення «печатної пропаганди ідеї кооперації». Саме з цього фонду отримували постійні дотації «Господарсько-кооперативний часопис» [445, с. 290]. Кооперативи, які входили до системи РСУК, у 1931 р. передплачували 3368 примірників різних періодичних видань. У 1936 р. лише «Господарсько-кооперативний часопис» передплачували 3750 осіб, у 1938 р. їх кількість зросла до 4350 осіб [562, с. 156; 288, 1936, Ч. 15].

Завдяки РСУК та іншим кооперативам у міжвоєнний період у Західній Україні виходили ще й такі кооперативні видання, як «Кооперативна родина», «Календарець українського кооператора» й ін. Свої друковані органи мали фахові кооперативні осередки: «Маслосоюз» (журнал «Кооперативне молочарство»), «Центробанк» (часопис «Кредитова кооперація»). Товариство «Сільський господар» видавало однойменний часопис із двотижневиком «Сільськогосподарська кооперація», а також місячники «Український пасічник» і «Сад і город» [562, с. 160].

Загалом у 1938 р. РСУК мав 12 спеціалізованих видавничих кооперативів. До масового читача книжки потрапляли через мережу «кооперативних бібліотечок», які до кінця 1929 р. мали майже 43 % українських кооперативів [283, 1929, Ч. 40]. Подбав Ю. Павликовський також про підвищення кваліфікації членів кооператив – центральна бібліотека РСУК у Львові, яка мала близько 4000 книжок кооперативної, соціально-економічної тематики, а також різноманітну періодику, у тому числі й закордонну. У залученні населення краю до української книги велику роль відіграли так звані «мандрівні бібліотеки», у яких було по 60–65 книг. Вони надсилалися до кооперативних організацій терміном на 3–6 місяців, щоб бажаючі могли ознайомитися з представленою літературою. Фонди кооперативних бібліотек поповнювали українські видавничі кооперативи, а також кооперативні книгарні [562, с. 153].

Таким чином, потребу створення господарсько-фінансових об'єднань як важливої передумови соціально-економічного розвитку населення Східної Галичини, теоретично обґрунтували видатні громадсько-політичні й культурно-освітні діячі: Іван Франко, Кость Левицький, митрополит Андрей Шептицький, Микола Творидло, Андрій Качор, Анатолій Вахнянин, Василь Мудрий, Володимир Охримович та інші. На початку 1920-х рр. у Галичині діяла мережа кооперативних установ, серед яких виділимо: Крайове товариство «Сільський господар» у Львові, «Народна Торгівля», «Ревізійний союз українських кооператив», «Маслосоюз», «Земельний банк гіпотечний» та ін. Кооперація, ґрунтуючись на колективній формі власності, вона, з одного боку, виступає формою господарського підприємництва, а з іншого – це масова організація, пов'язана із соціально-політичним, ідеологічним, правовим та культурним життям народу й покликана припинити суперечності інтересів класів, соціальних груп, надати кожному права та обов'язки, дотримання й виконання яких забезпечить мир і злагоду в суспільстві.

Кооперативна ідеологія формувалася під впливом найбільш популярних у ХІХ ст. соціальних учень. Ідеї створення «кооперативних общин» знайшли широку підтримку й швидко розповсюдилися в країнах Європи. На розвиток кооперації та розгортання економічної самодіяльності населення на межі ХІХ–ХХ ст. вплинули соціально-економічні особливості розвитку регіону: аграрне перенаселення, зростаюче малоземелля, засилля орендарів, лихварів і дрібних торговців, великий відсоток панського землеволодіння, а також економічні перетворення. Упродовж 1929 – 1935 рр. український кооперативний рух переживав кризу, викликану двома чинниками: світовою економічною кризою та антиукраїнським характером соціально-економічної політики Другої Речі Посполитої. Проте вдалося єдність і цілісність української кооперації, за винятком втрати впливу РСУК на Волині. Кооперативні товариства стали запорукою фінансової незалежності українців, «переводили в життя національно-культурні кличі, зберігаючи за собою повну маєткову окремішність, бо фінансовою підставою діяльності кооперативних установ був власний маєток...». Весь накопичений у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. культурний потенціал кооперативних установ так чи інакше використовувався для просвітницької, загальноосвітньої та агітаційно-пропагандистської роботи серед населення. Однак він був недостатнім, щоб здійснити вагомий вплив на загальний культурний рівень широких верств населення [451, с. 75; 453, с. 228].

РОЗДІЛ 6

МОЛОДІЖНІ ТА ЖІНОЧІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

6.1. Молодіжні та тіловиховні об'єднання

Українська молодь гартувала свою волю та формувала національний і політичний світогляд завдяки різноманітним громадським культурно-освітнім та військово-спортивним організаціям і товариствам. Мова йде, насамперед про товариства «Сокіл-Батько», «Січ», «Луг», скаутську організацію «Пласт», Союз української поступової молоді імені М. Драгоманова «Каменярі». Всі ці громадські культурно-освітні товариства, а також українські школи готували молоду генерацію західноукраїнських земель до патріотичного вчинку – «здобути незалежність України або померти у боротьбі за її волю».

Одними з перших (друга половина ХІХ ст.) до Галичини проникають ідеї сокілства, обґрунтовані чеськими громадськими діячами М. Тиршем та І. Фігнером. «Сокіл» на думку М. Тирша, не мав служити тільки фізичному вихованню. «В сокілстві бачив він не лише руханкове товариство, але уважав його засобом до будження народної свідомости, засобом до піднесення тілесної і моральної сили цілого народу, засобом до уняття народної енергії у організаційні форми, – відзначали сучасники [810, с. 45; 301, 1928, Ч. 1].

С. Котов зауважив, що в українців, процес самоорганізації у сокілські гнізда проходив набагато повільніше. «На що нам Сокола?, – питали одні, – Хиба ми Поляки, чи Чехи, щоби забавлятися такими дурницями? То що иншого Поляки, мають гроші, мають силу, то треба їм і Соколів!, – казали другі апостоли вагання, яких ще і нині [початок ХХ ст. – авт.] також немало, – згадували сучасники подій. – Вони бачили в своїй уяві вже цілі полки маршеруючих Соколів, в гарних одностроях, бачили гарні сокільні, шо на

подобу соколиних гнізд спиналися по горбах наших рідних місточок і сіл – все те вони бачили і знали, що все те поглине масу гроша – а звідки його взяти? От і журба!» [810, с. 46; 1280, с. 102].

На відміну від «Сокола», особливість «Пласту» полягала у мобілізації молоді молодшого шкільного віку. Тому «Пласт» проводив навчально-виховну роботу і поза школою. У циркулярі Верховної Палати відзначалося, що «тільки цілковите відмежування «Пласту» від школи (йшлося про польські чи австро-німецькі школи) можна щойно виявити правдиву практичну вартість «Пласту» і принести наглядні правні успіхи» [810, с. 48].

11 квітня 1912 р. вважається офіційною датою заснування викладачем української академічної гімназії у Львові М. Тисовським таємного гуртка «Пласт», який переріс у перший легальний курінь імені Петра Сагайдачного і став основою українського «Пласту». Як згадує О. Степанів, семінаристка УПТ, пластунка, ця організація проводила переважно військову, ніж пластову роботу. Згодом члени пластового гуртка відіграли визначну роль у стрілецькому русі та своєю діяльністю прислужилися українській визвольній справі. Син І. Франка Петро теж організував таємний пластовий гурток при філії Української Академічної гімназії у Львові з учнів старших класів, до якого входило 120 учнів [810, с. 47; 1211, с. 28].

Вершиною довоєнного розвитку «Пласту» була участь його членів у соколівсько-січовому здвигу на честь 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. 28 червня 1914 р. серед учасників багатотисячної маніфестації були пластуни-соколи з Перемишля, Коломиї, Станіславова, Бережан, Тернополя, Стрия, Дрогобича, Яворова та Львова. Керував пластовим відділом П. Франко.

Проте констатуємо, що у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., за невеликим винятком, в українців не було розуміння необхідності створення молодіжних патріотичних організацій. Найкращі стартові можливості для відновлення діяльності у міжвоєнний період XX ст. залишалися за сокільськими товариствами. Одне з основних завдань «Сокола-Батька»

полягало у мобілізації і активації української молоді «до громадської праці», а основним засобом – спільні «руханкові вправи, спільні прогульки, сокільські пописи, а пізніше і спортові заняття, як плавання, веслування, фехтування, їзда на коні і на ровері, а далі різні спортові гри, включно з копаним м'ячем» [810, с. 67; 1280, с. 45].

Для реалізації ідеологічної платформи товариства, «Соколом-Батьком» було здійснено низку заходів. По-перше, «ще до Першої світової війни була придбана площа під спортову базу «Сокола-Батька». На ній побудували асфальтову бійню – єдину на всю тодішню Польщу. З південного боку розміщувалася трибуна для глядачів на 2000 місць... Щороку на площі збиралась сокільська молодь на різні здвиги з вільно-ручними вправами» (трибуну у 1933 р. спалили польські студенти) [810, с. 54; 1279, с. 54].

По-друге, для ідейного виховання молоді, товариство придбало власну будівлю, де «відбувалися різні імпрези, забави». Зокрема, відзначали члени товариства, «добре запам'яталася забава на «Маланки»: зал, прибраний гірляндами, затемнене світло, джаз-музика «Хоми», привітання керівництва «Сокола». Танці відбувалися майже кожної суботи. Культурна поведінка учасників та побратимів «Сокола» створювали атмосферу дружби, братерства, єдності. Люди приходили на різні імпрези з радістю і приємно проводили час. Під час танцю грали у «відбиванку» в той спосіб, що підходили із запаленою свічкою до танцюючої пари, вручали партнерові в руки палаючу свічку, а дівчина переходила до іншого партнера» [1279, с. 57].

Соколи були переконані, що «разом з фізичною силою гартується й дух людини, росте національна свідомість». «Організаційна праця тілесними вправами скріпила всі народи, ужили тілесних вправ, щоби виробити в молоді лучність, уміння працювати в групі, відповідальність, пошану для своїх власних провідників, уміння приказувати, відвагу, витривалість, віру в себе, – відзначав І. Боберський. – Життя доказує, що в хвилях небезпеки рішає більше характер, чим інтелект. Руханки і змаг вишколюють не словами, як це робить

наука, але дійсним рухом в просторі, гартують здоров'я, силу, звинність і виховують характер чоловіка ділом до дійсного діла. Для того вони є конечним доповненням говореної і читаної науки» [61, арк. 12; 810, с. 53].

Соколи опиралися на заповідь засновника чеського сокільського руху М. Тирша: «Що осягнув ти руханкою збережи мораллю!». У такому контексті, для соколів моральне життя виступало однією з найважливіших передумов здоровля й сили. Як приклад, соколи наводили «п'янство». «П'яниця, що йдучи заточується, паде в рів, не може встати – це наглядний доказ правдивости нашого твердження, що між моральним життям, а тілесним здоровлям і силою є тісна звязь. Вони впливають на себе взаїмно. П'яниця, лінюх, легкодух не є спосібні до великих і морально чистих діл. Сила волі, бистрота думки, спосібність до сповнення великих діл – стоять у прямому відношенню до чистоти моралі...» [61, арк. 15; 810, с. 56].

Якщо на початку 1920-х рр. місцева влада не дозволяла засновувати або відновлювати сокільські гнізда через відсутність затвердженого статуту. Проте перші загальні збори товариства «Сокіл-Батько» після сумнозвісного рішення Ради послів держав Антанти відбулися 21 квітня 1923 р. У зверненні Організаційної секції «Сокола-Батька» до українського громадянства за підписом Н. Ниціва та В. Гафтковича підкреслено складні політичні і економічні умови діяльності товариств: «Війна, опісля роки повоєнного упадку полишили страшні сліди, не лише на нашій населенню та його майні, але й на ниві сокільської організації. Праця десятків літ ведена серед няйтящих відносин, окуплена кривавим потом, – знівечина. Наші сокільські організації здвигнені жертвами і трудами цілого народу, здержані у своїй діяльності і тільки де-не-де починають відроджуватися» [61, арк. 17; 810, с. 56].

Важливим етап в оформленні організаційної структури товариства стало ухвалення у 1926 р. правильника Організаційної секції, в якому було зазначено об'єднання організаційної «пожарничої» секцій в єдину організаційну. Вона складалася з голови, заступника голови, секретаря і референтів. Членами

секції могли бути лише члени товариства. Водночас встановлено межі кількісного складу: нижня межа – 5, верхня – 15 [55, арк. 6; 810, с. 58].

Організаційна секція поділила свою працю між окремими референтами. До організаційного референту належали «справи організації, пожарничі і руханкові для цілого краю». Йому підлягала організаційна колегія, що складалася: з крайового референту; референту для Львова і повіту, провідника інструкторів пожарних; провідника інструкторів руханкових; технічного провідника. Крім організаційного референту передбачався референт пропаганди і правний заступник [61, арк. 27; 810, с. 62].

Після затвердження Статуту у 1926 р. організаційний розвиток товариства вийшов на новий рівень. У Львівському воєводстві найактивніше організаційна діяльність розвивалася у Львівському, Бібрському, Перемишльському, Рава-Руському, Городоцькому, Сокальському повітах. Зокрема, у Львівському повіті діяли «Сокіл-Батько» і 24 товариства. У 1927 р. засновано сім товариств, водночас влада не затвердила статуту двох сокальських гнізд. На кінець березня 1928 р. нараховувалось 1650 членів, 680 – члениць, 285 – доросту [62, арк. 86; 810, с. 64].

У Бібрському повіті діяло 23 товариства. У 1927 році засновано чотири товариства. На кінець березня 1928 р. нараховувалось 1285 членів, 628 – члениць, 205 – доросту. Шість сокільських гнізд і менше нараховувалось у повітах: Березів (1), Жовква (2), Ланьцут (1), Ліско (1), Любачів (6), Мостиська (4), Рудки (6), Самбір (5), Старий Самбір (6). У Тернопільському воєводстві найжвавіше сокільський рух розвивався у Підгаєцькому, Перемишлянському, Чортківському, Золочівському і Радехівському повітах. Зокрема, у Підгаєцькому повіті на кінець березня 1928 р. діяло 22 товариства. У 1927 р. засновано 12 товариств. Загалом, у Підгаєцькому повіті нараховувалось 1010 членів, 315 – члениць, 80 – доросту. Подібна ситуація спостерігалася у Чортківському повіті, де також діяло 22 товариства на кінець березня 1928 р. У 1927 р. було засновано лише три товариства. Загалом, у Чортківському повіті

нараховувалось 878 членів, 422 – члениць, 18 – доросту. Менше шести сокільських гнізд нараховувалось у повітах: Броди (2), Бучач (5), Заліщики (4), Зборів (2), Тереховля (5). З трьох воєводських центрів в Галичині найгірша в організаційному плані ситуація спостерігалась у Тернополі [61, арк. 45; 810, с. 56].

У Станиславівському воєводстві найактивнішими були сокільські товариства у Стрийському, Долинському, Жидачівському повітах. У Стрийському повіті на кінець березня 1928 р. діяло 34 сокільські товариства і Союз Українських Пожарних Товариств. Загалом, у цьому повіті нараховувалось 1858 членів, 722 – члениць, 182 – доросту. У Долинському і Жидачівському повітах нараховувалось по 13 сокільських товариств, але кількість членів в Жидачівському повіті переважала більше ніж у 2 рази в порівнянні з Долинським. Менше шести сокільських гнізд діяли в повітах Городенка (1), Калуш (2), Коломия (2), Косів (1), Рогатин (2), Сколе (5), Товмач (5), Турка (1) [61, арк. 42; 810, с. 67].

Загалом у звіті організаційної секції «Сокола-Батька» (від квітня 1927 р. до квітня 1928 р.), підкреслено, що 1927 р. був одним із найкращих післявоєнних років для українського сокільства. Після дозволу влади «основати сокільські товариства, українське чинне громадянство перейняте благородними ідеями Сокола і його традицією, з повним запалом кинулося до оснування сокільських гнізд. і тут можна було переконати наглядно о могутності ідеї українського сокільства. Ге й би за ударом чародійної різки засновано в часі кількох місяців 1926 р. кілька сот сокільських гнізд, а на їх чолі поставлено найактивніший елемент українського громадянства» [810, с. 76; 61, арк. 19].

Водночас організаційна секція розуміла необхідність тісного контакту з відновленими товариствами, оскільки «ті товариства треба було упорядкувати, здисциплінувати, скермувати на шлях послідовної праці та подати певні напрямні цієї праці. Треба було попрацювати, щоби ті товариства, які перші

пробудилися зпiслявоєнного просоння, були взором i заборолом сокiльської iдеї, щоби на їх примiр вiдновлювалися i будувалися новi товариства» [810, с. 72].

23 травня 1928 р. Старшина «Сокола-Батька» звернулася до сокiльських органiзацiй в Галичинi з закликком вiдбути повiтовий сокiльський курс для вишколу начальникiв сокiльських гнiзд повiтiв, який би провiв через брак мiсцевих сил представник (вiдпоручник) «Сокола-Батька». Також повiдомлено про сокiльське свято 24 червня 1928 р. [58, арк. 99 – 100].

У 1928 р. старшина «Сокола-Батька» вiршила створити органiзацiйно-технiчну секцiю. Правильник секцiї передбачав наступний склад комiсiй: органiзацiйної, фiзичного виховання, пожежної, санiтарної, видавничої, правної поради, пропаганди преси, «Сокiльських вiстей», «Сокiльського виховання», музичної, статистичної, бiблiотеки, забавової. Секцiю очолювали голова, два заступники голови, два секретарi i референти окремих комiсiй. Комiсiї у своїй дiяльностi мали автономiю. Сокiльськi повiтовi комiтетети перебували у безпосередньому зв'язку з органiзацiйно-технiчною секцiєю. Вони ж складали плани працi для округи [810, с. 72; 58, арк. 99 – 100].

Розвиток сокiльських товариств був зупинений введенням в життя нового закону про пожежництво вiд 1 червня 1935 р. Переважно частина сокiльських гнiзд працювала у вiдповiдностi з пожежно-руханковими статутами. Закон зобов'язував змiнити iснуючi статuti до травня 1935 р., адже в iншому випадку – їхня дiяльнiсть була б заборонена. «Ця справа мала лихi наслiдки для дальшої правильної дiяльностi, бо адмiнiстрацiй на влада не полагоджувала їi довший час, аж вкiнцi вiдкинула внесенi статuti, жадаючи деяких доповнень». Пiсля виготовлення нових статутiв гнiзда внесли їх вдруге в груднi 1935 р. Через затягування реєстрацiї статутiв багато гнiзд (зокрема у Станиславiвському воєводствi) припинили свою дiяльнiсть. Крім цього, проведення реєстрацiї змiни статуту коштувало в кожному випадку понад 30 злотих [64, арк. 32; 810, с. 74].

У 1935 р. місцева адміністраційна влада розв'язала сокільські гнізда в Борщовичах, Володжі, дрогобичі, Петрові та Яворові. На початок 1936 р. централь «Сокола-Батька» нараховувала біля 260 гнізд, які об'єднували біля 25000 соколів. «Новий Час», оцінюючи результати діяльності товариства в 1935 р., констатував: «Коли взяти під увагу важке життя, то перепони, що їх стрічають наші організації на кожному кроці своєї діяльності – мусимо прийняти до переконання, що сокільська організація стоїть на кріпких основах. Щоправда, то до війни сокільський союз числив ок. 1000 гнізд та ок. 50000 соколів» [64, арк. 53; 810, с. 87].

Спеціальної акції для розширення сітки сокільських гнізд в краї не проводилося, оскільки не було ніяких «виглядів» на затвердження статутів владою і «школа було наражувати людей на непотрібні кошти». І хоча у 1938 р. було внесено до влади десятки прохань про дозвіл для заснування сокільських гнізд, то «з великим трудом влада затвердила статuti лише для шістьох гнізд». Гнізда ці основано, як зареєстровані товариства, а кошти їх оснований виносили в кожному випадку по 40 злотих» [69, арк. 53; 810, с. 75].

У тому ж 1938 р. сокільська організація в Галичині мала 272 гнізда, серед них польська влада припинила діяльність 42, а 15 гнізд – були недіяльними. Як довідуємося зі звіту організаційної секції, Сокіл-Батько не вів більшої пропагандистської акції для поширення сокільських гнізд у краю з огляду на те, що не було ніяких надій на затвердження статутів владою. Проте, коли зверталися до Сокола-Батька в справі заснування гнізда в даній місцевості, то канцелярія централі давала необхідні інформації й висилала статuti. Але на десятки звернень влада затвердила лише шість нових гнізд [69, арк. 35; 810, с. 76].

Серед завдань товариства, актуальних для міжвоєнного періоду ХХ ст., виділимо два найважливіші: викуп «Українського городу» та поширення серед молоді сокільської друкованої продукції серед молоді. Перший напрям діяльності був одним із найпріоритетніших. У 1929 р. Степан Гайдучок

схарактеризував народження ідеї викупу Українського городу (майдану) у Львові наступним чином: «Дня 10 вересня 1911 року уладжував «Сокол-Батько» І Соکیلський здвиг у Львові. Сей здвиг мав дати перегляд сил, та показати чужинцям нашу народну свідомість та організацію. Сподівання сповнилось. До самого походу вулицями Львова стануло 6000 соколів. Сам здвиг вимагав осібногo майдану, де б могли зійтися соکیلські чети і стати до вправ. Тому то тодішній голова «Сокола-Батька» Іван Боберський піднаймив на ту ціль майдан біля стрийської рогачки у Львові. Здвиг минув, але потреба майдану не лишень для Сокілства, але й для цілого народу, а передовсім для Українців м. Львова ставала з кожним днем пекучою. Українці м. Львова не мали де відбувати своїх фестинів і забав, українська шкільна й реміснична молодь не мала де кріпити своїх фізичних сил, старші не мали де набирати національної свідомости» [1280, с. 91; 810, с. 75].

Відзначимо, що після Першої світової війни процес викупу площі «загальмував». На Наддніпрянщину відряджено представника «Сокола-Батька» С. Шебеца з метою збору коштів, однак в 1919 р. він помер як сотник Української Галицької Армії. «Його шестимісячна поїздка, – підкреслював С. Гайдучок, – по більших містах України а то й Кубані не принесла сподіваних жертв. Можна було покрити лише кошта поїздки. Одинокі: Микола Міхновський в Харкові і Др. І. Луценко в Одесі поставилися прихильно до так важної справи». У США пропаганду викупу українського майдану вів делегат галицьких українців С. Демучук. Допомагав у цій справі своїм впливом американський українець О. Жеребко, який навчався в Львівському університеті. У період польсько-української війни справою викупу українського майдану із зрозумілих причин ніхто не займався. Однак у 1920 р. І. Боберський, приїхавши до США поряд з іншими збірками, пропагував свою ідею викупу української площі. Старшина «Сокола-Батька» в 1930 р. зібрала на «Український Город» 1400 доларів, з чого з американського континенту –

246 доларів: «Себто сам край серед невимовно тяжких умовин дав понад 1100 долларів» [58, арк. 99 – 100; 810, с. 89].

Станом на березень 1931 р. «Сокіл-Батько» мав 14 паїв (12600 квадратних сажнів), а спільники – 5400 квадратних сажнів. Старшина товариства просила І. Боберського «притиснути визначніших наших громадян Америки і Канади, щоб вони жертвували на дальше викупно, представивши перед цим стан справи» [53, арк. 15]. У звіті за 1935 рік старшина «Сокола-Батька» особливу увагу звертала на викуп майдану «Українського Городу». Про потребу його найкраще свідчив звіт господаря площі: «На площі відбувалось 105 годин руханки тижнево (на головнім грищі і двох побічних грищах (лише на основі поділу годин, не рахуючи надчисельних понад поділ годин, котрих був усе високий відсоток. Числячи, що сезон у 1935 р. тривав від 14 до 30.10.1935, то є 31 тиждень, маємо в 1935 р. відбутих 3.255 годин спорту й руханки на площі С.Б.» [53, арк. 11; 810, с. 92].

Зокрема, на площі вправляли відділи «Сокола-Батька» (12 годин на тиждень), філія академічної гімназії (5 годин на тиждень), (головна) академічна гімназія (5 годин на тиждень), товариства «Україна» (4 години на тиждень), «Плай» (7 годин на тиждень), «Каменярі» (4 години на тиждень) та ін. У жовтні 1935 р. відбулося річне свято «Просвіти» у жовтні 1935 р. Кожної неділі та в свята відбувались футбольні матчі клубів Українського Спортивного Союзу за мінімальними оплатами [53, арк. 17; 810, с. 93].

Напередодні Другої світової війни, 24 березня 1939 р. львівський воєвода надіслав спортивному гімнастичному товариству «Сокіл-Батько» розпорядження про «вивласнення площі на оборонні цілі Польської держави». 14 червня 1939 р. представники «Сокола-Батька» були запрошені на конференцію до воєводського уряду, щоб вислухати «пропозиції винагороди в натурі за площу «Сокола-Батька», яку зайняло військо» [53, арк. 18; 810, с. 94].

На цій конференції представники польського уряду запропонували в заміну за зайняту площу до вибору один з п'яти об'єктів. Перший об'єкт – це

«Ленарка» – земельна площа католицької громади Кульпарків 5 га 27 а, 38 квадратних метрів: довжина – біля 400 м, ширина – 128. Старшині «Сокола-Батька» дана площа не підійшла: «Віддалення від кінцевої трамваєвої станції 3,5 км. Цей об'єкт має форму вузької смуги землі, що не надається хоч би на скромну спортивну площу. Крім цього лежить далеко за містом, без вигідної комунікації» [53, арк. 17; 810, с. 95].

Другий запропонований об'єкт – це земельна площа католицької громади Голоско Мале, яка може бути збільшена до 6,5 га. Негативною була відповідь старшини «Сокола-Батька»: «Цей ґрунт на багнистому терені, до того лежить над Полтвою, відомою зі свого сопуху, бо до неї вливаються усі львівські канали. Проте, те, щоб заложити спортивний стадіон на цьому ґрунті, не може бути й мови хочби зі санітарних оглядів» [53, арк. 15; 810, с. 96].

Не підійшов старшині «Сокола-Батька» третій об'єкт – земельна площа на вул. Пасічній (2 га 86 а, 80 м²), – адже «на влаштування спортивного стадіону не надається з причини малої поверхні і в додатку лихої конфігурації». Четвертий рекомендований об'єкт – «Крушнік»: земельна площа при вул. Стрийській, наближена своїм положенням до забраної площі «Сокола-Батька». Старшина товариства виявила найбільше зацікавлення зі всіх об'єктів, але «запропоновано лише 2,50 га, хоч там є ще 10 га вільного, ніким не занятого терену, і можна би з нього виділити легко парцелю розміром 200х300 м, тобто з поверхнею 6 га» [53, арк. 16; 810, с. 98].

Представниками влади згадувався п'ятий об'єкт «Кайзервальд», але, за словами представників старшини, цей «терен (дебри, піски, вертет) не надається в ніякому місці під спортивний стадіон». Для порівняння старшина «Сокола-Батька» нагадувала, що площа припирає безпосередньо трамваєву сполуку, каналізацію, водо тяги, електричне освітлення, мала упорядковані грища, та лежить в осередку інших тіло виховних стадіонів. Розміри площі «Сокола-Батька» 6 га 31 а 59 м. кв., довжина 380 м., ширина 200 м» [53, арк. 17; 810, с. 97].

Старшина «Сокола-Батька» розглянула ці пропозиції на своєму засіданні, ствердила, що жоден із запропонованих варіантів не можна порівнювати з площею «Сокола-Батька», «бо не надається ані своїми розмірами, ані положенням під будову спортивного стадіону, до чого була призначена забрана площа «Сокола-Батька», набута в ній жертвами одного покоління». З цих причин старшина товариства не бачила підстав подальшого розгляду пропозицій щодо компенсації за зайняту для війська площу «Сокола-Батька». Цю позицію висловили представники товариства у воєводському уряді 28 червня 1939 р. [53, арк. 19; 810, с. 96].

Товариство «Сокіл-Батько» приділяло значну увагу видавничій діяльності, яка включала:

1. Публікацію «Альманаху»;
2. Підготовку часописів;
3. Друк науково-популярної літератури.

Перший напрям видавничої діяльності у міжвоєнний період ХХ ст. не увінчався успіхом. Другий напрям видавничої діяльності «Сокола-Батька» був значно успішніший. Поширювати сокільську ідеологію були покликані часописи товариства. У період Другої Речі Посполитої провідним виданням товариства став часопис «Сокільські вісті» (ред. І. Мриц). Видання, як уже зазначалося, підтримувало ідеї української визвольної боротьби, описуючи пам'ятні сторінки українського стрілецтва; розповідало про своїх сучасників – провідників ідеї фізичного й духовного розвитку українського народу; систематизувало й узагальнювало досвід І. Боберського; висвітлювало проблему жіночого спорту; пропагувало справу викупу спортивного майдану у Львові – площі «Сокола-Батька»; торкалося зародження пластового руху в Галичині; подавало інформації про сокільські чи Лугові свята; друкувало матеріали з методики фізичного виховання тощо [78, арк. 71; 810, с. 98].

«Спортивні часописи не тільки пропагували здоровий спосіб життя, фізичну культуру й спорт, а й відображали шляхи становлення й формування

організаційної структури фізкультурного й спортивного руху, – відзначають сучасні вчені. – Дослідження ідеологічних засад цього руху, їх утілення через тогочасні періодичні видання допоможе зрозуміти й початки розвитку спортивного руху в Західній Україні, вплив загальноєвропейських тенденцій, взаємовплив розвитку тіловиховання по обидва боки Збруча» [78, арк. 72].

Видання «Сокола-Батька» також «віддзеркалювали піднесення українського національного руху в Галичині та набуття ним явно політичного характеру в революційну добу..., виховували не тільки фізично здорову націю, а й силу волі галичанина, бажання перемогти, а також національну свідомість та підприємливість земляків..., вчили, як провадити тіловиховну роботу, готували ґрунт для здобуття незалежності...» [78, арк. 73; 810, с. 98].

Третій напрям видавничої роботи товариства привів до появи десятків науково-популярних праць, які присвячувалися руханці. Серед найбільш відомих виокремимо дослідження: Я. Благітки «10 годин руханки», «Жіночі вправи вінком», «Вільноручні вправи для чоловіків»; І. Боберського «Рухові гри і забави», «Вправи палицями й списами», «Вправи хоруговками», «18 мячевих ігор»; С. Гайдучка «Відбиванка», «Сто три вежі», «Вправи вільноруч для мужчин 1-5», «Долівкові вправи», «Свобідний дручок»; А. Будзиновського «Пожарник», «Сурмові сигнали», «Український впоряд», «Вправи вільноруч для учасників», «Вправи топірцем», «Вправи віночком для жінок», «Здвигові вправи мужчин»; Е. Жарського «Легкоатлетика», «Бокс», «Самооборона», «Сокільський катехизм»; І. Калічака «Руханка і спорт української еміграції в ЧС»; С. Коцюби «Будова руханкових приладів»; І. Мрица «Наука їзди на лешетах»; Д. Навроцької «Вправи вільноруч для жінок», «Вправи вінком»; Д. Сіяка «Вправи серпами для жінок»; К. Суховерської «Діточі забави»; М. Тріля «Вправи на коні», «Вправи шабельками для учасників», «Трійкові і чвіркові вежі», «Вправи надручнику»; П. Франка «Підручник шведської руханки»; Т. Франка «Історія і теорія руханки» та ін. [78, арк. 75; 810, с. 99].

Упродовж 20 – 30-х років ХХ століття досить відчутної сили і розмаху на Галичині набрав скаутський рух. Пластові гуртки як центри культурного і фізичного виховання молоді діяли в містах Львів, Станіслав, Коломия, Тернопіль, Дрогобич, Стрий, Галич, Белз, Перемишль та багато інших. Пластуни проводили активну просвітницьку роботу серед українського міського і сільського населення Галичини [69, арк. 43; 810, с. 102].

Проте якщо у 1920-х рр. «Пласт» проводив доволі активну роботу серед молоді Галичини, у 1930-х рр. товариство практично припинило існування. Я. Грицак відзначає: «Кричущим порушенням прав національної меншості була «пацифікація» українського населення у Польщі восени 1930 р. Ця акція набрала характеру організованих державою антиукраїнських погромів. У відповідь на революційні дії українських екстремістських груп, польський уряд відправив військові загони і поліцію у Галичину, в райони заворушень, для розправ з місцевими жителями. Розправи включали побиття й арешти, руйнування кооперативів і відділень «Просвіти», закриття шкіл та ін. Найвідразливішою стороною пацифікації було застосування принципу колективної відповідальності всієї української спільноти за дії окремих її представників. Відповідно до цієї логіки, бути українцем означало бути політично неблагонадійним елементом» [549, с. 270; 810, с. 103].

У 1930 р. «Пласт» охопив значну кількість середньо шкільної і ремісничої молоді та мав успіх в організуванні сільського пластового юнацтва, а в Карпатах і скрізь по західних землях відбулись численні й мандрівні табори, влада рішила його остаточно розв'язати. Сталося це 26 вересня 1930 року. Був це великий удар для Пласту. Вже не можливо було одверто, під своїм іменем, вести діяльність, організаційна мережа була знищена, майно в більшості конфісковане, журнали закриті, домівки запечатані, багато пластових провідників арештовано [1377, с. 139].

Пластовому проводі довелося шукати нових форм вияву. На місце ВПР і ВПК постала «Ліквідаційна комісія» і її «Виконний виділ». В 1934 році він

перетворився у «Пластовий Центр», нелегальний підпільний пластовий провід, що безперервно діяв і керував пластовою роботою. Після розв'язанні «Ліквідаційна комісія» дала почин до заснування кооперативи «Вогні» з метою видавати журнал для молоді і рішила звернути особливу увагу на організацію літніх таборів під фірмою «Українського Гігієнічного Товариства», тодішній голова якого М. Панчишин, на це радо погодився. Доручено теж пластовим частинам на Закарпатті і на еміграції посилити працю та протестувати й звернути увагу світу на безправне розв'язання Пласту в Галичині. Згодом пластова робота проявлялась у різній формі і під опікою різних товариств, як туристичне товариство «Плай», «Доріст Рідної Школи» тощо [1377, с. 140].

Табори були «захисним місцем», де доповнялись самовиховна праця, що її в міру можливості вели пластові провідники. Велась вона теж і з допомогою журналів «Вогні», «На сліді», «Шлях Молоді», що виходили у Львові, та «Молодого Життя», яке після закриття в 1930 р. почало появлятися у Празі. Така форма існування організації та її роботи проіснувала аж до 1939 року початку Другої світової війни [1377, с. 140].

Пласт, як відзначав О. Тисовський, «повною мірою відчував на собі політичне поневолення етнічного населення краю, яке здійснювалося за допомогою постійного і всеохоплюючого контролю, насильства, репресій і терору» [1209, с. 86]. Проте така система не могла повністю припинити діяльність молодіжної організації. У боротьбі проти полонізації українців «Пласт» Галичини очолив цей рух, довів свою життєздатність, в умовах заборони і асиміляторської політики польської влади зумів продовжити свою діяльність в підпіллі, працювати конспіративно, вести пропаганду. Підготовлена «Пластом» українська молодь перегрупувала сили в українському націоналістичному русі, стала займати ключові посади в таких націоналістичних організаціях як УВО, ОУН і УПА [1377, с. 141].

Загалом наголосимо, що у 1930-х роках понад 45 % молодих людей української національності віком від 18 до 25 років належали до того чи

іншого громадського товариства. Загалом майже 10 % студентів належали до різних фахових культурно-освітніх та політичних об'єднань. Військово-спортивне товариство «Луг» мало 1075 осередків по 30-50 членів кожний. У 1470 організаціях «Сокола» гуртувалося понад 70 тисяч юнаків та дівчат. Український Спортивний Союз налічував 128 товариств та 16 тисяч членів. У 175 Каменярських спілках об'єднувалося понад 10 тисяч юних патріотів. «Пластом» опікувався митрополит Андрей Шептицький [1211, с. 31 – 34].

Політичні партії теж засновували свої молодіжні організації. Зокрема, у 1929 р. члени УСРП заснували свою молодіжну організацію – Союз української поступової молоді ім. М. Драгоманова «Каменярі», головною метою якої стало фізичне й моральне виховання української молоді, піднесення її інтелектуального рівня. СУПМ ім. М. Драгоманова «Каменярі» мав чітко визначену організаційну структуру: Головна рада «Каменярів» з місцем перебування у Львові, повітові союзи та місцеві товариства. Їх організація проводилась по території цілого краю. Кожний місцевий та повітовий союз зобов'язаний був проводити загальні збори із наступним порядком денним: перевибори існуючої ради та контрольної комісії союзу, заслуховування звіту про діяльність каменярської організації за минулий рік та вироблення плану роботи на наступний рік. Крім того кожний союз мав вести точну реєстрацію своїх діячів, яка проводилась за віковим критерієм [411, с. 5].

Відповідно до статуту товариства «Каменярів», його членами вважалися особи української національності без різниці релігійного віросповідання, які були затверджені Головною радою у Львові. Члени товариства мали дотримуватись всіх приписів статуту та виконувати ухвали Головної ради. У протилежному випадку, Рада притягала каменярів до відповідальності, яка досить часто завершувалась виключенням із організаційних лав. Головна рада союзу «Каменярів» у Львові 3 квітня 1935 р. на внесення місцевого союзу «Каменярів» у Вербіжі за діяльність, що суперечила статуту товариства, позбавила членства О. Андрійчука,

П. Маковічука, П. Тимошина. Такі ж випадки мали місце і у середовищі повітових організацій Косівщини, Тернопільщини [990, с. 151].

Як бачимо, організація каменярських товариств передбачала поєднання принципів автономії та централізму. Останній, як зазначав І. Макух, «був необхідний з огляду на окупаційні відносини: з одного боку, насилала польська адміністрація своїх провокаторів, а з другого, КПЗУ старалася впахати своїх симпатиків до «Каменярів». Так зокрема, члени повітового каменярського союзу в Косові змушені були констатувати, що до окремих відділень товариства проникають комуністичні елементи, які мають на меті деструктивне завдання – розбиття українських національних організацій [990, с. 152].

Для недопущення подальшого розвитку таких руйнівних процесів, Головна Рада СУПМ ім. М. Драгоманова «Каменярі» видала комунікат: «В останніх часах комуністичні і інші деструктивні елементи стараються вдертися до всяких українських організацій, а також до Каменярської Організації, щоби використовувати її для різної провокаційної роботи і старатися підважити її з середини, Головна Рада доручає всім радам повітових і місцевих союзів уважати на ту справу і не допускати в ряди Організації людей того покрою». І лише завдяки таким рішучим заходам централі товариства вдалося захистити організацію від субверсії (підривної діяльності) [990, с. 124].

Головний акцент у своїй роботі каменярі робили на ідейне виховання, вдосконалення етично-моральної поведінки та підвищення рівня національно-політичної свідомості української молоді. Ідеологія каменярів мала чітко визначений національний характер. Вона базувалась на творах Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, М. Павлика. Щоб підкреслити свій духовний зв'язок з цими видатними українськими діячами каменярі влаштовували свята на їх честь. Зокрема, в Тлумацькому повіті для поширення впливу каменярських організацій, УСРП провела свята в честь М. Драгоманова, а

каменярі Косівщини організували святкування присвячене М. Павликові [990, с. 155].

Наголосимо, що члени каменярських організацій виступали з різкою критикою фашизму й комунізму: «Ми є проти диктатури... кожна диктатура в результаті свого існування приносить величезну шкоду цілому народові, моральний розклад і деморалізацію та вкінці упадок і самої державної організації». Водночас каменярі були твердо переконані в тому, що «найвищим і найціннішим громадсько-суспільним організмом» є нація, а забезпечити найсприятливіші умови для розвитку творчого потенціалу народу може лише власна незалежна національна держава. Боротьба за повне національне визволення українського народу стала для членів каменярської організації самоціллю та «найвищим моральним наказом, опертим на загальнолюдських ідеалах правди і справедливості» [289, 1934, Ч. 9; 991, с. 153].

На такій ідейній платформі ґрунтувався Перший Звичайний Загальний з'їзд каменярів, який відбувався 20 березня 1932 р. у Львові. Його делегати (представляли 5 повітових та 42 місцевих союзів) ухвалили цілу низку постанов, що стосувалися культурно-освітньої та організаційної діяльності товариства, його фінансових справ та видавництва освітнього-спортивного місячника «Каменярі». У виконанні останнього пункту особливу роль відіграли І. Лучишин (головний редактор), О. Павлів, В. Верган, Д. Корбутяк, П. Костюк і т.д., адже зазначений часопис виходив саме завдяки їх наполегливій праці [285, 1932, Ч. 13; 994, с. 164].

Приблизно в цей же період проходила й організація місцевих та повітових каменярських союзів. Так, зокрема, організаційні збори повітового союзу в Станіславі відбулися 28 жовтня 1932 р., а його найдавнішу місцеву організацію у Вовчинці було закладено 22 грудня 1931 р. Тогочасна діяльність каменярів була спрямована, головним чином, на вдосконалення власної організаційної структури через творення нових осередків товариства та

підвищення освітнього рівня його членів шляхом організації самоосвітніх гуртків. На аналогічних завданнях сконцентрували увагу учасники Другого Загального з'їзду Української Поступової Молоді ім. М. Драгоманова «Каменярі», що проходив 28 травня 1933 р. у Львові [289, 1933, Ч. 19; 994, с. 165].

Велику роль в організації каменярської молоді відігравали не лише повітові та місцеві управи товариства, а й окремі повітові організатори (П. Костюк, В. Верган, Д. Корбутяк, В. Гавриляк, І. Мурин, М. Горбовий, О. Маланчук, С. Лисий та інші), які відвідували місцеві союзи каменярів, давали вказівки, організовували районів та повітові каменярські наради, засновували місцеві союзи каменярів та підготовляли районів й повітові руханково-спортивні, самоосвітні курси інструкторів [994, с. 165].

Організація «Каменярів», дбаючи про духовне вдосконалення своїх членів, широко пропагувала гасло «Кожний Каменяр, кожна Каменярка мусить бути освіченою, інтелігентною людиною». Власне тому, велику увагу діячі УСРП, представлені в каменярській організації, приділяли освіті української молоді. У кожному місцевому СУПМ ім. М. Драгоманова «Каменярі» створювались самоосвітні гуртки. Значного поширення набуло проведення освітніх анкет [289, 1934, Ч. 10; 994, с. 166].

Особливо активно на освітньому полі працювали члени каменярських осередків Косівщини, Коломийщини, Рогатинщини, Станіславщини, Тернопільщини та Товмаччини. Для поширення культурної роботи місцеві каменярські союзи організовували аматорські гуртки, що влаштовували театральні вистави, концерти, свята. Крім освітнього напрямку, в діяльності каменярських товариств вагоме місце відводилось й роботі для покращення фізичного стану їх членів. Завершенням спортивно-руханкової праці каменярів ставало проведення каменярських повітових та районів здвигів, що відзначалися великою кількістю учасників [289, 1934, Ч. 12; 994, с. 167].

Таке істотне посилення громадсько-політичної діяльності каменярів викликало занепокоєння польських адміністративних властей. Польська влада намагалася зменшити кількість каменярських союзів через обмеження надання дозволу на відкриття нових та закриття існуючих товариств. Відмову в реєстрації місцевого союзу «Каменярів» в Почаєві Кременецьке староство мотивувало тим, що «згадана організація може спричинити забурення спокою і публичного порядку». Аналогічні випадки траплялися і в інших місцевостях Галичини: староство в Дрогобичі відмовило в реєстрації місцевого союзу «Каменярів» в Снятинці, зазначаючи, що «між членами основателями є люди, що не дають запоруки публичному спокою» [289, 1934, Ч. 11; 994, с. 165].

Масового характеру набуло й розв'язання існуючих каменярських організацій за «антидержавну діяльність». Зокрема 4 лютого 1933 р. польською адміністративною владою було ліквідовано місцеву організацію каменярів у Добриневі (повіт Рогатин). Ще складнішою була ситуація на північно-західних українських землях. Тут молодь була повністю позбавлена можливості організувати каменярські союзи, а тому й гуртувалась, в основному, навколо читалень «Союзу Українок» та місцевих громад УСРП. Попри те, «Союз Каменярів», як було зазначено на підставі звітів учасників Четвертого Крайового з'їзду каменярів (31 травня – 1 червня 1936 р.), істотно розширив свою організаційну сітку [289, 1933, Ч. 10; 994, с. 167].

З метою збільшення місцевих та повітових організацій каменярі вдавались й до посилення своєї агітаційної роботи через збільшення кількості передплатників часопису «Каменярі» [289, 1936, Ч. 4]. У кожному повіті щорічно члени УСРП організували кількатижневі інструкторські курси, учасники яких навчали каменярів та каменярок різноманітним спортивним вправам. Така активність членів каменярської організації не могла залишитись непоміченою з боку поляків, а тому в Станіславському повіті станом на жовтень 1936 р. приблизно 70 % каменярських товариств припинило своє існування [289, 1934, Ч. 11; 994, с. 167].

За таких складних умов учасники XXXIII Крайового Конгресу (25 грудня 1937 р.) у прийнятих постановах відзначили потребу збільшити «освідомлюючу і організаційну діяльність, щоби об'єднати як найбільшу масу народу, зміцнити його політичну й культурну силу та солідарним змаганням здобути політичну рівноправність для українського народу». Крім того, на діячів партії був покладений обов'язок «повести вперту і послідовну працю, щоби українська молодь виховувалась у пошані для високих ідеалів демократії, правди, справедливості, суспільницької волі одиниць і повної волі української нації до рівноправного господарського, культурного і політичного життя» [285, 1938, Ч. 2; 994, с. 167].

26 грудня 1937 р. у Львові відбувся П'ятий Крайовий з'їзд СУПМ ім. М. Драгоманова «Каменярі». Резолюції з'їзду відображали зародження нових господарських ідей в каменярському товаристві, зазначивши, що «дуже важним виховним чинником є ощадність, ... тому Загальний Зїзд взиває всі Ради місцевих і Повітових союзів пропагувати між молоддю ділові ідеї ощадності і вже в цім році розпочати на місцях ощадностеву акцію» [285, 1938, Ч. 2; 994, с. 165].

Після з'їзду, відповідно до прийнятих постанов, каменярська молодь зосередила свою увагу на самоосвітній організації та розбудові економічного життя. Каменярі почали масово засновувати каси ощадності. Головним постулатом для каменярів на той час стало гасло «Кожний член «Каменярів» має навчитися якогось фаху». Незважаючи на всю складність суспільно-політичної ситуації, Союз «Каменярів» розвивався досить швидкими темпами, нараховуючи в періоди свого найбільшого піднесення, як зазначав І. Макух, майже 20 тисяч членів [276, с. 437; 994, с. 165].

Напередодні Другої світової війни основна частина каменярів пішла в підпілля. Хоча і за таких складних обставин окремі місцеві союзи продовжували активно працювати ще і у 1939 р. А в деяких місцевостях

колишні члени каменярського союзу почали засновувати «Селянські Спілки», які, відповідно до статуту, мали право організовувати молодь [994, с. 165].

Члени «Сокола-Батька», «Січі», «Пласту» становили основу інших націоналістичних організацій – УВО та ОУН. Організаційні витoki першої сягають 1920-х рр. у Празі. Ініціатором її створення стала група старшин УСС та УГА на чолі з Є. Коновальцем. Головною метою діяльності УВО стала «побудова Української самостійної соборної держави, яка мала бути здобута в результаті загальнонаціонального повстання українського народу» [994, с. 165].

Для підготовки виступу УВО планувала відповідним чином впливати на настрої українців та поширювати серед них дух непримиренності до загарбників, її підпільна діяльність зводилась головним чином до індивідуального терору, щодо представників окупаційної влади, дезорганізації комунікацій, експропріації та знищення майна державних установ. Зауважимо, що М. Сціборський вважав, що головними причинами, які спричинили рух українських націоналістів були: анархія і безлад у національно-політичній роботі різних центрів і партій; повна зневіра у «старих божках»; великі зрушення і переломи, що супроводжували революцію [984, с. 23].

На цьому тлі чотири організації (УВО, Група української націоналістичної молоді у Празі, Легія українських націоналістів з центром у Падебрадах та Союз української націоналістичної молоді на Західних землях України) заклали фундамент організованого націоналізму – під час переговорів було схвалено статут Союзу Організації Українських Націоналістів. Цей статут був затверджений в червні 1927 р. Мета діяльності ОУН відповідала вимогам часу: пропаганда і обґрунтування української визвольної та соборної державницької ідеї; вироблення і поширення національної ідеології; об'єднання всіх національних організацій шляхом скликання Всеукраїнського з'їзду. Головою Союзу ОУН став М. Сціборський [984, с. 23].

Проте Союз ОУН не відіграв тієї ролі, на яку розраховував його провід. Згодом Президія Першого конгресу Українських націоналістів оголосила про створення єдиної Організації Українських Націоналістів (ОУН). Головою Проводу українських націоналістів обрано Є. Коновальця (керівник УВО). Головною метою ОУН проголошувалося встановлення незалежної соборної національної держави на всій українській етнічній території. Реалізувати мету планувалося шляхом національної революції. Організація відкидала будь-який партійний чи класовий поділ і представляла себе як рух [984, с. 24].

Частина членів УВО висунула застереження щодо повного злиття УВО з іншими націоналістичними організаціями в одну організацію і протиставила цьому свою концепцію – збереження організаційної та дійової автономії УВО й ОУН, які тільки на верхах координували б свою діяльність. Призначення в 1930 р. Крайовим Провідником ОУН і одночасно Крайовим Командантом УВО сотника Ю. Головінського, що мав значний авторитет як серед членства УВО так і серед молодого націоналістичного студентства, унеможливило цей конфлікт. Однак після його смерті дискусії розгорнулися заново [984, с. 23].

Описуючи розвиток націоналістичного руху на початку 1930-х рр., С. Бандера констатував: «В тридцятих роках, від I Конгресу ОУН до 1933 року, в революційно-визвольному підпіллі на ЗУЗ ішла внутрішня боротьба за зміст, форму й організацію подальшої визвольної боротьби. Після майже десятирічного періоду бойової діяльності УВО (Української Військової Організації) вступила в дію Організація Українських Націоналістів. Почалося змагання між двома тенденціями та суперечки, нероз'яснених форм, між їхніми речниками й прибічниками. Серед членства була вже утвердилась загальна свідомість, що далі зводити революційну дію лише до бойових форм недоцільно, як недоцільно залишати політичну ділянку боротьби існуючим легальним партіям опортуністичного напрямку, натомість доцільно розгортати широку революційно-політичну акцію і творити підпільну, ідеологічно-

політичну організацію з націоналістичною ідеологією та революційно-визвольною політичною концепцією» [623, с. 514].

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у політичній діяльності ОУН дотримувалася тактики «перманентної революції», яка передбачала регулярні збройні акції проти окупантів. Такі дії поряд із каральними заходами польської влади мали довести українське суспільство до стану постійного революційного кипіння, яке у відповідний момент переросло б у всенародне повстання. Крім того, численні терористичні акти, експропріації майна, диверсії мали привернути увагу міжнародної громадськості до «українського питання», стримати приплив польських колоністів, сприяти надходженню коштів для революційної діяльності [984, с. 27].

Зміцнено й організаційну структуру підпільної організації. Усю масу членства ОУН поділено на п'ятки (гуртки по п'ять членів), вбудовані в ієрархічну організаційну систему за територіальним принципом та доручено придержуватись схеми, подиктованої конспірації та вимогами оперативності в підпільно-революційній боротьбі [184, арк. 110].

Восени ї взимку 1933 р. проведено окремий вишкіл повітових провідників ОУН, а також окремих членів Окружних і Повітових Екзекутив для докладного ознайомлення їх з організаційною Структурою й принципами організації й конспірації підпільної боротьби, як теж з основними засадами ідеології та програми ОУН. Вже самі курси були організовані зразково під організаційним і конспіративним оглядом: вони відбувалися невеличкими групами при такому доборі учасників кожної з груп, щоб вони одні одних особисто не знали й не мали змоги довідатися дійсних прізвищ та організаційних становищ і місця дії інших співучасників курсу. Одержавши належний вишкіл, окружні та повітові провідники негайно перевели реорганізацію організаційної сітки, згідно з одержаними вказівками, на місцях. Завдяки зміцніла й набрала потрібної оперативності, а разом з тим законспірованість самої сітки і її дії поглибилася й зміцніла [184, арк. 112].

Незважаючи на репресії, ОУН швидко поширила свій вплив на різні верстви населення і, особливо, на молодь. Активність ОУН на західноукраїнських землях значно зросла після того, як із червня 1933 р. крайовий провід очолив С. Бандера. Він організував два резонансні політичні вбивства: 21 жовтня 1933 р. було застрелено аташе радянського консульства у Львові О. Майлова як представника комуністичного режиму, котрий організував колективізацію і голодомор у Радянській Україні, а 15 червня 1934 р. – міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, відповідального за проведення «пацифікації» [984, с. 32].

Останнє вбивство викликало широкий резонанс у польському суспільстві. Два члени УВО, які були причетні до вбивства поспішно виїхали за межі Польщі, але їх заарештували в Німеччині й видали на прохання польської влади. Польська поліція заарештувала 12 осіб, причетних до вбивства Перацького. Справа почалася 18 листопада 1935 р. і тривала до 13 січня 1936 у Варшаві.

Ідеологія інтегрального націоналізму, яку сповідувала ОУН, сформувала політичний світогляд цілого покоління західних українців. За приблизними підрахунками, напередодні Другої світової війни ОУН налічувала бл. 20 тис. осіб. Проте її вплив був значно більшим. Властивий організації дух самовідданості, що доходив до фанатичної самопосвяти національній справі, привертав зростаючі симпатії молоді. До цього додавалася активна пропаганда діяльності ОУН в її легальних і підпільних виданнях – «Розбудова нації», «Сурма», «Юнак», «Націоналіст» та ін. Як наслідок, майже в кожному вищому та середньому навчальному закладі в Польщі й за кордоном, де навчалися західні українці, були осередки ОУН. Звідси ідеї інтегрального націоналізму розносилися до найдаальших закутків Західної України [984, с. 27].

Українська партійна преса, ворожа до ОУН, виступаючи проти організації, протиставляла їй завжди «органічну» працю, тобто працю в

легальних українських організаціях і установах та дорікала, що ОУН відтягає українську молодь від позитивної праці в «органічному» секторі. Проте власне члени ОУН були рушійною силою в праці в усіх легальних українських організаціях і виховних установах, які не заперечували принципу боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу, хоч репрезентативні становища в тих організаціях ОУН залишала справи не членам організації, щоб арештування й суди членів ОУН не могли пошкодити легальним українським організаціям, в яких вони були членами.

Звіт з діяльності тридцятьох клітинах українського студентського товариства за шкільний рік 1932/33 свідчить про те, що було зорганізованих 697 українських студентів; з них тільки приблизно половина були членами ОУН, але якраз вони були в 90% виконавцями показаної у звіті праці. Згідно з тим звітом, в рамках «Студентських Громад», «Просвіти», «Рідної Школи», «Відродження», «Соколів» і «Лугів» на старих статутах) ті студенти виголосили 921 доповідь, влаштували 223 спільних сходин з доповідями й іншою програмою, підготували 206 театральних вистав, відбули 484 організаційних поїздок у терен, підготували 145 святкових концертів і академій, зорганізували 57 фестивалів, 51 вечорниць і забав, виголосили 76 святкових промов, перевели 116 люстрацій, 62 загальних зборів, 14 анкет, фізичних вишколів, керували діяльністю 27 товариств, вели 79 гуртків для навчання неграмотних, заснували 4 нові відділи «Просвіти», 2 «Рідної Школи», 6 «Сокола» і «Лугу», 10 спортивних товариств, 6 товариств «Відродження», 2 інших товариств, 5 театральних гуртків, хорових і музичних гуртків, 22 самодіяльних гуртків, 8 «ощадностевих» і 10 спортивних секцій, 2 інших гуртків, 11 культурно-освітніх курсів, 2 збірні лекції «Рідної Школи», вели діяльність у 79 гуртках, 6 було головами товариств, 41 членами управ, при будові «Народних Домів» відробили фізично 99 днів [1111, с. 93]. Таким чином, ОУН не відтягала українську молодь від «органічної» праці.

ОУН розгорнула діяльність у декількох напрямках. По-перше, ОУН, за почином Степана Бандери, як референта пропаганди Крайової Екзекутиви, підхопила протиалкогольну і протинікотинну акцію і використала її як засіб політичної протипольської боротьби, надавши їй характеру акції протимонопольної. Таким способом і сама оздоровчо-культурницька протиалкогольна і протинікотинна акція серед українського населення набрала більшого розмаху і втягнула якнайбільше патріотичного елемента та всю сітку ОУН, Це, без сумніву, піднесло економічний добробут українського села і, що найважливіше, ввело в найширші маси політичну пропаганду проти польської окупації краю [984, с. 108].

По-друге, з ініціативи С. Бандери була підготована шкільна акція. Ця акція мали великий політичний успіх як на зовні, так і політично-революційною мобілізацією українських мас. По-третє, на західних землях націоналістами ініційована боротьба проти більшовизму в двох напрямках: проти советофільства і советофілів у краю як прислужників московського більшовизму та безпосередньо проти московського більшовизму як такого. В обидвох випадках застосовано ці методи боротьби: політичну пропаганду і терор.

Вбивство Є. Коновальця в Роттердамі. призвело до розколу в націоналістичному русі, виявивши значні розбіжності між, з одного боку, членами проводу, що проживали за кордоном, а другого – кадрами ОУН, які перебували на західноукраїнських землях. Перші, зокрема Д. Андрієвський, О. Сенник, М. Сціборський, Р. Сушко, старші за віком і досвідченіші, виявляли схильність до консерватизму і зосереджували головну увагу на тому, щоб домогтися допомоги іноземних держав, особливо Німеччини [984, с. 112].

Інші – С. Бандера, М. Лебедь, Я. Стецько, І. Климів, М. Климишин, Р. Шухевичта ін., несли на собі головний тягар підпільної боротьби і через свою молодість та недосвідченість без критики сприймали авторитарні ідеї і методи, відкидали будь-які компроміси з окупаційною владою, з презирством

ставилися до поміркованості провідників за кордоном. До певної міри це був конфлікт поколінь, який так і не вдалося розв'язати.

Крім патріотичних молодіжних організацій у Галичині у досліджуваний період набув поширення комуністичний рух. У 1923 р. було завершено об'єднання комсомольських організацій всіх західноукраїнських земель, що входили до складу Польщі. Комуністичну спілку молоді Східної Галичини було перейменовано на Комуністичну спілку молоді Західної України (КСМЗУ). Вона входила до складу Комуністичної спілки молоді Польщі (КСМП) як автономна частина [1437, с. 12].

Виникнення і початок діяльності комсомольських організацій в Галичині, на думку радянського дослідника І. Фольварочного, пов'язані з часом військового походу Червоної армії в липні-серпні 1920 р. на західноукраїнські землі. Однією з перших таких організацій була комсомольська організація молоді Тернополя, з ініціативи якої 15 серпня 1920р. у місті відбулися збори робітничої молоді, на яких було організовано Спілку комуністичної молоді, а у січні 1921р. у Станіславові зібралася перша крайова конференція комсомолу східної Галичини. В її роботі взяли участь делегати від комсомольських організацій локальних осередків Галичини [1437, с. 10].

Організаційна структура КСМЗУ майже не відрізнялася від структури Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). Комсомол вибирав свої центральні комітети, окружні та міські комітети. окружних комітетів в КСМЗУ нараховувалося 12: два Львівських, Перемишлянський, Дрогобицький, Станіславівський, Холмський, Стрийський, Тернопільський, Коломийський, Луцький, Ковельський і Кременецький [1437, с. 47].

Центральним органом ЦК КСМЗУ був журнал «Спартак». КСМЗУ видавала газети «Молодий пролетар», «Комсомолец», «Ударник», «Досвітні огні». У технічному відділі львівського окружного комітету видавалися фабричні одноденні газети, зокрема «Бранка». У 1922 – 1923 рр. КСМЗУ

організовує перші політичні акції. Комсомольська молодь бере участь у першотравневих демонстраціях у Львові, Станіславові, Самборі, Бориславі [1437, с. 12].

У 1926р. для координації діяльності легальних та напівлегальних студентських організацій за рішенням ЦК КСМЗУ було створено організаційну структуру – Комуністичну студентську фракцію, яка під порядковувалась безпосередньо ЦК КСМЗК і діяла під керівництвом секретаря ЦК КСМЗУ Б. Копача (Ковальського). Членів комуністичної студентської фракції КСМЗУ залучали до роботи у так званому відділі «техніки», тобто відділі перевезення і розповсюдження нелегальних видань – листівок та брошур [1437, с. 15].

Зазначимо, що 7 грудня 1928 р. у Львові відбулася перша конференція молодіжних секцій Сельробу, на якій було обрано головний секретаріат молодіжних секцій Сельробу та затверджено статут секцій. Як зазначалося у статутних положеннях, метою молодіжних секцій Сельробу була «організація широких мас трудящих на основі класової боротьби, вироблення і розповсюдження класової свідомості, вчення інтернаціонального соціалізму». Комсомол скерував на роботу в молодіжні секції Сельробу чимало організаторів. І. Довганик (секретар Львівського окружного КСМЗУ) керував роботою молодіжних секцій. У 1930 р. молодіжні секції Сельробу нараховували 130 місцевих організацій [191, арк. 83; 1437, с. 16].

Робота комсомольців не залишилася не помічена владою. Зокрема кожна повітова команда поліції повинна була активізувати роботу зі збору детальної інформації про організаційну структуру та членів КСМЗУ та «Червоного піонера» для подальшої нейтралізації діяльності організацій.

Як результат, у 1930 р. ЦК Ленінської комуністичної спілки молоді України спеціально обговорював питання діяльності КСМЗУ і ухвалив відповідне рішення, спрямоване на надання допомоги комсомольцям Західної України. Зокрема, ЦК ЛКСМУ займався підготовкою комсомольських кадрів.

Через Комуністичний інтернаціонал молоді Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді (ВЛКСМ) та ЛКСМУ надавали комсомолу західноукраїнських земель значну матеріальну допомогу, необхідну для налагодження видавничої справи, організацію друкарень, випуску і розповсюдження комуністичних газет, листівок, відозв [1437, с. 18].

Проте після I з'їзду КСМЗУ (грудень 1931р.), на якому комсомолу було вказано на важливість роботи серед дітей, діяльність щодо створення піонерських організацій активізується. КПЗУ і КСМЗУ для розвитку піонерського руху використовували нелегальні друковані органи. Журнал «Молодий спартак» у 1931 р. у статті «Комсомолец в боротьбі за дітей» писав, що кожний комсомолец повинен дбати про свою зміну, організовувати дітей у комуністичні дитячі організації – піонерські загони [2, арк. 173].

Справді, становище КСМЗУ як масової організації ускладнювалося умовами підпілля і поліційними переслідуваннями та арештами. Пацифікаційні заходи, організовані польською владою, не могли не позначитися на чисельності західноукраїнського комсомолу, адже польська влада в саботажних акціях підозрювала як організацію українських націоналістів, так КСМЗУ. КСМЗУ у своїй пропагандистській діяльності застосовувала не лише мирні методи агітації, але й вдавалася до вуличних сутичок та терористичних нападів [1437].

Влітку 1931 р. відбулася крайова конференція КПЗУ, на якій було вирішено провести і з'їзд у грудні 1931 р. у Харків. За завданням партії окремі комсомольці організації мали входити до складу «ворожих» націоналістичних організацій з метою диверсійної роботи всередині організацій та агітації їх членів. Гасла комсомольців боротися за українську школу, які часто використовували на демонстраціях і мітингах, були зорієнтовані на українських учнів та вчителів. Проте упродовж 1930-х рр. молоді комуністи не змогли здобути авторитету серед галицького юнацтва [2, арк. 60 – 98].

6.2. Жіночі товариства

Важлива роль у консолідації громадянського суспільства в міжвоєнний період належала жіночому рухові, насамперед діяльності «Союзу Українок». З історії виникнення товариства відомо, що створене 1917 року товариство «Жіноча Громада» було реорганізоване у «Союз Українок», яке очолювала М. Рудницька. Мета товариства – освітянська діяльність, надання матеріальної допомоги українському жіноцтву. У товаристві діяли чотири секції: релігійно-гуманітарна, просвітньо-шкільна, робітничо-промислова і господарсько-торгівельна. Товариство створювало свої філії та гуртки в Галичині. Офіційним друкованим органом товариства були журнали «Жінка» та «Українка» [953, с. 132].

Витоки гендерного руху в Західній Україні сягають кінця XIX – початку XX століття, в період наростання боротьби за відновлення державної незалежності й соборності України. Саме тоді у багатьох містах Східної Галичини створювалися жіночі організації – «Товариство руських жінок» у Станіславові та Стрию, «Жіночий кружок» у Коломиї, Бережанах, Рогатині та Яворові, які після завершення Першої світової війни об'єдналися у «Союзі Українок».

Чимало уваги жіночому руху приділяли українські ліві, які наголошували, що «перші піонерки визвольного руху українських жінок появилися на ґрунті соціалістичних ідей». Крім того, саме радикальна партія стала першою українською політичною партією Галичини, що в своїй програмі проголосила засаду рівноправності чоловіків та жінок, а основу жіночого руху на західноукраїнських землях ще наприкінці XIX ст. закладали радикалки Н. Кобринська, А. Павлик. Зокрема, Н. Кобринська в 1884 р. в Станіславові організувала перше жіноче просвітницьке товариство, публікувала свої статті, присвячені політичному освідомленню жіноцтва в радикальному часописі

«Народ». А тому вже в той час було сформовано головні засади політичної організації жіноцтва [620, с. 34].

Після завершення Першої світової війни, у травні 1918 року відбулося перше засідання комітету підготовки з'їзду «Товариства Українок», а 12 листопада 1921 р. скликані установчі збори, котрі заснували «Союз Українок» та підготували програму надзвичайного з'їзду, який проходив 22 грудня 1921 р. у Львові в приміщенні Народного дому.

У з'їзді взяли участь 387 делегатів з усіх закутків Галичини, Буковини, Волині та Наддніпрянщини, а також з різних осередків еміграції – Відня, Праги, Тарнова. Головою з'їзду було обрано К. Малицьку, а її заступницями – О. Ципановську і С. Вольську-Мулину, секретарями – К. Кульчицьку, С. Савицьку та Г. Зоряну. Організатори з'їзду головне завдання товариства визначили, як:

- проголосити національно-громадське кредо українських жінок;
- розрухати українське жіноцтво та використати цей настрій для організаційної праці [1496, с. 112].

Члени «Союзу українок» відзначали, що український жіночий з'їзд у грудні 1921 р. у Львові «перший кинув гасло замирення з'єднаних частин народу й національної єдності й консолідації та що це гасло, зорганізоване жіноцтво послідовно переводило в життя на протязі минулих тринадцяти літ». Відзначено, що в Західній Україні українська ідея «доказує чудеса, бо тут український загаль в організаційній, конструктивній праці творить власні життєві форми. Та у тій вагомій боротьбі за кожну п'ядь землі, за кожний хатній поріг, за кожну читальню і кооперативу гартує свої сили» та, що «в цій переміні потенційної енергії народу українська жінка грає не меншу роль у ній як чоловік» [1496, с. 67].

Українська преса охарактеризувала з'їзд як «перший жіночий сойм, який запрезентував жіноцтво на всіх українських землях, як важливий документ рішучої готовності українського жіноцтва мати для себе такі самі

права, які мають чоловіки та бажають взяти участь в громадсько-політичній акції, хотять стати співдіючим чинником у нашому політичному житті. Як бачимо, наші жінки зриваються до високого злету, бажаючи розпочати нову епоху жіночого руху» [1206, с. 118].

Упродовж 1920-х рр. «Союз Українок» був однією з найвпливовіших і наймасовіших громадських організацій, котра об'єднувала 73 філії і 1200 гуртків та 48 тисяч членів. Наприкінці 1930-х років кількість членів «Союзу Українок» зросла до 100 тис. Зауважимо, що жіночий рух постав «у важких часах, котрі ще не переживав український народ у своїй історії та не переходив такого лихоліття і такого пекла фізичних страждань» [1206, с. 119].

Лідери українського жіноцтва відзначали, що організований жіночий рух ускладнювався умовами бездержавності і «чим далі від нашої визвольної державної спроби, тим ясніше розуміємо, і тим дошкульніше відчуваємо трагедію нашої бездержавності..., і тим краще здаємо собі справу, що значить нестача політичної незалежності, яка означає не тільки економічний визиск, але й духовне каліцтво», оскільки «бездержавність – це підсвідоме почуття меншовартности в одних і почуття нестерпного пониження й сорому – у інших» [953, с. 76].

Однак, порівнюючи суспільно-політичні умови розвитку українського жіночого руху в Галичині та Наддніпрянщині, члени «Союзу українок» наголошували на значно кращих стартових можливостях галичанок та висловлювали повне несприйняття економічної та політичної ситуації на Великій Україні. «Те, що діється нині на Радянській Україні переходить межі найбільш хворобливої уяви. На окреслення цього є тільки одне слово: жах, – відзначали представники організованого жіночого руху. – Там іде боротьба не за владу, не за громадські права, не за особисті вольности, а за найбільш елементарні засоби людського животіння. Ось ми є свідками як наш віковий ворог – Москва – почав з нами боротьбу за саме наше біологічне існування... Ми є свідками вимордування нашого народу голодом, витвореним свідомо й

організовано, як методою, що має на цілі приборкати, здушити всі протирадянські настрої, всі самостійницькі течії і національно-державні змагання народу..., а побіч винищування України голодом – ми були і є від ряду літ свідками, як большевики нищать усі питомі прикмети нашого народу, всі його моральні, культурні і господарські цінності... релігію і вірування, історичну традицію й народний побут і засади та силою нав'язує чужі українському народові форми господарського і духовного життя...» [1206, с. 120].

Масштаби діяльності «Союзу Українок» у 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. детально проаналізовано на черговому з'їзді «Союзу Українок», який відбувся 23-27 червня 1934 р. у Станіславові. На Конгресі вперше гостро виникає конфлікт між молодими і старшими членкинями товариства. Зокрема провід організації не допустив до виголошення на Українському жіночому конгресі, що відбувся 23–27 червня 1934 р. у Станіславові, доповіді організаційної референтки «Союзу українок» О. Лемехи «Організаційні засади жіночої молоді». У відповідь на це молоді делегатки затупали ногами і покинули зал. Із цього приводу М. Рудницька писала: «Ми розуміємо їх гарячі почування і тому прощаємо їм» [620, с. 147].

Водночас М. Рудницька переконливо обґрунтовувала тезу, що «не тільки ці думки затроюють нам душу аж до дна... і соромом палять нам обличчя... коли хочете мати повну картину у яких умовах відбуваємо наш Конгрес..., додайте до факту бездержавности та фізичного винищення народу за Збручем – ще й наш внутрішній хаос і розбиття..., коли розпорошення національних сил не йде по лінії здорових суспільних течій..., а зводиться переважно до явищ анархії..., вузьких групових або й особистих амбіцій та інтересів... Такі панують невідрадні відносини», – робить висновок М. Рудницька «серед громадянства всіх західних земель та серед політичної і заморської еміграції...» [953, с. 216].

Все ж і за цих винятково драматичних обставин М. Рудницька побачила «не тільки темні краски, але й світлі барви». До таких відрадних явищ, на її переконання «належить передовсім майже повна ліквідація радянофільства, яке довший час мов гангрена розкладала організм західноукраїнського громадянства. Події, які zostали на Радянській Україні в останньому разі, безоглядне знищення червоним царатом усіх проявів українства, а передовсім голод – відкрили очі навіть найбільш незрячим, а рівночасно підірвали ґрунт большевицьким агентурам» [953; 620, с. 178].

Один із лідерів українського жіноцтва Галичини відзначала, що «незвичайно позитивне явище серед темряви нашого життя – це факт, що щезли територіальні партикулярні розбіжності і конфлікти між Наддністрянською і Наддніпрянською віткою українського народу. Вирівнялося і затерлося глибоке провалля, яке викопали були між Галичиною і Великою Україною події й промахи 1919 і 1920-х років. Загоїлися рани і пішли в забуття взаємні кривди, жалі й претензії, а до голосу прийшло те, що найсильніше, те, що з'єднує: зв'язок крові, свідомість спільноти, почуття нерозривності в добрій і злій долі» [175, арк. 76].

М. Рудницька пригадала учасникам Конгресу, що саме українські жіночі товариства перші серед європейських осередків української політичної еміграції, зокрема у Відні, в 1920 та 1924 роках консолідували українську політичну еміграцію з Великої України та Галичини,

Власне у 1930-х рр. українське жіноцтво «закликало до подальшої консолідації українства, «щоб у тих процесах, які йдуть у світі, і в які ми – по волі чи неволі втягнені (йшлося про загрозу виникнення Другої світової війни), не бути об'єктом, а стати суб'єктом історії. Річ у тім, щоби не стояти тільки на периферії подій, а бути їх співтворцями, бути жовнірами, які борються за краще завтра та будують власними зусиллями, невдачами і перемогами свою майбутність» [287, 1934, Ч. 167 – 168].

Зокрема М. Рудницька відзначала: «Заклучіть пакт не агресії, внутрішнього перемир'я – зверніть усі зусилля на зовні, на конструктивні цілі замість на взаємне поборювання. Це домагання мусимо поставити рішуче до громадянства. Ми хочемо взяти на себе половину відповідальності за долю народу... Батьківщина нас потребує, вона потребує матері, не стільки її тепла і м'якості, її ніжності і виrozumіння, а потребує також материнського доброзичливого ока, материнських запопадливих порядкуючих рук, потребує материнської інтуїції і материнськості в значенні духовності космічної сили». Вона висловила рішучу впевненість, що „український народ може і буде жити тільки тоді, коли у свою службу запряже поруч чоловічих також духові й моральні сили жіноцтва» [953, с. 45; 620, с. 205].

Практичні кроки не забарилися – «Союз українок» одним із перших схвалив ідею скликання Всеукраїнського національного Конгресу, вважаючи його «необхідним засобом національної консолідації українського народу в найтрагічнішу добу його історії». На цьому поприщі товариство співпрацювало і координувало свою діяльність з міжнародними жіночими організаціями [620, с. 202].

Діяльність «Союзу українок» не залишилася не поміченою органами влади. Зокрема на початку 1930-х рр. були арештовані О. Олійник, О. Скоччополь, Л. Костецька. Відзначимо, що бл. 2-10 % членів місцевих осередків «Союзу українок» у 1934 – 1935 рр. належали до ОУН. Хоча в різних повітах ця цифра могла коливатися. Наприклад, у Скалатському повіті з 10 кружків товариства, 5 перебували під впливом ОУН, у Збаразькому повіті – 3 з 11. Велику прихильність до націоналістичного руху виявляли членкині Союзу у Стрийському повіті, звідки походила велика частина активних діячів ОУН [620, с. 204].

Зокрема за даними місцевого повітового управління польської поліції в 1933 р. із нагоди Великодніх свят осередок «Союзу українок» у Синевідську Вижньому підтримав акцію ОУН зі збору одягу та коштів для арештованих

політичних в'язнів, які очікували рішення місцевого окружного суду. Загалом, попри відносно невелику кількість членів ОУН у складі «Союзу українок» ігнорувати факт участі молодих жінок у діяльності підпілля керівництво організації не могло [978, с. 67; 620, с. 83].

«Революційність» товариства пояснювалася значною кількістю молоді у її складі. Зокрема, у низці статей М. Рудницька наголошувала на потребі залучення молоді до діяльності «Союзу українок», що було важким завданням, на її думку, через не правильне уявлення молоді про ідеологію і завдання українських жіночих організацій. Голова Союзу акцентувала, що дівчата вважають фемінізм непотрібним і суперечним ідеології націоналізму. Підставою для таких висновків були численні публічні виступи молодих членкинь «Союзу українок», особливо студенток [81, арк. 62; 620, с. 84].

Так, націоналістичний часопис «Студентський шлях» називав фемінізм анахронізмом, який надає жіночому руху шкідливих інтернаціональних рис, наголошуючи, що лише націоналістичний рух може вирішити жіноче питання. Уявлення націоналістів про «природу жінки» та її гендерні функції дають «Десять заповідей для українки і українця», в яких зазначено: «Коли ви здорові, то не повинні залишатись неодруженими. ... як українці, вибирайте собі подруга тієї самої крові, що ви. У подружжі не шукайте тільки любовної забавки. Ви повинні мати якнайбільше дітей» [82, арк. 13; 620, с. 68].

Полемізуючи з такими твердженнями, М. Рудницька наголошувала, що всі націоналізми хочуть «зіпхнути українську жінку до ролі, яку визначили жінці тотальні диктаторські режими». Малось на увазі максимальне використання в інтересах держави і нації репродуктивних функцій жінок, що засадничо суперечило самій суті ліберального фемінізму. Для українського жіночого руху того часу домашня господиня перестала бути жіночим ідеалом, її місце посіла політично свідома й віддана громадській роботі жінка [384, с. 2; 620, с. 67].

Різне бачення жіночого питання загострювало конфлікт в «Союзу українок» у другій половині 1930-х рр. на тлі загальної суспільно-політичної кризи, спричиненої невдачею «нормалізації» українсько-польських стосунків. Симптоматичним у цьому плані став загальний з'їзд організації 9–10 жовтня 1937 р. Виступаючи на ньому, О. Гасин виголосила реферат, де акцентувала, що «фемінізм, або жіночий рух є шкідливим для нації, бо він має на меті тільки егоїстичне добро жінки... Сьогодні українське жіноцтво поділилося на два табори: ті, що мають на цілі добро нації, і другі, які хочуть тільки добра для жінки. Фемінізм шкідливий також тому, що ділить суспільство на мушин і жінок. Національну консолідацію вважає нереальною, а консолідація може наступити тільки тоді, коли всі приймуть націоналістичний світогляд». Її підтримали О. Базильків, яка критикувала часопис «Жінка» як такий, що не відповідає потребам націоналістичної молоді, та М. Кравців, наголошуючи, що задля добра нації жінки мусять зрезигнувати зі своїх прав, а йти працювати з метою заробітку лише у крайніх випадках: «Фанатизм і п'ястук вважаю природними і конечними способами у боротьбі» [620, с. 56; 384, с. 2].

Провід організації вирішив не вживати слово «фемінізм» у резолюціях з'їзду, щоб не загострювати протистояння. Належність усіх трьох виступаючих до Стрийської філії «Союзу українок» не може бути підставою для того, щоб заперечувати наявність альтернативних ідей в центральному товаристві у Львові [620, с. 124].

Посилення негативного ставлення до ОУН з боку «Союзу українок» у той час спричинене не лише гострою полемікою з приводу жіночого питання, а й через політичну тактику націоналістичного руху у другій половині 1930-х років. ОУН уникала участі в консолідаційних процесах українських політичних партій, вбачаючи в цьому загрозу зменшення своїх впливів в українському еміграційному середовищі, зокрема на території США, а також керуючись переконанням, що конгрес відбуватиметься під егідою угодовської УНДО і на польські кошти. Ідеологічні мотиви ОУН М. Рудницька

сформулювала таким чином: «Націоналістичні органи – ексклюзивні, вони консолідацію уявляють собі тільки так, щоб суспільність прийняла їх програму». Думка лідера українського жіноцтва не була виявом упередженого ставлення, що засвідчують редакційні статті в націоналістичній пресі, в якій недвозначно наголошувалося: «Ми є проти тих, з ким нам і кому з нами не по дорозі. Ними є всі, хто не погоджується з тими поглядами і на ті правила в суспільному житті, які ми ясно і недвозначно подали» [620, с. 160].

Напередодні Другої світової війни на противагу ОУН «Союз українок» активно долучився до підготовки скликання Всеукраїнського національного конгресу, потім – до діяльності Контактного комітету, пресового порозуміння 18 квітня 1938 р., що й призвело до заборони діяльності організації з боку польської влади. 9 вересня цього ж року зареєстровано іншу жіночу організацію – Дружину княгині Ольги (ДКО) [753, с. 195; 620, с. 146].

Молодіжна секція «Союзу українок» виступила проти нової жіночої організації. За їх переконаннями, товариство розмежовувало працю чоловіків та жінок і було «вицвітом феміністичного партикуляризму». Таку гіпотезу підтримувала голова Стрийської філії М. Веселовська, яка не погодилася на створення у Стрию місцевого осередку ДКО [620, с. 145].

Більше того, націоналістична газета «Голос» закликала жінок не вступати у ДКО. Осередки ОУН на місцях розпочали пропаганду проти цієї політичної партії, як і самої жіночої організації, закидаючи їм інтернаціоналізм, космополітизм, антисімейну настанову. М. Стахів на засіданні Контактного комітету 23 грудня 1938 р. інформував про подібну ситуацію в Підгайцях. ОУН намагалася вплинути і на політичну лінію ДКО через усунення «неблагонадійних» членкинь ради. Зокрема великі застереження діячі ОУН мали щодо ідейних переконань Є. Тишинської та Л. Савойк [620, с. 197].

У цей період існували й інші, менш впливові жіночі організації, зокрема створені при підтримці УСРП. Щоб загартувати свої духовні сили,

отримати досвід громадсько-політичної роботи жіноцтво, при сприянні та підтримці УСРП, приступило до формування своєї власної організації – Союз українських працюючих жінок «Жіноча Громада», головною метою діяльності якої, відповідно до статуту, стало «сприяння культурно-освітньому, громадсько-суспільному розвиткові та вихованню українського працюючого жіноцтва» [620, с. 207].

«Жіноча громада» функціонувала на таких основоположних принципах:

- жіноча громада організовувалась на національній основі (членами жіночої громади, відповідно до Статуту товариства, могли стати лише «жінки української народности, що їх прийме місцева жіноча громада, а затвердить Головна рада»);

- товариство об'єднувало українських працюючих жінок;

- організація мала «відкрито демократичний характер» (рівноправність членів);

- провід «Жіночої громади» обирався на основі вільного волевиявлення, шляхом голосування;

- в основу ідеології товариства поставлено тезу про те, що «нарид повинен свобідно рішати про всі справи свого життя» [953, с. 415; 994, с. 165] .

Установчі збори товариства відбулися 9 березня 1933 р. Головою тимчасової Головної Ради було обрано І. Блажкевич, а секретарем – С. Павлишину (реально Союз українських працюючих жінок «Жіноча Громада» почав діяти з 1935 р., хоча окремі жіночі громади існували й раніше). Товариство Жіноча громада мала добре налагоджену організаційну структуру: Головна Рада у Львові, повітові та місцеві громади. Звичайні Загальні Збори місцевої жіночої громади мали відбуватися кожного року під проводом голови, або її заступника. Вони схвалювали звіт Ради і її роботу, вибирали з поміж членів Раду і Ревізійну Комісію Місцевої Жіночої Громади.

Проведенням таких зборів керувала голова Ради, а всі рішення приймалися більшістю голосів [753, с. 2; 994, с. 165].

Кожна місцева громада утворювалась в результаті об'єднання 15 членів (віком від 21 року) та відповідно до дозволу Головної Ради у Львові. Активна організаційна робота проводилась й на повітовому рівні. Одразу ж після створення товариства його голова (І. Блажкевич) відвідала місцеві осередки в Рогатинщині, де пропагувала поширення жіночого руху, вела роз'яснювальну роботу стосовно мети та завдання жіночих громад. У своїй діяльності членкині жіночих громад керувалися виключно моральними засадами, адже вони добре розуміли, що лише «мораль у політиці і взагалі в громадському житті є підставою успіху й розвитку» [990, с. 157; 994, с. 164].

Культурно-просвітницька робота членів «Жіночої Громади» відповідно до Статуту товариства, рішень та постанов загальних зборів і Головної ради зводилась до трьох головних напрямків:

- подолання неграмотності;
- створення власної бібліотеки;
- самоосвітня робота на щотижневих членських зібраннях [994, с. 165].

Така активна робота жіночих громад спостерігалась і на терені Тернопільщини. Місцева громада в Денисові, утворена у 1936 р., лише за рік своєї роботи об'єднала в своїх лавах 140 членкинь. Для збільшення членів товариства, повітова «Жіноча Громада» в Рогатині організувала жіночу анкету в якій взяло участь 400 жінок із 32 сіл повіту. Організаційний реферат виголосила Н. Микитчукова, а жвава дискусія під час його обговорення продемонструвала вже достатньо вироблений світогляд українського жіноцтва.

16 серпня 1936 р. відбулися річні збори «Жіночої Громади» у Коломиї у яких взяли участь 130 делегаток місцевих громад Коломийщини. За рік своєї діяльності члени місцевої ради здійснили 56 поїздок по місцевостях краю, виголосивши, при цьому, 32 реферати. Крім того, місцева жіноча громада організувала і провела сім господарсько-кухарських курсів [1315, с. 87 – 95].

Учасниці жіночих громад виступали за консолідацію цілого українського жіноцтва. Однак, досить складною залишалась ситуація на Волині. В тогочасних умовах польська адміністративна влада не давала змогу українському жіноцтву вести свою працю самостійно, в окремих організаціях, на зразок жіночих громад в Галичині. А тому, українське жіноцтво, для прикладу, в Луччині, працювало в жіночих секціях при філії «Сільського Господаря» і, таким чином, підносило культурно-просвітницький та політичний рівень українок [990, с. 155 – 156; 994, с. 166].

Жіночі громади впливали й на виховання майбутнього покоління, оскільки одним із завдань, яке перебувало в компетенції таких товариств стало творення та ведення дитячих садків. Значний поступ жіночого руху було відзначено на I Крайовому Конгресі українських працюючих жінок, об'єднаних в жіночі громади, який проходив 21 червня 1937 р. у Львові. Конгрес відкрила голова союзу І. Блажкевич, яка, звітуючи зазначила, що організація жіночих громад організувала 72 місцеві осередки. Від імені Контрольної комісії виступила Д. Бабюкова. 37 делегаток із 6 повітів визначили план подальшої роботи товариства, порушили у своїх доповідях справи організації дитячих садків, кооператив здоров'я та співпраці з каменярською організацією. Головою ради переобрано І. Блажкевич, а її заступницями Н. Микитчук та Л. Муринову. Активну роботу жіночі громади продовжували проводити навіть напередодні Другої світової війни [990, с. 157; 994, с. 165].

Таким чином, молодіжні спортивно-руханкові товариства мали національно-патріотичний характер Галичини («Сокіл», «Січ», «Пласт»), які засобами спорту зміцнювали духовно і фізично молоде покоління, розвивали національну свідомість і, таким чином, підпорядковували їх діяльність реалізації гасла «все для Батьківщини». З їхнього середовища вийшла ціла плеяда видатних громадсько-політичних і культурних діячів Східної Галичини XIX – початку XX століття: Іван Франко, Кость Левицький, Євген

Петрушевич, Євген Олесницький, Северин Данилович, Кирило Трильовський, Лонгин Цегельський, Степан Федак, Володимир Охримович, Микола Ганкевич, Володимир Гнатюк, Степан Томашівський та багато інших особистостей [994, с. 166].

Члени молодіжних патріотичних організацій пропагували не тільки заняття практично усіма видами спорту (велосипедний, веслування, фехтування, лижний спорт (лещетарство), ковзанярський та санний спорт, хокей (гаківка), баскетбол (кошиківка), бокс (стусан), туризм (мандрівництво), стрільба), але й охоплювали увесь національно-культурницький спектр: влаштовували аматорські театральні вистави, прогулянки, танці та співи й інші культурні заходи. Обов'язковим елементом їх діяльності було відкриття при них бібліотек [994, с. 165].

У міжвоєнний період ХХ ст. товариствами видавалися підручники, посібники, правила змагань, описи вправ, календарі. Значною популярністю користувалися періодичні видання товариств («Вісти з Запорожжя», «Сокільські вісті», «Пластовий табір» та ін.). Часописи друкували матеріали з методики фізичного виховання, висвітлювали проблеми жіночого спорту, зародження пластового руху в Галичині, підтримували ідеї української визвольної боротьби, описуючи пам'ятні сторінки українського стрілецтва, розповідали про своїх сучасників – провідників ідеї фізичного й духовного розвитку українського народу, подавали інформації про сокільські чи лугові свята.

Яскравим виявом патріотичної діяльності соколівських товариств була тривала боротьба галицької молоді за український університет у Львові. Січове Стрілецтво – стало основою для створення в період національно-визвольної боротьби на початку ХХ століття Української Галицької Армії – збройних сил Західно-Української Народної Республіки, а на певний період, після Акту соборності 22 січня 1919 року – об'єднаних збройних сил Української Народної Республіки.

РОЗДІЛ 7

СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

7.1. Організаційне становлення робітничих і соціально орієнтованих об'єднань

Розглядаючи особливості створення та діяльність українських робітничих товариств, створених українцями, необхідно відзначити, що ця соціальна верства була надзвичайно малочисельна, а українські політичні партії практично не впливали на розвиток робітничого руху в Другій Речі Посполитій. Більше того, про професійну організацію українського робітництва необхідно говорити скоріше у теоретичній площині, ніж практичній.

Також зазначимо, що українське робітництво напередодні інкорпорації Галичини до складу Польщі у 1923 р. підпало під вплив комуністичної ідеології, що привело до переслідувань та арештів провідних українських робітничих лідерів та перехід послідовників Маркса та Енгельса у підпілля. До цього також необхідно додати надзвичайно малу кількість промислових підприємств, що, очевидно, ускладнювало розвиток робітничого руху у краї. Підтвердження цих слів знаходимо в аналітичних доповіднях, де зазначалося, що «Галичина, край мало упромисловлений... Північні повіти Львівського і Станиславівського воєводств як і ціле Тернопільське воєводство носять характер число рільничий, з промислу посідають горальні, млини, броварні та тартаки... В Галичині домінують три види промислу: 1) гірничий; 2) деревний; 3) споживчий. У Львівщині помітний ще промисл одяговий, будівля ний і керамічний, однак його стан в порівняні з іншими воєводствами Польщі є

дуже незначний і має поважних конкурентів серед промисловців корінної Польщі» [4, арк. 110].

Зауважимо, що аналітик ЦК КПЗУ відзначав, що навіть «подати точно географічне розміщення промислових підприємств і концентрацію робітництва по поодиноким місцевостям чи повітам та промисловим галузям в Польщі наразі досить важко з тієї причини, що промислового перепису в Польщі ще не проведено, а оператись на передвоєнні статистичні дані надто ризиковано» [9, арк. 43].

Незважаючи на нелегальне становище, на II з'їзді КПЗУ (1925 р.) лунали заклики, основний лейт-мотив яких зводився до підтримки українського робітництва та необхідності створення та підтримки уже діючих робітничих товариств. Також лунала критика КПЗУ, яка на думку виступаючих нічого не зробила у трьох напрямках: «Перший чинник – то є репресії з боку польського уряду, якій старається приміювати все-більше і більше до українського робітника порівнюючи з польським робітником. Причина дуже проста – буржуазна поліція бачить, що властиво українські народні маси є більші вороги польського капіталізму, хоч вони в цьому помиляються, бо чи то буде поляк, чи українець, чи робітник іншої національності – всі ці робітники однаково пригноблюються» [7, арк. 59 – 60].

У середині 1920-х рр. основні зусилля КПЗУ були спрямовані не на створення робітничих товариств, а на підняття масових страйків у Західній Україні. У численних відозвах до робітників і селян наголошувалося: «Скликайте віча, зібрання і сходи. Порушуйте на цих вічах усі Ваші болючі справи... Всі ці справи розбирайте де лише буде для того хоча би і найменша нагода... А під сучасну хвилю, коли панська влада не вибилася ще з останніх сил, коли сили робітників і селян ще розпорошені та неспоєні ще єдиним бажанням остаточної перемоги над своїми класовими ворогами – в такий час треба ще будити всіх сплячих, треба вдарити у вічевий дзвін» [9, арк. 69 – 70].

Віча та страйки, по-перше, спрямовувалися на гуртування українського робітництва, і, по-друге, на захист соціальних прав цієї верстви. У документі «Безробіття і завдання КПЗУ» відзначалося, що «сучасна реорганізація продукції, яку переводить буржуазія та соціал-фашистський уряд Польщі, в нічому не зможе зменшити рівень безробіття. Бо що ж значить вислів цієї організації продукції, раціоналізації праці, в відношенні до безробіття? «Оздоровлення польської капіталістичної господарки коштом працюючих мас, означає, примінювання локаутів, означає скріплення безробіття «стабілізаційними заходами польського капіталу... та приносить всім працюючим масам Польщі та Західної України дорожнечу, мусить наносити для працюючого пролетаріату непіднімаючіся рядом із звишкою цін малі заробітні плати...» [9, арк. 81].

Напередодні III з'їзду профспілок Польщі, українці, представники робітничих профспілок зазначали, саме країнські робітники є найбільш визискувані та найбільше поневолені. «Їх давить постійний гнет: класовий і національний, – читаємо у документі. – Удари капіталістів Польщі на робітничу клясу падають в першій мірі на їхню спину. Не маючи професійних організацій, переслідувані від уряду і поліції, падають жертвою наймізернішого визиску зі сторони капіталістів Польщі. Удари Польської буржуазії відчувають вони найбільше... Безробітні не одержують жодних підмог» [4, арк. 113].

Таким чином, українське робітництво визнавало, що не має власних робітничих організацій, і, по-друге, визнавало нагальну потребу їх створення. Відповідаючи на питання «Чия це вина?», автори відозви однозначно констатували – «Централі профспілок, які нічого не робили, щоби зорганізувати професійно многотисячні маси українських робітників Східної Галичини...». Зазначено, що профспілки «не вели жадної просвітньої праці ні агітаційної в мові, зрозумілій для українських робітників. Професійні союзи сталися прямо органом полонізації в Східній Галичині...» [2, арк. 107].

Українське робітництво вимагало:

1. Установлення секретаря класових професійних спілок для західноукраїнських земель, який би мав довіря серед українських робітників;
2. Введення української мови в слові і письмі до щоденного ужитку в професійних спілках, котрі існують і працюють на українських землях;
3. «Залишення дотеперішнього способу колонізації» класових професійних спілок на українських землях;
4. Введення в професійних спілках на українських землях просвітньої праці на українській мові;
5. негайного «основування» відділів професійних спілок земельних робітників на українських землях;
6. «Занежання» професійних репресій відносно українських робітників [2, арк. 194].

Українське робітництво за допомогою комуністичних та соціалістичних сил намагалося організувати комітети безробітних. Ініціативу у цій справі спробувала перехопити КПЗУ. Саме ця політична сила закликала створювати товариства безробітних, які, за словами ідеологів партії, повинні були б стати «не лише осередками, що боролися б з розпорошеністю безробітних, але також такими робітничими органами, що лучачись в повітові округні, в краєвий комітет, були б висловом боротьби безробітних за їхні мінімальні домагання та їхньої лучби із боротьбою робітництва проти фашистського політичного і економічного наступу на усе робітництво» [9, арк. 49].

Комуністи наголошували, що ці товариства «мусять бути звернені обличчям до профспілок, до цих широких робітничих організацій, що в першу чергу повинні провадити боротьбу проти безробіття». В жадному випадку Комітети безробітних не можуть протиставлятися профспілкам, а противно, чи вони є при профспілці чи вони конституювались вже як міське товариство

безробітних, тяготи в своїх тенденціях росту та праці до найтіснішої лучби із профспілкою» [7, арк. 47].

У статті «За мобілізацію мас до боротьби» відзначено, що «партія мусить розвивати й перемінювати кипіння й бойові настрої робітництва і селянства в активну боротьбу». Проте автор констатував, що КПЗУ не вміє організувати боротьбу із безробіттям належним чином. «Тільки Львівський округ, – продовжує журналіст, – започаткував роботу серед безробітних влаштовуючи демонстрації разом зі страйкуючими з фабрики «Стрем» [9, арк. 36].

Відзначено, що упродовж 1924 – 1928 рр. безробіття найбільше охопило густонаселені промислові райони Польщі, зокрема Шленськ, значно менше – західноукраїнські воєводства. У статті зазначено, що «коли поглянути на некваліфікованих робітників західної України, які ходять одинцем, неорганізовані темні – річ очевидна, що таку масу важко зафіксувати у конкретні статистичні значення, бо вона неуправляема, розпливається перед нашими очима» [2, арк. 112].

«Ходіння одинцем» – основна причина (на думку комуністів) визиску українського робітництва. Також підкреслено, що польський уряд «крайньо вороже ставиться до національних меншостей, які заселяють компактною масою згадану територію». Більше того, «польська влада не тільки що не прикладає рук до економічного здвигнення українського чи білоруського населення у своїй займанщині, але цілою форсою пари старається пригнітити всякий організаційний відгук мас, стероризувати, економічно визискати, матеріально і морально прибивати українські маси» [4, арк. 119 – 120].

Комуністи відзначали, що важке становище робітництва ускладнюється трьома чинниками:

- 1) неупромисловлення української території;
- 2) неорганізованість робітництва на українських землях;
- 3) «специфічна» національна політика Польщі [9, арк. 83].

Таким чином, на зламі 20-х – 30-х рр. ХХ ст. основну причину «важкого становища» українського робітництва комуністи вбачали у його неорганізованості у професійні товариства. КПЗУ намагалася здійснити певні кроки у цьому напрямі, проте вони не були успішними. Зокрема, у січні 1930 р. ЦК КПЗУ висунув вимоги до уряду Польщі щодо безробітних:

1. Виплата допомоги незалежно від підприємства де працював безробітний;
2. Обняття акцією допомоги безробітних на селі;
3. Поширення лікарської опіки, яку надає Каса хворих на всіх безробітних, нарівні з працюючими;
4. Звільнення безробітних від сплати податків;
5. Обернення видатків на військо і поліцію на «безробітних і півбезробітних» [4, арк. 177 – 178].

З метою «кращого об'єднання безробітних», ЦК КПЗУ підготував скликання краєвої західноукраїнської конференції безробітних у Львові для вибору Центрального Комітету Безробітних, який мав керувати боротьбою безробітних у краї [4, арк. 183].

Незважаючи на вжиті заходи, у резолюціях ЦК КП Польщі «Про діяльність КПЗУ після III пленуму» (червень 1933) відзначалося, що значно послабилася робота партії серед безробітних, що пояснюється не тільки «організаційними недоліками, а здебільшого через невміння вкласти новий політичний зміст у рух безробітних у відповідності із постановами Пленуму». Підкреслено, що на створення комітетів безробітних повинно бути направлено «максимум уваги і зусиль» [4, арк. 185].

У другій половині 1930-х рр. комуністи не втрачали надії організувати товариства безробітних. «В зв'язку з наростаючою хвилею економічних боїв пролетаріату З.У., зусилля партії мусять бути спрямовані на мобілізацію нафтового пролетаріату, деревельних, залізничників і салінарів, – відзначено у партійних документах КПЗУ. – Висування вчасно конкретних домагань, уміле

получення різних форм боротьби, розбудова революційного пролетарського руху, зокрема розгортання опозиційної роботи серед реформістичних спілок – це шлях розгорнення широкого страйкового фронту проти офензиви капіталу. Треба посилити роботу серед безробітних, що до цього часу була слаба» [7, арк. 55 – 56].

«Українське обличчя» організованого робітництва в Галичині представляли товариства «Сила», «Воля», «Будучність», «Праця». Ці товариства активно співпрацювали з «Просвітою», «Рідною школою», кооперативними товариствами. Фахові українські організації намагалися об'єднати українських робітників, організовували культурні заходи, видавали періодичні органи, основне вістря яких спрямовувалося на мобілізацію робітництва на боротьбу за свої соціальні та національні права. Як і комуністи члени робітничих товариств створювали Комітети безробітних, які допомагали малохахищеним верствам населення [199, арк. 19].

З-поміж окреслених товариств виділимо товариство українських греко-католицьких робітниць «Будучність», яке займалося ідейно-просвітньою роботою серед населення Галичини. Інші товариства відстоювали вузькопрофесійні інтереси. Для прикладу товариство «Воля» опікувалася двірниками, домашньою прислугою, «Зоря» – ремісниками, промисловцями і торговцями, «Праця» – агрономами і техніками [196, арк. 9].

У 1920-х – 1930-х рр. різнопланову діяльність із соціального захисту різних верств населення розгорнули інші соціально орієнтовані товариства. За словами Б. Савчука, «узагальнюючий ретроспективний огляд організаційно-ідеологічного становлення масових українських організацій Галичини наприкінці XIX – 30-х роках XX ст. показав, що більшість з них наслідували відповідні моделі асоціацій інших народів. Однак, діючи в умовах австрійського, згодом польського державно-політичних режимів, українські товариства зберігали свою окремішність, яка забезпечувалася існуванням розгалужених організаційних структур, виробленими власними ідейними

засадами та формами і методами роботи, що відповідали можливостям і потребам суспільного розвитку українства. Цьому сприяв демократизм громадських товариств, що не мали станового, статевого поділу та формально дотримувалися засад позапартійності і позаконфесійності» [1209, с. 93].

Дослідник справедливо наголошує, що частина діючих у Галичині за міжвоєнних років ХХ ст. станових, професійних та соціально зорієнтованих об'єднань виникли за австрійського періоду. Вони будували діяльність на тих же правових підставах, що й товариства культурно-освітнього спрямування, використовували як спільний, так і особливий арсенал форм, методів та засобів діяльності. Кожне з них пройшло свій окремий шлях організаційно-ідеологічного становлення [1209, с. 89].

Українські громадські організації проводили широку різнопланову роботу із соціально-правового захисту своїх членів та різних верств населення. Як приклад – протиалкогольний рух. Бойкот корчем, який пропагували протиалкогольні товариства, супроводжувався закликом вступати до спортивних гуртків «Спортивний Союз», «Січ», «Сокіл», «Пласт». Антиалкогольні товариства засновували читальні, театри та інші заклади культури для активного проведення дозвілля [1209, с. 98].

З-поміж протиалкогольних товариств виділяється «Відродження», засноване ще у грудні 1909 р. у Львові. Згодом осередки товариства були створені в Станіславові, Тисмениці, Ворохті, Самборі, Стрию, Золочеві, Стебнику, Белзі, Угневі та багатьох інших населених пунктах. Перспектива діяльності товариства бачилася його засновниками у витверезінні українського народу, а звідси відродженні високих морально-етичних та духовних цінностей. За відносно малий термін «відродженці» розгорнули широкомасштабну літературну кампанію, засновували свої осередки у селах та містах. Це стало ключовим фактором донесення ідеї тверезості до простого народу. Діяльність «Відродження» дала початок товариству «Молодіж» та

«Союзу протиалкогольних гуртків молоді», – вважає В. Садовий [1208, с. 134; 1214, с. 67].

Згідно статуту головними інструментами діяльності товариства були:

- 1) активне бойкотування корчем;
- 2) пропагандистська робота шляхом зачитування лекцій, доповідей;
- 3) поширення листівок про шкоду алкоголю, видання плакатів, прокламацій, календарів;
- 4) у планах – заснування харчових закладів з відсутністю алкоголю (молочарні, крамниці тощо);
- 5) заснування лікарень для алкозалежних та душевно хворих;
- 6) започаткування масштабної програми проведення безалкогольного дозвілля (весілля, уродини тощо) [1208, с. 105; 1214, с. 67].

Серед організацій соціального спрямування варто виділити ті, які займалися медичним забезпеченням населення. На початку ХХ ст. за ініціативи львівських лікарів було створене товариство «Поліклініка Львівська», метою якого стала спільна науково-медична праця. Ця інституція мала добродійний характер: своїм завданням львівські лікарі вважали надання безкоштовної лікарської допомоги малозабезпеченим хворим, постачання їм ліків зі знижкою. «Поліклініка Львівська» у своїй структурі мала амбулаторію та лабораторію. Наукова діяльність відбувалася шляхом організації науково-практичних конференцій та видань медичних часописів. Таким чином, забезпечувалося тісне поєднання теоретичної та практичної медицини [1209, с. 98].

До найвизначніших громадських інституцій у ділянці медичної опіки належить «Народна лікарня» у Львові. Її виникнення стало відповіддю на виклики, які постали перед українством на початку ХХ ст. Нагальною була потреба в такій лікарській установі, яка б надавала безкоштовну медичну допомогу людям, слугувала їх оздоровленню, забезпечувала опіку різних

вікових груп та соціальних категорій населення, виховувала у людей розуміння необхідності здорового способу життя [1209, с. 98].

У «внутрішньому і дитячому», «хірургічному», «окулістичному», «жіночому» відділах «Народної лічниці» до початку Першої світової війни надали поради та лікування чи обстежили близько 16 тис. хворих, при чому з-поміж пацієнтів цього закладу українці становили лише 30 %. На початку 1920-х років «Народна лічниця» почала відновлювати свою діяльність. Упродовж 1920-х років у закладі працювало 14–18 українських лікарів, які щороку амбулаторно чи стаціонарно лікували від 6,5 до 8,3 тис. осіб. Багатьом з пацієнтів робили складні безкоштовні хірургічні операції, забезпечували медичне лікування. Студенти-медики щороку здійснювали по 17–25 тис. оглядів і порад [1209, с. 93].

Важливим завданням товариства стало будівництво окремого шпиталю. Ця ідея виникла 1921 р., а вже наступного року влаштували перші збори коштів – 200 дол. У квітні 1928 р. створено спеціальний комітет будови та будівельну комісію, до яких увійшли Є. Бурачинський, О. Подолинський, М. Галібей, М. Стефанівський. За підтримки ГКЦ та національних інституцій розгорнуто масштабну акцію зі збору пожертв, яка охопила всі західноукраїнські землі й еміграцію. Митрополит Андрей Шептицький, який був опікуном «Народної лічниці», надав ділянку землі під будову шпиталю. Колишній директор психіатричного шпиталю на Кульпаркові Малішевський заповів на його побудову 75 тисяч золотих [1209, с. 97].

Успішна діяльність «Народної лічниці» та інші чинники (зокрема збільшення кількості українських лікарів) зумовила потребу створення професійного товариства, яке б гуртувало у своїх лавах лікарів. 1 жовтня 1910 року у Львові відбулися збори лікарів, які вирішили заснувати Українське лікарське товариство (тодішня назва – «Руське лікарське товариство»), головою якого став директор «Народної лічниці» й очільник Лікарської комісії НТШ Є. Озаркевич, почесним головою – І. Горбачевський. Важливою подією в

розвитку української системи охорони здоров'я стала поява у січні 1933 р. проекту створення Ради суспільної опіки (неформального «національного міністерства здоров'я»), який був результатом тривалих дискусій членів УЛТ [1209, с. 103].

Серед товариств медичної сфери виділимо також Українське гігієнічне товариство (голова М. Панчишин), де гуртувалися українські медики, котрі з великою самопосвятою працювали на ниві охорони здоров'я та медичного забезпечення українців краю, вели активну протиалкогольну та протинікотинову діяльність, пропагували з-поміж сільського населення основи гігієнічних знань, включалися разом з іншими українськими громадськими товариствами до просвітницької діяльності, самовіддано (безкоштовно) працювали в «Народній лічниці», яка надавала медичні послуги малозабезпеченим верстам населення, тощо [1209, с. 102].

УГТ вирішувало комплекс наболілих проблем, зокрема:

- улаштувало популярні виклади, виставки, курси для медсестер та санітарних робітників;
- поширювало знання про здоровий спосіб життя в періодиці, шляхом видання летючок, популярних брошур, місячника «Народне здоров'я» (з 1937 року);
- організувало та утримувало амбулаторії, туберкульозні диспансери, «спортову» й «євгенічну пораду» (Львів);
- створювало вакаційні осередки для дітей та юнацтва (з-поміж них найвідоміша кліматична станція біля Підлютого (Рожнятівщина, що на Івано-Франківщині) [1209, с. 104].

За активного сприяння греко-католицького духовенства, УПТ «Рідна школа», «Просвіти» в повітових містах почали діяти філії УГТ, проте тільки шість із них працювали офіційно, інші перебували в напівлегальному стані, оскільки очільникам товариства не вдалося внести зміни до статуту, які б уможливили відкривати його осередки селами [1209, с. 109].

Надійною опорою УГТ та інших соціально орієнтованих організацій залишалися Марійські Дружини. За словами Б. Савчука, члени товариства поширювали релігійну літературу, створювали читальні та бібліотеки, періодичні видання. Також учасниці товариства відвідували убогі родини, надавали їм матеріальну та моральну допомогу, організовували безкоштовне харчування, розміщували сиріт у притулках, організовували курси неграмотних та ін. [1209, с. 108]

Важливий внесок у реалізацію ідеї опіки, виховання, навчання та захисту дітей зробило Українське крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю у Львові. Головною метою діяльності товариства була «охорона дітей і молоді української народності, особливо опіка над українськими воєнними сиротами», а також:

- поширення ідеї охорони дітей та опіки над молоддю в періодичній пресі, організація професійних курсів та проведення конференцій;
- створення філій та гуртків, надання їм матеріальної допомоги; створення та утримання захоронок, професійних шкіл, сирітських притулків тощо;
- забезпечення контролю за роботою закладів товариства, що опікуються дітьми;
- реєстрація дітей, які потребують опіки, виявлення причин та запобігання випадків занедбання дітей; налагодження взаємозв'язків з іншими товариствами, які опікуються дітьми;
- унесення пропозицій до законодавства та влади з питань опіки і виховання українських дітей [1209, с. 109].

Однак через брак коштів і відсутність державної підтримки допомога надавалася невеликій кількості дітей, які її потребували. У роки Другої світової війни практично всі соціально орієнтовані товариства припинили існування, хоча їх допомога у цей період була особливо необхідною.

7.2. Союз українських адвокатів: боротьба з утисками українців у національно-культурній та політичній площині

Правову допомогу українцям Галичини надавала провідна організація – Союз Українських адвокатів (СУА). У 1920-х рр. саме адвокати відгравали провідну роль у правовму захисті українців. Захист титульної нації від акції пацифікації, полонізації шкільництва, репресій проти провідних національно-культурних та політичних діячів, переслідувань членів націоналістичних організацій – ці та інші проблеми стояли на порядку денному правників упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст.

У 1923 р. з ініціативи Л. Ганкевича, Я. Олесницького, В. Охримовича, С. Федака та інших відомих адвокатів у Львові було створено першу легітимну позаурядову, професійну організацію українських адвокатів – СУА. Засновниками товариства також виступили Є. Давидяк, М. Глушкевич, І. Голубович, А. Говикович, С. Шухевич, М. Янкевич та ін. [1100].

Установчі збори СУА відбулися 20 травня 1923 р. (присутні 50 адвокатів та 15 кандидатів адвокатури). Після тривалих дискусій, першим головою професійної адвокатської організації обрано С. Федака, його заступником – М. Левицького. Членами правління стали та адвокати-політики – В. Загайкевич, А. Гарасимов, Л. Бачинський, Ф. Евин, Л. Ганкевич, М. Глушкевич, М. Волошин, Є. Давидяк, С. Шухевич, О. Надрага. Делегатом від кандидатів адвокатури обрано А. Малецького [1100; 1294, с. 67].

На установчих зборах затверджено статут організації. Згідно з цим документом, діяльність СУА поширювалася на всю територію тогочасної Галичини. Головні завдання Союзу полягали в:

- «обороні адвокатського звання»;
- підтримці товариських взаємовідносин між українськими адвокатами і кандидатами адвокатури;

– надання взаємної допомоги українському населенню та представникам іншої національності [1100; 1294, с. 82].

Установчі збори ви кристалізували організаційну структуру організації. Керівництво СУА здійснювали: Загальні Збори, Виділ (керівний комітет) і Контрольна Комісія. Звичайні Загальні Збори скликалися кожного року Виділом. На них:

- затверджували звіти Виділу і Контрольної комісії;
- вибирали президента, віце-президента і 10 членів Виділу, Контрольну Комісію, а також одного делегата на один рік;
- іменували почесних членів і членів добродіїв, ухвалювали зміну статуту, розпоряджалися капіталом резервового фонду [1100; 1294, с. 86].

Виділ товариства відповідав за фонди Союзу та спостерігав за збереженням гідності, поваги та прав адвокатами, виконання ними адвокатських обов'язків, займався становими адвокатськими справами, наприклад справою вільного переселення адвокатів, справою нової адвокатської ординації, дисциплінарного адвокатського судівництва, обороною прав української мови в судах та інших державних установах [1100; 1294, с. 86].

Виділ зобов'язувався проводити декілька власних засідань на місяць. Контроль за фінансами Союзу здійснювала Контрольна Комісія. Вона формувалася і підпорядковувалася Загальним Зборам СУА і складалася з трьох членів, які не належали до Виділу СУА. Однак, заради справедливості відзначимо, що активно СУА почав працювати тільки наприкінці 1920-х рр., після обрання президентом К. Левицького, який повернувся до Львова з еміграції [1100; 290, 1929, Ч. 12].

Проте подальші події засвідчили неухильний поступ організації. Загальні збори СУА, що відбулися 28 вересня 1924 р. дещо видозмінили керівний склад організації. Зокрема першим заступником голови обрано М. Волошина, другим – Л. Ганкевича, членами правління – В. Бачинського,

Л. Бачинського, М. Глушкевича, Є. Давидяка, Ф. Евина, О. Марітчака, О. Надрагу, Я. Олесницького, С. Шухевича. Делегатом від кандидатів адвокатури обрано О. Левицького [1100; 1294, с. 98].

У другій половині 1920-х рр. за зразком інших суспільно-культурних організацій, СУА створило власний «Похоронний фонд» для адвокатів. Наголосимо, що згідно з інформацією, яку надавали члени товариства, у 1926 р. в Галичині нараховувалося уже 230 українських адвокатів з них 109 – були членами СУА. Основним завданням товариства, зважаючи на цей факт, полягали у максимальному залученні українських правників до своєї фахової організації [1100].

З цією метою внесено зміни в організаційну структуру товариства. Для «пожвавлення роботи «Виділ СУА створив свої підрозділи (делегатури) у провінціях Галичини (Львів, Бережани, Дрогобич, Коломия, Перемишль, Самбір, Станіславів, Стрий, Сянок, Тернопіль, Чортків, Волинь). У 1926 р. створено окрему канцелярію Правління та введено посаду розпорядника (Н. Пшепюрський). С. Федака на посаді голови організацій змінив Л. Ганкевич. Товариство «задумалось» над створенням власного періодичного видання, яке в інформувало громадськість про діяльність СУА, повідомляло про його здобутки та перспективи розвитку, пропагувало правові знання, підвищувало професійний рівень українських адвокатів [290, 1930, Ч. 5].

Власне заснування власного періодичного видання стало одним із найважливіших питань, яке вирішували чергові збори СУА, що відбулися в лютого 1927 р. Наголоосимо, що у цей період кількість адвокатів-українців неухильно зростала. Якщо у 1926 р. їх нараховувалося 230, то у 1927 р. – уже 237. Кількість українських адвокатів, незважаючи на перепони польської влади, зростала й надалі [1100; 1294, с. 102].

У 1927 р. СУА під редакцією Л. Ганкевича випустив два номери «Бюлетеня Союзу Українських Адвокатів», в яких подавалося повідомлення про утворення СУА, список членів та окремі рішення СУА. Видання – це

перший крок на шляху до створення професійного правничого часопису «Життя і Право», який виходив упродовж 1928 – 1939 рр. (до редакційної колегії входили К. Левицький, М. Глушкевич, Р. Домбчевський, Р. Старосольський, О. Надрага та ін.). Із травня 1929 р. часопис почав виходити, як спільний орган Союзу Українських Адвокатів і Товариства Українських Правників [1100; 1294, с. 104].

На сторінках часопису передбачалося ведення дискусій, обміну думок та поглядів правників, запровадження нових реформаторських ідей для налагодження більш справедливих та раціональних життєвих відносин у суспільстві. Для цього часопис мав охоплювати галузі права як з теорії так і практики застосування: цивільне, кримінальне, політичне, сімейне, фінансове, адміністративне, міжнародне, порівняльне право. Окрім того, були аналітичні статті з економіки, самоврядування і кооперації [1100; 1294, с. 107].

Правовий статус суддів, нотаріусів та адвокатів висвітлювалися у рубриках «Організація діяльності судів і нотаріату» та «Організація діяльності адвокатури». Регулярними у часописі є статті та повідомлення про діяльність СУА і Товариства Українських Правників. Друкувалися огляди проведених загальних зборів цих організацій, проблемні питання діяльності. Подавалася детальна інформація про членів цих організацій, звіти про діяльність осередків, а також декілька статей про роль та значення громадської позиції українського адвоката для побудови своєї держави [1100; 290, 1934, Ч. 2].

Цікавим став розділ про персоналії українських правників у якому систематично подавалися біографічні дані про правників. У рубриці «бібліографія» подавалися огляди правничої літератури, що видавалася у Польщі, Німеччині, Чехії. Сучасні історики та правники наголошують, що часопис «Життя і право» мав важливе значення для національного відродження краю, розвитку української мови та формування свідомості українського народу, оскільки свою діяльністю спрямовував на захист прав

української нації в чужих державах шляхом об'єднання патріотично налаштованих провідників нації якими були адвокати [1100; 290, 1935, Ч. 17].

Здобутки СУА, за підсумками п'ятирічної діяльності, обговорювалися на загальних зборах 24 квітня 1928 р. Виступаючими відзначено значну роботу товариства у сфері захисту політичних, національно-культурних, економічних прав українців. Підкреслено важливість створення Колегії оборонців у Львові. За її прикладом такі колегії згодом виникали в провінціях [1294, с. 112].

Як уже відзначалося, новий етап у діяльності СУА розпочався після обрання головою організації К. Левицького, що відбулося 23 березня 1929 р. Його першим заступником залишився М. Волошин. Виділ функціонував у складі: А. Говикович, Л. Ганкевич, М. Глушкевич, Є. Давидяк, Р. Перфецький, В. Константинович, В. Старосольський, О. Надрага, М. Терлецький, Є. Щуровський [1100; 1294, с. 115].

Початок 1930-х рр. почавив нові виклики перед товариством. Полонізація усіх сфер суспільно-політичного життя не могла не позначитися на діяльності українських адвокатів. Щодо судових справ, відзначимо, що стали помітними значні обмеження в їх діяльності, особливо при розгляді політичних процесів. Прикметно, що судові розгляди відбувалися за участю суддів-поляків, через що до логічного завершення часто не було доведено низку важливих питань, клопотання захисту без причин відхилялися. Водночас промови оборонців відзначалися високою професійною майстерністю. Для прикладу, як відзначали українські часописи, під час захисту членів УВО та ОУН, український адвокат В. Старосольський «заволодів увагою цілої зали... Навіть судді заслухались його виступом» [1100; 1294, с. 180].

Становище української адвокатури у Другій Речі Посполитій обговорювалися на чергових загальних зборах СУА, що відбулися 2 березня 1930 р. за участю 34 членів товариства. Відзначивши успіхи української адвокатури, було наголошено на можливих шляхах покращення діяльності фахової організації. З цих причин дещо оновлено Правління СУА, до якого

обрано А. Говиковича, Л. Ганкевича, М. Глушкевича, Ф. Евина, Є. Давидяка, В. Константиновича, В. Старосольського, О. Надрагу, М. Терлецького, Е. Щуровського [1100; 290, 1930, Ч. 12].

Українські адвокати відзначали, що «адвокатура як чільна фланга має йти попереду – опираючись на станову солідарність», а висота етичного стану української адвокатури могла свідчити про силу і свідомість нації. Лише «сильна духом, висока етична й міцна організаційно адвокатура здатна відіграти роль вітамінів, які дадуть нашому суспільству сильний ідейно-моральний імпульс», – відзначав М. Глушкевич. Неодноразово наголошувалося, що майбутні покоління національно свідомої частини українського суспільства повинні пам'ятати і знати, хто у відповідні етапи національно-визвольної боротьби, був «мозком нації», речником політичної та правової думки українців [1100; 290, 1932, Ч. 15].

Упродовж 1931 – 1932 рр. членами СУА стали нові 18 адвокатів та 7 кандидатів адвокатури. У 1934 р. побачив світ «Ювілейний Альманах Собзу українських адвокатів», присвячений 10-й річниці створення та діяльності СУА. У ньому надруковані статті про тогочасні правничі проблеми, як самого СУА так і права в цілому. Низка статей присвячена питанням правничої термінології в Австрії, Угорщині, Польщі та Румунії [1100; 1294, с. 215].

У середині 1930-х рр. крім завдань щодо розвитку фахового товариства адвокатів, СУА ставив завдання, що все більше стосувалися загальноукраїнських проблем – розвитку української правничої термінології, дослідження історії українського права, впровадження української мови в державні, судові та інші інституції держави. З цією метою, зокрема, у 1936 р. СУА разом з Науковим товариством ім. Шевченка у Львові та Товариством Українських Правників створив «Термінологічну Комісію для устійнення українських термінів» [1100; 1294, с. 218].

Матеріали діяльності цієї Комісії публікувалися на сторінках часопису «Життя і Право». За результатами нарад комісії публікувалися пропозиції до

української правничої термінології в цивільному праві і процесі та в кримінальному праві і процесі. В 1938 р. СУА розпочав підготовку та видання українсько-польського правничого словника, однак Друга світова війна завадила реалізації цього проекту [1100].

Загальні збори товариства, що відбувалися у 1926 – 1939 рр. свідчать, що значну увагу СУА приділяв етичним питанням професійної діяльності адвокатів, особливостям та специфіці адвокатської професії. Ідеал адвокатського звання мав полягати у тому, що адвокат як громадянин мав бути «митець думки і слова, людина боротьби і лицарського духу, речник права і справедливості». Зазначалося, що український адвокат передусім має бути «добрим громадянином, вірним сином свого народу», брати участь у громадянському і політичному житті та бути заступником оборонцем прав народу. Адвокат повинен усвідомлювати своє місце у суспільному житті, обороняти права, інтереси і гідність свого звання [1100; 290, 1938, Ч. 5].

Завершуючи розгляд особливостей створення і діяльності правозахисних товариств відзначимо, що нерідко на захист політичних, соціальних, культурних прав українців ставало все громадянство, політичні та церковні інституції. Яскравий приклад – діяльність Комітету рятунку України. 21 липня 1933 року представники в Раді Союзу (Ліги Націй) від українських емігрантських організацій у Парижі (секретар Ради М. Гроссенко) надіслали митрополитові Андрею листа-прохання, щоб він звернувся до Святого Престолу про допомогу голодуючим в Радянській Україні. «Ми певні, – йшлося у зверненні, – що голос Вашої ексцеленсії буде почутий у Римі й, що благословення Святого Отця здвигне добродійність цілого християнства на таке добре діло допомоги масам голодуючого, хворого, доведеного до відчаю українського населення СРСР» [753, с. 2].

24 липня 1933 р. керівництво Греко-католицької церкви – митрополит Андрей, єпископи Григорій Лакота, Іван Бучко, Іван Лятошинський оголосили спільну відозву до вірних «Галицької Церковної Провінції, до всіх людей

доброї волі, до всіх християн світу, всіх віруючих у Бога, особливо до всіх робітників і селян, передовсім наших земляків» з проханням прилучитися до «цього голосу протесту та болю й розповсюдити у найвіддаленіші країни світу». Відзначено, що Україна перебуває «у передсмертних судорогах, населення вмирає голодовою смертю. Побудована на несправедливості, обмані, безбожності та людоїдна система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни» [753, с. 2].

Наступного дня – 35 українських інституцій: Українська Парламентарна Репрезентація, товариства «Просвіта», «Рідна школа» та Наукове Товариство імені Т.Шевченка, Український Католицький Союз, Союз Українок та інші створили у Львові «Український Громадський Комітет Рятунку України» – координатора допомоги голодуючим. Рятунковий Комітет створив повітові й міські комітети [753, с. 2].

17 жовтня 1933 р. митрополит Андрей і єпископи УГКЦ оприлюднили другий спільний пастирський лист у справі допомоги голодуючим в Україні. 19 жовтня був проведений день національної жалоби. А 26 жовтня, з ініціативи архієпископа Відня Теодора Інніцера у Відні, відбулася конференція представників багатьох народів світу, котрі потерпають від голоду в СРСР для обговорення способів допомоги голодуючим. Представником УГКЦ, зокрема особисто від митрополита Андрея на конференції був єпископ Микита Будка, а від Українського Громадського Комітету Рятунку України – посли до польського сейму М. Рудницька та З. Пеленський, а також парох церкви святої Варвари у Відні Мирон Горникевич [753, с. 2].

27 грудня 1933 року Центральний Комітет Рятунку України надіслав митрополитові Андрею лист подяки за допомогу в організації доленосної акції для голодуючих у Великій Україні. Від імені Комітету лист передали його голова М. Рудницька та секретар З. Пеленський, а також ініціатор віденської конференції Інніцер. «Ця міжконфесійна і наднаціональна конференція, йшлося у вітанні, була для нас черговим доказом, яким значенням і впливом тішитися

Ваша ексцеленсія, Високодостойна особа на міжнародному форумі, бо лише завдяки Вашому покликові з літа цього року його ексцеленсія кардинал доктор Інніцер взявся за це високогуманне діло допомогти нашим голодуючим братам за Збручем». 30 грудня 1933 року голова Громадського Комітету Рятунку України В. Мудрий теж подякував митрополитові Андрею «за делегування свого відпоручника на конференцію у справі голодуючих в Радянській Україні» [867, с. 35].

Трагічні події у Радянській Україні у 20 – 30-х рр. ХХ ст., особливо жахливі наслідки організованого штучно голодомору стали незаперечним свідченням політики геноциду кремлівського керівництва Радянського Союзу щодо українського народу. Ці події дали безліч фактів для глибокого осмислення суті комуно-більшовицького експерименту будівництва соціалізму в окремо взятій державі.

Таким чином, більшість соціально зорієнтованих об'єднань Галичини виникли за австрійського періоду. Вони будували діяльність на тих же правових підставах, що й товариства культурно-освітнього спрямування, використовували як спільний, так і особливий арсенал форм, методів та засобів діяльності. Кожне з них пройшло свій окремий шлях організаційно-ідеологічного становлення.

Чимало соціально зорієнтованих організацій (Українське товариство допомоги інвалідам, Український фонд воєнних вдовиць і сиріт, Українське товариство опіки над дітьми і молоддю, Товариство вакаційних осель та ін.), покликаних вирішувати різні зловбоденні суспільні проблеми, мала локальний характер. За словами сучасних істориків, мета і завдання їх праці показує, що вони прагнули компенсувати прогалини державної політики в розв'язанні соціальних проблем, які стояли перед українською суспільністю Галичини.

Товариства проводили цілеспрямовану діяльність з опіки над жертвами війни, дітьми та молоддю. За міжвоєнного періоду вони не одержували значних державних субсидій, тому будували діяльність на засадах

«національної автаркії» – власного самозабезпечення. Однак через низький соціально-економічний рівень населення, відсутність представників великого капіталу, нескристалізованість громадянського суспільства, утиски влади та з інших причин багато ініціатив щодо надання допомоги названим категоріям населення реалізовувалися у значно менших обсягах від існуючих потреб. Вони діяли за безпосередньої підтримки з боку інших масових культурно-освітніх, жіночих, молодіжних організацій, а також національних фінансових, кооперативних установ і Греко-католицької церкви. Організації соціального спрямування спричинилися до покращення медичного і санітарно-гігієнічного обслуговування та розгорнули широку боротьбу за здоровий спосіб життя серед українського населення Галичини.

РОЗДІЛ 8

ВЗАЄМИНИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ПОЛІТИЧНИМИ ПАРТІЯМИ ТА УПР

8.1. Боротьба політичних партій за вплив на громадські організації

Українські партії Галичини приділяла надзвичайно багато уваги розвиткові громадських інституцій національно-культурницького, кооперативного спрямування. Тільки завдяки їхній діяльності в умовах відсутності власної держави українці краю могли сподіватися на поступ у всіх сферах тогочасного життя.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. українські партії не досягли помітних успіхів у створенні громадських організацій. Як РУРП-УРП і УСДП через незначний вплив на суспільно-політичні процеси у краї програвали у боротьбі за вплив на культурно-освітні організації організаційно сильнішим партіям, якими були УНДП та польські соціалісти. Зрештою, під впливом останніх до 1907 року, а можливо й до початку Першої світової війни, де-факто, перебували українські соціал-демократи.

На початку XX ст. націонал-демократи і радикали усвідомлювали, що «культурну відсталість поневолених кляс і націй використовують пануючі кляси і нації для закріплення свого панування», а тому «без піднесення культурного рівня працюючих не може бути повного визволення соціального і національного» [1309, с. 73]. Державницькі політичні сили в умовах польського владного режиму прагнули розвивати власну національну культуру, створювати громадські інституції, що мали б стати осередком «культури робітного народу», «культурою нової, трудової України», через «наближення села до міста – центру культури, а не через будівництво окремої «пролетарської», чи окремої «селянської» культури [10, арк. 3].

УСДП, чий вплив на суспільно-політичні процеси у краї після завершення Першої світової війни був незначним, також наголошувала, що мусить «заснувати професіональні організації – на яких партія опирається і черпає з них певні матеріальні засоби» [1140, с. 15 – 16]. Проте державницькі партії не зуміли взяти під свій контроль українські громадські інституції. Причини – доволі очевидні. Соціал-демократи з одного боку, а націонал-демократи та радикали – з іншого поділили сфери впливу: перші «взялися» за організацію робітників, нехтуючи селянство, а другі об'єднували селянство.

Все ж таки, на відміну від націонал-демократів, «радикали робили все-таки деякі спроби працювати в містах поміж пролетаріатом. На це вказують «Січи» по містах ведені й засновувані радикалами. Українське робітництво горнулося до тих товариств, шукаючи там цієї духової поживи, якої не могли дістати в польських профспілках. Робота радикалів у передвоєнних «Січах» остала не без впливу на українське робітництво. Українські соціалісти-радикали робили дещо для культурного піднесення українського робітника, але не старалися поширити своєї роботи на господарсько-суспільну ділянку робітничого життя» [10, арк. 7].

Заходи українських політичних партій щодо відродження діяльності українських національно-культурних та економічних товариств помітила місцева влада. Уже у грудні 1921 року львівський воєвода заявляв про те, що «в усіх повітах йде активна діяльність по відродженню українських освітніх товариств». Снятинський староста повідомляв воєводу про те, що «український політичний рух набирає силу під прикриттям культурно-освітньої та господарської діяльності» [182, арк. 13].

Після визнання Радою Амбасадорів 14 березня 1923 р. усі політичні сили краю були змушені переглянути своє ставлення до громадських інституцій. Якщо УНДП (згодом УНДО) та УРП-УСРП приступили до «відродження всіх культурних, політичних, господарських організацій» [4, арк. 21]. Передбачалося «засіяти край січами, селянськими і робітничими спілками,

зорганізувати наш трудовий міщанський елемент. Для інтелігенції це значить: відкинути від серця панські привички і інтелігентську пиху, а полюбити щирим серцем простий нарід, як рівних братів» [1283, с. 1115; 1312, с. 9].

Проте провідні громадсько-політичні діячі були змушені визнати, що на початку 1920-х рр. «селянство не мало своїх професійних організацій, які мали би за ціль безпосередньо обороняти селянські інтереси». Державницькі партії були переконані, що ті організації мусять бути масові, до них мусить належати «кожний селянин і їх мусить селянин слухати» [1283, с. 167; 990, с. 152]. Проте у прагненні відновити культурно-освітні, економічні товариства, ундовці т соціалісти-радикали не знайшли порозумінн. Перші звинувачували УНДО у тому, що їх «фамілійна політика допровадила протягом кількох десятків літ до цього, що майже всі народні інституції найшлися в руках клік, які знають себе як лисі коні, миють собі руки». Саме УНДО, на думку радикалів намагалося «з приватних урядовців тих інституцій, замість свідомих громадян, зробити безмовних, безвольних та сліпих і глухих рабів, які покривали б мовчанкою їхні «трудові» подвиги [1283, с. 118].

Конкуруючи із націонал-демократами за першість у суспільно-політичних процесах в Галичині, радикали демагогічно зауважували, що всі організації та об'єднання працюючих людей, які поставили собі завданням завзяту, навіть фізичну боротьбу з різними формами людського гніву, є організаціями соціалістичними. Їхня найвища мета – визволення людини від «усякого поневолення та заведення справедливого політичного і господарського ладу, на всіх тих землях, на яких працює дана політична організація. Це є блище завдання тої організації, а дальше – це клич помочі всім працюючим і поневоленим та визискуваним в інших землях та на цілому світі. Той клич звучить: «працюючі люде усіх народів єднайтеся» [1283, с. 126].

Проте, як відзначала УРП, єднатися можуть тільки ті, котрі мають однакову мету боротьби – «соціалістичний лад». «Той лад, побудований на

засадах соціалізму, має забезпечити всім громадянам різні права на землі і до її скарбів: він має дати кожному громадянину можливість знайти працю і забезпечити всім, хто живе своїм трудом, повний продукт його праці, – йдеться у партійній пресі. – Рівність усіх громадян між собою вимагає, щоби було знищене всяке насильство сильних над слабшими, яке дозволяє, щоби одні мали більші права до влади» [1283, с. 236; 285, 1924, 5 квітня].

З-поміж українських національно-культурних організацій, які діяли у 1920 – 1930-х роках, УНДО та УСРП виділяли «Просвіту», на яку поклали відповідальність за «освідомлення народних мас». Члени цих партій були переконані, що це товариство «мусить узятися... до таких справ»:

– «вияснення громадянству нових завдань і методів просвітянської роботи, пронизання його зрозумінням, що «Просвіта» – перший, основний національно-оборонний і державно-будуючий чинник та досягнення відповідного інтенсивного підпертя інституції «Просвіти»;

– згуртування «з найбільшими зусиллями – більшого числа інтелігенції як виключних, фахових, замилюваних просвітянських працівників, з раціональним поділом праці між більше або менше від держави незалежні класи»;

– «доглянення філіальних особових складів, щоби були здібні до праці в змінених напрямках, щоби не зачаювалась там могутна “автономістична” зараза;

– організація фахових курсів для просвітянських працівників і їх періодичних фахових конференцій [1283, с. 245; 285, 1924, 12 квітня].

Інші національно-культурні товариства, на думку державницьких партій, «нищилися систематично», а «кождей урядовий щоденник воєвідських урядів у Сх. Галичині приносить оповіщення про розв'язання тої чи іншої організації» [192, арк. 92]. І. Макух констатував, що «підвладні міністерству (МВС) органи ведуть послідовно таку політику, щоби взагалі усунути всякі українські самостійні організації зі суспільного життя українського народу, а

на то місце створити польські регіональні організації, зв'язані з польським народним центром» [1283, с. 256; 285, 1934, 25 лютого].

УСРП, на відміну від УНДО, не тільки декларувала й закликала до створення українських національно-культурних товариств, а й стала засновником декількох громадських організацій. Велику увагу радикали приділяли політичному освідомленню та вихованню українського жіноцтва й молоді, що можна було зробити тільки через формування допоміжних партійних організацій (жіночих та юнацьких), культурно-просвітніх, економічних та фахових товариств. «Основувати професійні селянські й робітничі спілки, культурно-освітні й кооперативні товариства, працювати в них і утримувати в них вплив ідей УСРП» – цей пункт організаційного статуту партії став дороговказом для соціалістів-радикалів при заснуванні громадських організацій [1309, с. 15 – 16].

Крім створення власних організацій, УНДО, УРП-УСРП активно боролася за вплив на національно-культурні організації краю. Однак у цілому боротьба між соціалістами-радикалами і націонал-демократами завершилась перемогою останніх – упродовж 1929 року члени УСРП були цілковито усунені з керівництва «Просвіти» (у 1932 – 1936 роках частково повернули вплив на товариство), «Рідної школи» та інших організацій. У підсумку, тільки у 1938 рік «з чисто партійних причин» було ліквідовано філії «Просвіти» у Рогатині, Самборі, закрито цілу низку читалень «Просвіти» на терені Самбірщини та Яворівщини [1283, с. 235; 1118, с. 14].

Справді, ундовці займали керівні посади у товаристві. Зокрема упродовж восьми років (1923 – 1931) «Просвіту» очолював один з активних діячів УНДО – М. Галущинський, В. Мудрий був членом Головної управи, у 1925 – 1931 рр. – генеральним секретарем, а у 1932 – 1939 рр. – першим заступником голови товариства. Відомими діячами та активними членами «Просвіти» були В. Целевич, С. Баран, С. Витвицький, М. Західний, С. Біляк та інші партійці УНДО. Діячі УСРП також були членами або ж також очолювали

окремі філії товариства «Просвіта» (І. Макух – у Товмачі, А. Гривнак – у Рогатині та ін) [1283, с. 256; 1118, с. 13 – 15].

Інше товариство, за яке точилася боротьба між радикалами і націонал-демократами, – «Рідна школа». Цю національно-культурну організацію державницькі партії називали «робітнею, що на службі українського народу виховує збірними зусиллями українську молодь, найбільшу цінність нації». Проте й у цій ділянці роботи УСРП прогало УНДО: 20 травня 1929 року на з'їзді «Рідної школи», під час виборів проводу товариства, УНДО здобуло цілковиту перемогу над УСРП [1283, с. 178; 41, арк. 7].

У першій половині 1930-х рр. надалі тривали суперечності між УНДО, УСРП та Українською католицькою народною партією (УКНП), очолюваною єпископом Г. Хомишиним, за впливи на «Рідну школу». Зокрема у 1930 р. львівський єпископат виділив на користь товариства близько 40 тис. злотих. Греко-католицький клір не тільки прагнув до посилення релігійного виховання у приватних українських школах, а й зміцнення свого становища в організаційній структурі товариства та перебудови його ідеології на католицьких засадах. Виявом цього стало збільшення в Головній управі «Рідної школи» представників духовенства, зростання їх кількості серед провідників повітових союзів і, врешті, обрання в червні 1933 р. митрата о. О. Базюка головою товариства, котрий через півроку відмовився від посади [1464, с. 45; 702, с. 164].

Зі зміною політичної лінії УНДО після IV Народного з'їзду, УСРП стала трактувати діяльність керівного органу «Рідної школи» як «незгідну з публічним інтересом» [1464, с. 67; 287, 1932, 16 січня]. У зв'язку з неможливістю опанувати центральні органи, радикали спрямували свої зусилля на боротьбу в низових осередках. Свідченням цього були ухвали конгресу УСРП в грудні 1932 р. про необхідність посилення «громадської праці» у «неполітичних організаціях» [287, 1933, 7 січня]. У свою чергу, керівництво «Рідної школи», що складалося з членів УНДО, використовувало

тактику превентивних заходів, коли перед зборами повітових союзів чи місцевих гуртків розсилались інструкції про недопущення можливих виступів комуністів та радикалів [1464, с. 57].

Підсумовуючи зауважимо, що загалом у 1935 р. товариство «Рідна школа» нараховувало 37 філій, 1936 гуртків та понад 80 тис. членів [349, с. 67], а матеріали «Журналів обліку українських товариств» засвідчують, що члени або прихильники УНДО становили більшість у керівному складі повітових союзів та гуртків «Рідної школи». Відомі діячі УНДО (С. Баран – на Тернопільщині, М. Галущинський – на Львівщині та ін.) – відіграли важливу роль в організації та розвитку товариства. Належали до УНДО або виступали його симпатиками голови товариства: І. Кокорудз (1927 – 1933), І. Галущинський (1933 – 1935, 1938 – 1939), М. Заячківський (1935 – 1936), Д. Коренець (1936 – 1938) [1464, с. 106; 39, арк. 18].

УНДО, згідно своєї програми, захищало внутрішню автономію «Рідної школи» і «Просвіти», її відмежування від політичних партій. Основні заходи культурно-освітньої політики УНДО були випрацювані на II з'їзді партії (1926 р.). З рефератом про цю проблему на з'їзді виступив М. Галущинський. У доповіді стверджувалось, що Польща веде політику послідовного і безоглядного нищення українського шкільництва. У зв'язку з цим Народний з'їзд заявив «перед усім культурним світом якнайрішучіший протест», а український народ закликав до безперервної боротьби за скасування усіх законів і розпорядків, що мали на меті закріпити цю колонізаційну систему. Водночас з'їзд заявив протест проти переведення українського вчительства на етнічні польські землі [1464, с. 106; 171, арк. 46].

29 листопада 1929 р. відбулися «наради» НК УНДО. У рефераті «Організація УНДО» секретаря партії Л. Макарушки визначено ставлення УНДО до українських установ: «Все, що діється в установах, йде на карб УНДО. Хоч це й неслухне, але ми, як провідна партія нашого народу, мусимо з цим рахуватися. І саме тому нам необхідно здобувати в установах такий

вплив, щоби ми могли цілком слушно за них відповідати». УНДО хотіло реальної співпраці в установах із іншими партіями, але не хотіло допустити розвалу цих товариств [1464, с. 106; 99, арк. 19].

Таким чном, у другій половині 1920-х рр. боротьба за впливи в «Рідній школі» загострилась. Якщо раніше Головна управа складалась з представників УНТП, яку доповнювали представники УРП і УСДП, то після створення УНДО саме націонал-демократи, як найвпливовіша політична сила в Західній Україні, прагнули тримати під своїм повним контролем цю національну інституцію, що викликало зрозумілий спротив УСРП, КПЗУ, УПП та ін. Абсолютна більшість керівництва повітових кружків, Головної управи та її Президії складалась з представників УНДО [1464, с. 20]

Заходами Головної управи «Рідної школи», при співпраці з ЦК УНДО, 2-3 листопада 1935р. у Львові відбувся перший український педагогічний з'їзд, який відкрив голова товариства проф. І. Галущинський. Почесну президію з'їзду склали: проф. І. Раковський – голова НТШ, проф. І. Брик – голова «Просвіти», о. митр. Й. Сліпий – ректор Богословської Академії, Р. Купчинський – голова «Товариства письменників і журналістів ім. І. Франка», доц. д-р В. Січинського – представник Українського педагогічного інституту в Празі і д-р А. Річинський – представник Волині. Роль секретарів з'їзду виконували І. Ющишин і М. Терлецький [306, 1935, Ч. 42].

26 грудня 1926 р. відбувся черговий з'їзд УСРП, який поклав на своїх членів обов'язок «не допустити до «Лугів», як і до інших неполітичних товариств («Просвіта», «Рідна школа» і т. д.) «того ундівського духа». Він засудив акцію УНДО, «що намагається при допомозі відступника УСРП Дашкевича внести в «Луги» роздор, деморалізацію, отаманію та реакційного духа, щоби тим способом зробити «Луги» такими розсадниками буржуазної думки, як це зроблено з «Соколами». З'їзд поклав на своїх членів обов'язок не допустити до «Лугів», як і до інших неполітичних товариств («Просвіта», «Рідна школа» і т. д.) того ундівського духа розкладу, а всюди своєю працею

розвивати в них духа народоправства, рівності, братерства, товаришкості, поступу людства й посвяти для справи українського працюючого народу» [10, арк. 19 – 20; 990, с. 150] .

КПЗУ в другій половині 1920-х рр., як і УСРП та УНДО, прагнула через суспільно-культурні товариства посилити свої впливи в краї. Однак перебудова «Просвіти», «Рідної школи» за радянським зразком не була прийнята членами товариства на з'їздах 1926 – 1928 рр., тому ідеї комуністів і сільробівців зазнали поразки. УСДП після відновлення у 1928 р. не могла похвалитись своїм організаційним розвитком і, відповідно, впливами на національно-культурні і економічні організації [3, арк. 22].

Проте УСДП, яка була заборонена польськими властями у 1924 р., прагнула відновити свою діяльність в краї через роботу товариства «Робітнича громада». Статут товариства був затверджений наприкінці 1925 р. і ставив завдання всебічного духовного і фізичного розвитку українського робітництва, поширення «серед нього культури і освіти» та надання матеріальної допомоги. Характерно, що поліція метою «Робітничої громади» вважала об'єднання українських робітників на платформі колишньої програми УСДП. Культурно-освітня діяльність товариства охопила територію Східної Галичини. Перші гуртки в 1926 р. виникли у Львові, Перемишлі, Дрогобичі, Болехові і Золочеві, Бориславі. На території Станіславського воєводства (за даними поліції), його прихильники восени 1926 р. діяли в Станіславівському, Долинському і Снятинському повітах [1143, с. 67 – 68].

Найбільша акція товариства, на думку відомого дослідника УСДП І. Райківського, відбулася в червні 1926 р. у Дрогобичі: «Робітнича громада» організувала святкування ювілею І. Франка, в якому взяли участь соціал-демократи І. Квасниця, П. Буняк, І. Жовнір, В. Кубицький та інші. На їхнє домагання місцева влада назвала іменем І. Франка вулицю Лішнянську. Шевченківське свято гурток товариства в м. Дрогобичі відзначив 14 березня 1927 р. за участю близько 250 чоловік [1143, с. 68].

Просвітницьку діяльність УСДП обговорила перша конференція товариства «Робітнича громада» 5 березня 1927 р. у Львові [1149, с. 50]. У доповіді «Культурно-освітня праця серед українського пролетаріату в минулому й майбутньому» І. Квасниця підкреслив, що протягом минулого року виникло 10 гуртків «Робітничої громади» – «більше, аніж колись було товариств «Воля». До організації вступило 570 членів, і найактивніше громадівці діяли в Дрогобичі та Перемишлі. Доповідач закликав до активізації роботи кожного гуртка з соціалістичному напрямку.

Виступ Р. Домбчевського містив заклик до використання досвіду західноєвропейського робітництва. Учасники конференції одностайно ухвалили резолюцію, в якій відзначалося, що головним завданням товариства повинно бути «класове освідчення українського пролетаріату». До складу ради товариства увійшли відомі колишні діячі УСДП голова І. Жовнір, заступник голови П. Буняк, секретар І. Квасниця, касир О. Панас, члени В. Кубіцький, В. Темницький, І. Калинович, М. Гарасимець та ін. [1149, с. 50].

Просвітницька діяльність УСДП, на думку І. Райківського, поєднувала розвиток національної самосвідомості робітництва з пропагандою соціалістичних ідей. Партія виступала проти співпраці з несоціалістичними товариствами, визнала помилковість політики опанування національних товариств.

Наступна конференція «Робітничої громади» 16 грудня 1934 р. вимагала права задоволення культурно-освітніх потреб українського народу:

- видавництва профспілкового часопису;
- навчання в школі і написів на робітничих будинках на рідній мові.

Коли польський соціаліст Ж. Жулавський вказав на складність економічного становща у профспілках, делегати відповіли, що питання мови, школи і написів не може бути другорядним для розвитку українського соціалістичного руху. Було сказано що соціалістичний ідеал передбачав «свободу розвитку в національному дусі». Резолюція конференції закликала

робітництво до боротьби проти диктатури фашизму і комунізму. Особливу увагу вона акцентувала на культурно-освітню діяльність у профспілках [1149, с. 51].

Таким чином, УСДП, незважаючи на значні потуги організації культурно-освітньої роботи в робітничому середовищі промислових міст Західної України, істотно поступалась впливами на культурно-освітні товариства УНДО і УСРП. Не сприяла консолідації політичних сил краю в культурно-освітній сфері позиція УНО, що перебувала під патронатом єпископа Г. Хомишина. У 1933 р. він розпочав створення окремого культурно-просвітницького товариства релігійного типу, яке за задумом ініціатора, мало діяти паралельно з «Рідною школою», «Просвітою» та іншими світськими установами. Єпископ Г. Хомишин не поділяв думку митрополита А. Шептицького про боротьбу з ворожими церквами безпосередньо у світських товариствах. Він відстоював позицію, що тільки нові, підпорядковані церкві, просвітницькі установи спроможні призупинити розгортання атеїстичних комуністичних настроїв [626, с. 92].

Відомий релігійний та громадсько-політичний діяч не був упевнений, чи духовенство його єпархії схвалить ідею організації «Скали» (саме так було вирішено назвати нове товариство). У листі 23 лютого 1933 р. до О. Назарука він написав: «В справі статуту товариства «Скала», то половина духовенства прийме із задоволенням сей статут і буде старатися його реалізувати. З яких 200 священників прийме до відома і буде заховуватись пасивно. Може з яких 50 займе негативне становище». О. Назарук допомагав Г. Хомишину в розробці статуту нового культурно-просвітницького товариства. У грудні 1933 р. станіславський єпископ провів перше зібрання засновників «Скали», на якому було прийнято рішення якнайшвидше подати документацію про затвердження установи [626, с. 92].

3 березня 1934 р. на ім'я воєводського уряду в Станіславі була подана заява Г. Хомишина як покровителя товариства та звернення 15 представників

інтелігенції з проханням зареєструвати «Скалу» з метою «підпомагати, поширювати і поглиблювати освіту і культуру українського народу та його релігійно-моральне життя на основах святої католицької церкви». Основне завдання товариства, за словами священника І. Чернодолі, полягало в «католицькому освідомленні якнайширших кругів населення» [404, с. 12] .

Зазначалися й способи досягнення поставленої мети. Згідно з статутом передбачалося

- «видавання книжок, письм, часописів та їх поширювання;
- урядження різних відчитів, закладання читалень, товариств;
- устроювання музикально-вокальних концертів, вистав, кінотеатрів;
- устроювання паломництв, прогулок, релігійних і народно-культурних свят і зібрань;
- закладання і введення всяких шкіл народних, середніх, загальноосвітніх, вищих, фахових: рільничих, ремісничих і промислових; ведення курсів для неграмотних;
- уладження бурс, захоронок, добродійних заведень;
- установа стипендій, нагород, допомоги вбогій молоді, грошової допомоги письменникам, журналістам, митцям і учителям;
- заохочення усіх верств українського народу до просвітної і наукової праці, яка веде всіх людей до культурного здвигнення» [184, арк. 114] .

Відзначимо, що новостворена організація, яка діяла під патронатом УНО не змогла налагодити діалог з «Рідною школою», «Просвітою», учительськими організаціями Галичини.

Щодо націоналістичних сил (УВО, ОУН), ці організації не прагнули монополізувати громадсько-культурні організації, перебрати контроль над їх центральними органами. Національним товариствам відводилася важлива допоміжна роль – бути засобом національно-патріотичного виховання українців краю. Вони мали служити «жолобом втягування» широких мас у революційну боротьбу проти польського режиму. Однак, на практиці через

постійні репресії польських властей УВО, ОУН постійно прагнуло до посилення своїх позицій в легальних інституціях. Реальний рівень зв'язків та впливів підпілля в легальних товариствах визначався загальною суспільною вагою і призначенням останніх.

Увага УВО до суспільно-культурних товариств виявилась особливо рельєфно після прийняття антиукраїнських шкільних законів у 1924 р. Вже тоді набула розмаху їхня співпраця, особливо у проведенні шкільного плебісциту 1925 р. Після утворення ОУН у 1929 р. інтерес її керівників до діяльності «Просвіти», «Рідної школи», учительських товариств ще більше зріс. Товариство мало виступити реальною альтернативою польській асиміляторській освітній політиці. Його приватні заклади повинні були не тільки навчати молодь українською мовою, але й виховувати її у націоналістичному дусі [810, с. 67; 182, арк. 75 – 76].

Початок 1930-х рр. характеризувався загостренням політичної ситуації в Західній Україні. Численні антипольські протестаційні акції українських підпільних чинників і масова «пацифікацій на» компанія властей проти українського населення охопили територію майже всієї Східної Галичини. Ці події мали великий резонанс у Західній Європі, обговорювались у Лізі Націй. Вони мали визначальний вплив на подальший розвиток українсько-польських взаємин, суспільно-політичного життя в краї, зокрема й на діяльність національно-культурних товариств [810, с. 102].

Ендецькі газети, як уже зазначалось, вимагали заборонити не лише українські молодіжні організації «Пласт», «Сокіл», «Луг», які звинувачували у зв'язках і співпраці з УВО і ОУН, а й – «Просвіту», «Рідну школу», українські гімназії. Абсолютна більшість затриманих членів цих організацій виявилась непричетною до протестаційних і саботажних акцій [182, арк. 77].

Політична криза початку 1930-х рр. ускладнила відносини між легальними політичними угрупованнями та підпіллям. Відносини провідних легальних партій з ОУН ставали непримиренними. Ці суперечності набрали

характеру конфлікту поколінь, що став активно виявлятися вже влітку 1931 р.: значна частина української молоді під впливом ОУН вороже ставилася до Польської держави, тим часом в лавах УНДО і контрольованих ним інституціях поширювались настрої на користь «позитивної співпраці» з Польщею. Дискусії між «старими» і «молодими» в українському національному русі поширювались на національно-культурні і економічні товариства.

Останні, попри переслідування та арешти провідних членів, виступали дійовими учасниками різного роду протестаційних акцій. Згідно з донесенням поліції члени «Просвіти», «Рідної школи», молодіжних націоналістичних організацій («Сокіл») були одними із організаторів розгорнутої ОУН у 1933 р. компанії громадського протесту у формі Богослужінь, жалоб, насипання символічних могил тощо з приводу страти бойовиків Біласа і Данилишина за напад під Городком. Особливо активно її підтримали рідношкільні осередки Рогатинщини та Станіславщини [810, с. 105; 182, арк. 85].

Діячі ОУН разом з суспільно-культурними товариствами брали активну діяльність у підготовці і проведенні плебісциту в 1932 – 1933 рр. У відозві «Рідної школи» до населення, зокрема, підкреслювалось: «Через організоване внесення декларацій шкільних про школу українську мусимо довести, що народ український не відмовлявся від свого права на школу українську. В боротьбі за душу української дитини не може бути ніяких вагань, ані теж іншої думки, бо це є боротьба за життя народу» [623, с. 465].

Якщо молодіжний рух здебільшого підтримував націоналістичне підпілля, то жіночий – УНДО. Власне симпатиком цієї політичної партії був «Союз українок», який відновив свою роботу в повоєнні роки і діяв як культурно-освітнє й економічне товариство. Проте діяльність цієї організації фактично виходила за визначені статутном рамки і класифікувалася як політична. Український жіночий рух задекларував національно-державну ідеологію на Всеукраїнському жіночому з'їзді 1921 року. Під нею розумілося

право української нації на самостійну соборну державу з участю належно підготовленого і рівноправного в усіх сферах життя жіноцтва [620, с. 87].

Проте заради справедливості відзначимо, що політична орієнтація членів Союзу була неоднорідною: вони належали як до УНДО, так і УСРП, а також виявляли себе симпатиками інших політичних течій, у тому числі й ОУН. Найчисленніше члени Союзу були представлені в УНДО, лідери товариства увійшли до ЦК партії – М. Рудницька та О. Шепарович. За Союзом закріпилася репутація «ундовської філії» [620, с. 113; 82, арк. 46].

Показово, що проголошений Союзом надпартійний характер товариства і право належності його членів до різних партій, у результаті заходів останніх призвели на терені Союзу до політичної диференціації. Після т. зв. «Рогатинської справи» 1931 р. при УСРП був створений «Союз українських працюючих жінок «Жіноча Громада». Союз здійснював спроби порозуміння, однак було визнано, що «Жіночі Громади» значно шкодять в повітах діяльності товариства [620, с. 119].

Таким чином, більш драматично склалися взаємини між Союзом та УНДО. На зламі 1931 – 1932 рр. офіційний провід УНДО змінив політичний курс партії. Не останню роль у загостренні взаємин відіграв жест «несубординації» лідерів Союзу й одночасно членів ЦК партії М. Рудницької та О. Федак-Шепарович. Після зміни політичного курсу партії, висунення вимоги національно-територіальної автономії та проголошеного курсу нормалізації польсько-українських відносин, з чим принципово не погоджувалися члени Союзу, відбувся розкол, з часом лідерів Союзу було виведено з лав УНДО. Союз остаточно порвав з УНДО, яке тепер всіляко перешкоджало діяльності жіночої організації: вносило в Союз дезорієнтацію, провокувало вихід з його рядів багатьох активних діячок у тих місцевостях, де існували міцні партійні осередки, що загалом вело до послаблення руху [620, с. 120; 5, арк. 7].

Упродовж березня-квітня 1938 р. у рамках національно-демократичного крила була створена Центральна жіноча секція УНДО. За підтримки найбільш міцних повітових комітетів секція інтенсивно розбудовувала організаційну мережу в Галичині та Волині й мала на той час п'ять секцій. З Союзом члени жіночих секцій УНДО стояли на протилежних позиціях та конкурували між собою. З появою Дружини княгині Ольги, взаємини остаточно зіпсувалися [620, с. 129].

Поширення діяльності Дружини, що діяла при УСРП, було визнано унікальним явищем в історії українського жіночого руху. Дружина занепокоювала польську владу, яка вважала, що учасниці руху цього разу їх перехитрили – набагато легше було мати справу зі статутною організацією. Натомість вона була позитивно сприйнята за межами Галичини в емігрантських колах. У самій же Галичині, особливо в партійних осередках, поява цієї організації викликала неоднозначну оцінку. Дружина, передусім, цікавила загал тим який обере шлях розвитку і як інтегруватиметься в існуючу партійно-політичну систему [620, с. 134].

Звичайно соціалісти-радикали вважали, що своєю появою Дружина повинна заохотити працюючих жінок вступати до лав УСРП. Натомість ОУН закликала не вступати до лав Дружини. Згодом їхня тактика помінялася: тепер уже йшлося про «опанування» Дружини та надання організації рис інтегрального націоналізму. Загалом відносини між партіями та Дружиною залишалися напруженими, оскільки у тогочасному суспільстві було багато противників атомізації політичного життя [990, с. 150].

Тривалий час під впливом лівих перебувала лугова організація. Незаперечним доказом цього може стати листування Міністерства внутрішніх справ Польщі з повітовими староствами, в якій вказувалось на домінування впливів УРП в товаристві «Луг». Зокрема у Станіславові (станом на вересень 1925 р.) та Снятині товариство «Луг» було під впливом УРП; у Коломії ініціатором лугового руху виступив активний діяч УРП К. Стефанів, у

Богородчанах потужну агітацію щодо утворення «Лугів» проводив радикал О. Когут [182, арк. 97].

«Великий Луг» у Львові, що координував роботу місцевих лугових товариств, очолив член Головного Секретаріату УРП Р. Дашкевич. Зважаючи на це, польська адміністративна влада констатувала політичний характер «Лугів». Однак уже наприкінці 1926 р. серед учасників «Великого Лугу» виникають перші непорозуміння, які стосувалися організаційних справ: члени Головного Секретаріату УСРП виступили за централізацію лугового руху й повне підпорядкування останнього Раді (у складі переважно соціалістів-радикалів), проте Р. Дашкевич різко виступив проти цього [1210, с. 157].

Переломним у діяльності товариства став з'їзд «Лугів» 8 грудня 1926 р., на якому центральний комітет товариства на чолі з Р. Дашкевичем ухвалив резолюцію про безпартійність «Лугів». Сам Р. Дашкевич вийшов зі складу УСРП. Незважаючи на такі обставини, на терені Станіславського воєводства навіть у травні 1927 р. більшість лугових товариств залишалась під впливом соціалістів-радикалів. Натомість у Калуші, Жидачеві, Сколе, Снятині, Турці лугові організації підпорядковувались членам УНДО. У 1930-х рр. на товариство найбільший вплив мало УНДО, а з середини 1930-х – товариство «Луг» потрапило під вплив ОУН та ФНС [184, арк. 112 – 113].

Під впливом націонал-демократів перебували філії руханково-гімнастичного товариства «Сокіл». Зі зміною політичної лінії партії, з 1935 р. на сокільські осередки поширюють свій вплив не УСРП та УСДП, а ОУН та ФНС. Зокрема у місцевій організації «Сокола» в Бережанах керівний склад і члени товариства 1934 р. були прихильниками УНДО, а на середину 1935 р. з 65 членів 20 % належали до ОУН [810, с. 123; 64, арк. 21].

Щодо кооперації, то 64,4 % українських кооперативів перебували під впливом УНДО, 16,4 % – УСРП, близько 15,8 % – під впливом комуністичних політичних сил. Невизначеними залишалися партійні впливи на 3,4 % кооперативних організацій. Домінантні позиції в Галичині займали українські

партії національно-демократичного табору (90 %), у північно-західних українських землях цілком очевидною була перевага соціалістично-комуністичних політичних сил (66 %) [562, с. 134; 5, арк. 62].

На відміну від УНДО та УСРП, які боролися за вплив на культурно-освітні товариства, українські та польські комуністичні сили упродовж 1920-х років розгорнули боротьбу за вплив на профспілкові осередки. Зокрема КПСГ розгорнула активну роботу щодо завоювання на свій бік профспілок, які партія планувала «вирвати» з-під впливу ППС. Позиція і тактика КПСГ в цьому питанні особливо яскраво виявилися під час роботи конференції профспілок Східної Галичини 9 жовтня 1921 року [990, с. 151].

На сторінках своїх газет комуністи викривали зрадництво профспілкових лідерів ППС. «Робітнича газета» писала: «ППС... піддержує антибільшовицьку політику уряду і буржуазії, намагаючись змовчати про загрозу надзвичайного стану, позбавляє робітничий рух всякого революційного змісту, своєю національною політикою хоче припинити організацію багаточисленних груп українських робітників у профспілках». Газета закликала, щоб «всі класово-свідомі робітники без різниці національності чи віросповідання належали до єдиних профспілок, щоб послідовно стремились викоринити з них угодовство і зрадництво і до створення шляхом профспілкових організацій солідарної боротьби всього робітничого класу проти капіталістичного рабства» [9, арк. 33 – 34].

Натомість КПЗУ, а згодом – Сель-Роб, намагалася зберегти свій вплив на «маси робітничого класу, організованого в профспілки», передусім через профспілкову лівицю. Оскільки ці спілки в переважній більшості перебували в руках «соціал-угодовців», зокрема ППС, комуністи намагалися створювати в них свої фракції, які протиставляли «угодовським і завойовували маси робітничого класу на свій бік шляхом послідовної боротьби за інтереси трудящих» [1777, с. 867].

В інструкції про діяльність фракцій профспілкової лівиці відзначено: «Ліві члени профспілок повинні виступати з ініціативою і брати найактивнішу участь у всіх економічних суперечках, мусять вести невпинну кампанію проти зменшення зарплати, збільшення робочого дня, безробіття і дорожнечі». Підкреслено, що кожна часткова економічна вимога мусить бути виразно пов'язана з боротьбою за кінцеві цілі робітничого руху. У названому документі основну увагу звернено на необхідність боротьби проти «соціал-угодництва»: «Захищаючи профспілки проти контрреволюційної політики ППС, яка зробила з них бездушне і безсильне знаряддя угоди, ліві члени профспілок повинні прагнути до оволодіння керівництвом профспілками з метою перетворення їх у справжні знаряддя класової боротьби» [1124, с. 11 – 12].

На II пленумі ЦК КПЗУ у січні 1929 р. був заслуханий звіт Крайового секретаріату, розглядалося становище в партії та відносини з іншими організаціями. Наголошено, що конкурентом КПЗУ, Сель-Робу і ППС за вплив на профспілкові організації у другій половині 1920-х намагалася виступити УПП. «Ми жадаємо свободи діяльності професійних спілок, боремося проти закривання і переслідування їх, боремося за створення Головного Секретаряту Профспілок на всіх землях де в Польщі живе український нарід. Будемо боротися, щоби ніякі соціал-патріоти не кирили професійному рухови та не вели там соціалзради», – відзначали члени УПП [4, арк. 169].

Власне УПП наголошувала, що що «виступає проти дідичівсько-куркулівської комасації і парцеляції» і бореться «за гуртування рільних робітників у їх тяжкій боротьбі..., за творення всюди рільних профспілок, що обстояли би проти визиску, що забезпечилиби робочу платню, робочий час і долю безробітних..., за спільне гуртування всіх робітників міських і сільських, бо лиш при тісній співпраці всіх працюючих прийде краще завтра пролетаряту» [4, арк. 168].

Упродовж 1928 – 1930-х років серед лівих політичних сил вплив на культурно-освітні товариства і профспілки намагалася поширити виключно УСДП, яка, однак, позбулася комуністичного забарвлення. Діяльність соціал-демократів активно проявлялася в організації українського профспілкового руху, підготовці до скликання Українського професійного конгресу, який відбувся 1 листопада 1929 року у Львові.

Конгрес 1 листопада 1929 року став «однією з найвищих точок розвитку українського профспілкового руху». Надалі УСДП здійснила численні заходи в напрямі згуртування українського робітництва. Спільна конференція ширшого ЦК УСДП і Української професійної комісії 30 березня 1930 року закликала до створення автономних українських профспілок. Однак А. Чернецький визнав, що від угоди ЦК УСДП з Центральною Комісією КПС «в практиці не вийшло... нічого. Серед польського робітництва... закорінився глибоко примат тотальності Польської держави і нечуваний шовінізм» [287, 1929, Ч. 243]. На створення українських профспілок негативно вплинули також опір польської влади, економічне становище робітництва та діяльність комуністів.

Незважаючи на численні спроби, партії все ж не вдалося поширити свій вплив на профспілковий рух у 1930-х рр. На VIII конгресі УСДП, який відбувся 17 жовтня 1937 року у Львові, П. Буняк наголосив на переслідуванні українського соціалістичного руху, зауважив, що польська влада розпустила робітничі товариства в Долині й Тисмениці. Натомість «польське організаційне життя» зміцнюється «з дня на день» і несе загрозу розвитку українського народу.

8.2. Співпраця громадських організацій з УНР

Громадські організації для захисту соціально-економічних та національно-культурних інтересів українців активно використовувала

парламентський терен. Втрата української державності у 1918 – 1919 рр. змушувала товариства налагодити співпрацю з українськими політичними партіями національно-державницького табору. Особливо помітна співпраця громадських інституцій державницького спрямування й УПР у культурно-освітній сфері.

Чи не перші контакти нукраїнських національно-культурних товариств із польськими парламентаріями відбулися після проведення шкільного плебісциту 1925 р., який підтвердив колонізаційні наміри польського уряду в галузі освіти на західноукраїнських землях. Виступаючи на засіданні освітньої комісії сейму, український посол С. Козицький відзначив, що якщо раніше польська місцева адміністрація не дбала про відкриття українських шкіл, але водночас не «перешкоджала сільським громадам закладати школи, хоч би й приватні», то після 1922 р. ситуація докорінно змінилася [4, арк. 56].

У серпні 1925 р. посол подав інтерпеляцію з вимогами:

- забезпечити роботою українських вчителів;
- відкрити українські школи на Холмщині, Підляшші, Поліссі, а також
- «негайно ввести у всіх школах на тих землях обов'язкове навчання української мови»;

- на законодавчому рівні забезпечити освітні права національних меншин шляхом ухвалення відповідного закону;

- провести ревізію у справі звільнення українських вчителів [1284, с. 124].

Із новою силою проблему захисту українського шкільництва обговорювали українські політичні сили під час виборчої кампанії 1928 р. до польського парламенту. Під впливом активної «викривальної кампанії» національно-культурних товариств («Просвіта», «Рідна школа»), політику польської адміністрації в справі українського шкільництва різко розкритикував голова УСРП Л. Бачинський. Щоб не допустити ополячення «соціалістично-радикальна партія, – як зазначав у своєму рефераті на XXXI конгресі партії

О. Павлів, – мусить стреміти до поширення масової освіти й свідомості в тій вірі і в тім переконанні, що тільки тим способом головню родиться справжня воля народів» [1284, с. 205; 39, арк. 27].

Проти освітньої політики Польщі під час виборчої кампанії виступили не тільки соціалісти-радикали та ундовці, а й представники конформістських українських партій. Зокрема передвиборчу платформу Українська аграрної партії було доповнено культурно-освітніми вимогами, серед яких – заснування початкових і середніх шкіл з українською мовою навчання, відкриття у східногалицькій столиці університету з українською мовою навчання, розширення сфери її функціонування, залучивши до діяльності органи місцевої влади [1284, с. 235].

Проблема українського шкільництва перебувала в центрі уваги українських національно-культурних організацій, зокрема «Просвіти», «Рідної школи», «Учительської громади» та «Взаємної помочі українського вчителства» та ін. Незважаючи на попередження місцевих чиновників, уряд Польщі не відступив від визначеної законом 1924 р. колонізаційної лінії, що призвело до запеклих дебатів між українськими і польськими послами над проблемою шкільництва на етнічних українських землях у польському сеймі та сенаті [1284, с. 286].

Після завершення виборчої кампанії 1928 р., в якій вперше у 1920-х рр. взяли участь УНДО, УСРП, центр уваги української громадськості перемістився до польського парламенту. Партії національно-державницького табору використовували трибуну парламенту для захисту прав українців у національно-культурній галузі на всіх етнічних українських землях [1284, с. 198].

19 червня 1928 р. український клуб чи не вперше вніс два законопроекти, які стосувалися покращення якості освіти на українських землях у складі Польщі:

- 1) про заснування Українського університету у Львові;

2) про школи з українською, білоруською і литовською мовами викладання, якими запропоновано замінити утравістичні школи [1284, с. 210].

Посли УСРП також неодноразово піднімали на засіданнях польського сейму проблему загрозливого стану українського шкільництва. Від імені українського народу Б. Білінський, М. Вахнюк, Д. Ладика, М. Матчак подавали інтерпеляції, наводячи численні факти зловживань, до яких вдавалася польська адміністративна влада під час проведення на терені західноукраїнських воєводств акції шкільного плебісциту 1925 р. Однак запити українських депутатів здебільшого залишалися без належного розгляду. Визнаючи безсилля українського клубу на сеймовім терені, посол М. Вахнюк закликав українське населення до рішучої боротьби за українське шкільництво [1284, с. 211; 173, арк. 34].

Напередодні проведення міжнародного учительського з'їзду у Празі (1930 р.) національно-культурні товариства спробували актуалізувати шкільні питання у польському сеймі. Зокрема 17 січня 1930 р. на засіданні бюджетної комісії сейму С. Жук (УСРП) виступив із черговою критичною доповіддю про стан українського шкільництва. Прочитавши уривок з урядової брошури «Освіта й шкільництво в Польській республіці», він зауважив: «В ділянці шкільництва національні меншості користують з нового урівноправлення, котре в багатьох випадках виходить поза норми, котрі в багатьох випадках виходять поза норми, заключені в мирових договорах про охорону меншостей», на що посол з іронією відзначив: «З цього виходить, що меншости вже нічого не мають до бажання, бо уряд заспокоїв всі їх потреби. Одним словом, у Польщі панують під цим оглядом ідеальні відносини!» [1284, с. 190; 10, арк. 28].

У цей же період значно зміцніли контакти членів «Просвіти», «Рідної школи», «Взаємної помочі українського вчительства» із представниками УНДО, що стало особливо помітно під час святкування 25-ліття «Учительською громади». 7 липня 1930 р. відбулося краєве ювілейне свято у

Львові, де були присутні члени УНДО – голова партії Д. Левицький, а також Д. Паліїв, В. Целевич, Д. Великанович, які входили до президії ювілейної академії. Саме тоді було обговорено майбутні заходи УПР щодо боротьби за права українських педагогів та за українізацію шкільництва [576, с. 216; 1284, с. 195].

Відзначимо, що одним із найбільш активних лобістів економічних законопроектів, які підготували представники українських кооператив, був голова РСУК Ю. Павликовський. У 1930 р. він був обраний до польського сенату. Уже 26 січня 1931 р. сенатор виступив з нагоди обговорення законопроекту «Про сірникову монополію» і «Про т. зв. 6,5 процент закордонну позичку». У вступній частині промови Ю. Павликовський заявив про те, що «тягарі, які зростуть з причини знижки цін сірничків, упадуть на економічно слабші верстви всією своєю силою, бо ж сірники є предметом найзагальнішої консунції. Тягарі нестиме в першу чергу селянство, як найчисленніша верства, яка в українському народі займає поверх 86 проц. Населення» [562, с. 87; 287, 1931, 30 січня].

Ю. Павликовський заявив про негативне ставлення українського сенатського клубу до сірникової монополії із засадничих причин, «бо ж не можна, заступаючи інтереси трудових верств, погодитися на посередні податки на предмети необхідної загальної споживи, не можна теж прийняти продукційного монополію, коли його можна зараз виарендувати і концентрувати сірничковий промисел доволіно, з поминенням українських земель» [287, 1931, 30 січня; 562, с. 90].

Щодо позички, то Ю. Павликовський був дуже критичний: «На що буде зужита сама позичка? Чи на інвестиції у хосен також українського народу? Відповідь ясну дає арт. 5 проекту закону про т. зв. шість і пів проц. позичку. Ані сотика не йде на українську територію, ані сотика на потреби українського народу! Навпаки: український нарід муситиме вдруге причинитися своїм грошем до фондування Банку Господарського Краєвого,

колись Банку кураєвого, удержавленого зі шкодою для українського народу і забраного з Галичини, замкненого від 1928 року зовсім для потреб економічного життя українського народу» [562, с. 91; 287, 1931, 30 січня].

Аналізуючи ставлення польського уряду до українського питання, виступаючий не мав надій на позитиви від цих законопроектів для українців: «Відношення уряду до українського народу з'ясовується в двох точках: український нарід має дати податок крови і майна і має бути погноєм у розбудові економічного і культурного життя польського елементу» (ці слова сенатора в пресі були конфісковані цензурою). Від імені українського сенатського клубу Ю. Павликовський заявив про неприйнятність цих проектів [562, с. 92; 287, 1931, 30 січня].

Ігнорування законопроектів у галузі освіти, змушували УНДО та УСРП шукати інших шляхів захисту українського шкільництва. Саме на цьому тлі поглибилася співпраця УПР з учительськими товариствами. 16 грудня 1930 р. ундовські послы подали інтерпеляцію до Ради Міністрів Польщі щодо безпідставного переселення вчителів української національності на польські землі. Автори подання констатували: «Учительство українське падає жертвою нелюдської ненависти і нетолерантності національних... інспекторів або також демагогів політичних». Звернення українців стало відповіддю на заяви міністра освіти Польщі С. Грабського, який інформував, що майже повністю ліквідував українське шкільництво, а саме: понад 1200 українських шкіл було перетворено на двомовні – утраквістичні; українська мова втратила право другої офіційної мови; зникли українські написи з державних установ; адміністративна влада більше не друкувала двомовних текстів [562, с. 93; 173, арк. 41].

Незважаючи на репресії над українськими парламентаріями (в рамках акції пацифікації), із початком 1931 р. українські послы почали дедалі частіше критикувати уряд Польщі. 13 січня 1931 р. один із лідерів УПР та «Союзу українок» М. Рудницька під час голосування за бюджет Міністерства

внутрішніх справ, заявила, що освітня політика польської держави повністю залежить від діяльності цього Міністерства і звинуватила його у закритті низки українських гімназій. Цю проблему посол порушувала також 14 січня того ж року в бюджетній комісії сейму під час розгляду бюджету Міністерства освіти і віросповідань [233, арк. 446; 620, с. 129].

Лейт-мотиви виступів членів УПР відповідали програмним принципам товариств національно-культурного спектру. Саме у цей період збільшилася кількість звернень до секції правної поради й оборони, розширилася видавнича діяльність організації. Члени товариств наголошували, що антиукраїнська за змістом освітня політика Польщі стала особливо помітною після внесення ББСУ на розгляд парламенту Польщі законопроектів «Про шкільний устрій» та «Про приватні школи і наукові та виховні заклади» (лютий-березень 1931 р.). Перший законопроект передбачав скасування двох перших класів гімназії і поділ середньої школи на чотирикласну гімназію і двокласний ліцей. За умови ухвалення законопроекту, тільки закінчення початкової школи другого ступеня (6 класів) давало право вступу до гімназії. Це ускладнювало доступ до середньої освіти дітям українських селян – українці не мали жодної шестикласної державної школи, а тільки три семикласні: у Львові, Перемишлі і Коломиї. Право вступу до вищих навчальних закладів давало закінчення ліцеїв, яких українці також не мали [1284, с. 129; 107, арк. 14].

Українські послы, після відповідних консультацій із членами національно-культурних товариств, запропонували низку поправок до цих законопроектів. Зокрема соціалісти-радикали пропонували: укладаючи програми для шкіл, зважати на потреби навчання історії і географії національних меншин у Польщі (кожної зокрема); до складання програм залучати наукові установи цих меншин (для українців – Наукове товариство ім. Шевченка у Львові); створювати ліцеї з українською і білоруською мовами викладання. Однак проурядова більшість сейму не взяла до уваги зауваження української сторони [107, арк. 15; 1284, с. 190].

Характеризуючи правовий статус української мови у школах Другої Речі Посполитої на засіданні сейму 10 лютого 1931 р., посол УПР Д. Великанович, який також був заступником голови товариства «Взаїмна поміч українського вчителства», промовисто наголосив, що «українське шкільництво в Польщі у звалищах». Українська школа не отримувала жодної допомоги від держави, а те, що залишилося від австрійських часів, було знищено за період польського панування (із 3000 українських шкіл на 1931 р. залишилось лише 760). Доповідач наголосив, що в такій ситуації 400 тис. українських дітей шкільного віку були повністю позбавлені можливості навчатися. Він стверджував, що польська політика провадилася по лінії інтересів тих партій, які намагалися знищити український народ. Посол вимагав від влади створення окремих шкіл для українців із директорами українцями та інспекторами української національності [105, арк. 1] .

Він також зазначив, що освітня і шкільна політика польського уряду щодо українського населення підтримує інтереси тих польських партій, які у своїй програмі мали за мету повністю асимілювати і знищити український народ. Яскравим доказом цього було не лише занедбання українських шкіл та позашкільних організацій, а й дискримінація українського учительства. Посол стверджував, що українці не мають жодного впливу на свої школи, бо керують ними на українських землях поляки. Для прикладу було наведено такі факти: у 1930 р. з Львівської кураторії 60 вчителів-українців, більшість із яких мала по 20–30 років стажу, незважаючи на скрутне моральне і матеріальне становище, були переселені за сотні кілометрів від родинних місць. Багато українських учителів польські інспектори звільнили з посад. Українське учительство було повністю позбавлене законних прав. Підтверджуючи слова Д. Великановича, М. Галущинський 21 лютого 1931 р. на засіданні сенату зазначив, що стан шкільництва національних меншин під владою Польщі не лише не покращився, а й суттєво погіршився [175, арк. 28].

27 жовтня 1931 р. на засіданні освітньої комісії сейму було обговорено проблему закриття українських гімназій. Польський посол М. Войтович наголошував, що Дрогобицьку і Рогатинську гімназії було закрито через належність їхніх учнів до УВО та ОУН та участь у саботажних акціях; що у будинку Рогатинської гімназії під час обшуку нібито було знайдено зброю, а в Дрогобицькій було заарештовано директора гімназії і 30 учнів. Саме тому посол М. Войтович назвав внесення українських послів щодо відновлення діяльності названих українських навчальних закладів «неактуальними і безпредметними» та запропонував їх відкинути [1284, с. 256].

У відповідь на це М. Рудницька наголосила, що закриття гімназій було «частиною пацифікаційної концепції уряду». Вона пояснила, якої шкоди було завдано молоді, учительському складові й українському громадянству загалом через закриття двох успішних українських закладів. Факти, які наводила М. Рудницька, були настільки переконливі, що її заяву підтримали польські послы Донецький та Шидельський, а Бабський заявив, що українські гімназії «не є ніяким актом ласки від уряду і польського громадянства, а самозрозуміле право українського населення» [175, арк. 37; 1284, с. 267].

Питання відкриття трьох українських гімназій і надалі піднімали українські депутати в польському парламенті. Зокрема 18 грудня 1931 р. його знову порушила М. Рудницька, згодом – заступник голови товариства «Взаїмна поміч українського вчительства» Д. Великанович, а також С. Баран та інші депутати. Проте, на жаль, польська влада так і не проявила доброї волі, не зробивши жодного кроку на зустріч у справі відновлення несправедливо закритих українських державних гімназій. Більше того, міністр віросповідань Польщі у відповідь на одну із промов посла Д. Великановича щодо неправомірного закриття трьох українських гімназій відкрито заявив: «Або бажаєте спокійної культурної праці в межах польської держави, або хочете борби, а тоді я прирікаю Вам, що буду протидіяти плеканню в молоді елементу

борби з народом і польською державою всіми середниками, які право дає мені до руки» [176, арк. 11; 1284, с. 310].

Проте не тільки культурно-освітні питання перебували в центрі уваги українських парламентаріїв. УПР активно виступала проти обмеження діяльності РСУК, що намагалася зробити польська влада на початку 1930-х рр. Свою підтримку РСУК висловили також провідні українські партії. Власне УПР, УНДО, УСРП, УСДП, УНО «обміркували спільно становище Кооперативної Ради при міністерстві скарбу, висловлене в письмі її предсідника до українського кооперативного руху та однозгідно постановили:

«1. Ствердити, що вимоги міністерства скарб до Ревізійного Союзу Українських Кооператив (РСУК): а) щоби він у своєму статуті зрікся права ревізії українських кооператив на Волині, Поліссі, Підляшшу, Холмщині та Лемківщині; б) щоби зрікся ревізії деяких видів кооператив; в) щоби дирекція Ревізійного Союзу Українських Кооператив мусіла бути затверджена предсідником Коопер. Ради; та г) щоби до надзірних органів Ревізійного Союзу Українських Кооператив входили примусово представники урядової Рільничої Палати – є суперечні з основною ідеєю кооперації та правами, які українському народові гарантує конституція польської держави.

2. Запротестувати проти тих вимог, як таких, що обмежують свободу українського кооперативного руху та не дають можливости українському населенню розвинути власними силами свого господарського життя й повести оборону проти жахливих наслідків економічної кризи та всіх форм господарського визиску.

3. Візвати українське громадянство, щоби воно однодушно й організовано даліше обстоювало свої національні права, а зокрема повну свободу господарсько-кооперативної організації» [562, с. 96; 84, арк. 45].

Під знаком боротьби членів УПР за національно-культурні поступки пройшли перші засідання сейму у 1932 р. Започаткував дебати член освітньої комісії та «Взаємної помочі українського вчительства» Д. Великанович, який

розкритикував освітню політику Польщі. Із найвищої трибуни законодавчого органу він обурено відзначив, що основне завдання уряду полягало в нищенні українського учительства. «Учитель-поляк, – продовжував він, – має накинути українській дитині польську душу і бути точкою опору для апостолів асиміляційної ідеї». Його слова яскраво проілюстрував черговий шкільний плебісцит 1932 р., після проведення якого близько 500 шкіл із українською мовою викладання були перетворені на польські або ж утраквістичні [1284, с. 210; 177, арк. 29].

Значні можливості для протекції шкільних законів мало товариство «Учительська громада», адже провідні члени організації входили до керівних органів УНДО, серед яких: сенатор М. Черкавський (директор учительської семінарії на Волині); послы: М. Струтинського (професор гімназії в Станиславові), В. Зубрицький (професор гімназії в Перемишлі), М. Рудницька (професор учительської семінарії), С. Хруцький (професор гімназії і Варшаві) та ін. [999, с. 87]

18 лютого 1932 р. під час розгляду законопроекту «Про приватні школи і наукові та виховні заклади» у дискусії взяла участь голова «Союзу українок» М. Рудницька. Посол заявила, що приватне шкільництво для українців – «це одинока школа, яка виховує молоде покоління в національному дусі», має величезне значення для українського населення, що «стало відірване від своїх національних коренів» і проживає в межах чужої держави. Вона назвала цей законопроект «таким злим, що його годі поправити», тому Український клуб відмовився його підтримати [177, арк. 29; 999, с. 126].

Виступаючи в сеймі 26 лютого того ж року від імені УПР, М. Рудницька вкотре піддала критиці законопроект «Про шкільний устрій...» як такий, що закриває українській молоді доступ до освіти. Вона виступила також проти положення про «державне виховання», розцінивши його, як «намагання відібрати в українців всякий вплив на виховання нових поколінь і втягнення української молоді до чужої виховної системи з метою видерти з

душі цієї молоді національні ідеали». Цьому положенню вона протиставила принцип «національного виховання». Свою промову посол завершила словами: «Можете, панове, принаймні до часу, одержувати над нами перемоги в тих ділянках, де вирішує фізична сила, але душі української дитини в нас не відберете. Цю боротьбу за душу української дитини ви програєте» [177, арк. 40; 1284, с. 210].

Однак законодавчі ініціативи УПР, які підтримали українські національно-культурні товариства, залишилися непоміченими проурядовою більшістю. Польські депутати не зважали на статистику, яка свідчила про поступову ліквідацію української школи. Зокрема уже наприкінці 1923 р. на етнічних українських територіях було ліквідовано 827 українських шкіл. Упродовж 1924–1925 рр. їх кількість зменшилася ще на 303 одиниці. У 1925–1926 рр. сполонізовано 2065 українських шкіл. Надалі ситуація суттєво не змінилася: у 1926–1927 рр. кількість українських шкіл зменшилася до 925, а у 1927–1928 рр. на українських етнічних землях було 774 українські школи. Водночас у 1929–1930 рр. кількість утраквістичних шкіл залишилася практично без змін – 1794 [41, арк. 37; 999, с. 102].

Щоби надати видимої законності реакційним акціям польської влади в освітній галузі, у 1932 р. на підставі декрету президента уряд провів новий шкільний плебісцит. Проте і на цей раз шкільна й загальна адміністрації не зробили нічого, що допомогло б українському населенню в Галичині. Незважаючи на те, що у 1932 р. батьки 400 тис. українських дітей зібрали 300 тис. декларацій (утричі більше, ніж у 1925 р.) із вимогою навчати їхніх дітей у школах рідною мовою, іще близько 500 українських шкіл були перетворені на польські або утраквістичні. У результаті стан українського шкільництва погіршився майже на 20 % [41, арк. 38; 1284, с. 306].

Разом з членами ЦК УНДО, Ю. Павликовський на засіданні головної управи партії 12 березня 1932 р. підтримав резолюції, в яких підкреслено, що нові законопроекти польського уряду 1932 р. «змагають припинити розвиток

українського народу в самоуправній, господарській і культурно-освітній діяльності. Вони суперечать міжнародним зобов'язанням Польщі, зокрема рішенню Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р. і договору про права національних меншин, постановам польської конституції [299, 1932, 20 березня; 562, с. 98].

14 липня 1933 р. з почину УПР при краєвому господарстві «Сільський господар» утворено Краєвий комітет допомоги жертвам повені. Його очолював о. В. Лициняк (заступник голови – М. Творидло, скарбник – Ю. Мудрак). Комітету доручено «полагоджувати всі біжучі справи зв'язані з веденням допомогової акції та виготовити необхідний план праці комітету» [562, с. 99].

Упродовж 1933–1934 рр. члени УПР надалі неодноразово піднімали проблему зловживань польської влади під час проведення шкільного плебісциту, навівши численні факти, які свідчили про бажання українських батьків навчати дітей у школах з рідною мовою навчання. У таких умовах провід УНДО разом із представниками «Взаємної помочі українського вчителства» та «Учительської громади» розробили програму дій, яка передбачала організацію протестних віч та зборів проти полонізації українського шкільництва, залучення батьків до шкільних плебісцитів, виступи в польському законодавчому органі [999, с. 78].

Справу шкільного плебісциту 1932 р. порушувала УПР упродовж 1932–1933 рр. Отримуючи численні скарги на місцеву владу та органи поліції, українські послы й сенатори подавали інтерпеляції до уряду, в яких наводили конкретні факти фальшування шкільних декларацій, а відтак – і результатів плебісциту. Зокрема 2 лютого 1933 р. сенатор А. Горбачевський відзначив, що проблема захисту національно-культурних прав національних меншин у Польській державі — одне з найважливіших питань не тільки внутрішньої, а й зовнішньої політики. «Несправедливість мститься, – констатував А. Горбачевський. – Всупереч засаді справедливості і постулатам політичної етики заперечуєте нам наше, зусиллями довгих поколінь добуте та рівночасно

європейською цивілізацією освячене право. За це право підіймемо боротьбу і до цієї боротьби стануть одним фронтом всі наші політичні групи, щоби боронити того, що є найдорожче для кожного народу» [999, с. 124].

Д. Великанович від імені президії УПР у зверненні до Міністра віросповідань і освіти 30 березня 1933 р. наголошував, що під час шкільного плебісциту відбувалися масові зловживання. Він дорікав урядові за те, що той не реагував на запити українських послів у цій справі і наполягав, щоби влада поклала край такій політиці та припинила зловживання під час організації та проведення плебісцитової акції. Відзначено таку загальну тенденцію: із дев'яти інтерпеляцій, які подала УПР упродовж січня-лютого 1933 р., чотири направляли міністрові внутрішніх справ, чотири – міністрові віросповідань і освіти і один – міністрові скарбу [175, арк. 49 – 50; 999, с. 128].

Питання українського шкільництва порушували ундовські парламентарії в польському сеймі і надалі. 18–20 лютого 1933 р. на засіданні сейму тривала дискусія над проектом закону «Про академічні школи». 21 лютого Український клуб зробив внесення до цього закону, суть якого полягала у створенні як окремої самостійної академічної школи українського університету у Львові. В. Загайкевич зазначив, що внесення Українського клубу і боротьба українців за самостійний український університет у Львові є доказом нестримного прагнення українського народу до розвитку всіх його цінностей у всіх ділянках життя, зокрема й в освіті [175, арк. 51; 999, с. 128].

Посол Л. Макарушка на цьому засіданні звернув увагу на польський закон про засади воєводського самоврядування від 26 вересня 1922 р., який зобов'язував створити український університет протягом двох років, тобто до 25 вересня 1924 р. Він зазначив, що невиконання цього закону свідчить насамперед про хиткість правового порядку в Польщі і про невиконання міжнародних зобов'язань. Проте 4 березня 1933 р. під час голосування були відкинені всі внесення українських послів, і закон «Про академічні школи» було прийнято голосами санаційної більшості [287, 1933, 8 березня; 999, с. 87].

Про фальсифікацію результатів плебісциту 1932 р. та зловживання польської адміністрації голова УПР Д. Левицький у промові на пленарному засіданні сейму 3 листопада 1933 р. зауважив: «В тих оселях, де досі існувала українська школа, виманювано підступом або просто фальшовано підписи на деклараціях з домаганням польської мови навчання. Тайність декларацій, що їх вносили за польську мову, робить просто неможливим виказати підроблені підписи на деклараціях. Отак під маскою урядової тайни ховається злочин фальшування. В тих оселях, де була утраквістична школа й батьки внесли декларації, вимагаючи української викладової мови, там шкільні кураторії відмовили цьому домаганням, мотивуючи, що батьки всіх тих дітей, які не внесли декларації, вимагають тим самим польської мови навчання. Найвищий Адміністраційний трибунал станув на становищі, що таке вирішення суперечить закону, а проте кураторії й Міністерство освіти боронять далі свого парадоксального становища». Інтерпеляції та внески Українського клубу щодо зловживань під час шкільного плебісциту залишилися поза увагою польського уряду [287, 1933, 7 листопада; 1284, с. 289].

На засіданні бюджетної комісії сейму в січні 1934 р. сенатор О. Кисілевська («Союз українок») наголошувала, що українські послы будуть вперто домагатися призначених конституцією і міжнародними пактами прав на власне українське шкільництво – вищу, середню, фахову та народну освіту, а також визнання прав українських учителів, доступу до навчання української молоді. На засіданні освітньої комісії сейму 13 березня 1935 р. було обговорено внесення українських послів про зниження оплати за навчання в академічних школах. Заступник голови «Взаємної помочі українського вчительства», посол Д. Великанович зазначив, що «високі шкільні оплати дошкулюють» українським студентам, які походять із бідних селян, робітників та небагатих інтелігентів. Польська держава всіма можливими засобами підтримувала своє студентство, яке, окрім цього, ще й мало можливість на додатковий заробіток. Українські ж студенти були позбавлені будь-якої

допомоги і підтримки з боку польської держави. Проте ця заява українських послів залишилася поза увагою парламентської більшості [174, арк. 31; 620].

У 1935 р. було проведено Український педагогічний конгрес, який засвідчив невдоволення учительства боротьбою УПР за українізацію освітнього процесу та права учителів. У резолюціях наголошено на необхідності продовжувати боротьбу за становлення «хліборобського шкільництва», а також закликано до активної творчої участі педагогів у розбудові рідної духовної і матеріальної культури. Водночас акцентовано на необхідності продовжувати відстоювати інтереси учительства на парламентському терені [306, 1935, Ч. 56; 999, с. 103].

Загалом, розглядаючи співпрацю жіночих товариств з УПР, відзначимо, що «Союз українок» активно використовував парламентську трибуну для захисту інтересів жіноцтва. Уміла тактика, застосована Союзом у період виборів 1928 і 1930 рр., дала позитивні результати: у найбільш результативні роки українського парламентаризму жіночий рух мав свою репрезентацію у польському сеймі (М. Рудницька) та сенаті (О. Кисілевська). З одного боку, за словами сучасних істориків, – це представництво забезпечувало престиж жіночого руху в українському суспільстві та на терені міжнародних жіночих організацій, з іншого – рух мав вигоди практичного характеру [620, с. 98].

Співпраця УПР та «Союзу українок» проявлялася у конкретних заходах:

- під час внесення на засідання сейму питання про скасування заборони діяльності Союзу (1929 р.);

- допомога у проведенні Українського жіночого конгресу;

- спільна участь у діяльності Українського громадянського комітету рятунку України під час голодомору 1932 – 1933 рр.;

- організація протестних віч, пропаганди національної ідеї на міжнародній арені тощо [620, с. 106].

М. Рудницька, О. Кисілевська брали участь брали участь в обговоренні законопроектів:

– Міністерства віросповідань і освіти (щодо українського шкільництва, освіти і культури);

– Міністерства праці й суспільної опіки (вимагали державних субсидій для розвитку добродійних та гуманітарних товариств, торкалися проблем безробіття, охорони здоров'я, релігійного життя українців: переслідування православ'я на Волині, дискредитаційного трактування греко-католицької релігії на галицькому терені тощо) [620, с. 120].

«Нормалізація» польсько-українських відносин, започаткована УНДО у 1935 р., на деякий період відтермінувала дискусії щодо стану українського шкільництва в сеймі та сенаті Польщі, що викликало незадоволення членів «Взаємної помочі українського вчительства» та «Учительської громади». Проте вже 12 січня 1937 р. у дискусії над бюджетом Міністерства справедливості на бюджетній комісії сейму виступив В. Целевич. Український посол розкритикував польську владу, яка проводила дискримінаційну щодо українського населення Галичини політику в національно-культурній сфері. Особливе обурення чільного діяча УНДО викликало зневажливе ставлення до української мови в органах місцевого самоврядування і суду. Порівнюючи становище українців у Австро-Угорській і Польській державах, посол зауважив, що «тепер займають українці з правила підрядні становища і не авансують тільки тому, що зараховуються до української національності» [287, 1937, Ч. 23; 1284, с. 198].

Щодо економічних питань, найактивнішим у сенаті з українських парламентаріїв був Ю. Павликовський. У другій половині 1930-х рр. роздумуючи над причинами занепаду економіки, він вважав, що не тільки світова криза, «не тільки кари гідні занедбання у поборюванні від десятків літ бушуючої і постійно кріпшаючої внутрішньої рідної кризи в державі, зокрема аграрної кризи, яка лютує на українських землях, але також похибки уряду в

його політиці господарській і фінансовій, ще й егоїзм, чи егоцентризм поодиноких ділянок народного господарства, також політика етатизму, змінливість у підході до державної господарської політики... у львиній частині спричинило поглиблення і загострення господарської кризи в краю» [287, 1935, Ч. 72; 562, с. 98].

Водночас Ю. Павликовський зупинився на питаннях парцеляції та діяльності картелів. У завершальній частині виступу він повернувся до виступу прем'єра, зокрема до слів про активність 33 мільйонів громадян, їх матеріальні і духовні потреби. У цьому контексті український сенатор доповнив: «Так! На суспільство в державі складається дійсно цих 33 мільйони живих істот, а проте з числа того, яке є тільки арифметичним знаком, викристалізувалися збір ноти, народи, з ясно індивідуальним обличчям, з власним духовним життям, з власними кінцями і потребами у сері їх культурних і господарських змагань. Народи живі, яких проникає віра у краще завтра їх спільноти! До цих народів майже семи мільйонів народ український, який рветься до життя і розвиває його на канві багатих своїх історичних традицій, на канві своєї старої культури. Не можна ж біля народів їх життя і змагань переходити мимо замкненими очима» [287, 1937, Ч. 215; 562, с. 106].

1935 рік став новою точкою відліку у відносинах УПР та молодіжних організацій, зокрема «Сокола-Батька». Насамперед відзначимо, що товариство «Сокіл-Батько» декларувало позапартійництво. «Сокіл не сміє стати тереном партійної боротьби. Кожний сокіл повинен старатись виробити собі таке політичне переконання, яке б не йшло врозріз зі сокільськими ідеями. Та на терені «Сокола» є він тільки соколом та українцем. На шляху до досягнення найвищих ідеалів Нації всі соколи мусять найти спільну площину порозуміння» [59, арк. 5]. Все ж починаючи із 1930-х рр. соколи все більше уваги приділяли налагодженню співпраці із партіями національно-державницького табору та УПР.

1 червня 1935 р. почав діяти закон про пожежництво, що «зорганізував протипожежну акцію в окремих покликаннях до того пожежних сторожах і виключив від протипожежної діяльності інші товариства, а в їх складі около 200 сокільських гнізд, основаних на статутах пожежно-руханкових». Сучасники подій згадували, що щоб «не наразити себе на розв'язання ті сокільські гнізда перевели в травні ц. р. зміну пожежно-руханкового статуту на руханково-спортовий тип і внесли перед червнем ц. р. до воєводства» [56, арк. 14; 810, с. 95].

У вересні й жовтні 1935 р. багато гнізд «дістало відповіді з домаганням доповнити внесені статuti поправками. В тій справі інтервеніювали відпоручники старшини «Сокола-Батька» у Львівськiм воєводствi, а вислiдом цієї інтервенції було те, що воєвідський референт товариств нагодився відложити полагодження зміну статутів гнізд як тимчасових (поки Сокіл-Батько не діб'ється затвердження свого Статуту) не пізніше щоби з одного боку заощадити непотрібної писанини при узгiднюванні поодиноких статутів, а з другого боку – не наражувати гнізда на високі реєстраційні оплати при затвердженню цих тимчасових статутів, коли й так будуть мусіли вони примінити свої статuti до нового статута Сокола-Батька» [56, арк. 23; 810, с. 98].

Водночас старшина констатувала складне становище товариства: «Попри 100 гнізд основаних на руханково-спортових статутах, яких число постійно убуває через розв'язування і завішування. Існує около 200 гнізд, що повносили зміну з пожежно-руханкового на руханково-спортовий тип і жиє в непевности (деяким повітові староства заборонили вести діяльність, доки не буде затверджений статут – Станиславів) і попри це неможність оснувати яке-небудь нове сокільське гніздо з браку відповідних статутів» [56, арк. 24; 810, с. 102].

Отже, у зв'язку із створенням у Польській державі окремих «пожежних сторожей» пожежно-рахункові гнізда були змушені у травні 1935 р. змінити

свої статuti на пожежно-руханковий тип. Польська влада ці статuti відкинула і вимагала інший тип статутів. Старшина «Сокола-Батька» просила президії УНДО сприяти найшвидшому затвердженню нових статутів, які внесено у листопаді 1935 р. («Сокіл-Батько» прагнув перейти на систему триступеневої організації, яка дала б змогу ефективніше виконувати завдання товариства, але затягування із затвердженням статутів було перешкодою щодо реалізації цих планів, – стверджувалося у листі) [56, арк. 15; 810, с. 78].

9 жовтня 1935 р. старшина «Сокола-Батька» звернулася до сенатора Остапа Луцького з проханням «о ласкаву інтервенцію в Міністерстві внутрішніх справ відносно затвердження сокільських статутів». Водночас інформовано, що на загальних зборах в квітні 1934 р. «Сокіл-Батько» ухвалив зміну статуту для узгодження його з новим законом про товариства і «вніс у травні 1934 р. його за посередництвом Городського Староства у Львові до Воєводства» [56, арк. 25; 810, с. 115].

3 грудня 1935 р. старшина «Сокола-Батька» звернулася з листом до Президії УНДО в якому інформувала про стан сокільської організації та проблеми відносин з місцевою владою. Зокрема констатовано, що на терені Галичини у 1935 р. існувало 226 діяльних сокільських гнізд, які утримували ідейний, ідеологічний і організаційний зв'язок зі «Соколом-Батьком». Водночас існувало 100-120 недіяльних гнізд, які лише в окремих випадках проявляли ознаки діяльності. Під статутовим оглядом існували між сокільськими товариствами відмінності [56, арк. 22; 810, с. 78].

Існували відмінності щодо юридичного статусу від «Сокола-Батька», адже тільки декілька гнізд «є відділами «Сокола-Батька», а переважна частина існуючих – так звані «самостійні гнізда», а їх підпорядкованість сокільській централі має джерело виключно у спільній ідеології» [56, арк. 23; 810, с. 117].

Уже 24 вересня 1936 р. Старшина «Сокола-Батька» направили листа до Президії УПР про допомогу «в справі виєднання у влади затвердження внесеного «Соколом-Батьком» ще в 1934 р. проекту зміни статуту та проекту

однострою і прапору. Ухвалу про звернення до УПР прийнятого на засіданні старшини 23 вересня 1936 р. [56, арк. 29; 810, с. 109].

2 січня 1937 р. на адресу В. Целевича й УПР внесено лист, в якому ще раз інформувало про всі етапи затримки затвердження статуту. Водночас старшина ствердила: «Коли б взяти під увагу завдання, які має сокільська організація перед собою, а саме: плекання фізичної культури, вироблення характерів, ширення засад гігієни і т. п. могло б здаватися, що органи адміністраційної влади повинні йти на руку нашій організації, однак в практиці справа представляється зовсім інакше. Закладання нових сокільських гнізд є получене з великими труднощами й грошовими видатками, а в деяких місцевостях з причини неприхильної постави влади зовсім неможливе. Внесені прохання за затвердженням статутів влада передержує роками. Що більше навіть зміну статутів з пожарно-руханкового на спортивно-руханковий тип, спричинену нововведеним законом про пожарництво, влада деяким сокільським гніздам дотепер не полагодила, через то льокальні органи влади не дають цим гніздам вести нормальної статутової діяльності. Як причину розв'язання сокільських гнізд влада подає такі мотиви: брак дозволу родичів для молоді нище 18 літ належати до товариства (Мальчиці пов. Городок Ягайлонський), вибір в члени старшини товариства людей, що не покінчили 21 літ (Бориничі, повіт Бібрка), організованя шкільного доросту та військові вправи (Коломия) і т. п. – мотиви ці дуже часто не є згідні з дійсним станом речей» [56, арк. 31; 810, с. 123].

12 лютого 1937 р. у дискусії над бюджетом Ради міністрів вперше у новому році виступив посол В. Кузьмович, який присвятив доповідь діяльності Фонду народної культури та його опікою над українською освітою. Посол вимагав від влади займатися культурою інших народів, які проживають у Польщі, або ж тільки польською наукою.

У дискусії над бюджетом Міністерства народної освіти 20 лютого 1937 р. взяв участь Д. Великанович. Українські послы наголосили, що українці

увійшли у новий парламенту на основі «засадничого компромісу» у налагодженні співпраці. Однак у галузі шкільництва триває постійна боротьба українців за право навчати дітей українською мовою. Особливу увагу послів привернула проблема дискримінації українського учительства, яке масово потерпало від безробіття. «Українська не має програм, не має підручників, в українській школі не вчить український вчитель», – із сумом підсумували українські послы [287, 1937, Ч. 54; 1284, с. 306].

Українські послы не виключали можливості подальшого наступу польського уряду на національно-культурне життя українців Галичини. 22 лютого 1939 р. польські часописи повідомили, що штаб ОЗОНу розглядає можливість внести до парламенту законопроекти, які передбачали латинізацію правописів українських часописів та українського календаря. Наміри влади викликали шквал критики українських послів та учительства краю, які повернулися до розгляду проблем українців у національно-культурній царині. 21 лютого того ж року посол Д. Великанович вкотре наголосив на необхідності створення українського університету, українізації середньої школи у Східній Галичині [287, 1939, Ч. 56; 1284, с. 308].

Таким чином, упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст. на українські громадські організації Галичини намагалися поширити свій вплив політичні партії. Вони, загалом, підтримуючи, допомагаючи і сприяючи діяльності товариств, вели активну боротьбу за ідеологічні та організаційні впливи на них. Найбільшого загострення боротьба набула в середині 1920-х рр. між УНДО, УСРП, націоналістичними організаціями та лівими (КПЗУ) силами краю. Останні на початку ХХ ст. не досягли помітних успіхів ні у створенні власних організацій національно-культурного, соціально-економічного профілю, ні у поширенні свого впливу на вже існуючі.

Як РУРП-УРП, так і УСДП через незначний вплив на суспільно-політичні процеси у краї програвали у боротьбі за вплив на культурно-освітні організації організаційно сильнішим партіям, якими були УНДП та польські

соціалісти. З-поміж українських національно-культурних організацій, які діяли у 1920–1930-х роках, УСРП безуспішно намагалася зберегти свій вплив у «Просвіті» і «Рідній школі». Значну увагу діячі соціалістично-радикального руху приділяли й залученню до громадсько-політичного життя жіноцтва і молоді. Українські та польські комуністичні сили упродовж 1920-х років розгорнули боротьбу за вплив на профспілкові осередки.

Упродовж досліджуваного періоду значний вплив на національно-культурні і фінансово-економічні організації Галичини зберігало УНДО. УСРП, яка найбільше протистояла УНДО в боротьбі за впливи на «Просвіту», «Рідну школу, РСУК домагалася того, щоб націонал-демократи відмовилися від «монополії» над товариствами. Утім у такому протистоянні радикали переслідували передусім вузько партійні інтереси. Курс на опанування масових легальних товариств випливав з основного постулату визвольної доктрини націоналістичного підпілля – «опори на власні сили». Відповідно до неї УВО, ОУН офіційно не прагнула монополізувати громадсько-культурні організації, перебрати контроль над їх центральними органами.

Українським суспільно-культурним товариствам відводилася важлива допоміжна роль – бути засобом національно-патріотичного виховання українців краю. Вони мали служити «жолобом втягування» широких мас у «революційну боротьбу проти польського режиму». Однак, на практиці через постійні репресії польських властей, українські державницькі партії постійно прагнуло до посилення своїх позицій в легальних громадських інституціях. Реальний рівень зв'язків та впливів політичних партій в громадських організаціях визначався загальною суспільною вагою і призначенням останніх.

ВИСНОВКИ

Огляд наукової літератури українських та іноземних дослідників з проблеми функціонування українських громадських організацій Галичини у 20–30-х рр. ХХ ст. дозволяє стверджувати, що порушена проблема не стала предметом комплексного наукового дослідження. Студії українських вчених частково доповнюють публікації іноземних істориків та вчених діаспори, які, однак, у своїх роботах акцентують увагу на окремих складових суспільно-політичного життя західноукраїнських земель в окреслений період. Виявлені і використані у роботі документи і матеріали становлять джерельну базу дисертаційної праці, яка є достатньо репрезентативною для аналізу формування і діяльності громадських інституцій в Галичині. Співставлення інформації дозволило встановити глибинні чинники та механізми розгортання громадянського суспільства у Другій Речі Посполитій.

Більшість національно-культурних та соціально орієнтованих товариств Галичини, які функціонували у 20–30-х рр. ХХ ст. виникли ще в австрійський період, а весь накопичений наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. культурний потенціал так чи інакше використовувався для просвітницької, загальноосвітньої та агітаційно-пропагандистської роботи серед населення упродовж першої третини ХХ ст. Кожне з товариств використовувало особливий арсенал форм, методів та засобів діяльності, пройшло свій окремий шлях організаційно-ідеологічного становлення. Практична діяльність показує, що у суспільно-культурній сфері товариства прагнули компенсувати прогалини державної політики в розв'язанні соціальних проблем, які стояли перед українською суспільністю Галичини, хоча вони не отримували державної допомоги, а діяли за безпосередньої підтримки інших масових культурно-освітніх, жіночих, молодіжних організацій, а також національних фінансових, кооперативних установ. Останні, зокрема, стали запорукою фінансової незалежності українців,

«переводили в життя національно-культурні кличі, зберігаючи за собою повну маєткову окремішність».

На формування українських громадських спілок й об'єднань, розвиток кооперативного руху значний вплив мали політичні чинники та соціально-економічні реформи Другої Речі Посполитої. Правове поле та політичні обставини, в яких довелося діяти провідним українським товариствам національно-культурного профілю, значно звужували реалізацію програмних засад та можливості відкрито й активно впливати на суспільно-політичні процеси в краї. Проте, незважаючи на постійні адміністративні утиски та перешкоди, ці громадські інституції за вагою впливу на всі ділянки суспільного життя фактично виконували функції національних культурно-освітніх міністерств.

Українській інтелігенції належить визначальна роль у створенні національних суспільно-культурних товариств, утвердженні почуття національної ідентичності та захисті соціальних і національних прав галицьких українців. Проте якщо першопочатково провід у національному русі належав священнослужителям, наприкінці XIX ст. більшість організацій постали завдяки адвокатській верстві. Останні гартували національний дух у молодіжних патріотичних організаціях. Із середовища «Сокола», «Січі», «Пласту» вийшла ціла плеяда видатних громадсько-політичних і культурних діячів Галичини XIX – початку XX ст. (І. Франко, К. Левицький, Є. Петрушевич, Є. Олесницький, С. Данилович, К. Трильовський, Л. Цегельський, С. Федак, В. Охримович, М. Ганкевич, В. Гнатюк, С. Томашівський та ін.). Видатні громадсько-політичні й культурно-освітні діячі (І. Франко, митрополит А. Шептицький, А. Качор, А. Вахнянин, В. Мудрий та ін.) обґрунтували потребу створення господарсько-фінансових об'єднань як важливої передумови соціально-економічного розвитку Галичини.

Більшість національно-культурних організацій Галичини у досліджуваний період утверджували ідею необхідності соборності української нації, її здатності до творення суспільно-культурних та фінансово-господарських структур. «Просвіта», «Рідна школа» та ін. товариства чимало зробили для становлення сільськогосподарських, фінансово-кредитних спілок і кооперативів та піднесення їх продуктивності, обіймаючи все життя галичан. Завдяки діяльності «Просвіти» в економічно-господарській ділянці виникли окремі, незалежні від неї установи – Краєвий Союз Господарських Спілок, Краєвий Союз Ревізійний, «Сільський Господар» та ін. Організації просвітницького спрямування сповідували та активно втілювали в життя такі основні засади політичної платформи: негація (спочатку невизнання, а потім негативне ставлення) до польської влади в краї; консолідація національних сил краю в боротьбі проти національного поневолення.

На українські громадські організації Галичини намагалися поширити свій вплив українські та польські політичні партії, які сприяючи діяльності товариств, вели активну боротьбу за ідеологічні та організаційні впливи на них. Найбільшого загострення боротьба набула в середині 1920-их рр. між УНДО, УСРП, націоналістичними організаціями та лівими (КПЗУ) силами краю. Як соціалісти-революціонери, так і УСДП через незначний вплив на суспільно-політичні процеси у краї програвали у боротьбі за вплив на культурно-освітні організації організаційно сильнішим партіям, якою була УНДО. З-поміж українських національно-культурних організацій, які діяли у 1920 – 1930-х роках, УСРП безуспішно намагалася зберегти свій вплив у «Просвіті» і «Рідній школі». Значну увагу діячі соціалістично-радикального руху приділяли й залученню до громадсько-політичного життя жіноцтва і молоді. Українські та польські комуністичні сили упродовж 1920-х років розгорнули боротьбу за вплив на профспілкові осередки. Курс на опанування масових легальних товариств випливав з основного постулату визвольної

доктрини націоналістичного підпілля («опори на власні сили»). Відповідно до неї УВО-ОУН офіційно не прагнула монополізувати громадсько-культурні організації, перебрати контроль над їх центральними органами. Національним товариствам відводилася важлива допоміжна роль – бути засобом національно-патріотичного виховання українців краю. Важливу роль громадські організації відводили співпраці з УПР.

Українські громадські організації відіграли важливу роль у консолідації українського суспільства, захисті національно-культурних, соціально-економічних політичних прав українців у Другій Речі Посполитій. Уже наприкінці XIX ст. Галичину покрила мережа різних громадських структур, що свідчило про формування у краї громадянського суспільства. Головна мета діяльності галицьких громадських організацій полягала в тому, щоб замінити державні інститути, стати етнокультурною та політичною альтернативою владі. За умов бездержавності галицького українства громадські організації прагнули перебрати на себе частину державних функцій для повнішого забезпечення його потреб у життєво важливих суспільних сферах та шляхом кропіткої праці плекати національну свідомість, консолідувати патріотичні сили й, таким чином, еволюційно готувати їх до визвольних змагань та державотворчої діяльності. Теоретичні й практичні здобутки громадських інституцій залишаються актуальними на сучасному етапі українського державотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

Центральний державний архів громадських об'єднань України

1. Ф. 6. Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України.

Оп. 1.

Спр.14. Проект программы Украинской социалистической партии, 1920 г., 33 арк.

2. Спр.106. Материалы о политических процессах над членами Компартии Западной Украины. 1924–1933 г., 212 арк.

3. Спр.168. Программы, протоколы заседания ЦК УНДО информационные сообщения, метериали, 226 арк.

4. Спр.177. Статьи о национальной политике на Западной Украине, 283 арк.

5. Спр.265. Протоколы заседания Центрального Комитета УНДО, статьи, переписка и др. материалы о деятельности буржуазно-националистической партии (УНДО), 97 арк.

6. Спр.645. Проект программы Коммунистической партии Польши, 69 арк.

Оп. 2

7. Спр.17. Стенограмма II съезда КПЗУ. 1925 г., 96 арк.

8. Спр.37. Отчет ЦК КПЗУ об экономическом и политическом состоянии Западной Украины, 1926 г., 63 арк.

9. Спр.143. Журналы и бюллетени КПЗУ об экономическом и политическом состоянии Западной Украины. 1926 г., 96 арк.

Оп. 6

10. Спр.308. Материалы Украинской социал-радикальной партии. 1926–1935 гг., 37 арк.

11. Ф. 269. Колекція документів Український музей в Празі

Оп. 2.

Спр.53. Документи і матеріали українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури і освіти, інших осіб. 1886–1952 рр., 134 с.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

12. Ф. 146. Галицьке намісництво.

Оп. 7.

Спр. 4101. Донесення дирекции полиции, староств и переписка с Министерством внутренних дел о создании и деятельности легальных и нелегальных общественных и политических организаций в Галиции. 1887–1890 рр., 330 арк.

13. Ф. 180. Головна Руська Рада, м. Львів.

Оп. 1.

Спр.1. Статут, проект положення про відділи, відозви та ін. документи про заснування і діяльність Головної та окружних рад. 1848–1851 рр., 74 арк.

14. Ф. 196. Політичне товариство «Руська Рада» м. Львова

Оп. 1.

Спр.1. Статут і програми перших установчих зборів та політичної діяльності товариства. 1870–1871 рр., 5 арк.

15. Ф. 197. Римо-католицька митрополича капітула м. Львів, 1417–1939 рр.

Оп. 1.

Спр.1830. Звітні відомості про збитки капітули завдані під час Першої світової війни. 1920 р., 11 арк.

16. Спр.1854. Дані про прибутки та витрати капітули в 1924–1925 рр., 74 арк.

17. Спр.1934. Поточні відомості про доходи і витрати адміністрації капітульних домів на 1931р., 12 арк.

18. Спр.1942. Прохання добродійних організацій, товариств, академічних організацій про допомогу, 21 арк.

19. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія м. Львів.

Оп. 1.

Спр. 34. Звітні відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій Зборівського, Золочівського та Калуського деканатів, складені для шематизму на 1944 р. 1941–1943 рр., 82 арк.

20. Спр.196. Листування з студентами богословської академії про відправлення на навчання за кордон. 1934–1938 рр., 12 арк.

21. Спр.197. Листування з малою духовною семінарією у Львові про оплату учнями навчання, прийомі в семінарію та ін. питання. 1931–1933 рр., 56 арк.

22. Спр.238. Рецензія Барвінського Богдана на працю проф. І.Ю. Шпитковського «Герб і рід Шептицьких». 1932 р., 2 арк.

23. Ф. 202. Літературне товариство ім. А. Міцкевича у Львові, 1886–1944 рр.

Оп. 1.

Спр.3. Рішення Львівського воєводського управління про зміну окремих статей статуту товариства. Статут, 1937 р., 5 арк.

24. Спр.7. Звіт про діяльність правління товариства за 1918–1928 рр. 1928 р., 24 арк.

25. Ф. 205. Прокуратура апеляційного суду м. Львів, 1919–1939 рр.

Оп. 1.

Спр.839. Листування з Міністерством юстиції у Варшаві і прокурорами окружних судів про розслідування і порушення карних справ проти українських депутатів сейму і сенаторів, звинувачених в антидержавній діяльності. Списки цих осіб. 1928–1930 рр., 177 арк.

26. Ф. 206. Українське педагогічне товариство «Рідна школа», м. Львів.

Оп. 1.

Спр.43. Протокол наради представників українських культосвітніх і економічних установ у Львові, 1921 р.

27. Спр.56. Проект статуту станового комітету вчителів середніх шкіл УПТ при учительській громаді у Львові, 1922 р.

28. Спр.57. Книга протоколів засідань президії головної управи товариства. 1922–1924 рр.

29. Спр.58. Звіт про стан народних шкіл і вчительських семінарій товариства за 1922 р.

30. Спр.73. Протокол загальних зборів товариства 23.08. 1923 р.

31. Спр.74. Протокол засідання членів головної управи від 25.05.1923 р.

32. Спр.75. Звіт про діяльність товариства з 1.09.1923 по 31.08. 1924 р.

33. Спр.77. Протоколи засідань секції професійних шкіл «Української порадні для вибору звання» у Львові, 1923–1933 рр.

34. Спр.107. Статут товариства за 1924 р.

35. Спр.108. Статут кооперативу «Рідна школа». 1924 р.

36. Спр.132. Обіжники головної управи товариства. 1925–1926 рр.

37. Спр.134. Матеріали загального з'їзду товариства в 1925 р.

38. Спр.136. Звіт про діяльність товариства за 1925–1926 р.

39. Спр.137. Листування з українським представництвом у сеймі, т–вом «Учительська громада» і іншими організаціями по питанню мови викладання в школах. 1928–1939 рр.

40. Спр.151. Звернення народної організації українців м. Львова до українських дітей із закликом вступати у приватні українські школи.

41. Спр.160. Обіжники головної управи. 1927–1938 рр.

42. Ф. 302. Крайове господарське товариство «Сільський господар», м. Львів.

Оп. 1.

Спр.91. Матеріали проектування заходів по здійсненню відбудови знищеного війною сільського господарства в Галичині (доповіді, статистичні зведення, листування та ін.). 1917–1920 рр., 76 арк.

43. Спр.323. Статистичні звіти філіалів про стан організації гуртків «Хліборобського вишколу молоді» в 1934 р., 9 арк.

44. Спр.384. Відомості про організаційний стан і роботу секції «хліборобського вишколу молоді» при гуртках в місцевостях на літери «Б – Ч» Львівського повіту, 15 арк.

45. Спр.428. Листування з центральними господарськими установами з питань організаційного характеру, б. д., 29 арк.

46. **Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка м. Львова.**

Оп. 1.

Спр.52. Листування з Міністерством віросповідань і освіти про надання коштів на видавництво шкільних підручників. 1893–1918 рр., 90 арк.

47. Спр.62. Листування з Крайовим комітетом про надання коштів на потреби товариства. 1896–1918 рр., 80 арк.

48. Спр.123. Листування з організаційними комітетами про проведення міжнародних наукових конгресів, з'їздів, конференцій тощо, 95 арк.

49. Спр.368. Листування із національними товариствами і організаціями, 1923–1928 рр.

50. Спр.785. Угода з товариством «Молода громада» і «українським товариством допомоги інвалідам у Львові» про відкриття Музею історично-воєнних пам'яток у Львові, 2 арк.

51. Спр.2020. Статті невстановлених авторів про суспільно-політичне становище на Україні у 1914–1917 рр., 163 арк.

52. Спр.2082. Статті невстановлених авторів про селянські спілки, кооперацію та суспільно-політичні реформи на селі, 56 арк.

53. Ф. 312. Українське спортивне товариство «Сокіл-Батько», м. Львів.

Оп. 1.

Спр.6. Листування з І. Боберським про наслідки його поїздки за кордон для проведення організаційних заходів (заснування філіалів товариства, збірка грошей на викуп спортивного майдану у Львові та інші питання). 1927–1937 рр., 19 арк.

54. Спр.7. Зразки заяв та листів до намісництва, воєводства комітету засновників про затвердження статутів і надання дозволу на організування філіалів товариства. 1928–1937 рр., 5 арк.

55. Спр.8. Положення про роботу від поручників товариства в повітових філіях товариства. 1934 р., 9 арк.

56. Спр.11. Листи президії УПР депутатам польського сейму в справі затвердження статуту товариства. 1935–1937 рр., 34 арк.

57. Спр.13. Звернення ЦК Комуністичного Союзу Молоді до Соколів із закликом об'єднатися на боротьбу проти польської окупації та розірвати зв'язки з УНДО, ОУН і Фронтом єдності. 1936 р., 2 арк.

58. Спр.19. Відозви й повідомлення товариства. 1902–1935 рр., 115 арк.

59. Спр.21. Накази товариства. 1908–1936 рр., 216 арк.

60. Спр.26. Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність організаційно-технічної секції. 1901–1928 рр., 287 арк.

61. Спр.28. Звіти про діяльність товариства. 1927–1928 рр., 52 арк.

62. Спр.29. Звіти представників старшини товариства про перевірку роботи філіалів у місцевостях на літери Б–Я. 1927–1937 рр., 192 арк.

63. Спр.30. Звіти і листування та інші матеріали про діяльність спортивної секції товариства. 1928–1931 рр., 152 арк.

64. Спр.33. Звіти про діяльність товариства. 1933–1937 рр., 56 арк.

65. Спр.52. Протокол, списки учасників, довідки, листування та інші матеріали про скликання «Сокільської анкети». 1927–1937 рр., 78 арк.

66. Спр.70. Програма спортивно-пожарного курсу товариства. 1926–1927 рр., 67 арк.

67. Спр.74. Статут, положення, повідомлення, листи та інші матеріали про організування і проведення спортивних змагань. 1933–1937 рр., 142 арк.

68. Спр.77. Листування з науковими культурно-освітніми та іншими товариствами і організаціями про участь членів товариства «Сокіл-Батько» в їхніх зборах і нарадах. Т. 1. 1897–1932 рр., 59 арк.

69. Спр.78. Листування з науковими культурно-освітніми та іншими товариствами і організаціями про участь членів товариства «Сокіл-Батько» в їхніх зборах і нарадах. Т. 2 і останній. 1933–1939 рр., 74 арк.

70. Спр.79. Листування з приватними особами про надіслання статуту товариства. (1901–1934).

71. Спр.80. Запрошення педагогічних, культурно-освітніх та інших товариств на ювілейні свята, концерти, вечори з додатком програм. Т. 1. 1901–1929 рр., 59 арк.

72. Спр.81. Запрошення педагогічних, культурно-освітніх та інших товариств на ювілейні свята, концерти, вечори з додатком програм. Т. 2. 1930–1934 рр., 86 арк.

73. Спр.82. Запрошення педагогічних, культурно-освітніх та інших товариств на ювілейні свята, концерти, вечори з додатком програм. Т. 3. 1935–1937 рр., 67 арк.

74. Спр.86. Привітальні листи культурно-освітніх, спортивних, господарських та інших товариств і приватних осіб з нагоди свята, ювілейних дат. 1903–1937 рр., 52 арк.

75. Спр.89. Листування з культурно-освітніми товариствами про організування курсів вищої освіти, суспільної праці та інших і просьба надіслати інструкторів для ведення цих курсів. 1911–1932 рр., 74 арк.

76. Спр.92. Листування з науковими і фінансовими установами про надіслання звітів і статуту товариства. 1935–1937 рр., 73 арк.

77. Спр.96. Листування з українським товариством «Охорони воєнних могил» у Львові про участь у спільних зборах та походах на воєнне кладовище; у справі є розпорядження, повідомлення та інші матеріали про діяльність товариства. 1928–1937 рр., 136 арк.

78. Спр.111. Листування з чеськими сокільськими організаціями про участь у Всеслов'янському з'їзді, повідомлення про діяльність українських соколів та інші питання співробітництва. 1894–1937 рр., 87 арк.

79. Спр.158. Списки старшин і членів товариства. 1900–1937 рр., 78 арк.

80. Спр. 161. Листи з протестами, вирізки газетних статей та інші матеріали про переслідування польською владою членів товариства. 1908–1928 рр., 114 арк.

81. **Ф. 319. Центральне українське товариство «Союз українок», м. Львів.**

Оп. 1.

Спр.19. Книга реєстрації засідань старшин та комісій товариства з вказівкою питань порядку денного та прізвища присутніх. Т. 1. 1928–1930 рр., 157 арк.

82. Спр.67. Листування, заяви та інші матеріали про укомплектування штатів товариства і їх використання. 1937 р., 57 арк.

83. Спр.94. Списки філіалів товариства з поданням прізвищ керівного складу. 1936 р., 23 арк.

84. **Ф. 320. Ревізійний союз українських кооперативів, м. Львів.**

Оп. 1.

Спр. 23. Розпорядження та інші директиви Головної управи за 1931 р., 72 арк.

85. Спр. 35. Обіжники, рішення, листування, 1932–1935 рр., 82 арк.

86. Спр. 84. Книга реєстрації членів товариства з відомостями, 1932–1934 рр., 78 арк.

87. Спр. 93. Книга обліку сплати безпроцентних позик, 1934–1935, 102 арк.

88. Спр. 114. Квитанції, повідомлення та ін. фінансові розрахунки. Том I, 1937 р., 139 арк.

89. Спр. 165. Листування з товариствами і комітетами про наданням їм фінансової допомоги, 1936–1937 рр., 59 арк.

90. **Ф. 344. Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), м. Львів.**

Оп. 1.

Спр.6. Звернення до Президії Ради Міністрів у Варшаві про припинення пацифікації та військових ексекцій над українським населенням Львівського та Тернопільського воєводства. 1930 р., 8 арк.

91. Спр.10. Інструкція для депутатів і сенаторів УНДО в польському сеймі. 1932 р., 6 арк.

92. Спр.23. Інструкції Центрального комітету Українського національно-демократичного об'єднання. 1925–1928 рр., 17 арк.

93. Спр.29. Проект програми та резолюції народного з'їзду. 1925 р., 37 арк.

94. Спр.34. Протокол засідання Народного з'їзду. 1928 р., 104 арк.

95. Спр.36. Рішення Центрального комітету у зв'язку з проведенням колективізації і антирелігійної роботи в СРСР. 1929–1930 рр., 2 арк.

96. Спр.38. Рішення політичної комісії про боротьбу проти національно-політичного безправ'я українського населення Галичини. 1932 р., 18 арк.

97. Спр.51. Звіти Кисілевської О. про результати поїздки до Сколе та Борщова і політичну ситуацію в них. 1930 р., 6 арк.

98. Спр.56. Звіт про становище українського населення. б/д, 5 арк.

99. Спр. 60. Доповідні записки про значення газет «Свобода» і «Діло» для організаційної роботи. 1929–1933 рр., 37 арк.

100. Спр.77. Роботи Целевича В. «Народ, нація, держава», «Чому йдемо до виборів», «Виборчий регулямін до сільських громадських рад у Галичині». 1934 р., 182 арк.

101. Спр.174. План роботи Народної організації міста Львова. 1932–1934 рр., 5 арк.

102. Спр.284. Список членів української парламентської репрезентації у Львові. 1930–1935 рр., 3 арк.

103. Спр.285. Заяви про прийняття і виключення з членів УНДО. 1930–1936 рр., 18 арк.

104. Спр.518. Текст промови депутата Хруцького С. про бюджет Міністерства віросповідань і освіти. 1930 р., 5 арк.

105. Спр.520. Звіт депутата сейму Великановича Д. про свою суспільно-політичну діяльність. 1932 р., 1 арк.

106. Спр.521. Інформація про розгляд у сеймі законопроектів про самоврядування. 1933 р., 4 арк.

107. Спр.553. Інтерпеляції, скарги, донесення та інші документи про пацифікацію і обмеження в правах українське населення. 1926–1937 рр. 73 арк.

108. Спр.557. Повідомлення голови Української парламентської репрезентації секретаріату національних меншостей про становище православної церкви і українського населення Польщі. 1930 р., 2 арк.

109. **Ф.359. Назарук Осип. Адвокат, журналіст, публіцист, письменник, громадський і політичний діяч (1883 – 1940 рр.).**

Оп. 1.

Спр.381. Протоколи, обіжники, повідомлення та інші документи про діяльність комісії по підготовці Всеукраїнського національного конгресу у Львові. 1934–1937, 269 арк.

110. Ф. 348. Товариство «Просвіта», м. Львів.

Оп. 1.

Спр.30. Обіжник Комітету будови надгробника І. Франкові з Львова до організацій і установ Західної України про збір коштів на побудову пам'ятника письменникові

111. Спр.80. Статті Барана Степана та невстановлених авторів про діяльність політичних партій та суспільних організацій в Галичині, вміщені в газеті «Національна політика», 78 арк.

112. Спр.179. Обіжники й розпорядження Головної управи товариства за 1927–1930 рр., 78 арк.

113. Спр.196. Обіжники й розпорядження Головної управи товариства – філіям за 1933 рік. – 69 арк.

114. Спр.201. Звернення, газетні статті та інші документи про заходи західноукраїнських товариств і організацій проти ополячення місцевого населення, 36 арк.

115. Спр.203. Обіжники, розпорядження та інші директиви Головної управи товариства за 1935 р., 45 арк.

116. Спр.240. Листування з т-вом «Відродження», «Рідною школою», «Сільським господарем» та ін., 1928–1934 рр., 27 арк.

117. Спр.249. Запрошення Головної управи товариства керівникам західноукраїнських центральних товариств у Львові на засідання ініціативного комітету для розстановки кадрів по цих ділянках народного життя, 3 арк.

118. Спр.466. Листування з «Ревізійним союзом українських кооперативів» про координацію заходів в питаннях прийому в члени товариства, влаштування урочистих з'їздів, ювілеїв, обміну виданнями, 247 арк.

119. Спр.6428. Листування з відділенням Українського товариства допомоги емігрантам з України у м. Ченстохова про користування пересувною бібліотекою товариства, 44 арк.

120. Спр.6503. Протоколи засідань видавничої комісії, 154 арк.

121. **Ф. 358. Шептицький Андрей-Роман-Марія-Александр (1865 – 1944).**

Оп. 1.

Спр.81. Книга запису народних переказів до історії Унівської Лаври, складена ченцем Даниїлом. 1929 р., 63 арк.

122. Спр.197. Листи монахів і приватних осіб з іменами на літери «П-Я» до Шептицького А. 1909–1938 рр., 216 арк.

123. Спр.198. Колективні листи від монахів і монахинь до Шептицького А. 1903–1939 рр., 203 арк.

124. Спр.271. Листи Кладочного О. до Шептицького А. 1928–1938 рр., 149 арк.

125. Спр.373. Листи Шептицького Климентія до Шептицького А. Т.1. 1914–1927 рр., 293 арк.

126. Спр.374. Листи Шептицького Климентія до Шептицького А. Т. 2. 1928–1937 рр., 232 арк.

127. **Ф. 351. Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання («Сель-Роб»), м. Львів (1926–1932)**

Оп. 1.

Спр.1. Статут і програма організації, 27 арк.

128. **Ф. 360. Старосольський Володимир-Степан, адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч, дійсний член НТШ, професор (1878-1942 рр.)**

Оп. 1.

Спр.55. Протоколи, листи, запрошення та інші документи про діяльність Старосольського В. в Українській Соціал-демократичній партії і Сельробі, 18 арк.

129. Ф. 366. Боберський Іван (1873–1947), педагог, організатор українського спортивного руху в Галичині та за кордоном, голова товариства «Сокіл – Батько» у Львові (1908–1914), професор.

Оп. 1.

Спр. 12. Листи члена рахунково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві, 99 арк.

130. Ф. 382. Юліан Романчук, політичний і громадський діяч, педагог, письменник, журналіст, 1842 – 1932 рр.

Оп. 1.

Спр.7. Проект Конституції Галицької республіки, складений Романчуком Ю., 4 арк.

131. Спр.10. Запрошення від українських товариств, установ і політичних партій, надіслані Романчуку Ю., 31 арк.

132. Спр.11. Телеграми, надіслані Романчуку Ю. як депутату австрійського парламенту, 2 арк.

133. Ф. 392. Українська Парламентарна Репрезентація в польському Сеймі і Сенаті, м. Варшава.

Оп. 1.

Спр.8. Рішення парламентарної спілки польських соціалістів в справі автономії земель з українським населенням та промови українських послів з цього питання. 1925–1931 рр., 25 арк.

134. Спр.14. Документи про суспільно-політичне та економічне становище українців, білорусів та інших національностей та національно-визвольний рух на землях Західної України і Західної Білорусі. Листування, інтерпеляції, скарги. 1922–1931 рр., 127 арк.

135. Спр.17. Матеріали про пацифікацію на території Східної Галичини, внесені українськими послами для розгляду на засіданнях сенату. 1930–1931 рр., 239 арк.

136. Спр.21. Матеріали про пацифікацію українського населення на території Підгаєцького повіту (інтерпеляції, списки, листи та інше) за 1930 р., 178 арк.

137. Спр.42. Інтерпеляції послів до голови Ради міністрів в Польщі, до Міністерства віросповідання і освіти та Міністерства внутрішніх справ про становище Автокефальної православної церкви і духовенства на території Люблінського воєводства, зміну обрядів, збурення церкви та інше. 1924–1938 рр., 176 арк.

138. Ф. 395. Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель. 1915 – 1919 рр., м. Львів,.

Оп. 1.

Спр. 14. Звіти учителів, списки учнів, інвентарний опис майна, плани, журнали успішності та ін. документи про заснування та роботу українських шкіл в місцевостях на букви «Б-Д», 130 арк.

139. Ф. 399. Професійна організація українського студентства «Профорус», м. Львів.

Оп. 1.

Спр. 12. Інструкції про організацію студентських секцій в повітах, 1 арк.

140. Ф. 408. Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів.

Оп. 1.

Спр.237. Статут монастирів ордену студитів. 1936–1936 рр., 228 арк.

141. Спр.245. Протест монастиря «Святоіванська лавра студитського уставу» у м. Львові проти підвищення податків на майнові об'єкти. 1932–1933 рр., 14 арк.

142. Спр.674. Листи, заяви та інші документи священників з прізвищами на букву «А» про призначення, переміщення, надання матеріальної допомоги та іншим персональним питанням. 1914–1937 рр., 22 арк.

143. Спр. 703. Листи священників з прізвищами на букви «Т-У» про призначення, переміщення, надання матеріальної допомоги та іншим персональним питанням. 1890–1944 рр., 102 арк.

144. **Ф. 440. Загальна Українська Національна Рада, м. Відень, 1915 – 1916.**

Оп. 1.

Спр. 14. Заява з приводу звільнення Галичини, Холмщини з під царської Росії і дальшого управління цих областей, 3 арк.

145. Спр. 10. Меморіал Австрійському урядові про поділ Галичини. Машинопис. Німецька мова, 13 арк.

146. Спр. 13. Прагматична заява про повалення царизму і утворення «Української держави», 1 арк.

147. Спр. 4. Резолюція про реорганізацію Головної Української Ради, створення Загальної Української національної Ради, її склад, повноваження, 5 арк.

148. **Ф. 449. «Народна торгівля», м. Львів. 1899–1938 рр.**

Оп.1.

Спр. 10. Заяви товариств і приватних осіб з проханням прийняти їх у члени союзу, 1928–1933 рр., 98 арк.

149. Спр. 11. Звіт про діяльність кооперативу за 1936 р., 106 арк.

150. **Ф. 478. Союз Єврейських кооперативів у Польщі. Львівське відділення. 1926–1939 рр.**

Оп. 1.

Спр.37. Звітні відомості про діяльність Головного управління єврейського сільськогосподарського товариства у Львові, 12 арк.

151. **Ф. 486. Кредитне товариство «Взаїмна поміч українського вчительства», м. Львів.**

Оп.1.

Спр.2. Обіжники, рішення, листування про перепідпорядкування учительської каси Спільці кооперативів «Обєднань працівників Польщі. Протокол ревізії каси товариства. 1931–1937, 57 арк.

152. Ф. 577. Товариство «Студіон» у Львові

Оп. 1.

Спр.1. Протоколи духовних зборів, 15 арк.

153. Спр.2. Послання Ігумена Шептицького Климентія до монахів Студитського Уставу в Уневі з повідомленням про зустріч з Папою Римським і затвердження Уставу Ватіканом. 1937 р., 5 арк.

154. Спр.3. Правила про порядок відправлення богослужіння в часовні товариства, складені єромонахом Шептицьким Климентієм. 1938 р., 3 арк.

155. Спр.6. Обіжник організаційного комітету Всесвітньої конференції церков у Нью-Йорку про підготовку конференції у Вашингтоні по питанню об'єднання всіх релігійних течій. 1925 р., 12 арк.

156. Спр.7. Списки літератури бібліотеки «Студіону». 1931–1938 рр., 6 арк.

157. Спр.8. Списки літератури виданої Київською духовною академією, Українським видавничим фондом у Празі та Академією Наук у Києві в 1882–1930 рр. 1932 р., 5 арк.

158. Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та ЗУНР.

Оп. 1.

Спр. 129. Стаття Рудницької М. «Крізь перспективу одного місяця» – про розгляд питання Східної Галичини на травневій сесії Ради Ліги Націй, 1931 р., 6 арк.

159. Ф. 618. Римо-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1482 – 1944р.

Оп. 1.

Спр.24. Листування з кураторією львівського шкільного округу (про призначення, переміщення та звільнення вчителів релігії). 1917–1927 рр., 189 арк.

160. Спр.133. Звіт про стан Львівського архієпископства. 1933 р., 20 арк.

161. **Ф. 714. Професійна спілка польських літераторів м. Львів. 1927–1938 рр.**

Оп. 1.

Спр.3. Звіт про діяльність спілки за період від 9 травня 1937 по 15 тр. 1938 р, 4 арк.

162. **Ф. 762 «Центросоюз», м. Львів. 1934–1939 рр.**

Оп. 1.

Спр. 2. Звіт про ревізію кооперативу «Центросоюз» за 1936 р., 25 арк.

163. Спр.3. Листи «Центросоюзу» до фінансової палати з приводу перевірки торгівельних книг. 1936–1938 рр., 54 арк.

164. Спр.6. Листування з повітовими кооперативними союзами по питанню експорту сільськогосподарських продуктів в Англію, Італію й інші країни, б. д., 12 арк.

165. Спр.108. Звіти про роботу та протоколи засідань правління «Центросоюзу». 1937–1939 рр., 92 арк.

166. **Ф.779. Редакція газети «Діло», м. Львів.**

Оп.1.

Спр. 33. Інтерпеляції і тексти промов депутатів у польському сеймі і сенаті про становище українського населення Галичини. 1935–1939 рр., 84 арк.

167. **Ф. 831. Римо-католицька митрополича курія, м. Львів. 1843–1939 рр.**

Оп. 1.

Спр. 5. Матеріали синоду Львівської римо-католицької єпархії. Том I, 1929–1930 рр., 350 арк.

Колекція мікрофільмів № 9
із документів Архіву Наукового товариства ім. Шевченка у Львові,
що зберігаються в Національній бібліотеці у Варшаві

168. м/ф 70115. Вибори до Сейму і Сенату. Виборча статистика РП, списки, звіти (1928).
169. м/ф 70150. Вибори до Сейму і Сенату РП II каденції (1927–1928).
170. м/ф 70152. Вибори до Сейму і Сенату (1930).
171. м/ф 70153. Вічева акція в обороні землі як об'єкту праці і національного майна українців. Вічевий рух у справах поточної української політики й УНДО. Вирізки з української преси (1925–1926).
172. м/ф 70154. Матеріали про діяльність Українського Народного Союзу (1927).
173. м/ф 85812. УПР. Інтерпеляції послів до Сейму (1928–1930).
174. м/ф 85813. УПР. Інтерпеляції послів до Сейму (1931–1935).
175. м/ф 86475 (ч. 1–3). УПР. Посольський клуб. Матеріали для УПР. Архів УПР (1930-і рр.).
176. м/ф 86700. УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1931–1939).
177. м/ф 87248 (ч. 1–3). УПР. Протести українського населення проти законопроекту про зміну територіального самоуправління, військову колонізацію, державні і приватні школи (лютий-березень 1932).
178. м/ф 91845. НОУ м. Львова. Статут, книга вхідної-вихідної кореспонденції НОУ. Відділ опіки над безробітними (1926–1934).
179. м/ф 91851. Справи українського населення. Вибори до громадського самоврядування. Перепис населення (1927–1933).

180. Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1915–1939 рр.

Оп. 1.

Спр.17. Отчёты Львовского воеводского управления о деятельности политических партий и состоянии безопасности на территории Львовского воеводства за ноябрь месяц 1921 г., 3 арк.

181. Спр.289. Донесения поветовых староств и органов полиции о состоявшихся собраниях профессиональных союзов и проведении украинскими кооперативами «Праздника украинской кооперации» в поветах Станиславского воеводства, 83 арк.

182. Спр.317. Переписка с поветовыми староствами о деятельности украинских националистических спортивно-военизированных организаций «Сич», «Луг» на территории поветов Станиславского воеводства, 267 арк.

183. Спр.477. Краткая характеристика политических партий, действовавших на территории Станиславского воеводства, 5 арк.

184. Спр.954. Месячные отчеты поветовых староств о политической обстановке в поветах Станиславского воеводства за февраль 1933 года, 282 арк.

185. Спр. 1438. Месячные отчеты поветовых староств о политической обстановке в поветах за июнь месяц 1936 года, 121 арк.

Оп. 2.

186. Спр.72. Периодические отчёты «Львовского Малопольского сельскохозяйственного товарищества» о состоянии сельского хозяйства на территории Западной Украины, 75 арк.

187. Ф.68. Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав, 1921–1939 рр.

Оп. 2.

Спр.256. Решение 4-го съезда Коммунистической партии Западной Украины, 11 арк.

Державний архів Львівської області

Ф.7. Львовское поветовое староство, г. Львов. 1919–1939 гг.

Оп. 1.

Спр.788. Распоряжение Львовского воеводского управления и донесения полицейских управлений о проведении выборов в гминные рады на территории повета, 84 арк.

Оп. 4.

188. Спр.5. Списки политических организаций на территории повета, 38 арк.

189. Спр.139. Циркуляры министерства внутренних дел и Львовского воеводского управления. Ситуационные отчёты воеводского управления и переписка с постерунками полиции о деятельности политических партий и общественных организаций в 1927 г., 21 арк.

190. Ф. 110. Львовское городское староство, г. Львов. 1920–1939 гг.

Оп. 1.

Спр.1114. Наблюдательные дела за молочным кооперативом «Маслосоюз» во Львове, 109 арк.

191. 121. Львовское воеводское управления государственной полиции, г. Львов (1920–1939)

Оп. 2.

Спр.9. Наблюдательное дело за деятельностью КПЗУ с приложениями листовок, резолюций IV пленума на V конференции КПЗУ и схемы организации КПЗУ, 90 арк.

192. Ф. 271. Дирекція поліції у Львові.

Оп. 1

Спр.124. Наблюдательное дело за деятельностью Украинской народной трудовой партией. 1924–1927 гг., 45 арк.

Спр.328. Інформація Львівського воєводського управління про бойкот українськими студентами українців, котрі поступають у польський університет, 2 арк.

193. Спр.339. Донесення Львівського воєводського управління про організацію «Українського педагогічного товариства» замість товариства «Рідна школа», 6 арк.

194. Спр. 339а. Спостережна справа за діяльністю «Наукового товариства ім. Шевченка», з додатком статуту товариства, 29 арк.

195. Спр. 796. Спостережна справа за українськими курсами «Вищої освіти» / таємний університет і технічні курси у Львові, 55 арк.

196. Ф. 295. Товариство українських ремісників «Зоря» у м. Львові.

Оп. 1.

Спр.3. Матеріали про діяльність товариства та його філіалів за 1903 – 1921 рр., 22 арк.

197. Спр.28. Матеріали про діяльність товариства та його філіалів за 1931 р., 130 арк.

198. Спр.66. Матеріали про діяльність товариства та його філіалів за 1937 р., 107 арк.

199. Ф. 301. Товариство українських робітників «Сила» у м. Львові.

Оп. 1.

Спр.3. Книга протоколів засідання общества. 1933–1938 гг., 76 арк.

200. Спр.9. Книга протоколів засідання товарищества «Сила» за 1937 г., 66 арк.

201. Ф. 110 Львівське міське староство, м. Львів. 1920–1939 рр.

Оп. 1.

Спр.1060. Видавництво української газети «Новий час», 3 арк.

202. Спр.1072. Ревізійний союз українських кооперативів, 20 січня 1929 р. – 2 квітня 1933 р., 99 арк.

203. Спр.1082. Український кооператив «Маслосоюз» у Львові, 30 липня 1931 р. – 16 червня 1933 р., 7 арк.

204. Спр.1083. Справа про реєстрацію Українського краєвого союзу споживчих кооперативів «Народна торгівля» у Львові, 10 грудня 1930 р. – 4 січня 1931 р., 9 арк.

205. Спр.1096. Українська торгівельна організація «Центросоюз» у Львові, 15 липня 1931 р. – 16 липня 1931 р., 2 арк.

206. Спр.1114. Молочний кооператив «Маслосоюз» у Львові, 17 березня 1929 р. – 12 березня 1933 р., 109 арк.

Державний архів Тернопільської області

207. Ф. 3. Тернопільське повітове староство, м. Тернопіль. 1919–1939 рр.

Оп. 1.

Спр.216. Дозволи повітового староства на організацію гуртків українського товариства «Сільський господар» і донесення керівників про новообраний склад цього товариства, 42 арк.

208. Спр.218. Дозволи повітового староства на організацію українських товариств і повідомлення цих товариств про їх діяльність, 76 арк.

209. Спр.219. Листування повітового староства з воєводським управлінням і судовими органами про діяльність українських кооперативів, 75 арк.

210. Ф.231. Тернопольское воеводское управление, г. Тернополь. 1919–1939 гг.

Оп.1.

Спр.1. Информация окружного и поветовых управлений полиции Тернопольского воеводства о политической агитации коммунистов среди

населения, о конфискации коммунистической литературы у населения, протоколы допросов коммунистов, 44 арк.

Оп. 6.

211. Спр.2082. Статут спілки польських осадників на території Тернопільського воєводства, відомості про результати проведення парцеляції і стан господарства осадників на території східних воєводств Польщі, 14 арк.

Archiwum Akt Nowych

Urząd Wojewódzki we Lwowie, 1919 – 1939

212. Sygn. 1185/4. Sprawozdanie sytuacyjne za miesiąc luty 1926 r., 284 s.

Urząd Wojewódzki w Tarnopolu, 1923 – 1938

213. Sygn. 1180/20. Sprawozdanie sytuacyjne z ruchu polityczno-społecznego oraz narodowościowego za czas od 1 do 28 lutego 1933 r., 158 s.

II. ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

Збірники документів і матеріалів

214. Альманах Станиславівської землі : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – У 2 томах. – Т. 2. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1985. – С. 282.

215. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1979. – 559 с.

216. Дмитро Паліїв: життя і діяльність 1896–1944 : збірник праць і матеріалів / [відп. ред. Олег Купчинський ; передмова Василь Верига]. – Львів : Простір-М, 2007. – 863 с. : іл.

217.3 історії революційного руху у Львові 1917–1939. Документи і матеріали. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. – 195 с.

218. З історії революційного руху у Львові, 1917–1939 : документи і матеріали / [відп. ред. І. П. Крип'якевич]. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1957. – 795 с.
219. За волю народу. Документи і матеріали. – Львів, 1964. – 278 с.
220. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 : документи і матеріали. – Т. 2. – Івано-Франківськ, 2001. – 815 с.
221. Збаражчина: збірник спогадів, статей і матеріалів. – Торонто, [б. р.].
222. IV з'їзд УНДО. – Львів, 1932. – 28 с.
223. III Народний з'їзд Українського національно-демократичного об'єднання в днях 24 і 25 грудня 1928 року. – Львів, 1929. – 128 с.
224. Кугутяк М.В. Українська націонал-демократія. 1918–1939 / М.В. Кугутяк. – Т.2. Документи і матеріали. – Київ – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2004. – 704 с.
225. Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / упоряд. Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський [та ін.]. – Львів, 2001. – 733 с.
226. Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи / [упоряд. Мирослава Дядюк ; відп. ред. Мирослава Богачевська-Хом'як. – Львів : Місіонер, 1998. – 844 с. : іл.
227. Москвофільство : документи і матеріали / вступ. ст., комент. та добірка документів О. Сухого ; за заг. ред. С. Макарчука. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 236 с.
228. На вічну ганьбу Польщі – твердині варварства в Європі. Третє незмінене видання. Серія. Документи і матеріали. Ч.2. – Нью-Йорк: Говерля, 1978. – 150 с.
229. Національні процеси в Україні: історія і сучасність : док. і мат. довідник : у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 584 с.

230. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. 1921–1928 рр. Документи і матеріали. – Львів: Каменяр, 1964. – 380 с.

231. Реабілітовані історією : Волинська область / головна редколегія (голова – П. Т. Тронько, заступники голови – О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.) ; редколегія тому (голова – О. І. Курилюк, відп. секретар – М. М. Кучерепа та ін.). – Кн. 1. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 976 с.

232. Революційна боротьба на Тернопільщині 1917 – 1939 рр. Документи і матеріали. – Тернопіль, 1959. – 265 с.

233. Рудницька М. Статті. Листи. Документи / Мілена Рудницька. – Львів, 1998. – 844 с.

234. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. II. – Львів: Сучасність, 1983. – 426 с.

235. Хрестоматія по новейшей истории. Документы и материалы. – Т. 1. – М., 1960. – С. 89–90.

236. Чорна тінь голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям: Книга пам'яті / [вступ.ст.; упоряд.: Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович, Р.М. Матейко]. – Тернопіль: Джура, 2003. – 292 с.

Законодавчі акти, документи політичних партій та громадських організацій

237. Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Вип. 3. – Станіслав. – 1919. – 2 березня. – С. 10–11.

238. Звідомлення дирекції з діяльності Маслосоюзу // Кооперативне Молочарство. – 1939. – № 4. – С. 10–15.

239. Звідомлення з діяльності Краєвого Союзу ревізійного у Львові за 1922 рік. – [Б. м.]. – 4 с.

240. Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооператив за час від 1 липня 1928 р. до 30 червня 1929 р. – Львів, 1929. – 10 с.

241. Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооператив за час від 1. 1. 1938 до 31. XII. 1938 р. // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1939. – Ч. 22–23. – С. 3–57.

242. Звідомлення з діяльності товариства за 1937 р. [«Взаїмна поміч українського вчителства»] // Учительське слово. – 1938. – № 8–9. – С. 209.

243. Звідомлення з праці Краєвого господарського товариства «Сільський господар» за 1934 р. – Львів : Накл. Кр. госп. т-ва «Сільський господар», 1935.

244. Звідомлення Ради й Президії Р.С.У.К. за час від 1. I. до 31. XII. 1938 // Кооперативна Республіка. – 1938. – Ч.5. – С.3.

245. Звіт з діяльності Головної Управи Т-ва В.П.У.У. за рік 1926 р. // Учительське слово. – 1927. – № 7–8. – С. 10–11.

246. Звіт з першого засідання Ради «Федерації учительських товариств славянських народів», що відбулося в днях 24 і 25 квітня 1930 в Празі // Учительське слово. – 1930. – № 5. – С. 212 – 214.

247. Краєвий Молочарський Союз «Маслосоюз» в Стрию. Звіт з діяльності і замкнення рахунків за 1927 рік. – Львів, 1928. – 35 с.

248. Краєвий Молочарський Союз. Звіт з діяльності і замкнення рахунків за 1929 р. – Львів, 1930. – 30 с.

249. Політична ситуація на Західній Україні та завдання КПЗУ. – Львів : Каменярь, 1990. – 37 с.

250. Програма УНДО // Діло. – 1926. – 28 листопада.

251. Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за час від 1.1.1935 – 25.12.1937. – Львів, 1937. – С.51.

252. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. Ust. RP.). 1922. № 66. Poz. 590, 591, 592 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.legeo.pl/prawo/dziennik-ustaw-1922/66/>

253. DzURP, 1920, n.111, poz.733.

254. DzURP, 1920, n.117, poz.776.
255. DzURP, 1921, n.25, poz.138.
256. DzURP, 1921, n.44, poz.267.
257. DzURP, 1922, n.21, poz.170.
258. DzURP, 1922, n.33, poz.265.
259. DzURP, 1923, n.13, poz.1119.
260. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. – Lwow, Warszawa, 1927. – 160 s.
261. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r. – Warszawa, 1935. – 182 s.
262. Mniejszości narodowe w wyborach do sejmu i senatu w r. 1928. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 1928. – 329 s.
263. Sejm i Senat 1935 – 1940. IV kadencja – Warszawa: F.Hoesick, 1936. – 479 s.
264. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – Sesja nadzwyczajna. 1 posiedzenia w dniach 4 i 5 października 1935 r. – Ł. 1–30.
265. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 4 posiedzenia w dniach 5 i 6 grudnia 1935 r. – Ł. 1–146.
266. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 10 posiedzenia w dniach 17 lutego 1936 r. – Ł. 1–114.
267. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 37 posiedzenia w dniach 11 lutego 1937 r. – Ł. 1–84.
268. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 75 posiedzenia w dniach 23 lutego 1938 r. – Ł. 1–99.
269. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja V / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 3 posiedzenia w dniach 3 grudnia 1938 r. – Ł. 1–109.
270. Stenographische Protokoll über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates. XVIII Session. – Wien : Staatsdruckerei, 1907.

ІІІ. СПОГАДИ

271. Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський / Упор. А. Шацька, О. Федорук. – К. : Смолоскип, 2004. – 528 с.
272. Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – 724 с.
273. Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868 – 1941. Життєпис – бібліографічний нарис / У. Єдлінська. – Л., 2006. – 307 с.
274. Кедрин І. Життя – події – люди : спомини і коментарі / Іван Кедрин. – Нью-Йорк : Видавнича кооператива „Червона Калина”, 1976. – 724 с.
275. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914 р. / К. Левицький. – Л., 1926/1927. – Ч.1–2. – 241 с.
276. Макух І. На народній службі / І. Макух // Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с.
277. Олесницький Є. Сторінки з мого життя (1890 – 1897) / Є. Олесницький. – Л., 1935. – 122 с.
278. Теслюк М. У боротьбі за воз’єднання. Сторінки спогадів / М.М.Теслюк. – Львів, 1979. – 314 с.
279. Чернецький А. Спомини з мого життя / А. Чернецький. – К.: Основні цінності, 2001. – 168 с.

ІV. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

280. Батьківщина. – Львів. – 1921–1939.
281. Вісті. – 1922.
282. Вперед. – 1922–1932.
283. Господарсько-кооперативний часопис. – Львів. – 1923–1939.
284. Громадський вісник. – Львів. – 1919.
285. Громадський голос. – Львів. – 1922–1939.
286. Громадська думка. – Львів. – 1920–1939.

287. Діло. – Львів. – 1890–1939.
288. Кооперативна республіка. – Львів. – 1927–1932.
289. Каменярі. – Львів. – 1934–1939.
290. Життя і право. – Львів. – 1928–1939.
291. Нива. – Львів. – 1923–1939.
292. Нова зоря. – Львів–Станіславів. – 1926–1939.
293. Новий час. – Львів. – 1923–1939.
294. Нові шляхи. – Львів. – 1928–1932.
295. Політика. – Львів. – 1922–1926.
296. Рідна школа кличе. – Станіславів. – 1931.
297. Рідна школа. – Львів. – 1927–1939.
298. Розбудова держави. – 1931–1939.
299. Свобода. – Львів. – 1923–1939.
300. Сила. – Станіславів. – 1933–1936.
301. Сокільські вісти. – Львів. – 1927–1939.
302. Українська школа. – Львів. – 1930–1935.
303. Український вістник. – Львів. – 1921.
304. Український голос. – Перемишль. – 1923–1939.
305. Учитель. – Львів. – 1923–1939.
306. Учительське слово. – Львів. – 1925–1939.
307. Шкільний часопис. – 1881–1913.
308. Шлях нації. – 1933–1939.
309. Biuletyn polsko-ukrainski. – 1929–1935.
310. Gazeta Lwowska. – 1923–1939.
311. Gazeta Warszawska. – 1921.
312. Kurier Lwowski. – 1923–1939.
313. Rodzina i Szkoła. – 1896.
314. Slowo Polskie. – 1923–1939.
315. Sprawozdanie z zycia mniejszosci narodowych. – Warszawa. – 1928–1939.

316. Sprawy Narodowosciowy. – Warszawa. – 1931–1935.

V. МОНОГРАФІЇ, НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНІ СТАТТІ

317. Австро-Венгрия: Опыт многонационального государства: Сборник статей. – Москва : Наука, 1995. – 231 с.

318. Адалкін С. Аграрні відносини на Західній Україні (1919–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец.07.00.02 «Історія СРСР» / С. Адалкін. – Львів, 1951. – 18 с.

319. Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.) / С. Адамович. – Івано-Франківськ, 2003. – 347 с.

320. Адамович С. Ідея соборності України в діяльності Союзу визволення України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 120 – 126.

321. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель // Україна – Польща : важкі питання : Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках» (Варшава, 22–24 травня 1997). – Світовий союз воїнів Армій Крайової. Об'єднання українців у Польщі, 1998. – С. 29–47.

322. Айненкель А. Українське питання в політиці II Речі Посполитої та концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період (1918–1939) / Анджей Айненкель // Україна – Польща : важкі питання : матеріали XI Міжнар. семінару істориків [«Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»], (Варшава, 26–28 квітня 2005 р.) / [ред. Ігор Галагіда ; пер. з пол. Вікторія Грондзька, Іван Козловський]. – Варшава : Тов Тирса, 2006. – Т. 10. – С. 141–154.

323. Айрапестов Д. Историческая судьба Австро-Венгрии / Д. Айрапестов // Вопросы истории. – 1999. – № 1. – С. 137–144.
324. Акинтьевский Ю. Сокольство. Его идея, развитие и организация / Ю. Акинтьевский – Прага, 1922. – 126 с.
325. Алексієвець Л. Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) / Л. Алексієвець // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. – 2003. – Вип. 1. – С. 207–211.
326. Алексієвець Л. Новітня історія Польщі (1918 – 1939) / Л. Алексієвець. – Київ – Тернопіль: Астон, 2002. – 320 с.
327. Алексієвець Л. Польща : утвердження незалежної держави, 1918–1926 / Леся Алексієвець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
328. Алексієвець Л. Розвиток освіти на польських землях у 1918–1926 рр. / Л. Алексієвець // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. – Рівне : РДГУ, 2008. – Вип. 14. – С. 235–238.
329. Алексієвець М. М. Діяльність «Просвіти» у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914) / Микола Миронович Алексієвець, Іван Степанович Зуляк. – Тернопіль : Літопис, 1999. – 184 с.
330. Алексієвець М. М. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.) / Микола Миронович Алексієвець, Віктор Васильович Савенко. – Тернопіль : Літопис, 1999. – 188 с.
331. Альбом 50-ліття Пласту / упор. М. Пежанський, Т. Білостоцький. – Нью-Йорк, 1964. – 249 с.
332. Альманах з нагоди 25-річчя утворення Українського Спортивного Союзу: Огляд діяльності Спортивного товариства «Україна» в Торонті, Канада (1948–1949). – Торонто, 1950. – 147 с.

333. Андрич І. Низький уклін тобі, альма-матер! / Іван Андрич // Від гімназії до колегіуму : До 100-річчя української середньої школи на Буковині. – Чернівці, 1996. – С. 17–21.

334. Андрусак М. Генеза й характер галицького русофільства в ХІХ–ХХ ст. / Микола Андрусак. – Прага : українське вид-во «Пробоем», 1941. – 24 с.

335. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1992. – 114 с.

336. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861 – 1939 (Короткий історичний нарис) / І. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1995. – 208 с.

337. Андрухів І.О. Виховна діяльність українських молодіжних товариств у Галичині (1894–1939 рр.) : Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Андрухів Ігор Олександрович ; Прикарпатський ун-т ім. В.С.Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – 23 с.

338. Андрухів І. Кость Левицький: сторінки життя / І. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1995. – 78 с.

339. Аркуша О. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 339–369.

340. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Олена Аркуша. – Львів, 1996. – 174 с.

341. Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Східної Галичини на зламі ХІХ–ХХ століть / Олена Аркуша // Львів: місто – суспільство – культура : зб. наук. праць / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. – Львів, 2012. – Т. 8. – Ч. 1 : Влада і суспільство. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]. – С. 365–410.

342. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна

спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 68–91.

343. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. / Олена Аркуша // Молода нація : альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 198–212.

344. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. : генеза, етапи розвитку, світогляд / Олена Аркуша, Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 231–268. – (Серія історична).

345. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 118–139.

346. Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство «Руська громада» / Олена Аркуша // Шляхами історії : науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора К. Кондратюка / упоряд. О. Сухий. – Львів : Піраміда, 2004. – С. 63–99.

347. Аркуша О. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку XX ст. : акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 268–314. – (Серія історична).

348. Артюх Л. Українська народна кулінарія : Історико-етнографічне дослідження / Л. Артюх. – К. : Наук. думка, 1977. – 156 с.

349. Атлас України й сумежних країв [під заг. ред. В. Кубійовича]. – Львів : Український видавничий інститут, 1937. – 66 карт. – Т. XLVIII.

350. Бабич Н. Д. 15 не останніх із могікан : Педагоги і вчені Буковини другої половини XIX – початку XX століття. Науковий нарис / Надія Бабич. – Чернівці : Букрек, 2010. – 320 с.

351. Бажановський М. Створення та діяльність товариства «Просвіта» / М. Бажановський // *Думка*. – 1938. – Ч. 121. – С. 2–3.
352. Баїк Л. З історії розвитку української школи в Галичині (1869–1939 рр.) Л. Баїк // *Актуальні проблеми становлення і розвитку національної школи*. – К., 1982. – С. 5–17.
353. Баїк Л. За освіти трудящих / Л. Баїк. – Львів : Вища школа, 1983. – 112 с.
354. Баїк Л. Стан народної освіти, школи і педагогічної думки на західноукраїнських землях в період панування Австро-Угорської монархії / Л. Баїк. – Дрогобич, 1965. – 57 с.
355. Бандера С. Перспективи Української Революції / С. Бандера. – Мюнхен, 1951. – 419 с.
356. Баран С. Галицький закон громадський з 1866 р. зі всіма пізнішими змінами / С. Баран. – Львів : Громадська самоуправа, 1927. – 72 с.
357. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України / З. Баран // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. – Львів : Львівський державний університет ім. І. Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 146–153.
358. Баран С. Земельні справи в Галичині / С. Баран. – Авсбург : Вид-во Об'єднання Українських кооперативів на еміграції, 1948. – 20 с.
359. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен : Вернигора, 1947. – 267 с.
360. Барвінський В. Всенародна школа імені Маркіяна Шашкевича у Львові / В. Барвінський. – Львів, 1926. – 45 с.
361. Барвінський О. З остатніх десятиліть XIX віку / О. Барвінський. – Львів, 1906. – 40 с.
362. Баричко В. Меліорація. Що вона дає та як її проводити / В. Баричко. – Львів, 1927. – 42 с.

363. Барна М. Еволюція педагогічної освіти та державотворчі процеси у Східній Галичині 1772 – 1939 рр. / М.М. Барна, О.І. Гірний // Педагогіка і психологія. – № 2. – Київ, 1996. – С. 159 – 166.

364. Бахтуріна А. Ю. Політика Російської імперії в Восточній Галиції в годы Первой мировой войны / Александра Юрьевна Бахтуріна. – М. : Аиро-ХХ, 2000. – 264 с.

365. Бачинський В. Наша школа в ярмі / В. Бачинський. – Львів, 1908. – 53 с.

366. Бачинський Ю. Як я видавав «Українську еміграцію». Зразок культури українського «п'ємонту» з початком ХХ-го віку. – Львів : Наклад «Ради». – 32 с.

367. Бачинський Ю. Большевицька революція і Українці. Критичні замітки / Ю. Бачинський. – 2-ге вид., допов. – Берлін : наклад. автора, 1928. – 135 с.

368. Бачинський Ю. Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині. – Львів : Друкарня Уділова, 1910. – 31 с.

369. Бачинський Ю. Поділ Галичини : реферат виголошений на IV з'їзді Русько-української радикальної партії у Львові дня 19 вересня 1897 р. – Чернівці : наклад Д. Лукіяновича, 1897. – 16 с.

370. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський. – Берлін, 1924. – 139 с.

371. Бегей І. Українська соціал-демократія (лівиця) : історія, теорія, особи : монографія / І. Бегей. – Львів : ЛБІ НБУ, 2005. – 350 с.

372. Бегей І. Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи / І. Бегей. – Львів, 2005. – 350 с.

373. Беляєв В. Під чужими прапорами / В. Беляєв, М. Рудницький. – Київ, 1956. – 244 с.

374. Бережинський В. Г. Галицькі військово-спортивні організації / В. Г. Бережинський. – К. : Академія Збройних Сил України, 1997. – 32 с.

375. Бернацек Т. Парламентська діяльність КПЗУ. 1922–1927 / Т. Бернацек // Укр. іст. журн. – 1967. – № 1. – С. 70–73.

376. Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939) і Західньо-Українській Народній республіці (1918-19) / [укл. Є. Місило]. – Едмонтон : Канадський інститут українських студій, 1991. – 250 с.

377. Білавич Г. Товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.) / Галина Білавич, Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 208 с.

378. Білавич Г. Українське педагогічне товариство «Рідна школа»: етапи становлення і розвитку / Г. Білавич // Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. – Львів, 2001. – С. 8 – 20.

379. Біленький Я. Українські приватні школи в Галичині / Я. Біленький. – Львів, 1922. – 16 с.

380. Біскуп А. Проповідники ворожнечі / А. Біскуп. – Львів, 1986. – 134 с.

381. Благий В. Шкільництво в Галичині на початку ХХ ст.: історико-соціальний аспект / В. Благий. – Львів, 1999. – 186 с.

382. Блажкевич І. Вертеп: Різдвяна картинка для сільських гуртків / І. Блажкевич. – Львів, 1931. – 14 с.

383. Боберський І. Українське сокільництво (1884–1939) / І. Боберський. – Львів, 1939. – 54 с.

384. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884–1934 / М. Богачевська-Хом'як. – Київ : Либідь, 1995. – 78 с.

385. Боднар О. Українська радикальна партія в період визвольних змагань (1918–1923) / Ольга Боднар // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 18. – С. 229–235.

386. Боднар Я. Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття (до 1939 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих.: спец. 24.00.02 / Я. Б. Боднар. – Львів, 2002. – С.5.

387. Бойдуник О. Як дійшло до створення ОУН / О. Бойдуник // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 359–379.

388. Бойківщина: Історико – етнографічне дослідження / [ред. М. Максименко, Н. Рожкова]. – К. : Наук. думка, 1983. – 304 с.

389. Бондаренко Г. Теорія та методологія історії : програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій : навч. посіб. / Г. Бондаренко. – Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2011. – 196 с.

390. Бончковський В. Ми не є українофілами / В. Бончковський // Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців : антологія текстів / [за ред. П. Ковалю, Я. Олдаховського, М. Зухняк]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – С. 145–151.

391. Боровик А. Розробка теоретичних основ реформування загальноосвітньої школи в Україні за часів Української революції (1917–1920 рр.) / А. Боровик // Сіверянський літопис. – № 1. – С. 5–12.

392. Бородаєвський С. Історія кооперації / С. Бородаєвський. – Прага : Український громадський видавничий фонд, 1925. – 278 с.

393. Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною : збірник документів і матеріалів / відп. ред. О. Швидак. – Львів : Каменяр, 1965. – Ч. I. – С. 77–78.

394. Бортняк Н. Дипломатична діяльність Степана Томашівського (лютий 1919- серпень 1921 рр.) / Н. Бортняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С.162 – 167.

395. Бостан С. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження / С. Бостан // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 21–28.

396. Ботушанський В. М. Виникнення і діяльність українських сільських читалень на Буковині (80-ті роки ХІХ – поч. ХХ ст.) / Василь Ботушанський //

З історичного минулого Буковини : зб. наук. статей. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – С. 96–106.

397. Бочковський О. Нарід собі (Шляхами національної самопомоги серед різних народів) / О. Бочковський. – Прага–Подєбради, 1932. – 44 с.

398. Бромлей Ю. Очерки теории этноса / Ю. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 412 с.

399. Бромлей Ю. Человечество – это народы / Ю. Бромлей, Р. Подольский. – М. : Мысль, 1990. – 391 с.

400. Будзиновський В. Ішли діди на муки (Введенє в історію України) / В. Будзиновський. – Львів, 1925.

401. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 416 с.

402. Буковина: її минуле і сучасне. – Париж ; Філадельфія ; Детройт, 1956. – 965 с.

403. Булачек В. Юліан Романчук: громадсько-політична діяльність (1842–1932) / Володимир Булачек. – Львів, 2011. – 176 с.

404. Бурачок Л. В. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1940 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лілія Василівна Бурачок. – Івано-Франківськ, 2006. – 206 с.

405. Бурковська І. Проблема польсько-українського політичного компромісу в діяльності УНДО / Ірина Бурковська // Розбудова держави. – 1997. – № 1. – С. 26–32.

406. Буркут І. А ми тую славу збережемо (З історії українських збройних сил у ХХ ст.) / І. Буркут. – Чернівці, 1994. – 112 с.

407. Бучаччина: Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1972. – 942 с.

408. Бучинський Я. Спорт у Збаражі / Ярослав Бучинський // Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів. – Т. 1. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1980. – С. 477–484.

409. В сорокові роковини Українського педагогічного товариства 1881–1921. – Львів : УПТ, 1921. – 236 с.

410. Вальо М. Книговидавнича діяльність українського педагогічного товариства “Рідна школа” (бібліографічний огляд) / М. Вальо // Товариство “Рідна школа”: історія і сучасність. Науковий альманах. – Ч. 1. – Львів, 2001. – С. 138 – 147.

411. Василевич І. Порадник для союзів української поступової молоді ім. М. Драгоманова “Каменярі” / І. Василевич. – Львів, 1932. – 45 с.

412. Васюта І. Галицько-волинське село між світовими війнами / І. Васюта. – Львів : Каменярь, 2010. – 507 с.

413. Васюта І. Західноукраїнська кооперація: досвід господарської діяльності (1883–1939 рр.) / І. Васюта // Економіка України. – 1991. – № 3. – С. 76–82.

414. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. К. Васюта ; [ред. С. В. Кульчицький]. – Львів : Каменярь, 2006. – 335 с. – (Серія «Українська книга»).

415. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. К. Васюта. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1971. – 222 с.

416. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз’єднання (1918–1939) / І. К. Васюта. – Львів : Вища школа, 1978. – 192 с.

417. Васюта І. К. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні (1921–1939) / Іван Васюта. – Львів : Вища школа, 1988. – 176 с.

418. Васюта І. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) / І. Васюта // УІЖ. – 2001. – № 6. – С. 56.

419. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. Васюта. – Львів, 2006. – 312 с.

420. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. Васюта. – Львів : Вища школа, Вид-во Львівського ун-ту, 1971. – 222 с.

421. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939) / І. Васюта. – Львів : Вища школа, 1978. – 191 с.

422. Васьків В. Зміцнення почуття єдності українського населення Східної Галичини з усім українським і російським народами в роки Першої світової війни / В.П. Васьків, Ю.А. Киричук, О.Я. Мазур // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Вип. 22: Історичні зав'язки західноукраїнських земель з Росією. – Львів, 1986. – С. 89–96.

423. Вахнянин Н. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870 / Наталь Вахнянин ; передрук з «Основи» з 1871 року. – Львів, 1901. – 98 с.

424. Вахнянин Н. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870 / Наталь Вахнянин ; передрук з “Основи” з 1871 року. – Львів, 1901. – 98 с.

425. Вацеба О. М. Спортивно-гімнастичний рух в Західній Україні (кінець XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / О. М. Вацеба. – К., 2000. – 19 с.

426. Вацеба О. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні / О. Вацеба. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 232 с.

427. Вацеба О. Сівач зерна добра на рідній ниві / О. Вацеба, Р. Мозола // Сокіл-Батько. Спортивно-рахункове товариство у Львові. Альманах. 1894 – 1994. – Львів : РВО «Основа», 1996. – С.

428. Ващенко Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру / Г. Ващенко. – Львів : Українські технології, 2001. – 56 с.

429. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політики / Пер. з нім. О. Погорілий / Макс Вебер. – Київ: Основи, 1998. – 386 с.

430. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : у 2 кн. – Кн. 1 : Історичні нариси / [упор. О. Реєнт]. – К. : ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2014. – 784 с.

431. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів в Галичині (1914–1919) / В. Великочий. – Івано-Франківськ, 2009. – 514 с.
432. Великочий В. Дмитро Вітовський (1887–1919). Документальний нарис / В. Великочий, Б. Гаврилів. – Коломия: ВІК, 1997. – 76 с.
433. Венгер А. Реалізація національної політики в східних воєводствах Другої Речі Посполитої в галузі шкільництва на поч. 20-х рр. ХХ ст. / А. Венгер // Гуманітарний журнал. – 2011. – №3–4. – С. 211–215.
434. Вербицька Е. Навчальна діяльність Окружних кооперативних Осередків в продовж рр. 1931–1938 / Е. Вербицька // Кооперативна Республіка. – 1939. – Ч. 4. – С. 113–120.
435. Вербова О. Національний господарський рух на західноукраїнських землях впродовж 1848–1944 років / О. Вербова. – Львів : ПАІС, 2009. – 368с.
436. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923 / В. Верига. У 2 т. – Львів, 1998. – Т. 1. – 524 с.; Т. 2. – 504 с.
437. Верига В. Союз визволення України (до 80-річчя створення СВУ) // Вісті комбатанта / В. Верига. – Торонто; Нью-Йорк, 1994. – № 5–6. – С. 45–46.
438. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. Верменич. – К., 2003. – 254 с.
439. Виздрик В. Військово-патріотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини (1920 – 1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / В. С. Виздрик. – Львів, 2004. – 18 с.
440. Винничук О. Педагогічна діяльність січових товариств на західно-українських землях (1899 – 1939 рр.) / О. Винничук / Автореф. дис... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 1997. – 19 с.
441. Висоцький О. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог і поразок / О. Висоцький. – К., 2004.
442. Височанський І. Коротка історія кооперативного руху на Україні / І. Височанський. – Харків : Книгоспілка, 1925. – 32 с.

443. Витанович І. Андрій Жук (Ільченко). Кооператор-громадянин / І. Витанович. – Львів, 1938. – 16 с.

444. Витанович І. Українське селянство на шляху до перемоги. Історія українського селянства / І. Витанович. – Львів : Самоосвіта, 1936. – Ч. III. – 40 с.

445. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : Т-во укр. кооперації, 1964. – 624 с. ; ілюстр.

446. Витанович І. К. [Кооперація] на Зах[ідній] Україні / І. Витанович // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : у 10-ти т. / Перевидання в Україні. – Львів : «Молоде життя», 1994. – Т. 3. – С. 1127–1129.

447. Витанович І. Ревізійний Союз Українських Кооперативів / І. Витанович // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : у 10 т. / перевидання в Україні. – Львів : «Молоде життя», 1994. – Т. 7. – С. 2476–2478.

448. Витанович І. Українська кооперація на Західних землях / І. Витанович // Енциклопедія українознавства. Загальна частина : у 3-х т. / перевид. в Україні. – К. : НАНУ, Ін-т укр. археографії, 1995. – Т. 3. – С. 1118–1123.

449. Витвицький С. Українські землі під Польщею / С. Витвицький, С. Баран // Енциклопедія українознавства. – Т. II. – Мюнхен, 1949. – С. 555–556.

450. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі : основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С. В. Віднянський // Український історичний журнал / [гол. ред. Валерій Смолій]. – К. : Наукова думка, 2003. – № 2 (437). – Березень – квітень. – С. 39–55. – (Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень).

451. Вісин В. Нормативно-правова база розвитку кооперативного руху у Волинському воєводстві у період між Першою і Другою світовими війнами / В. Вісин // Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Число 8. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – С. 70–79.

452. Вісин В. Нормативно-правова база функціонування сільськогосподарської кооперації у Волинській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) / В. Вісин // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. пр. / ред. кол. : В. Смолій, О. Гуржій, А. Морозов та ін. – Черкаси : Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2011. – Вип. 4. – С. 211–213.

453. Вісіна Т. Український кооперативний рух у Волинському воєводстві в 20 – 30-х роках XX ст.: джерельна база дослідження / Т. Вісіна. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1665/52/>

454. Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького / О. Власова // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 226–230.

455. Возняк М. Українська державність / М. Возняк. – Відень, 1918. – 152 с.

456. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії / Михайло Возняк. – Львів : Новий час, 1924. – Ч. 1. – 180 с.

457. Возняк М. За українське море і проливи / М. Возняк // Вістник. – 1916. – № 17-18. – С. 130–131.

458. Возняк М. Українська державність / М. Возняк. – Відень, 1918. – 205 с.

459. Вол Б. Д. Ідея української державності в програмах і діяльності політичних партій Західної України в міжвоєнний період / Б. Д. Вол, Я. Й. Малик // 1939 рік в історичній долі України і українців : матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 23– 24 вересня 1999 р.) – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 96–136.

460. Волинець С. Короткий нарис матірнього товариства «Просвіта» від 1932-го до 1939-го року / Степан Волинець // Нарис історії Матірнього Товариства «Просвіти» і огляд просвітніх товариств у Канаді. – Вінніпег ; Манітоба : накладом українського товариства читальні «Просвіти», 1968. – С. 271–288.

461. Воляннюк М. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні / М. М. Воляннюк. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1960. – 229 с.

462. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічні нариси : в 2-х т. / О. Воропай. – Мюнхен : Українське видавництво, 1958. – Т. 1. – 309 с.

463. Врублевський В. Науково-практична конференція “Симон Наріжний та українська еміграція в 20-30-х рр. у Празі” / В. Врублевський // УІЖ. – 1999. – № 4. – С. 156–159.

464. Гаврилів І. Українсько-польське протистояння у міжвоєнний період: форми і методи боротьби західноукраїнських політичних сил за відновлення державності України / І. Гаврилів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип.17. – С. 153 – 157.

465. Гаврилко А. В сільських споживчих кооперативах / А. Гаврилко. – Львів, 1932. – 20 с.

466. Гаврилко А. З чим бореться у нас кооперація / А. Гаврилко. – Львів, 1924. – 23 с.

467. Галицька-Дідух Т. Проблема самостійності ЗУНР і Ризька мирна конференція (1920 – 1921 рр.) / Т. Галицька-Дідух // Україна. – 2000. – Т.6. – С. 267 – 271.

468. Галичина. Військова історія у 1914 – 1921 роках / Упорядник Ф.І. Стеблій, Б.З. Якимович. – Львів, 2005. – 317 с.

469. Галушко Є. М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. / Є. М. Галушко. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1965. – 262 с.

470. Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919 – 1928 рр. / Є. Галушко. – Львів, 1965. – 312 с.

471. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріали до історії УСДП) / Л. Ганкевич // Календар «Вперед», 1920. – Львів, 1920.

472. Ганкевич М. Соціалістичний Інтернаціонал і війна / М. Ганкевич. – Відень, 1915. – 56 с.

473. Гарас М. Ілюстрована історія товариства «Українська школа» в Чернівцях (1887–1937) / М. Гарас. – Чернівці : Типографія «Сєас», 1937. – 147 с.

474. Гелей С. Від національної ідеї до державності: вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації / С. Гелей. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2011. – 608 с.

475. Гелей С. Іван Франко у кн. Українські кооператори, історичні нариси / С. Гелей. – Кн. 3. – Львів, 2007. – 309 с.

476. Гелей С. Ілля Ватанович. Наукова, педагогічна та громадська діяльність. – Львів, 2010. – 575 с.

477. Гелей С. Кость Левицький – визначний діяч української кредитної кооперації в Галичині в кінці XIX – першої половини XX століття / С. Гелей // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія: Гуманітарні науки. – Львів : ЛКА, 2009. – Вип.8. – С. 76 – 84.

478. Гелей С. Українська кооперація у Галичині у період між світовими війнами / С. Гелей // Записки Наукового Товариства ім.Т. Шевченка. Праці історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Том CCLXV. – С. 201 – 205.

479. Гелей С. «Народна Торгівля» – перше споживче товариство в Галичині / С. Гелей // Споживча кооперація України: історичні та соціально-економічні аспекти : зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 44–54.

480. Гелей С. Діяльність Крайового кредитного союзу в першій половині XX ст. / С. Гелей // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів : Вид-во Львів. комерц. академії, 2001. – Т. 2. – С. 96–103.

481. Гелей С. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко // Споживча кооперація України. Історичні та соціально-економічні аспекти : зб. наук. ст. – К. : «Вісті», 1996. – С. 93–94.

482. Гелей С. Ілля Витанович: науково-педагогічна та громадська діяльність / С. Гелей. – Львів : Вид-во ЛКА, 2010. – 584 с. ; 420 іл. ; порт.

483. Гелей С. М. Туган-Барановський – видатний теоретик кооперативного руху / С. Гелей // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів, 1998. – Т. 1. – С. 5–17.

484. Гелей С. Просвіта і кооперативний рух у Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко // Споживча кооперація : історичні та соціологічно-економічні аспекти : зб. наук. ст. – К. : Ред. газ. «Вісті...», 1996. – С. 101–107.

485. Гелей С. Розвиток кооперативного законодавства в Україні в період між Першою та Другою світовими війнами / С. Гелей // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів : Вид-во Льв. комерц. академії, 2001. – Т. 2. – С. 16–34.

486. Гелей С. Теорія та історія кооперації : підручник / С. Гелей, Р. Пастушенко. – К. : Знання, 2006. – 513 с.

487. Гелей С. Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті / С. Гелей, С. Бабенко. – Київ, 2003. – 160 с.

488. Генік М. Еволюція поглядів польських комуністів в українському питанні (1918–1923) / М. Генік, І. Любінець // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 76–80.

489. Генік М. Українське питання в діяльності польських політичних партій (1920–1926) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / М. Генік. – Чернівці, 1997. – 17 с.

490. Герасименко М. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарювання / М. Герасименко. – Київ : вид-во АН УРСР, 1959. – 215 с.

491. Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939) / М. Герасименко, Б. Дудикевич. – К. : Державне вид-во політ. літер. УРСР, 1955. – 240 с.

492. Герасимович І. Боронім народну школу! / І. Герасимович. – Заставна, 1913. – 19 с.

493. Герасимович І. Геть з алкоголем і корчмами / І. Герасимович. – Львів, 1930. – 113 с.
494. Герасимович І. Кілька слів про «Вільну школу» / І. Герасимович. – Чернівці, 1912. – 23 с.
495. Герасимович І. На тривогу! Основи української нації в загроженні / І. Герасимович. – Львів : Нак. «Рідної Школи», 1929. – 152 с.
496. Герасимович І. Хто причинився до компрометації українського учительства при перших загальних виборах до буковинського Сейму краєвого? / Іван Герасимович – Чернівці, 1911. – 13 с.
497. Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ століття / Григорій Юлійович Гербільський. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 252 с.
498. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні: Революційна Українська Партія / О. Гермайзе. – [Б. м.], 1926. – 85 с.
499. Герцюк Д. Вони очолювали “Рідну школу” / Д. Герцюк // Товариство “Рідна школа”: історія і сучасність. Науковий альманах. – Ч. 1. – Львів, 2001. – С. 76–79.
500. Герцюк Д. Товариство “Рідна школа” і розвиток початкової освіти в Галичині / Д. Герцюк // Товариство “Рідна школа”: історія і сучасність. Науковий альманах. – Ч. 1. – Львів, 2001. – С. 69 – 72.
501. Герцюк Д.Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Герцюк Дмитро Дмитрович ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 24 с.
502. Гетьманчук М. Ризький мир: українсько-польські відносини періоду підготовки, підписання і ратифікації Ризького договору 1921 р. / М. Гетьманчук. – Львів, 1998. – 242 с.

503. Гіптерс З. В. Економічна освіта дітей і дорослих на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століть) : монографія / З. В. Гіптерс. – К. : УБС НБУ, 2014. – 479 с.

504. Гладка Г. Державотворча діяльність митрополита Андрея Шептицького в період Першої світової війни / Г. Гладка // Нова політика. – 1999. – № 2. – С. 56–59.

505. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Володимир Гнатюк ; упоряд. тексту, редак., передм., прим. Ф. Стебля. – Львів, 2006. – 104 с. – (Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. № 4 (9)).

506. Гнатюк В. Національне відродження Австро-Угорських українців (1772–1880 рр.) / В. Гнатюк. – Відень, 1916. – 65 с.

507. Гнип І. Греко-католицька церква на сторінках галицької міжвоєнної преси / І. Гнип. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 208с.

508. Гнот С. Добродійна діяльність Греко-католицької церкви 1921 – 1939 рр. / Автореф. дис. на здобуття вченого ступ. к.і.н. – Львів, 2003. – 87 с.

509. Головацький І. Таємні українські вищі школи у Львові в 1919–1926 роках / Іван Головацький // Український Альманах / [відп. ред. Степан Заброварний ; ред. Мирослав Вербовий ; худ. оформ. Тарас Олещук]. – Варшава : Об'єднання українців у Польщі, 2001. – С. 113–116.

510. Головенько В. Український молодіжний рух у XX столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів) / В. А. Головенько. – К. : А.Л.Д., 1997. – 160 с.

511. Головченко В. Нескорена Україна (з історії визвольної боротьби 1905–1907 рр.) / В. Головченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1995. – Т. 4. – С. 3–16.

512. Головченко В.І. Витоки і становлення української соціал-демократії (1896 – 1907 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / Харківський педагогічний інститут імені Г.С.Сковороди. – Харків, 1993. – 19 с.

513. Головченко В. Від “Самостійної України” до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. / В. Головченко. – Харків: ХДУ, 1999. – 190 с.

514. Голуб А.І. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) / А. І. Голуб. – Дніпропетровськ, 1998.

515. Голуб А.І. Українська соціал-демократія і проблеми самовизначення Східної Галичини: міжнародний аспект / А. Голуб // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 281–284.

516. Голуб Г. М. Кооперативний рух в Західній Україні (1918–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством / Галина Миколаївна Голуб ; КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 1994. – 20 с.

517. Голубець М. Велика історія України / М. Голубець. – Львів, 1935. – 513 с.

518. Голувко Т. Методи й шляхи оздоровлення взаємовідносин у Східній Галичині і східних воєводствах / Т. Голувко // Ми не є українофілами. Польська політична думку про Україну і українців : антологія текстів / [за ред. П. Коваля, Я. Олдаховського, М. Зухняк]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – С. 108–120.

519. Гольдштейн И. Аграрные отношения в бывшей Польше, Западной Украине и Западной Белоруссии / И. Гольдштейн. – М., 1940. – 296 с.

520. Гольдштейн И. Как польские пань угнетали крестьян / И. Гольдштейн. – Москва, 1939. – 63 с.

521. Гон М. Галичина кінця ХІХ – початку ХХ ст.: формування єврейського сегменту політичної системи Австро-Угорщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vuzlib.com/content/view/1678/25

522. Гон М. Етнополітична структура західноукраїнського політикуму (1921–1939) / М. Гон // Історико-політичні проблеми сучасного світу : зб. наук. ст. – Чернівці : [б. в.], 2005. – Т. 10–11. – С. 215–223.

523. Гон М. Етнополітичні протиріччя й конфлікти на західноукраїнських землях (1926–1939 рр.) / М. Гон // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Вип. 18. – С. 64–69.

524. Гон М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські відносини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939 рр.) / М. Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 231 с.

525. Гон М. Українсько-польські стосунки між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / М. Гон // Україна і Польща в ХХ ст. Проблеми і перспективи взаємовідносин: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Краківська Педагогічна Академія. – Київ – Краків, 2002. – С. 42–49.

526. Гонтар Т. Народне харчування українців Карпат / Т. Гонтар. – К. : Наук. думка, 1979. – 140 с.

527. Горбачик О. Громадсько-політична та наукова діяльність Матвія Стахіва (1895–1978) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. О. Горбачик ; Нац. ун-т «Остроз. Акад.». – Острог, 2013. – 18 с.

528. Горелов М. Цивілізаційна історія України / М. Горелов, О. Моця, О. Рафальський. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – 632 с.

529. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки ХХ ст.) / Г. Горинь. – К. : Наук. думка, 1993. – 199 с.

530. Горинь Г. Роль сільського духовенства в культурі Бойківщини // Бойківщина. Історія та сучасність. – Львів : Фіра-люкс, 1996. – Ч. 2. – С. 52–53.

531. Гошко Ю. Громадський побут робітників Західної України (1920–1939 рр.) / Ю. Гошко. – К., 1967. – 262 с.

532. Гошко М. Физическая культура и спорт в условиях социалистического строительства в западных областях Украины / М. Гошко. – Киев, 1976. – 240 с.

533. Гошовська В. Леся Українка – ідеолог української соціал-демократії / В. Гошовська. – Харків, 1997.

534. Гошовська В. Процес становлення української соціал-демократії (остання третина ХІХ століття): Автореф. дис. д-ра політ, наук. – Харків, 1997. – 18 с.

535. Гошовська В. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (Проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси) / В. Гошовська. – Харків, 1997.

536. Гошовська В.: Історичні паралелі: ризики та виклики соціал-демократії / В. Гошовська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 63–65. – С. 22–23.

537. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / Іван Гошуляк. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса, 2009. – 467 с.

538. Грабовський С. Інструмент Кремля у боротьбі за світове панування / С. Грабовський // День. – 2013. – 12 грудня. – С. 2.

539. Грицак Я. «Дух, що тіло рве до бою...». Спроба політичного портрета Івана Франка / Ярослав Грицак. – Львів : Каменяр, 1990. – 177 с.

540. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Ярослав Грицак // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 71–110.

541. Грицак Я. Від редакції, або Що таке модерна історія / Ярослав Грицак // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 5–8.

542. Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: до еволюції української політичної думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Ярослав

Грицак // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. I. – С. 248–257.

543. Грицак Я. Дилеми українського націотворення, або Ще раз про старе вино у нових міхах / Ярослав Грицак // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 11–33.

544. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України / Ярослав Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 119–142.

545. Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії ХІХ–ХХ ст. / Ярослав Грицак // Михайло Грушевський і українська історична наука : матеріали конференцій (Львів, 24–25 жовтня 1994 р. ; Харків, 25 серпня 1996 р. ; Львів, 29 вересня 1996 р.) / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів, 1999. – С. 98–129.

546. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.

547. Грицак Я. Страсті за націоналізмом : історичні есеї / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2004. – 344 с.

548. Грицак Я. Українська революція 1914–1923 рр.: нові інтерпретації / Я. Грицак // Матеріали засідань Історичної та Археологічної комісії НТШ. – Вип. 2 (1995–1997). – Львів, 1999. – С. 117–137.

549. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття / Я. Грицак. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.

550. Гришко В. Шлях до соборності / В. Гришко // Сучасність. – Мюнхен, 1979. – № 1. – С. 49–66.

551. Гросфельд Л. Экономический кризис 1929–1933 гг. в Польше / Л. Гросфельд. – М. : Иностранная литература, 1954. – 312 с.

552. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху / Михайло Грушевський // З починів українського соціалістичного руху. Мих.

Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток / зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 5–102.

553. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – К. : Наукова думка, 1992. – 544 с.

554. Грушевський М. Місія Драгоманова / Михайло Грушевський // Україна : науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 3–28.

555. Грушевський М. Про українську мову й українську справу / М. Грушевський. – Київ, 1907. – 58 с.

556. Грушевський О. Драгоманов і галицька молодь 1870-х рр. (Франко і товариші) / Олександр Грушевський // Україна : науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 6. – С. 43–55.

557. Грушевський О. З українського культурного і наукового життя в середині ХІХ в. / Олександр Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. 74. – С. 69–92.

558. Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / Упор. А. Трубайчук. – К., 1992. – 46 с.

559. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття / Богдан Гудь. – Львів, 2006. – 446 с.

560. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби : етносоціальний аспект / Б. Гудь. – Харків : Акта, 2011. – 472 с.

561. Гунчак Т. Україна : перша половина ХХ століття : нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

562. Гончаренко Д. Громадсько-політична діяльність Юліана Павликовського : Дис... на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2015. – 207 с.

563. Гурак І. Українське національне відродження 1848–1914 років. Галичина / Ігор Гурак, Андрій Міщук, Ігор Райківський // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : ілюстрована історія / гол. ред. М. Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – 524 с.
564. Гусак Р. Міжвоєнне село Західної України : соціум, господарство, духовність / Р. Гусак, Н. Коростіль, О. Малярчук. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 308 с.
565. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / [відп. ред. Ю. Г. Гошко]. – К. : Наук. думка, 1987. – 471 с.
566. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Ернест Гелнер ; пер. з англ. Г. Касьянова. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
567. Гоцький Р. Протиалкогольний плебісцит / Р. Гоцький. – Львів, 1930. – 15 с.
568. Давидюк Р. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) : монографія / Р. Давидюк, М. Кучерепа. – Луцьк : Настир'я, 2001. – 420 с. : ілюстр.
569. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради (Історична хроніка) / С. Даниленко. – Київ, 1970. – 145 с.
570. Данилюк А. Давня архітектура українського села : Етнографічний нарис / А. Данилюк. – К. : Техніка, 2008. – 256 с.
571. Дашкевич Я. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець ХІХ-початок ХХ ст.) / Я. Дашкевич // Український історичний журнал. – 1990. – №10. – С.45 – 49.
572. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України / Я. Дашкевич // Україна: наука і культура. Вип. 26–27. – Київ, 1993. – С. 44–78.
573. Дашкевич Я. Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури / Ярослав Дашкевич. – 2-ге вид., випр. й допов. – Львів : Піраміда, 2007. – 808 с.

574. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітет / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – Вип. 6. – Київ, Львів : Інститут української археографії, 1994. – С. 78–93.

575. Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень : перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків / Ярослав Дашкевич // Україна – Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість. – Вип. 1. – К., 1993. – С. 23–29.

576. Двадцятип'ятиліття товариства «Учительська громада». – Львів, 1935. – 316 с.

577. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.) : моногр. / Н. М. Дем'яненко. – К. : ІЗМН, 1998. – 314 с.

578. Дем'янюк О. Український молодіжний рух Західної України: від зародження до боротьби за Українську державність: Монографія / О. Дем'янюк. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – 180 с.

579. Дем'янюк О. Й. Товариство «Сокіл»: трансформація з фізкультурно-спортивних у військовопідготовчі організації галицької молоді / О. Й. Дем'янюк // Військово-науковий вісник. – Львів : Львівський військовий інститут, 2003. – Вип. 5. – С. 82 – 83.

580. Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів / Ю. Дзерович. – Львів, 1910. – 54 с.

581. Діячі кооперативного руху Галичини (1873–1939 рр.): Бібліогр. показч. / [уклад. Л. А. Пинда]. – Л., 1995. – 77 с.

582. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков / К. Дмитрук. – К., 1976. – 167 с.

583. Дмитрук К. Свастика на сутанах / К. Дмитрук. – М., 1976. – 214 с.

584. Добрецова В. Націоналізм і релігія на службі антикомунізму / В. Добрецова. – Львів., 1976. – 78 с.

585. Добржанський О. В. Російські консульства на західноукраїнських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Добржанський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 112–122.

586. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Олександр Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.

587. Добржанський О. Під владою Австро-Угорської імперії (1772–1914) / Олександр Добржанський, Олег Жерноклеєв, Андрій Королько, Ігор Райківський // Покуття : історико-етнографічний нарис / гол. ред. А. Королько. – Львів : Манускрипт, 2010. – 456 с.

588. Добржанський О. Українські депутати австрійського парламенту та місцевих сеймів у роки Першої світової війни / О. Добржанський // Перша світова війна і історична доля народів Центрально-Східної Європи: матеріали міжн. наук. конф., присвяченої 80-ти річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня, 1998 р.). – Чернівці, 2000. – С. 42–46.

589. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 573 с.

590. Добржанський О. Українські народовські партії на Буковині / О. Добржанський // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці, 1993. – Вип. 1. – С. 130–132.

591. Добрянський Б. Роль Українського педагогічного товариства «Рідна школа» у розвитку фахової освіти в Галичині / Б. Добрянський // Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. – Львів, 2001. – С. 106 – 112.

592. Доманицький В. Кооперація в Східній і Західній Україні / В. Доманицький // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – Т. IV (VII). – Мюнхен, 1963. – С. 101–113.

593. Доманицький В. Про Галичину та життя галицьких українців / В. Доманицький. – К. : Видання товариства “Просвіта”, 1909. – 80 с.

594. Доманицький В. Сільськогосподарська криза на західних українських землях і як з нею боротися / В. Доманицький // Сільський господар. – 1930. – №15. – С. 345–347.

595. Домбчевський Р. За право мови / Р. Домбчевський // Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів. – 1934. – С. 174 – 182.

596. Донцов Д. Сучасне політичне положенє нації і наші завдання (Реферат виголошений на II всеукраїнськiм з’їзді в липні 1913 року у Львові) / Дмитро Донцов. – Львів : вид-во Українського Студентського Союзу, 1913. – 31 с.

597. Дорошенко В. Значіння «України irredent-u» в історії розвитку української національної свідомості / В. Дорошенко // Бачинський Ю. Україна irredenta. – Берлін, 1924. – С. VI.

598. Дорошенко В. Півтораєта літ української політичної думки (Від скасування Гетьманщини до нашого часу) / В. Дорошенко. – Відень, 1914. – 12 с.

599. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Володимир Іванович Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.

600. Дорошенко В. Війна і український рух / В. Дорошенко. – Б. м., 1914. – 214 с.

601. Дорошенко В. Всеукраїнське значення УСС / В. Дорошенко // За волю України. – Нью-Йорк, 1967. – С. 166–220.

602. Дорошенко В. Зв’язки й зносини наддніпрянських українців з наддністрянськими та їх участь у культурнім і громадськiм життю Галичини / В. Дорошенко // Дніпро. – Львів, 1924. – С. 5–23.

603. Дорошенко В. Політичний розвиток Наддніпрянської України (Вступ до історії української національної революції: 1917–1920 рр. / В. Дорошенко // Дніпро. – Львів, 1935. – С. 50–66.

604. Дорошенко В. Ювілей української революції / В. Дорошенко // Дніпро. – Львів, 1928. – С. 8–12.
605. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / В. Дорошенко. – Прага, 1936. – 99 с.
606. Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині (до року 1880) / М. П. Драгоманов // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Михайло Петрович Драгоманов ; упоряд. та автор історико-біографічного нарису Р. С. Міщук. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
607. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / Михайло Петрович Драгоманов. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1 : Статті, розвідки. – 532 с. ; Т. 2 : Статті, розвідки, дописи. Вибрані листи. – 596 с.
608. Драгоманов М. Українська література, проскрибована російським урядом / Михайло Драгоманов ; пер. з фр. Г. Цвенгроша, вступ. сл. М. Колесси ; голова ред. кол. Б. Якимович. – Львів, 2001. – 94 с.
609. Драгоманов М. Вибрані твори / М. Драгоманов. – Т. 1. – Львів, 1928. – 316 с.
610. Дробот І. Українські політичні партії Галичини в міжвоєнний період (1920–1939 рр.) : загальний огляд / І. Дробот // Галичина. – 1999. – №3. – С. 137–143.
611. Дрогобицька О. Традиція і модерн : Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) / О. Дрогобицька. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 540с.
612. Дрогобиччина – земля Івана Франка: збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1973. – 856 с.
613. Дрогомирецька Л. Греко-католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920–1939 рр.) / Л. Дрогомирецька // Вісник Прикарпатського університету : Історія. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – Вип. VII. – С. 77–89.

614. Дрогомирецька Л. Українська кооперація у громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01. «Історія України» / Л. Дрогомирецька. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.

615. Дрохобицкий М. Украинская социал-демократическая партия / М. Дрохобицкий // Политические партии в Польше, Зап. Белоруссии и Зап. Украине. – Минск, 1935. – С. 323–325.

616. Дубрівний П. Союз визволення України в 1814 – 1918 рр. / П. Дуюрівний // Наукові записки. – Мюнхен, 1968. – Вип. XV. – С. 76–87.

617. Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини у першій третині ХХ ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921 і 1931 рр.) / О. Дудяк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – Вип. 36. – С. 286–296.

618. Дудяк О. Українське питання в програмах та діяльності польських селянських (людових) партій Східної Галичини (1921 – 1926 рр.) / О. Дудяк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Острог : Національний університет «Острозька академія», 2002. – Вип. 2. – С. 18–27.

619. Дужий П. Степан Бандера — символ нації : у 2 ч. / П. Дужий. – Львів : Галицька видавнича спілка, 1996. – Ч. 1. – 190 с.

620. Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині / М. Дядюк. – Львів, 2011. – 368 с.

621. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже. – Москва : Академпроект, 2000. – 367 с.

622. Емец В. Черноморские проливы и Польша в геополитических планах российской дипломатии (конец 1916 – начало 1917 гг.) / В. Емец // Россия в XIX–XX вв. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 314–323.

623. Євген Коновалець та його доба. – Філадельфія, 1974. – 618 с.

624. Євдокименко В. Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму / Володимир Юхимович Євдокименко. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : Наук. думка, 1968. – 294 с.

625. Євтух М. Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) : Автореф. дис... д-ра пед. наук / Інститут педагогіки АПН України. – К., 1996. – 70 с.

626. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904–1939 / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 187 с.

627. Жерноклеєв О. Вітик Семен / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – С. 111–112.

628. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К. : Основні цінності, 2004. – 283 с.

629. Жерноклеєв О. Національна ідея «Молодої України» (1900–1903) / Олег Жерноклеєв // Галичина. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип. 1. – С. 29–36.

630. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) : автореф. ... дис. ... д-ра іст. наук за спец. 07.00.02 – всесвітня історія / О. Жерноклеєв. – Чернівці, 2007. – 32 с.

631. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦТ, 2006.

632. Жерноклеєв О. Осип Безпалко: сторінки життя і громадської діяльності / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 81–94.

633. Жерноклеєв О. Під австрійською владою (1772–1914) / Олег Жерноклеєв, Андрій Королько, Ігор Райківський // Станіславів – Станіслав –

Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська) : монографія. – Івано-Франківськ ; Львів ; Київ : Манускрипт-Львів, 2012. – 584 с.

634. Жерноклеєв О. С. Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. С.Жерноклеєв // Соборність України: історія і сучасність / за ред. В. І. Кононенка, М. В. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 53–63. (85 с.).

635. Жерноклеєв О. Станиславів під австрійською владою (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / Ігор Райківський, Олег Жерноклеєв // Галичина. – Івано-Франківськ, 2011. – № 18–19. – С. 11–25.

636. Жерноклеєв О. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1899 – 1918 рр.): Автореф. дис.... канд. іст. наук. – Чернівці, 1995. – 18 с.

637. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) / О. Жерноклеєв . – Київ, 2000. – 168 с.

638. Жук А. Українська кооперація в Польщі / А. Жук. – Львів : Накладом автора, 1934. – 234 с.

639. Жуковський А. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний. – Львів : Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. – 230 с.

640. Журба О. І. Польське українофільство у формуванні українського духовно-культурного простору / О. І. Журба // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 71–76.

641. З історії Комуністичної партії Західної України : [збірник статей / ред. кол. : Б. К. Дудикевич (гол. ред) та ін.]. – Львів : Каменяр, 1970. – 290 с.

642. Заброварний С. Перші діячі українського національного відродження в Перемишлі // Перемишль і Перемиська земля протягом віків : збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наук. конф. Перемишль, 14–15

листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – Перемишль, Львів, 2001. — С. 7–19.

643. Заброварний Б. Роль Українських Січових Стрільців у культурно-освітньому відродженні на Волині у роки Першої світової війни / Б. Заброварний, Б. Бернадський // Минуле і сучасне Волині. – 1998. – С. 212–213.

644. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919 – 1939 роки) / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 167 с.

645. Завгородня Т. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 роки) / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 136 с.

646. Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1919–1939 роки) / Тетяна Завгородня. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаніка, 2007. – 392 с.

647. Загородній Ю. Іван Франко і соціал-демократія / Ю. Загородній [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/>

648. Заграва волі. З історії Комуністичної партії Західної України : [збірник статей / ред. кол. : Б. К. Дудикевич (гол. ред) та ін.]. – Львів : Каменяр, 1970. – 290 с.

649. Зайцев О. «Орієнтація на Схід» в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-і роки) / Олександр Зайцев // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. – Одеса – Київ – Львів, 1999. – С. 9–12.

650. Зайцев О. Вибори 1922 р. в Західній Україні [Електронний ресурс] / О. Зайцев. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Statti/8-ZAJTSEV%20Oleksandr.htm>.

651. Зайцев О. Вибори 1922 р. у Західній Україні / О. Зайцев // Україна модерна. – Львів, 1999. – С. 194–205.

652. Зайцев О. Націоналізм і національна демократія : витоки конфлікту (1920–1930-і рр.) / О. Зайцев // Сучасність. – 1994. – №2. – С. 70–76.
653. Зайцев О. Націоналізм і релігія : Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / О. Зайцев, О. Беген, В. Стефанів – Львів : Вид-во УКУ, 2011. – 384 с.
654. Зайцев О. Парламентська діяльність політичних партій Західної України (1922–1939) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. Зайцев. – Львів, 1994. – 18 с.
655. Зайцев О. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 року / Олександр Зайцев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1996. – Вип. 2. – С.172–186.
656. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / О. Зайцев // Український історичний журнал. – 1993. – №1. – С. 72–84.
657. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи в пресі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : Автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Зайченко Іван Васильович ; Акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К., 1996. – 44 с.
658. Заклинський М. Діяльність Дмитра Вітовського на Волині / М. Заклинський // Дмитро Вітовський. – Нью-Йорк, 1967. – С. 39-50.
659. Залізняк М. Російська Україна й її відродження / М. Залізняк. – Відень, 1918. – 72 с.
660. Замлинський В. Хрест, тризуб і свастика / В. Замлинський // Пост імені Ярослава Галана. – Львів, 1967. – С. 235 – 245.
661. Замлинський В. Чорні патріоти / В. Замлинський // Ті, що канули в пітьму – Львів, 1964. – С. 101 – 110.
662. Заруба В. Історія України (З прадавніх часів до 1917 року) / В. Заруба, М. Лисенко. У 2 т. – Дніпропетровськ, 1994. – Т. 2. – 179 с.

663. Західно-Українська кооперація в році 1926. Огляд, систематика і звіт повідомлення РСУК. – Львів, 1928. – 40 с.

664. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : Історія / [відп. ред. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 628 с.

665. Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / [гол. ред. Я. Ісаєвич]; [упор. : М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – 350 с.

666. Захожай З. Документи ЦДАГО України про політику більшовицького керівництва щодо західноукраїнських земель (1921–1939 рр.) / З. Захожай // Архіви України. – 2000. – № 4–6. – С.15.

667. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ ст. : від конфронтації до порозуміння / Л. Зашкільняк // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : [б. в.], 2008. – Вип. 17. – С. 3–18.

668. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії / Л. Зашкільняк. – Львів : ЛОНМІО, 1996. – 96 с.

669. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // Polska i Ukraina : Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń , 1997. – С. 431–454.

670. Зашкільняк Л. Дослідження історії та культури Галичини в Україні / Леонід Зашкільняк // Galicja, 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań : praca zbiorowa pod redakcją A. Kawalec, W. Wierzbieńca, L. Zaszkiłniaka ; wstępem opatrzył J. Maternicki. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – S. 28–42.

671. Зашкільняк Л. Іван Вагилевич на тлі свого часу та історіографії / Леонід Зашкільняк // Багатокультурне історичне середовище Львова в ХІХ і ХХ століттях / за ред. Л. Зашкільняка і Є. Матерніцького. – Львів ; Жешув, 2006. – Т. 4. – С. 146–153.

672. Зашкільняк Л. Ідеологічні та програмні засади ставлення українських політичних сил до Польщі і поляків в роки Другої світової війни / Леонід

Зашкільняк // Україна – Польща : важкі питання : матеріали XI Міжнар. семінару істориків [«Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»], (Варшава, 26–28 квітня 2005 р.) / [ред. Ігор Галагіда ; пер. з пол. Вікторія Грондзька, Іван Козловський]. – Варшава : Тов Тирса, 2006. – Т. 10. – С. 37–77.

673. Зашкільняк Л. Історія Польщі : від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

674. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів : Львівський державний університет ім. І. Франка, 1999. – 227 с.

675. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія / Леонід Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.

676. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків / Л. Зашкільняк // Вісник Львівського університету. Серія соціологія. – 2008. – Вип. 2. – С. 127–137.

677. Зданович М. Польсько-українське питання / М. Зданович // Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців : антологія текстів / [за ред. П. Ковалю, Я. Олдаховського, М. Зухняк]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – С. 131–145.

678. Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928) / М. Зільберман. – Львів, 1978. – 148 с.

679. Злупко С. Економічна думка України : [навч. посібн.] / С. Злупко. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 496 с.

680. Злупко С. На чатах рідної землі: Євген Храпливий — учений, організатор, патріот / С. Злупко. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 283 с.

681. Злупко С. Основи розвитку кооперації в Україні: теорія, досвід, перспективи / С. Злупко // Регіональна економіка. – № 1 (23). – 2002. – С. 31–46.

682. Зубрицький М. Маєтковий стан у Мшанці Старосамбірського повіту в 1919 році / М. Зубрицький. – Львів, 1920. – 6с.

683. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / Іван Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 946 с. : іл.

684. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / І. Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 942 с.

685. Зуляк І. Мандрівні бібліотеки «Просвіти» – важливий чинник розвитку культурно-просвітницького руху в Західній Україні в міжвоєнний період / І. Зуляк // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У двох томах. – Чернівці : Книга XXI. – 2005. – Т. 1. – С. 180–184.

686. Зуляк І. Освітній конгрес «Просвіти» – завершальний етап святкування 60-літнього ювілею Товариства у міжвоєнний період / І. Зуляк // Література та культура Полісся. Вип. 29: Регіональна історія та культура в українському і східноєвропейському контексті / Відп. ред. і упорядник Г. Самійленко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 236–245.

687. Зуляк І. Періодичні видання і звіти «Просвіти» – важливе джерело дослідження діяльності Товариства у міжвоєнний період / І. Зуляк // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – Т. 9. – С. 100–115.

688. Зуляк І. Реформування бібліотечної системи «Просвіти» у міжвоєнний період / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 1. – С. 127–132.

689. Зуляк І. Ювілеї «Просвіти» як одна з форм консолідації української спільноти у міжвоєнний період (до 140-річчя з дня заснування) / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 3. – С. 70–83.

690. Йобст К. Марксизм і націоналізм (сприйняття «Україна irredenta» Юліана Бачинського як концепції української незалежності) / пер. з нім. Володимир Ягніщак // Українські варіанти. – 1998. – Липень – грудень. – № 3–4 (5–6). – С. 93.

691. Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною / П. В. Йова. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1954. – 113 с.

692. Исламов Т. Австро-Венгрия в Первой мировой войне. Крах империи / Т. Исламов // Новая и новейшая история. – 2001. – № 5. – С. 14–16.

693. История Польши : в 3 т. / [под. ред. Ф. П. Зуева, А. Я. Манусевича, И. А. Хренова]. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – Т. 3. – 667 с.

694. Іванейко М. Ундизм – УНДО й ФНС / Микола Іванейко. – Львів : накл. вид-ва «Батьківщина», 1938. – 48 с.

695. Іванник М. Система органів місцевого самоврядування в Галичині у 1919–1939 рр. Історико-правовий аспект / М. Іванник, С. Кондратюк. – Львів : Компакт-ЛВ, 2007. – 252 с.

696. Іванова Л. Г. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Людмила Георгіївна Іванова, Раїса Петрівна Іванченко. – К., 2000. – 352 с.

697. Іванова Л. Г. Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (I половина XIX ст.) / Людмила Георгіївна Іванова. – К. : КПУ ім. М. Драгоманова, 2007. – 192 с.

698. Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II половина XIX ст.) / Раїса Петрівна Іванова. – К. : вид-во Київськ. ун-ту, 1971. – 224 с.

699. Іванчук О. Проблеми націоналізації нашого виховання / О. Іванчук // Учитель. – 1910. – № 10. – С. 147–149.

700. Іванюк М. Творчі постаті освітян в буковинській Гуцульщині 1900–1920 рр. // Гуцульська школа. – 1997. – № 1 (6). – Серпень. – С. 11–12.

701. Івасюта М. З історії революційного руху на Тернопільщині в роки окупації її панською Польщею (1926–1939 рр.) / М. Івасюта // З історії західноукраїнських земель. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – Т. 1. – С. 91–104.

702. Іваськевич І. О. Національно-визвольний рух на Підгаєччині за часів польської окупації в 1919–1939 рр. В перекладі з архівних документів польської поліції / І. О. Іваськевич. – Тернопіль : Джура, 2007. – 268 с.

703. Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Соборність України: історія і сучасність / за ред. В. І. Кононенка, М. В. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 53–63.

704. Ілюстрований каталог Українського педагогічного товариства у Львові. – Львів, 1912. – 92 с.

705. Історія – ментальність – ідентичність. – Львів : ПАІС, 2011. – Вип. ІV. – 536 с.

706. Історія кооперативного руху / С.Г. Бабенко, В.Г. Галюк, С.Д. Гелей та ін.: НАН України / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1995. – 212 с.

707. Історія Львова. – Т. 3. (Листопад 1918 – поч. ХНІ ст.) / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів: Центр Європи. – 2007. – 415 с.

708. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. – Т. 14 : Львівська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. – 980 с.

709. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. – Т. 20 : Тернопільська область. – Т.20. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. – 640 с.

710. Історія народного господарства Української РСР : у 3 т., 4 кн. – Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917–1937 рр.). – К. : Наук. думка, 1984. – 439 с.

711. Історія селянства Української РСР : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 2. – 534 с.

712. Історія споживчої кооперації України / А.В. Аліман, С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей та ін. / Львівська комерційна академія. – Львів, 1996. – 403.

713. Історія суспільних рухів і політичних партій в Україні (1921–1985 рр.) / [Б. Вол, Н. Лагунова, Ю. Мороз та ін.]. – Львів : Редакційно-видавничий відділ Львівського університету, 1993. – 74 с.

714. Історія України / [за ред. Г. Темка, Л. Тупчієнка]. – К. : Видавничий дім «Академія», 2001. – 480 с.

715. Калакура Я. Самостійницька концепція IV Універсалу в українській історіографії / Я. Калакура // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 1999. – Вип. 5. – С. 20-29.

716. Калинович В. Наша молодь у переломовій добі : Чим цікавиться, до чого змагає й що думає молодь в українській середній школі / В. Калинович. – Львів : [б.в.], 1926. – 94 с. – (Бібліотека «Нового часу» ; ч. 6).

717. Калиняк Л. «Stronnictwo Chłopskie» у польському селянському русі Західної України (1926–1931) / Л. Калиняк // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі : Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (8–9 жовтня 2004 р.). – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 163–173.

718. Калиняк Л. Діяльність Польського Стронництва Людового «П'яст» у Західній Україні (1923–1926) / Л. Калиняк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2006. – Вип. 6. – С. 199–216.

719. Калиняк Л. Польське Стронництво Людове «П'яст» у політичному житті Східної Галичини (1919–1923) / Л. Калиняк // Наукові записки

національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Острог : Національний університет «Острозька академія», 2004. – Вип. 4. – С. 397–410;

720. Калиняк Л. Радикальні тенденції у розвитку польського селянського руху Західної України (1919–1926) / Л. Калиняк // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка. Зб. наук. праць. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Вип. 7. – С. 296–307.

721. Каліщук О. Представники галицької інтелігенції на Волині в роки Першої світової війни / О. Каліщук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2000. – № 3. – С. 74-79.

722. Калмакан І. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті: Дослідження / І. Калмакан, О. Бриндак. – Одеса, 1997. – 191 с.

723. Каппелер А. Национальное движение и национальная политика в Российской империи: опыт систематизации (XIX век – 1917 год) / Андреас Каппелер // Россия в XX веке. Проблемы национальных отношений / под общей ред. А. Н. Сахарова, В. А. Михайлова. – М., 1999. – С. 100–109.

724. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння / Андреас Каппелер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 104–119.

725. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад / Андреас Каппелер ; пер. з нім. Х. Назаркевич ; наук. ред. М. Крикун. – Львів, 2005. – XII + 360 с.

726. Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії / Андреас Каппелер // Сучасність. – К., 1992. – № 7. – С. 48–56.

727. Каппелер А. Формування української нації у Російській імперії ХІХ ст. на тлі націотворчих процесів у Європі / Андреас Каппелер // Формування

української нації: історія та інтерпретації : матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 78–83.

728. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині / Р. Карбулицький. – Вашківці, 1905. – 148 с.

729. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998. – 350 с.

730. Карпенко О. Деякі питання історії КПЗУ / О. Карпенко // Український історичний журнал. – 1958. – №3. – С. 91.

731. Карпенко О. До питання про виникнення і організаційне оформлення Комуністичної партії Східної Галичини (1919–1923 рр.) / О. Карпенко // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 2. – С. 163–190.

732. Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки (до 85-річчя народження професора О.Ю. Карпенка) / За заг. ред. М. Кугутяка. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника, 2006. – 316 с.

733. Карпенко О. Селянські страйки в Батятичах у 1928–1929 рр. / О. Карпенко // З історії західноукраїнських земель. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – Т. 1. – С. 105–112.

734. Карпенко Ю. О. До питання про утворення КПЗУ / Ю. О. Карпенко // Український історичний журнал. – 1989. – № 2. – С. 63–70.

735. Касьянов Г. «Націоналізація» історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) / Георгій Касьянов // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 57–73.

736. Касьянова Г. Українська інтелігенція : проблеми вивчення і реінтерпретацій / Г. Касьянова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. – 2004. – Вип. 8. – С. 7–22.

737. Каталог вистави шкіл народних і середніх галицьких з поглядом на розвиток шкіл народних і середніх в Галичині від року 1868–1894. – Львів, 1894. – 126 с.

738. Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства / В. Кафарський // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С.171

739. Качараба С. Еміграційна політика Польщі та її реалізація на Західній Україні (1919–1939) / С. Качараба // Проблеми слов'язознавства. – 2002. – Вип. 52. – С. 73–85.

740. Качараба С. Еміграція з Західної України (1919–1939) / Степан Качараба. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – 416 с.

741. Качмар В. М. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В. М. Качмар. – Львів : ЛДУ, 1999. – 118 с.

742. Качмар Л. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ ст. / Л. Качмар. – Львів : ЛНУ, 2002. – 257 с.

743. Качор А. Головна мета української кооперації у вільному світі: Головна доповідь, виголошена на кооперативній конференції, що відбулася в рамках Другого СКВУ у Торонто 31 жовтня 1973 року / А. Качор. – Вінніпег : Видання «Кооперативної Громади», 1974. – 218 с.

744. Качор А. Мужі ідеї і праці : Андрій Палій і Андрій Мудрик, творці «Маслосоюзу» / А. Качор. – Вінніпег – Торонто – Клівленд, 1974. – 344 с.

745. Качор А. Роля «Просвіти» в економічному розвитку Західної України / А. Качор. – Вінніпег : Просвіта, 1960. – 31 с.

746. Качор А. Роля Просвіти в економічному розвитку Західної України / А. Качор. – Вінніпег, 1960. – 538 с.

747. Качор А. Українська молочарська кооперація в Західній Україні / А. Качор. – Мюнхен, 1949. – 198 с.

748. Кашуба М. Ідея суспільного прогресу в працях Івана Франка / М. Кашуба // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів : «Світ», 1998. – С. 229 – 231..

749. Кватира І. Особливості соціально-економічного розвитку Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І. Кватира. – Тернопіль, 2010. – 22 с.

750. Кириченко С. Уніатська церква: шлях до Львівського собору / С. Кириченко // Західна Україна: перше десятиріччя після війни. – К., 1988. – С. 3 – 13.

751. Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70–90-х років ХІХ століття / Олександра Киричук // Україна модерна. – К. ; Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 124–147.

752. Кирчів Р. Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя / Р. Кирчів. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 462 с.

753. Кіт В. Пастирський голос на захист українців. Роль УГКЦ у допомозі голодуючим в УРСР 1932 – 1933 / В.Кіт. // Львівська газета. – 2008. – 27 листопада. – С. 2.

754. Клопова М. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны / М. Клопова // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1999. – № 3. – С. 36–47.

755. Коберський К. Буквар кооперації / К. Коберський. – Львів : Накладом РСУК, 1939. – 139 с.

756. Коберський К. Великі проблеми сучасної господарської політики / К. Коберський. – Львів : Самоосвіта, 1935. – 40 с.

757. Коберський К. Великі проблеми сучасної господарської політики. Суспільна економія / К. Коберський. – Львів, 1935. – С.19. – С. 22.

758. Коберський К. За єдність у трудовому народі / К. Коберський. – Львів : накладом видавничої кооперативи “Громада”, 1928. – 24 с.

759. Коберський К. Національна ідея. Звідки вона взялася і до чого змагає / К. Коберський. – Львів : накладом «Самоосвіти», 1937. – 33 с.
760. Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча / К. Коберський. – Львів; Коломия, 1924. – 36 с.
761. Коберський К. Що таке самоосвіта і як до неї братися? / К. Коберський. – Львів : накладом «Українського Робітничого Дому», 1930. – 29 с.
762. Кобилянська Л. Реалізація організаційно-методичних принципів початкового навчання в діяльності народних шкіл Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Лілія Кобилянська // Педагогіка та психологія : науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1999. – Вип. 47. – С. 8–14.
763. Кобилянська Л. Становлення і розвиток українських народних шкіл на Буковині (70-ті рр. ХVІІІ – початок ХХ ст.). Дис... на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук : 13.00.01 / Кобилянська Лілія Іванівна. – Чернівці, 1998. – 190 с.
764. Кобильник Р. Українське питання в концепціях польських проурядових партій (1926–1930 рр.) / Р. Кобильник // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць. – Київ – Краків, 2002. – С. 95–98.
765. Кобрій О. М. Основи педагогіки: Курс лекцій / О. М. Кобрій. – Дрогобич : Коло, 2005. – 263 с.
766. Ковалюк Р. Український студентський рух на Західноукраїнських землях. ХІХ – ХХ ст. / Р. Ковалюк. – Львів: Ін-т. українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2001.
767. Коваль О. Земля і воля / О. Коваль. – Львів, 1937. – 134 с.
768. Ковальчак Г. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. Ковальчак. – К. : Наук. думка, 1988. – 254 с.

769. Ковальченко І. Методи исторического исследования / І. Ковальченко. – М. : Наука, 2003. – 486 с.

770. Ковальчук І. Національне виховання в школах Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. / І. Ковальчук // Педагогіка та психологія: Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1999. – Вип. 47. – С. 41–44.

771. Ковба Ж. «Просвіта» — світло, знання, добро і воля українського народу (до 125-річчя з дня заснування) / Ж. Ковба. – Дрогобич : Відродження, 1993. – 123 с.

772. Ковпак В. «Сокільські вісті» (1928–1939 рр.): завдання, функціонування, проблематика / В. Ковпак // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Вип. 1(16). – Львів, 2008. – С. 40–51.

773. Козак С. Деякі аспекти українсько-польських літературних взаємин / Стефан Козак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Я. Ісаєвича : зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 329–335.

774. Коко Е. W nadziei na zgodę: polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowościowej w Polsce (1918–1939) / Е. Коко. – Gdańsk, 1995.

775. Колб Н. Матеріальне становище греко-католицьких парохів у Галичині на початку ХХ століття (на прикладі Львівської архієпархії) / Н. Колб // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / – Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2001. – Вип. 9. – С. 469–479.

776. Колесник І. І. Українська історіографія (ХVІІІ – початок ХХ століття) / Ірина Іванівна Колесник. – К. : Генеза, 2000. – 256 с.

777. Колиб'як С. Молодіжний рух Галичини кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст. у сучасних наукових дослідженнях України // Схід: аналітично-інформаційний журнал. – № 2 (109). – Донецьк, 2011. – С.95–96.

778. Колоцей Л. А. Всесвітня історія новітнього часу / Л. А. Колоцей, М. Я. Колоцей, М. В. Мартен, І. Д. Бельська ; [відп. ред. Л. А. Колоцей]. – Гродно : ГрГУ, 2002. – С. 195.

779. Коляда І. А. Формування етносоціальної свідомості українського народу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: історіософський аспект / І. А. Коляда // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2006. – Вип. 11. – С. 18–27.

780. Комар В. Л. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.) / В. Л. Комар // Український історичний журнал / [Гол. ред. Валерій Смолій]. – К. : Наукова думка, 2001. – № 5 (440). – Вересень – жовтень. – С. 120–128. – (Національна академія наук України ; Інститут історії України ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень).

781. Комар В. Л. Українське питання в політиці Польщі (1935–1939) / В. Л. Комар // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 1998. – № 1. – С. 99–105.

782. Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.) : основні напрямки та етапи / В. Комар // Галичина : науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – №5–6. – С. 290–295.

783. Комар В. Східна політика Польщі 1918–1921 рр. : від федералізму до прометеїзму / В. Комар // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : [б. в.], 2009. Вип. 18. – С. 42–50.

784. Комарницький Я. Роль Василя Мудрого в проведенні політики «нормалізації» українсько-польських відносин (1935–1939) / Я. Комарницький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17. – С. 204–211.

785. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ століття / І.І. Компанієць. – К. : АН УРСР, 1960. – 371 с.

786. Кондратюк В. В. Липинський – ідеолог українського консерватизму / В. Кондратюк, О. Піскорський, П. Лепісевич. – Львів, 2003. – 60 с.

787. Кондратюк В. ЗУНР: становлення і захист / В.О. Кондратюк, В.Л. Регульський – Львів, 1998. – 94 с.

788. Кондратюк В. Україна в 20–30-х рр.: суспільно-політичне життя ХХ ст. / В. Кондратюк, О. Зайцев. – Львів : [б.в.], 1993. – 74 с.

789. Кондратюк В. Українська революція: здобутки і втрати в державних змаганнях (1917–1920 рр.) В. Кондратюк, С. Буровченкова. – Київ, 1998. – 278 с.

790. Кондратюк О. Аграрне питання в програмах та діяльності українських політичних партій Західної України 1919–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01. «Історія України» / О. Кондратюк. – Львів, 1997. – 27с.

791. Кондратюк О. Програмні засади та діяльність Української Соціалістично-радикальної партії (1926–1939 рр.) / О. Кондратюк // Вісник Львівського державного університету. – Серія історична. – Вип. 30. – Львів, 1995. – С. 74–81.

792. Кондратюк О. Ставлення українських політичних партій Західної України до подій літа – осені 1930 р. в цьому краї. / О. Кондратюк // Вісник Львівського Інституту внутрішніх справ. – Серія юридична. – Вип. III. – Львів, 1996. – С.156–166.

793. Конкордат між Св. Престолом та Річюпосполитою Польською // Вісник Станиславівської єпархії. – 1925. – Ч. IX–XII. – С. 41–61.

794. Копач І. Будучність гімназій / І. Копач. – Львів, 1901. – 50 с.

795. Кордуба М. Простір і населення України / М. Кордуба – Львів, 1921. – 19 с.

796. Кордуба М. Українська національна територія і кількість українців в Польщі / М. Кордуба. // Календар товариства Просвіта на 1926 р. – Львів, 1925. – С. 57–60.

797. Кордуба М. Українські землі під польською владою / М. Кордуба // Письмо з Просвіти. Літературно-просвітний тижневик. Річник IX / [за ред. В. Дорошенка]. – Львів : Накладом Товариства «Просвіта», 1922. – Ч. 3–4. – С. 19 – 60.

798. Кордуба М. Північно-західна Україна. – Відень, 1917. – 92 с.

799. Корнійчук Л. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939) / Л. Корнійчук. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 70 с.

800. Королько А. А. Петрушевич і ранній етап русофільського руху в Галичині / Андрій Королько // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5–6. – С. 133–138.

801. Королько А. Діяльність українського товариства «Сокіл» на Покутті й Галицькій Гуцульщині: порівняльний аспект (кінець XIX – перша третина XX ст.) / А. Королько // Карпати: людина, етнос, цивілізації. – Вип. 4. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 73–90.

802. Корольов Б. Союз визволення України (1914–1918): До історії та діяльності / Б. Корольов, І. Михальський. – Луганськ, 1996. – 43 с.

803. Коростіль Н. Агарна політика II Речі Посполитої і український націоналізм / Н. Коростіль, О. Малярчук. // Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму: Матеріали III міжнародної наукової конференції (17–18 листопада 2007 р.). – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 321–331.

804. Коростіль Н. Соціальне становище українських аграріїв Східної Галичини у 20–30-і рр. XX ст. / Н. Коростіль // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – 2007. – Вип. 16. – С. 44–51.

805. Костаревич О. Шкільництво на Лемківщині / О. Костаревич // Лемківський календар на 2004 р. – 2003. – С. 54–57.

806. Костюк В. Громадсько-політична та наукова діяльність Михайла Павлика (1874 – 1915 рр.) / Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01. – історія України. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 18 – 31.

807. Кость С. А. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина друга). – Львів, 2002. – 216 с.

808. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті : засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування / Степан Кость. – Львів : вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 514 с.

809. Котов С. Український сокільський рух у 1923 – 1939 рр. – На правах рукопису : дис.... на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України / С. Котов. – Львів, 2015. – 208 с.

810. Кошелева Н. Організація українського вчительства у Східній Галичині в 1881–1914 роках / Н. Кошелева // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 108–113.

811. Кошелева Н. Українські педагогічні видання, як джерело вивчення історії шкільництва в Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Н. Кошелева // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 85–90.

812. Кравець М. М. До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках ХІХ ст. / М. М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – Вип. II. – С. 124–140.

813. Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. / М. М. Кравець. – К. : Видавництво АН УРСР, 1959. – 235 с.

814. Кравець М. М. Початок робітничого руху в Східній Галичині / М. М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – К. : вид-во АН УРСР, 1958. – Вип. 3. – С. 23–59.

815. Кравець М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. / М. Кравець. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1964. – 242 с.

816. Кравець О. Сімейний побут і звичаї українського народу / О. Кравець. – К. : Наук. думка, 1966. – 200 с.

817. Кравець М. Проблеми Холмщини і Підляшшя напередодні і під час Першої світової війни // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993. – С. 183 – 187.

818. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття / Богдан Кравченко ; пер. з англ. В. Івашко, В. Корнієнко. – К. : Основи, 1997. – 425 с.

819. Кравчук Й. Духовенство і суспільність : Яка тепер доля духовного стану? Які перед ним практично-суспільні завдання? / Й. Кравчук // Нова Зоря. – 1929. – Ч. 19. – С. 2–3.

820. Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899 – 1939. – УВАН у США. – Нью-Йорк, 1970. – 315 с.

821. Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові. 1899–1994. – Нью-Йорк : Українська Вільна академія наук у США, 1970. – 600 с.

822. Крамар Ю. Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 рр.). Дис... канд. істор. наук. – Львів, 1998. – 190 с.

823. Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст. Проблема польсько-українських стосунків / О. Красівський. – Львів : Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.

824. Красівський О. Дипломатичні місії митрополита Андрея Шептицького / О. Красівський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 23 – 32.

825. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918 – 1923 рр.: Проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – Київ: Вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.

826. Кривецький І. Галичина в другій половині XVIII ст.: Огляд новітніх видань / І. Кривецький // Зап. Наук. тов-ва ім. Шевченка. – Львів, 1909. – Т. 91. – С. 33–94.

827. Кривецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 / І. Кривецький // Зап. Наук. тов-ва ім. Шевченка. Львів, 1910. – Т. 93. – С. 44–48.

828. Крижановська О. О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. / Оксана Олегівна Крижановська. – К. : Аквілон-Прес, 1998. – 134 с.

829. Крип'якевич І. Історія Українського війська (від княжих часів до 2-х років XX ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.

830. Крип'якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині / І. Крип'якевич // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч. 2. – С. 7–11.

831. Крип'якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. / І. Крип'якевич // Червоної Калини. – 1932. – Ч. 5. – С. 18–21.

832. Крип'якевич І. Холмщина під австрійським пануванням / І. Крип'якевич // Вістник. – № 59. – С. 656–658.

833. Круглашов А. Проблеми післявоєнного устрою в громадській думці українців Галичини і Буковини (1914 – 1918 рр.) // Питання історії Великої війни 1914–1918 рр.: Зб. наук. ст. – Чернівці, 1995. – С. 19 – 24.

834. Крупський І. Пресово-пропагандистська діяльність Союзу визволення України / І. Крупський // українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 2005. – С. 128–131.

835. Кубійович В. Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.01. 1939 / В. Кубійович // Наукові праці / [упор., вступ. ст. О. Шаблія]. – Париж – Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 1996.– С. 281–294.

836. Кубійович В. Західні українські землі в межах Польщі 1920–1939 рр. / В. Кубійович // Наукові праці / [упор. і вступ. ст. О. Шаблія]. – Париж – Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – С. 247– 265.

837. Кубійович В. Національні відносини в Галичині в світлі перепису з 9. XII. 1939 / В. Кубійович // Наукові праці / [упор., вступ. ст. О. Шаблія]. – Париж – Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – С. 266–280.

838. Кубійович В. Українська людність в Польщі в світлі перепису з дня 9. XII. 1939 / В. Кубійович // Наукові праці / [упор., вступ. ст. О. Шаблія]. – Париж – Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – С. 153–165.

839. Кувеньова О. Громадський побут українського селянства : Історико-етнографічний нарис / О. Кувеньова. – К. : Наук. думка, 1966. – 136 с.

840. Кугутяк М. В. Радикальна партія в Східній Галичині / М. В. Кугутяк // Український історичний журнал. – К., 1990. – № 10. – С. 55–63.

841. Кугутяк М. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 рр. / М. Кугутяк // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2001. – №5–6. – С. 198–215.

842. Кугутяк М. Галицькі українці у боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 роках / М. Кугутяк // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 45–57.

843. Кугутяк М. Національна правова демократична держава і відкрите громадянське суспільство: Проблеми гармонізації // Галичина. – 2001. – №7. – С.2 – 7.

844. Кугутяк М. Проблема державно-правового статусу Галичини у політичних концепціях Української Народно-Трудової партії (1920 – 1923) / М. Кугутяк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5 – 6. – С. 246 – 253.

845. Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1929. / Микола Кугутяк. – Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. 1 – 536 с.

846. Кугутяк М. Українські політичні партії і ЗУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 163–167.

847. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20–30-х років: від конфронтації до нормалізації / Микола Кугутяк // Українсько-польські

відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 18–27.

848. Кугутяк Т. Державотворчі концепції Української народної трудової партії (1923–1925 рр.) / Т. Кугутяк // Україна соборна : зб. наук. ст. – Ч. 1 : Історико-політологічні та правові засади соборності й державотворення в Україні / Ін-т історії України НАН України. – К. : [б. в.], 2005. – Вип. 2. – С. 242–254.

849. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

850. Кузенко О. Соціально-історичні умови розвитку українського шкільництва в Галичині кінця XIX – початку ХХ ст. / О. Кузенко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. IV / за ред. П. П. Кононенка ; Міністерство освіти і науки України, Науково-дослідний інститут українознавства. – К. : Фоліант, 2005. – С. 256–268.

851. Кузик С. Кредитова політика «Центробанку» раніше і тепер / С. Кузик // Кредитова кооперація. – 1938. – Ч. 12. – С. 7.

852. Кузик С. Потреба самостійності України з народно-господарського погляду / С. Кузик // Пам'яткова книжка... – 1917. – С. 96–313.

853. Кулінич І. Роль українських буржуазних націоналістів в планах германського імперіалізму перед Першою світовою війною і роки війни // Вопросы германской истории и историографии. – Днепропетровск, 1973. – С. 17 – 34.

854. Кулінич І. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900 – 1941 рр.) / І.М. Кулінич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 257 с.

855. Культура і побут населення України [навч. посібник] / [В. Наулко, Л. Артюх, В. Горленко та ін.]. – К. : Либідь, 1991. – 232 с.

856. Кульчицький В. Органи самоврядування на західноукраїнських землях (1921–1939 рр.) / В. Кульчицький, Л. Присташ, В. Тищик // Вісник

Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2001. – Вип. 36. – С. 123–128.

857. Кульчицький П. Законодавство Західноукраїнської народної республіки : проблеми дослідження / П. Кульчицький // Вісник Львівського університету. – 2012. – № 56. – С. 111–116. – (Серія юридична).

858. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / Кульчицький С. В. – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 11. – 336 с.

859. Кураєв О. «Українська проблема» у політиці Берліна й Відня у Першій світовій війні. – К., 2006. – 312 с.

860. Кураєв О. Австро-українські взаємини першої чверті ХХ ст. в австрійській науковій періодиці / О. Кураєв. – Пам'ять століть. – 2001. – № 5. – С. 93–103.

861. Кураєв О. Матеріали з політики Відня в українському питанні 1905–1918 років у Державному архіві Австрії: оптимізація пошуку та джерелознавчого аналізу / О. Кураєв // Архіви України. – 2006. – № 1. – С. 70–75.

862. Курас І. Торжество пролетарського інтернаціоналізму і крах мелкобуржуазних партій на Україні / І. Курас. – Київ, 1978. – 343 с.

863. Курило В. М. В авангарді боротьби за возз'єднання. Комуністичні організації західноукраїнських земель в авангарді боротьби трудящих за возз'єднання з соціалістичною Вітчизною / В. М. Курило, М. І. Панчук, М. В. Троян. – К. : Політвидав України, 1985. – 295 с.

864. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (ХІХ – перша половина ХХ ст.). Історико-педагогічний аспект. – Тернопіль, 2000. – 216 с.

865. Курляк І. Народне шкільництво у Галичині (Друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / І. Курляк // Педагогіка і психологія. – 1995. – №1. – С. 144–151.

866. Курляк І. Українська гімназійна освіта у Галичині (1886 – 1918) / І. Курляк. – Львів, 1997. – 222 с.

867. Куцинда В. Голгофа українського голодомору. До 75-ї річниці голодомору в Україні 1932 – 1933 років. За матеріалами Державного архіву Львівської області. – Львів, 2008. – 275 с.

868. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919 – 1939 рр.). / М. Кучерепа // Україна-Польща: важкі питання: Матеріали II Міжнародного семінару істориків «Українсько-польських відносин в 1918 – 1947 роках». – Варшава. – 1997 – 1998. – С. 10–28.

869. Кучерепа М. Українська проблема в політиці Другої Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період / Микола Кучерепа // Україна – Польща : важкі питання : матеріали XI Міжнар. семінару істориків [«Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»], (Варшава, 26–28 квітня 2005 р.) / [ред. Ігор Галагіда ; пер. з пол. Вікторія Грондзька, Іван Козловський]. – Варшава : Тов Тирса, 2006. – Т. 10. – С. 155–190.

870. Лаба С. Ідея української національної школи у педагогічній пресі на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. : Автореф. дис... канд. пед. Наук : 13.00.01 / Лаба Світлана Богданівна ; Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 1994. – 19 с.

871. Лавров Ю. Початок діяльності Союзу визволення України / Ю. Лавров // УІЖ. – 1998. – № 4; 5.

872. Лазарович М. Зародження Українського Стрілецького руху в Галичині: причини і наслідки / М. Лазарович // Розбудова держави. – 1996. – № 3. – С. 53–58.

873. Лазарович М. Формування національно-державницької ідеології Легіону УСС (1914–1917 рр.) / М. Лазарович // Мандрівець. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 30–39.

874. Лапчук І. З приводу листа господаря С. Мойсіка в часописі «Сільський господар» / І. Лапчук // Сільський господар. – 1931. – Ч. 12. – С. 285.

875. Лапчук І. Комасація ґрунтів / І. Лапчук. – Львів, 1938. – 89 с.

876. Левенець Ю. Ліворадикальні партії в Україні напередодні Жовтневого перевороту / Ю. Левенець // УІЖ. – 1992. – С. 23–31.

877. Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині / В. Левинський. – К., 1914. – 98 с.

878. Левинський В. Початки українського соціалізму в Галичині / Володимир Левинський. – Торонто : з друкарні “Робітничого Слова”, 1918. – 77 с.

879. Левинський В. Селянство та соціал-демократія / В. Левинський. – Львів, 1910. – 112 с.

880. Левинський В. Царская Россия и украинский вопрос / В. Левинський. – Женева, 1914. – 104 с.

881. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1846–1914 / К. Левицький. – Львів, 1926. – 736 с.

882. Левицький В. Соціалістичний Інтернаціонал і поневоленні народи / В. Левинський. – Київ-Відень, 1920. – С.139–142.

883. Левицький Д. Важкий білянс кількох місяців. Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р. / Дмитро Левицький. – Львів : Діло, 1934. – 30 с.

884. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів / Кость Левицький. – Львів, 1928. – 780 с.

885. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців / К. Левицький. – Львів : Наклад. власника. – 736 с.

886. Левицький К. Про шпихліри і крамниці / К. Левицький – Львів, 1893. – 15 с.

887. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів : у 2 ч. / Кость Левицький. – Львів, 1936–1937. – Ч. 1. – 140 с. ; 1937. – Ч. 2. – 109 с.

888. Лемківщина: Історико – етнографічне дослідження: у 2-х т. / [редкол.: С. Павлюк, Ю. Гошко, Р. Кирчів та ін.]. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1999. –Т.2. – 420 с.
889. Ленін В. Соціалізм і релігія / В. Ленін // Повне зібрання творів. – Т. 12. – С. 133.
890. Ленцик В. Визначні постаті української церкви: Митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосиф Сліпий / В. Ленцик. – Львів, 2001. – 37 с.
891. Левицький М. Західня Україна (Короткий економічно-політичний огляд) / М. Левицький. – Харків, 1928. – 138 с.
892. Липа Ю. Союз Визволення України / Ю. Липа. – Одеса, 1917. – 25 с.
893. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Нью-Йорк : «Булава», 1956. – 187 с.
894. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський // Хліборобська Україна. Зб. І. – Відень, 1919. – Збірник II, III, IV. – Відень, 1920 – 1921. – С. 5 – 9.
895. Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 281–287.
896. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою / І. Лисяк-Рудницький. – Мюнхен : Сучасність, 1973. – 442 с.
897. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 145–171.
898. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів : Олір, 1995. – 368 с.
899. Литвин М. Проект «Україна» : Галичина в Українській революції 1917-1921 рр. / М. Литвин. – Харків : Фоліо, 2015. – 379 с.

900. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Литвин. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ : Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 469 с.

901. Литвин М. Українські січові стрільці / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Знання, 1992. – 48 с.

902. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914–1920). – К.: Альтернатива, 2003. – 485 с.

903. Литвинович М. Нариси хліборобської політики / М. Литвинович – Станіслав, 1936. – 143 с.

904. Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття : матеріали Всеукр. наук.-теор. конф., присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського (17 травня 2007 р.) / [упор., ред. І. Монолатія]. – Коломия : Вік, 2007. – 312 с.

905. Лицур М. Риба в системі традиційного харчування населення Галичини в кінці ХІХ ст. – 1930-х рр : етносоціальний аспект / М. Лицур // Галичина. – 2011. – Ч. 18–19. – С. 120–126.

906. Ловицький Ю. Найважливіші шкільні постанови / Ю. Ловицький. – Львів, 1910. – 80 с.

907. Лозинська І. Національна історіографія українського парамілітарного руху в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. / І. Лозинська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. - Тернопіль, 2007. – Вип. 2. – С. 199 – 203. – (Серія: Історія).

908. Лозинський М. Польський і руський революційний рух і Україна / М. Лозинський. – Львів, 1908.

909. Лозинський М. Автономія країв в австрійській конституції / М. Лозинський // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1912. – Т. 3. – 62 с.

910. Лозинський М. Сорок літ діяльності «Просвіти»: В 40-літній ювілей товариства / М. Лозинський. – Львів, 1908. – 72 с.

911. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині / Михайло Лозинський. – Репринтне відтворення видання 1909 р. (Львів). – Стрий : Опришки, 1994. – 95 с.

912. Лозинський М. Українське представництво в Австрії / М. Лозинський // З великого часу. Український альманах. – Київ ; Відень ; Львів, 1921. – С. 222 – 228.

913. Лозинський М. Війна і польська політична думка / М. Лозинський. – Львів, 1916. – 100 с.

914. Лозинський М. Галичина в життю України / М. Лозинський. – Відень, 1916. – 115 с.

915. Лозинський М. Українське представництво в Австрії / М. Лозинський // З великого часу. Український альманах. – Київ; Відень; Львів, 1921. – С. 222–228.

916. Лопатнюк В. Минуле й сьогочасне української молочарської кооперації / В. Лопатнюк // Сьогочасне й минуле. – 1939. – Ч. II. – С. 54–58.

917. Луків О. Розвиток стурктури польських і українських освітніх закладів у Східній Галичині (1900 – 1933 рр.) / О. Луків // Slaliva Tarnopolensis. – Тернопіль, 1996. – С. 168–178.

918. Луцький О. Кооперативні проблеми : Народи й постанови XV конгресу Міжнародного союзу кооператив / О.Луцький. – Львів : Накладом РСУК, 1937. – 69 с.

919. Луцький О. Сільськогосподарський кредит : готівкові приходи і розходи селянської родини в рр.1927–1937 / О. Луцький. – Львів, [б.р.]. – 45 с.

920. Луцький Я. З історії туристично-краєзнавчої роботи в «Пласті» (1911 – 1930 рр.) / Я. Луцький. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 60 с.

921. Лылык С. Аграрная олигархия Западной Украины 20-х – 30-х годов XX в.: автореф. дис. канд. истор. наук : спец. 07.00. 02. «История СССР» / С. Лылык. – Львов, 1988. – 16 с.

922. Любіжанін Ю. До питання історії «Сокільських» та «Січових» періодичних видань (до 1914 р.) Ю. Любіжанін, О. Улітін Олег, М. Нагорнюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1495>

923. Лялька Я. Літопис нескореної України / Я. Лялька. – Кн. 5 : Ольга Басараб та її доба. – Львів : вид-во науково-дослідний центр України, 2007. – С. 117 – 130.

924. Магальяс С. Порадник для освітників : Форми і методи освітньої праці / С. Магальяс. – Львів : Накладом товариства «Просвіта», 1933. – 96 с.

925. Магніт Б. [Федорців Ф.]. Сучасні українські політики. Півсонний маєстат / Б. Магніт // Шляхи. – 1917. – Ч. 1–2. – С. 109–115.

926. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / Павло Магочий // Український історичний журнал. – К., 1991. – № 3. – С. 97–107.

927. Магас Д. Історичний начерк до трагедії Галицької України / Д. Магас. – [б.м; б.р.]. – 99 с.

928. Магочий П.-Р. Кінець національних держав / Павло-Роберт Магочий // Критика. – К., 2000. – Ч. 4 (30). – Квітень. – С. 11–13.

929. Магочий П.-Р. Галичина. Історичні есе / Павло Роберт Магочій. – Львів, 1994. – 322 с.

930. Магочий П.-Р. Історія України ; авторизований пер. з англ. Е. Гийдела, С. Грачової / Павло-Роберт Магочій. – К. : Критика, 2007. – 640 с.

931. Магочий П.-Р. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів / Павло Роберт Магочій ; пер. з англ. С. Біленький, Н. Кушко. – Ужгород, 2006. – 120 с., іл.

932. Магочій П.-Р. Націоналізм і національна бібліографія: Іван Омелянович Левицький та дев'ятнадцятивічна Галичина / Павло Роберт Магочій // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті : зб. наук. праць / упоряд. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 72–100.

933. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / Павло Роберт Магочій ; авторизований пер. з англ. Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук. – Ужгород : вид-во В. Падяка, 2012. – 794 + XXII с.

934. Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Павло Роберт Магочій ; авторизований пер. з англ. – Ужгород, 1994. – 296 с.

935. Мазур О. Львів у роки Першої світової війни / О. Мазур, І. Патер // Львів: історичні нариси / Відп. ред. Я.Д. Ісаєвич. – Львів, 1996. – С. 304–324.

936. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов : Вища школа, 1983. – 255 с.

937. Макарчук С. Відносини між Русько-українською радикальною партією і Соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії у 90-х роках ХІХ століття / Степан Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 437–447.

938. Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки ІІ світової війни (1939–1945) / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 321–343. – (Сер. історія).

939. Макарчук С. ЗУНР: історичний досвід національного державотворення і сучасність / С. Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2009. – Вип. 18. – С. 25–31

940. Макарчук С. Історико-етнографічні райони України : [навч. посібник] / С. Макарчук. – Львів : Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 352 с.

941. Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року / Степан Макарчук // 1939 рік в історичній долі України і українців : матеріали Міжнар. наук. конфер., (Львів, 23–24 вересня 1999 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 6–20.

942. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина ХІХ ст. – 1914 р.) / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82–98. – (Серія історична).

943. Макарчук С. Населення Західної України за переписом 1931 р. / С. Макарчук. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1993. – Вип. 29. – С. 53–61.

944. Макарчук С. Національна свідомість і етноніми українців у ХІХ столітті / Степан Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 127–131.

945. Макарчук С. Писемні джерела з історії України / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1999. – 352 с.

946. Макарчук С. Політичні орієнтації греко-католицького духовенства Галичини у революції 1848–1849 рр. / Степан Макарчук, Олег Турій // Вісник Львівського університету. – Львів, 1992. – Вип. 28. – С. 32–51. – (Серія історична).

947. Макарчук С. Поляки південно-східних воєводств Польщі міжвоєнного часу: соціальні та політичні риси / С. Макарчук // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1939): Матеріали міжнародної наукової конференції. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 5–18.

948. Макарчук С. Ставлення української громадськості Галичини до Польської держави (1918–1923) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1995. – Вип. 30. – С. 53–61.

949. Макарчук С. Сучасна польська історіографія про національні відносини на західноукраїнських землях в умовах імперіалізму / С. Макарчук. // Вісник Львівського університету. Серія історична : Питання історіографії. – Львів, 1980. – Вип. 16. – С. 56–65.

950. Макарчук С. Україна і українці: поява, поширення та утвердження назв / Степан Макарчук // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доп. і повідомл. Історіографія українознавства, етнологія, культура. – Львів, 1994. – С. 206–211.

951. Макарчук С. Українська республіка галичан: нариси про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – 216 с.

952. Маланчук В. Торжество ленінської національної політики / В. Ю. Маланчук. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1963. – 695 с.

953. Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний аспект / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці : Книги ХХІ, 2006. – 500 с.

954. Малець Н. Громадсько-політична діяльність Яцка Остапчука (1873–1959) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. Малець ; НАН України ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Інститут народознавства. – Львів, 2007. – 191 с.

955. Малицька К. В сорокові роковини УПТ. 1881–1921. – Львів, 1921. – 16 с.

956. Малицька К. Видавництва для дітей і молоді / К. Малицька // Перший Український просвітньо-економічний конгрес улажений Товариством «Просвіта» в сорокалітє заснування у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року. – Львів, 1910. – С. 125–152.

957. Мамчин Р. Філія товариства «Сільський Господар» у Тернополі / Р. Мамчин // Шляхами Золотого Поділля : Тернопільщина і Скалатщина.

Регіональний історико-мемуарний збірник. – Філядельфія : Вид-во НТШ, 1983. – Т. 3. – С. 267–273.

958. Марголин А. Україна и политика Антанты / А. Марголин // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С.А. Алексеев ; под.ряд. Н.Н. Попова. – Киев, 1990. – 435с.

959. Марочко В. Українська селянська кооперація : історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. Марочко ; НАН України, Інститут історії України. – К., 1995. – 216 с.

960. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.) : Матеріали до бібліографії / М. Мартинюк / НАНУ, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; Науково-дослідницький центр періодики. – Львів : [б. в.], 1998. – 294 с.

961. Марценюк А. Концептуальні засади української історіографії суспільно-політичного руху у Східній Галчині міжвоєнного періоду (1921 – 1939 рр.) / А. Марценюк / А. Марценюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2013. – Вип. 26. – С. 315 – 319.

962. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / Василь Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.

963. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Віталій Масненко. – К. ; Черкаси : Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.

964. Мацко А. Н. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнета буржуазии и помещиков (1918–1939 гг.) / Александр Николаевич Мацко. – Минск : Беларусь, 1972. – 335 с.

965. Меленевский М. Что же такое «Союз Освобождения Украины» (Ответ российскому Генеральному штабу на его «извещение» о названном Союзе) / М. Меленевский, А. Скоропис-Йолтуховский. – Стокгольм, 1917. – 35 с.

966. Мелень Т. Український Легіон / Т. Мелеть // Вістник. – Відень, 1915. – № 15–16. – С. 8–9.

967. Мельник І. 120 років українського «Сокола» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/18623>

968. Мельничук Н. Сокольський рух у Волинському воєводстві (1921 – 1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Н. Мельничук. – Рівне, 2012. – 20 с.

969. Мигович І. З історії протидії уніатсько-націоналістичного альянсу встановленню Радянської влади і будівництву соціалізму на Україні / І. Мигович // Український історичний журнал – 1986. – №1. – С. 47 – 59.

970. Мигович І. Уніатська церква і український буржуазний націоналізм / І. Мигович. – К., 1981. – 219 с.

971. Микитчук Н. М. Ідея української соборності у творчій спадщині М. П. Драгоманова / Н. М. Микитчук // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2004. – № 1. – С. 9–15.

972. Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти. Історичний нарис / М. Миколаєвич. – Львів, 1936. – 68 с.

973. Миллер А. Дуализм идентичностей на Украине / Алексей Миллер // Отечественные записки. – М., 2007. – № 34 (1). – С. 84–96.

974. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / Алексей Ильич Миллер. – СПб. : Алетейя, 2000. – 260 с.

975. Миллер А. И. Внешний фактор в формировании национальной идентичности галицких русинов / А. И. Миллер // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика / отв. ред. О. В. Хаванова. – М., 1997. – С. 68–75.

976. Миллер А. Империя Романовых и национализм : эссе по методологии исторического исследования / Алексей Миллер. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с.

977. Мин Д. Западная Украина / Д. Мин. – М. : Государственное изд-во политической литературы, 1939. – 48 с.

978. Миронець Н. На тлі трагічної історії / Н.Миронець. – Київ : В-во Олени Теліги, 2003. – 248 с.

979. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства : в 2 т. / Б. Н. Миронов. – 3-е изд. – СПб., 2003. – Т. 1. – LX + 548 с. ; Т. 2. – 583 с.

980. Мисак Н. Студентські товариства у Східній Галичині, як осередки формування української інтелігенції наприкінці XIX століття / Н. Мисак // Вісник Львівської Комерційної академії. – Серія: Гуманітарні науки. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 274 – 278.

981. Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини напередодні Першої світової війни : соціальне походження / Н. Мисак // Військово-науковий вісник. – Львів : ЛВІ, 2005. – Вип. 7. – С. 191–202.

982. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902–1914) / Ю. Михальський. – Львів, 2002. – 168 с.

983. Михальський І. Український національно-визвольний рух і розвиток ідеї української державності в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1995. – 20 с.

984. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / П. Мірчук. – Нью-Йорк, 1961. – Том 1. – 405 с.

985. Мірчук П. Революційний змаг за УССД / П. Мірчук. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1985. – Т. 1. – 222 с.

986. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 роках / І. Місюра // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 149–153.

987. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський [Націоналізм : Антологія. 2-ге вид. / Упоряд О. Проценко, В. Лісовий]. – Київ : Смолоскип, 2006. – С. 54 – 68.

988. Міщук А. І. Громадська та наукова діяльність Юліана Целевича (1843–1892 рр.) / Андрій Іванович Міщук. – Косів : Писаний камінь, 2009. – 192 с.

989. Міщук М. Національна ідея в політичних програмах та практичній діяльності Української радикальної партії (1918–1939 рр.) / Мар'яна Міщук // Україна соборна : збірник наукових статей. – Київ, 2005. – Вип. 2. – Ч.1. – С. 192–198.

990. Міщук М. Національно-державна платформа Української соціалістично-радикальної партії (1926–1939 рр.) / М. Міщук // Нова парадигма. – 2005. – № 42. – С. 145–160.

991. Міщук М. Організаційні засади Української радикальної партії (1918–1926 рр.) / М. Міщук // Соборність України: історична спадщина і виклик часу : збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Вип. 3. – С. 152–160.

992. Міщук М. Передвиборчі кампанії та парламентська діяльність Української радикальної партії – Української соціалістично-радикальної партії (1922–1938 рр.) / М. Міщук // Грані. – 2007. – № 1 (51). – С. 96–103.

993. Міщук М. Проблема державно-політичного розвитку України в діяльності Української радикальної партії (1918–1926 рр.) (початок) / М. Міщук // Галичина. – 2004. – № 10. – С. 179–187.

994. Міщук М. Теоретико-методологічні засади та практична діяльність Української радикальної партії Західної України у сфері культури (20–30-ті рр. ХХ ст.) / М. Міщук // Матеріали V Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : у 2-х т. – Чернівці : Книги-XXI, 2005. – Т. 1. – С. 163–168.

995. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 / Р. Млиновецький. – Львів, 1994. – 571 с.
996. Могильницький Б. Введение в методологию истории / Б. Могильницький. – М. : Высшая школа, 1989. – 248 с.
997. Молоде село : Підручник для сільської молоді / [ред. кол. : Д. Паліїв, А. Пясецький, О. Тарнович]. – Львів : Накладом видавничої кооперативи «Батьківщина», 1934. – 129 с.
998. Монолатій І. Галицький компроміс 1914 року: старт чи фініш польсько-українського примирення / І. Монолатій // Часопис «Ї». – 2010. – № 64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n64texts/64-zmist.htm>
999. Московчук М. Товариство «Взаїмна поміч українського вчителства» у суспільно-культурному житті Галичини (1905–1939) / Т. Московчук. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 207 с.
1000. Морозова О. Мовне питання як головна передумова формування західноукраїнської державності / О. Морозова // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2009. – Вип. 19. – С. 258.
1001. Мох О. Самоосвітні видавництва. Які в нас є, що вони варті та що з них вибрати. Поради для самоосвітників, бібліотекарів та читачів / О. Мох. – Львів : Добра Книжка, 1938. – С. 13.
1002. Мудрий В. За нормалізацію польсько-українських відносин : промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6. грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р. / Василь Мудрий. – Львів : накл. Вид. спілки “Діло”, 1936. – 16 с.
1003. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині / В. Мудрий. – Львів – Нью-Йорк : Вид-во НТШ, 1999. – 194 с.

1004. Мудрий В. Український Університет. – Львів, 1921 – 1925. – Нюрнберг : Час, 1948. – 45 с.

1005. Мудрий М. «Jesteśmy rozdwojonymi członkami jednego ciała»: до питання про відносини між Головною руською радою і Руським собором 1848 року / Мар'ян Мудрий // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – Т. 265. – С. 54–80.

1006. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 571–604. – (Серія історична).

1007. Мудрий М. Від Австрії до Польщі : проблема українського університету у Львові в першій чверті ХХ ст. / Мар'ян Мудрий // Lwów : miasto – społeczeństwo – kultura / [red. Kazimierz Karolczak]. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002. – Т. 4. – 2002. – S. 291–310.

1008. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії / М. Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут Українознавства ім.І. Крип'якевича НАН України, 2001. – Вип. 9. – С. 244 – 280.

1009. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. ХІХ ст.: спроба модернізації української національної ідеї / Мар'ян Мудрий // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 213–219.

1010. Мудрий М. Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського собору 1848 року / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. – Львів, 2009. – Вип. 44. – С. 75–106. – (Серія історична).

1011. Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 83–148.

1012. Мудрий М. Листування Б. Дідицького з В. Барвінським як джерело до вивчення українського національного руху в Галичині початку 80-х років XIX ст. / Мар'ян Мудрий // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 р. – Львів, 1999. – С. 52–64.

1013. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 465–500. – (Серія історична).

1014. Мудрий М. Поняття «наша земля»/«наш край» в українському русі Галичини XIX – початку XX століття / Мар'ян Мудрий // Шляхами історії : науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора К. Кондратюка / упоряд. О. Сухий. – Львів : Піраміда, 2004.

1015. Мудрий М. Посада заступника маршалка Галицького крайового сейму (1861–1918) / Мар'ян Мудрий // Lwów : miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczaka i Ł. T. Sroki. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. – Т. 7. Urzędy, urzędnicy, instytucje. – S. 111–129.

1016. Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині / Мар'ян Мудрий // До джерел : збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К. ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 421–440.

1017. Мудрий М. Руський Собор 1848 року: організація та члени / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16 : Ювілейний збірник на пошану І. Патера. – С. 107–126.

1018. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.) / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117.

1019. Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року / Мар'ян Мудрий // Записки НТШ. – Львів, 2002. – Т. 243. Праці історично-філософської секції. – С. 653–685.

1020. Мудрий М. Українська історіографія про революцію 1848–1849 років у Галичині / Мар'ян Мудрий // Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji / zbiór studiów pod red. W. Wica [Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Nr 267]. – Kraków : Wydawnictwo naukowe AP, 1999. – S. 196–205.

1021. Мудрий М. Українські народні віча у Львові 1880 і 1883 років (місто на шляху до масової політики) / Мар'ян Мудрий // Львів: місто – суспільство – культура : збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т. 3 [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]. – С. 333–347.

1022. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 115–147. – (Серія історична).

1023. Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873): портрет галицького полонофіла / Мар'ян Мудрий // Lwów : miasto – społeczeństwo – kultura // Львів : місто – суспільство – культура. – Краків, 2005. – Т. 5 : Люди Львова / Студії з історії Львова за ред. К. Карольчака. – С. 37–65.

1024. Мудрик А. Кооперативний катехизм / А. Мудрик. – Львів : Вид-во «Маслосоюзу», 1939. – 125 с.

1025. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Український письменник, 1994. – 413 с.

1026. Нагачевська З. Учителі – організатори і репрезентанти українського жіночого руху в Галичині (кінець XIX – перша третина XX ст.) // Етнос і культура. – 2003. – №1. – С. 136–141.

1027. Нагірняк А. Парамілітарний рух Галичини кінця XIX – початку XX ст.: історіографія дослідження / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Lviv Polytechnic National University Institutional Repository [http:// ena.lp.edu.ua](http://ena.lp.edu.ua)

1028. Нагірняк А. Я. Кирило Трильовський – організатор парамілітарних сил у Галичині (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / А. Я. Нагірняк. – Львів, 2006. – 20 с.

1029. Над Дніпром і Віслою : Матеріали Міжнародної наукової конференції «Україна і Польща у визвольних змаганнях XIX – початку XX ст.» (5 листопада 2003 р.). – К., 2004. – 226 с.

1030. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень, 1920. – С. 153.

1031. Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. – Львів, 1916. – 313 с.

1032. Назарук О. Галичина і Велика Україна. – Львів, 1936. – 216 с.; його ж: До історії революційного часу на Україні: українські політичні партії, їх союзи і теорії. – Вінніпег, 1924. – 212 с.

1033. Назарук О. До історії революційного часу на Україні: українські політичні партії, їх союзи і теорії / О. Назарук. – Вінніпег, 1924. – 212 с.

1034. Народи Екзекютиви УСДП // Громадський голос. – 1935. – 7 грудня. – С. 7.

1035. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) : [навч. посібник] / Я. Й. Малик, Б. Д. Вол, С. Д. Гелей та ін. ; [заг. ред. Я. Й. Малик]. – Львів : Світ, 2003. – 296 с.

1036. Нариси з історії українського національного руху / Відп. ред. В. Сарбей. – К., 1994. – 314 с.

1037. Нариси історії Львова / [відп. ред. І. П. Крип'якевич]. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 440 с.
1038. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.) : у 3 кн. – К., 1994. – Кн. 2. – 172 с.
1039. Наріжний С. Українська еміграція: культурно-освітня праця між двома війнами. – Прага, 1942. – 68 с.
1040. Народне учительство і суспільність. – Коломия, 1912. – 58 с.
1041. Наулко В. Етнічний склад населення Української РСР (статистико-картографічне дослідження) / В. Наулко. – К. : Наук. думка, 1965. – 135 с.
1042. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні // В. Наулко. – К. : Голов. спеціал. ред. літ. мовами націон. меншин України, 1998. – 80 с.
1043. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст. : історичні нариси / О. Аркуша, В. Верстюк, С. Віднянський та ін.; [відп. ред. В. А. Смолій]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 592 с.
1044. Недоля української школи і українського учительства під Польщею // Календар «Українського голосу». – 1932. – С. 47–58.
1045. Несторович В. Приватники і кооператори на сільському ґрунті / В. Несторович // Торгівля і промисл. – 1936. – 15 жовтня. – С. 5.
1046. Нефедов К. Архівознавство: навч. посіб. / К.Ю. Нефедов, О.О. Карпенко. – Х. : Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2008. – 415 с.
1047. Новакова Н. Ідеї еволюції та революції в українській політичній думці кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя / Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Київ, 2009. – 19 с.
1048. О.Г. Народне учительство і суспільство / Г.О. – Коломия, 1912. – 58 с.
1049. Об'єднані польські селянські партії // Свобода. – Львів, 1933. – 25 червня. – С. 9.

1050. Олесевич Л. Кооперативні міфи і капіталістична дійсність. Західноукраїнська буржуазна кооперація (1883–1939) / Л. Олесевич. – К. : Наук. думка, 1974. – 167 с.
1051. Онищук Я. Генерал Мирон Тарнавський (Штрихи до історичної біографії) / Я. Онищук // Броди і Брідщина. – Торонто: НТШ. – 1988. – С. 492 – 502.
1052. Орлевич І. «Народний дім» у Львові: заснування, етапи діяльності, роль у національній ідентифікації галицьких українців / Ірина Орлевич // Київська старовина. – К., 2012. – № 1. – К., 2012. – С. 35–54.
1053. Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча / Ірина Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 281–299.
1054. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут в контексті українського національного відродження в Галичині (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Ірина Орлевич // Львів: місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 268–281.
1055. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.) / Ірина Орлевич. – Львів : Логос, 2000. – 186 с.
1056. Оршан Я. Розвиток української політичної думки за 100 літ / Я. Оршан // Смолоскип. – Дрогобич, 1994. – № 1. – С. 213–222.
1057. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. Осечинський. – Львів, 1954. – 183 с.
1058. Осечинський В. Українські буржуазні націоналісти Галичини на службі австро-німецького імперіалізму в період Першої світової війни // Доповіді та повідомлення конференції. – Львів, 1949. – С. 9 – 12.
1059. Основи методології та організація наукових досліджень : [навч. посіб.] / [за ред. А. Є. Конверський]. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – 350 с.

1060. Основи Сокільства / Уложив: Б.Ж. Видав: Сокіл-Батько. – Львів, 1935. – 32 с.
1061. Остапчук Я. Подих з недавньої бувальщини / Я. Остапчук // Збаражчина. – Торонто, 1964. – 34 с.
1062. Островський В. Кооперація на північно-західних землях (Волинь, Полісся й Холмщина) / В. Островський // Ювілейний альманах Центросоюзу в 30-ліття. – Львів, 1931. – С. 34 – 39.
1063. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки / Ю. Охримович. – Львів, 1922.
1064. П. К. Чого хоче Українська соціалістично-радикальна партія? / К. П. – Львів, 1926. – 47 с.
1065. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : [навч. посібник] / Ю. Павленко. – К. : Либідь, 1999. – 360 с.
1066. Павлик М. Твори / Михайло Павлик ; упоряд. В. Яременка ; передм. В. Качкана ; прим. В. Качкан, В. Яременко. – К. : Дніпро, 1985. – 367 с.
1067. Павлик М. Що тепер діяти? Письмо М. Павлика до з'їзду русько-української радикальної партії з 22. XI. 1902 р. і додаток / М. Павлик. – Чернівці, 1903.
1068. Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині (короткий історичний і економічний огляд земельного питання та сучасний його стан) / Ю. Павликовський. – Львів, 1922. – 37 с.
1069. Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) / Олег Павлишин // Вісник Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 327–349. – (Серія історична).
1070. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 рр. [Електронний ресурс] / О. Павлишин. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua>

1071. Павлишин О. Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р. / О. Павлишин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – Вип. 18. – С. 120.

1072. Павлишин О. Українці Наддніпрянщини в Східній Галичині в 1918–1920 рр. / Олег Павлишин // Галичина. – Івано-Франківськ, 2012. – № 20–21: До 60-річчя професора М. Кугутяка. – С. 172–182.

1073. Павлюк С. Етногенеза українців : спроба теоретичної конструкції / С. Павлюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. – 247 с.

1074. Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны / М. Палеолог. – М., 1991. – 237 с.

1075. Пальчевський Р. Західноукраїнський молодіжний рух у світлі принципів численних лояльностей та взаємовиключних свідомостей (1918–1939 рр.) / Р. Пальчевський // Придніпровський науковий вісник. – № 132 (199). – Дніпропетровськ, 1998. – С. 12–19.

1076. Пальчевський Р. Західноукраїнські руханково-спортивні товариства як база для поповнення рядів УВО–ОУН (20–30-і рр. ХХ ст.) / Р. Пальчевський // Питання історії України: Зб. наук. статей. – Чернівці, 1999. – Т. 3. – С. 161–168.

1077. Пальчевський Р. С. Український молодіжний рух на західноукраїнських землях (20 – 30-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Р. С. Пальчевський. – Чернівці, 2000.

1078. Пальчевський Р. С. Утвердження ідеалів української самостійної державності у молодіжному русі Західної України в період між двома світовими війнами / Р. С. Пальчевський // Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах: Зб. наук. праць у 2 частинах. – Київ, 1999. – Ч. 1. – С. 174–178.

1079. Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень, 1917. – 388 с.

1080. Панфілова Т. Аграрні реформи на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Матеріали V Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції. – Вид-во Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : Чернівці, 2005. – С. 87 – 88.

1081. Панфілова Т. О. Українська народно-трудова партія: боротьба за державну незалежність і соборність України. 1919–1924 роки : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Т. О. Панфілова. – Львів, 2004. – 31 с.

1082. Панченко П. Короткий погляд на минуле й сучасне західноукраїнської кооперації / П. Панченко // Ювілейний альманах «Центросоюзу». В 30-ліття / [за ред. М. Творидло]. – Львів : Вид-во «Центросоюзу», 1931. – С. 98–119.

1083. Панчук М. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси / М. Панчук. – К., 1982. – 215 с.

1084. Панчук М. І. «Білі плями» героїчного літопису. З історії Комуністичної партії Західної України / Май Панчук. – К. : Політвидав України, 1989. – 129 с.

1085. Панчук М. У полум'ї класових битв (Про боротьбу КПЗУ за інтернаціоналізацію західноукр. трудящих проти буржуазного націоналізму) / Май Іванович Панчук. – К. : Політвидав України, 1979. – 214 с.

1086. Паньківський К. У 15-ліття Української Нац. Ради / Кость Паньківський // Листи до приятелів / [ред. Микола Шлемкевич]. – Нью-Йорк : Ключі, 1963. – Рік XI. – Ч. 125–126. – Кн. 7–8. – С. 44–46.

1087. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новітні часи) / Є. Пастернак. – Вінніпег; Торонто, 1968. – 465 с.

1088. Пастирські листи слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. – Торонто, 1965. – Т.1. – С.117 – 122.

1089. Пастушенко Р. Крамницький рух та зародження споживчої кооперації українців Галичини (друга половина XIX – початок XX століття). –

Вісник Львівської комерційної академії. – Серія : Гуманітарні науки. – Вип.8. – Львів : ЛКА, 2009. – С. 52 – 56.

1090. Патер І. Визначальна ідея СВУ (за матеріалами “Вісника Союзу визволення України”) / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1995. – Вип. 2. – С. 187–200.

1091. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 2000. – 346 с.

1092. Патер І. Наддніпрянська політична еміграція у Львові початку ХХ століття / І. Патер // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 291 – 303.

1093. Пашук В. Товариство «Просвіта» крізь призму «Слова». До історії стосунків українських громадсько-політичних угруповань Галичини (народовців і москвофілів) в др. пол. ХІХ ст. / Володимир Пашук. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 1999. – 39 с.

1094. Пеленський З. Між двома конечностями : Причинок до соціології українського національно-визвольного революційного руху в Західній Україні між обома світовими війнами / З. Пеленський // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 502–524.

1095. Пенішкевич О. Етапи розвитку українського шкільництва на Буковині (1774–1918) / О.І. Пенішкевич // Педагогіка та психологія : Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1999. – Вип. 43. – С. 87–95.

1096. Пенішкевич О. Розвиток українського шкільництва на Буковині (ХV – поч. ХХ ст.) : монографія / О.І. Пенішкевич. – Чернівці : Рута, 2002. – 520 с.

1097. Перший Український Педагогічний Конгрес. – Львів : Накладом товариства «Рідна Школа», 1938. – 249 с.

1098. Перший Український Просвітньо-економічний Конгрес. 1 і 2 лютого 1909 року. Пам'ятна книга. – Львів, 1910. – 207 с.

1099. Петлюра С. Українська соціал-демократична партія в Австрії / С. Петлюра. – К., 1907.

1100. Петрів М. Історія української адвокатури в Польщі: Союз українських адвокатів в Польщі / В. Петрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.petriv.com.ua>

1101. Петрюк І. Розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII – початок XX ст.) / І.М. Петрюк // Питання історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи : збірник наукових праць. – Київ-Чернівці. – Вип. 1. – С. 23–30.

1102. Пилипів І. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) / І. Пилипів. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 440 с.

1103. Пичета В. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии / В. Пичета. – М. : Московский рабочий, 1939. – 40 с.

1104. Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии / В. Пичета. – М. : Соцекгиз, 1940. – 136 с.

1105. Підлога рідношкільної діяльності в Городеччині // Рідна школа. – 1938. – 15 липня. – С. 213–214.

1106. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.). : монографія / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2008. – 204 с.

1107. Побратим С. Руханково-спортове товариство «Сокіл» // Альманах Станиславівської землі. Зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – С. 468–469.

1108. Пожидаєв Є. Молодіжний чинник у становленні громадянського суспільства в Україні / Є. Пожидаєв. – Стратегічні раритети. – 2009. – №3. – С.125.

1109. Политические партии в Польше, Западной Белоруссии и Западной Украине / [под. ред. Скульского]. – Минск : Изд-во Белорусской академии наук, 1935. – 335 с.

1110. Положення українського шкільництва (З промови голови УПР — посла д-ра Д. Левицького на пленарному засіданні Сейму 3-го листопада ц. р при першому читанні бюджетового прелімінаря на рік 1933–1934) // Рідна школа. – 1933. – 15 листопада. – С. 339–341.

1111. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються / П. Полтава. – Дрогобич, 1991. – 167 с.

1112. Польская деревня во время кризиса / [под ред. В. П. Коларова]. – М : Международный аграрный институт, 1935. – 221 с

1113. Польские крестьяне о своей жизни: Письма крестьян, изданные институтом социальной экономики в Варшаве / [под. ред. Я. Михальчука]. – М. : Международный аграрный институт, 1936. – 255 с.

1114. Польські осади // Громадський голос. – 1924. – 20 вересня. – С. 2.

1115. Пономаренко С. Суспільно-політична ситуація у 20-х роках ХХ століття / С. Пономаренко // Науковий вісник ВДУ. Журнал Волинського державного університету імені Лесі Українки. Вежа. Луцьк. – 1999. – № 5. – С. 91–95.

1116. Попик С. Українці в Австрії. 1914 – 1918 / С. Попик. – Київ, Чернівці, 1999. – 235 с.

1117. Попович М. Громадянське суспільство в Україні / М. Попович. – День. – 1999. – 31 грудня. – С.2.

1118. Потіха О. УНДО в суспільно-політичному житті Західної України першої половини 1930-х рр. : дис. ... канд. іст. наук із спец. 07.00.01 – історія України / О. Потіха. – Львів, 2011. – 210 с.

1119. Похилевич Д. Уніатська церква – ворог українського народу / Д. Похилевич. – Львів, 1960. – 145 с.

1120. Право народу. Приступний виклад програми Української Соціалістично-Радикальної Партії (УСРП). – Львів : Громада, 1926. – 47 с.

1121. «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне: Збірник наук. статей, документів і матеріалів / За ред. В.К. Барана. Волинський держ. Ун-т. – Луцьк : Вежа, 2001. – 190 с.

1122. Рабінович П. Методології вітчизняної юриспруденції сучасні проблеми перетворення / П. Рабінович // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. – Т. 1. – С. 354 – 355.

1123. Радзейовський Я. Роман Роздольський: людина, діяч, Науковець / Я. Радзейовський // Україна модерна. – Ч. 14 (3). – Київ, 2009. – С. 166.

1124. Райківський І. Взаємини українських і польських соціалістів у Другій Речі Посполитій: від конфронтації до пошуку порозуміння / Ігор Райківський // *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*. – Т. 2 : Reset czy kontynuacja [Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу. – Т. 2 : Перезавантаження чи продовження?] / за ред. А. Кульчицького, І. Гурака, І. Слоти, М. Ровіцького, О. Бориняка. – Rzeszów, Lwów, Iwano-Frankowsk, 2012. – S. 7–16.

1125. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1998. – № 2. – С. 42–55.

1126. Райківський І. Західноукраїнська соціал-демократія в національній революції (1918–1920 рр.) / Ігор Райківський // Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст : матеріали Міжнар. наук. конф. Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 466–478.

1127. Райківський І. Ідея соборності України у працях наддніпрянських істориків першої половини XIX століття / Ігор Райківський // *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu*

polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. – S. 181–191.

1128. Райківський І. Між конфонтацією і спробами порозуміння – тенденції українсько-польських взаємин у XIX столітті / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 6–17.

1129. Райківський І. Місце і роль галицького народовства в українському національному відродженні XIX ст. / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. 3. – С. 26–37.

1130. Райківський І. Мовно-правописне питання в українському національному русі Східної Галичини 1850-х років (за матеріалами тогочасної періодики) / Ігор Райківський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2011. – Вип. 2. – С. 206–214. – (Серія: історія).

1131. Райківський І. Мовно-правописні дискусії серед русинів-українців і зміцнення польських позицій у Галичині в 1850-х рр. / Ігор Райківський та ін. // З історії українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XXI ст. : кол. монографія / за ред. П. С. Федорчака. – Івано-Франківськ, 2011. – 255 с.

1132. Райківський І. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії у Другій Речі Посполитій / Ігор Райківський // Людина і політика. – К., 2002. – № 5. – Вересень – жовтень. – С. 74–83.

1133. Райківський І. Періодизація «національного відродження» кінця XVIII – початку XX ст. у працях українських істориків: концептуальний аналіз / Ігор Райківський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – Вип. 3. – С. 217–226. – (Серія: Історія).

1134. Райківський І. Питання національної єдності Наддніпрянщини і Галичини в ідейній спадщині українських громадівців останньої чверті XIX – початку XX ст. / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 20. – С. 3–16 ; 2012. – Вип. 22. – С. 21–35.

1135. Райківський І. Раннє народовство та поширення етноніму «Україна» у Східній Галичині (1860-ті рр.) / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 57–72.

1136. Райківський І. Розвиток українського народознавства в Галичині у першій третині XIX ст. / Ігор Райківський // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – № 8–9. – С. 278–295.

1137. Райківський І. Селянсько-робітничий союз у Західній Області УНР / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5–6. – С. 220–225.

1138. Райківський І. Січневе повстання 1863–1864 рр. як чинник активізації українського національного руху в Східній Галичині в останній третині XIX ст. // *Galicja a powstanie styczniowe / pod redakcją M. Hoszowskiej, A. Kawalec i L. Zaskilniaka.* – Warszawa ; Rzeszów : Wydawnictwo DiG, 2013. – S. 411–425.

1139. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1918–1939) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01. «Історія України» / І. Райківський. – Львів, 1996. – 19с.

1140. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939) / Ігор Райківський. – Івано-Франківськ, 1995. – 67 с.

1141. Райківський І. Українська соціал-демократія в суспільно-політичному житті ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.) / Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.18 : Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – Львів, 2009. – С. 216–228.

1142. Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1999. – № 3. – С. 4–23 ; 2000. – № 4. – С. 25–48.

1143. Райківський І. Український соціал-демократичний рух у Галичині міжвоєнного періоду / Ігор Райківський // Українська соціал-демократія і національна державність : матеріали регіональної наук. конф., присвяченої 100-річчю української соціал-демократії. 15 грудня 2000 р. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 56–85.

1144. Райківський І. Українсько-польські стосунки в XIX столітті: між конфронтацією і спробами порозуміння / Ігор Райківський // *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*. – Т. 1 : Wolni z wolnymi, równi z równymi, zasni z zasnymi... [Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу. – Т. 1 : Вільні з вільними, рівні з рівними, достойні з достойними...] / за ред. А. Кульчицького, І. Гурака, І. Слоти [та ін.]. – Rzeszów ; Lwów ; Iwano-Frankowsk, 2012. – S. 57–68.

1145. Райківський І. Уродженець Тисмениці Кость Левицький – видатний український діяч / Ігор Райківський // Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура : матеріали наук. краєзнавчої конф., присв. 950-річчю заснування м. Тисмениці. 18 травня 2012 р. / наук. ред. А. З. Королько, М. В. Бігусяк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 45–53.

1146. Райківський І. Уявлення наддніпрянських науковців про Галичину в першій половині XIX століття / Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 16 : Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – Львів, 2008. – С. 127–142.

1147. Райківський І. Уявлення про національну єдність України у пресі ранніх народовців (1862–1866 рр.) / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 23–24. – С. 26–38.

1148. Райківський І. Я. Взаємини галицьких і наддніпрянських діячів у 1830–1840-х рр. / І. Я. Райківський // Український історичний журнал. – К., 2009. – № 1. – С. 39–55.

1149. Райківський І. Я. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в Другій Речі Посполитій / І. Я. Райківський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 62. – К., 2003. – С. 46–54.

1150. Райківський І. Я. Галичина на сторінках журналу «Киевская старина» (1882–1906 рр.) / І. Я. Райківський // Україна соборна : зб. наук. ст. – Вип. 2, ч. 3 : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – К., 2005. – С. 167–177.

1151. Райківський І. Я. Діяльність Української соціал-демократичної партії в ЗУНР (листопад 1918 року – липень 1919 року) / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип. I. – С. 110–127.

1152. Райківський І. Я. Ідея соборності України в історичних і фольклорно-етнографічних розвідках наддніпрянських науковців першої половини ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності : зб. наук. пр. / наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ, 2007. – С. 394–402.

1153. Райківський І. Я. Ідея соборності України в працях наддніпрянських науковців кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. Х–ХІ. – С. 3–17.

1154. Райківський І. Я. Ідея соборності України на сторінках журналу “Основа” (1861–1862 рр.) / І. Я. Райківський // Україна соборна : збірник наукових статей / відпов. ред. О. П. Реєнт. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 188–194.

1155. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття : монографія / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ : вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2012. – 932 + 16 с.

1156. Райківський І. Я. Ідея української соборності в громадській думці Галичини (30–40-і рр. ХІХ ст.) / І. Я. Райківський // Соборність як чинник українського державотворення (До 90-річчя Акту злуки). Всеукраїнська наукова конференція. Київ, 21 січня 2009 р. / відп. ред. Р. Я. Пиріг. – К., 2009. – С. 87–104.

1157. Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження ХІХ століття / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. 12–13. – С. 3–14 ; Івано-Франківськ, 2008. – Вип. 14. – С. 3–17.

1158. Райківський І. Я. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.) / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. 2. – С. 112–122.

1159. Райківський І. Я. Розвиток українського мовознавства в Галичині у першій третині ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2005. – Вип. 9. – С. 3–14.

1160. Райковский И. Переписка украинских деятелей Галиции и Надднепрянской Украины первой половины ХІХ в. как исторический источник для изучения национального движения галицких украинцев австрийского периода / Игорь Райковский // Вспомогательные и специальные науки истории в ХХ – начале ХХІ в.: призвание, творчество, общественное служение историка : материалы ХХVI Междунар. науч. конф. Москва, 14–15 апреля 2014 г. / редкол. Ю. Э. Шустова (отв. ред.) и др. – М. : РГГУ, 2014. – С. 313–315.

1161. Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії / Василь Расевич // Вісник Львівського університету. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 119–130. – (Серія історична).

1162. Расевич В. Громадянське суспільство Західної України – локомотив історії / В. Расевич // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zaxid.net/news/>

1163. Расевич В. Засади політичної незалежності України у програмі Української національно-демократичної партії / Василь Расевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 229–242.

1164. Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність вживання національної назви «українці» / Василь Расевич // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 172–180.

1165. Расевич Р. Товариство «Сокіл» / Р. Расевич. – Тернопіль, 1993. – 76 с.

1166. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 317–330.

1167. Расевич В. Засади політичної незалежності у програмі Української національно-демократичної партії / В. Расевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 229 – 242.

1168. Расевич В. Засади політичної незалежності у програмі Української національно-демократичної партії / В. Расевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 229–242.

1169. Ребет Л. ОУН на ЗУЗ у половині 30-х років / Л. Ребет // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 539.

1170. Рега О. Видавнича діяльність Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа» / О. Рега // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 1988. – Вип. 1. – С. 81–89.

1171. Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах : [пер. з англ.] / Ш. Редліх – К. : Дух і література, 2002. – 325 с.

1172. Реєнт О. Концептуальні проблеми розвитку сучасної історичної науки в Україні / Олександр Реєнт // Міжнародний науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття». Чернівці, 16–18 травня 2001 р.: Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство; Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича; Відп. ред.: Л. Винар, Ю. Макар. – Чернівці : Рута, 2001. – Т. 1. – С. 34–37.

1173. Реєнт О. П. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – К., 2000. – № 2. – С. 3–26.

1174. Реєнт О. П. Духовні й культурні підстави соборності України в XIX ст. та на початку XX ст. / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. 11. – С. 8–17.

1175. Реєнт О. П. Іван Франко та ідея соборності України (в контексті галицько-наддніпрянських стосунків останньої третини XIX ст.) / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2007. – Вип. XIII. – С. 10–15.

1176. Реєнт О. П. Ідея соборності України і спроби її реалізації в XIX–XX ст. / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип. 8. – С. 7–15.

1177. Реєнт О. П. Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – К., 2007. – № 6. – С. 218–232.

1178. Реєнт О. П. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. 12. – С. 8–19.

1179. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / Олександр Петрович Реєнт. – К., 2003. – 340 с.

1180. Реєнт О. Перша світова війна і Україна. – Київ: Генеза, 2004. – 480 с.

1181. Реєнт О. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3 – 37.

1182. Реєнт О.П. Іван Франко та ідея соборності України (в контексті галицько-наддніпрянських стосунків останньої третини XIX ст.) / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2007. – Вип. XIII. – С. 10–15.

1183. Реєнт О. Перша світова війна і Україна Сердюк / О. Реєнт, О. Сердюк. – Київ : Генеза, 2004. – 480 с.

1184. Реєнт О. Перша світова війна і Україна Сердюк / О. Реєнт, О. Сердюк. – Київ: Генеза, 2004. – 480 с.

1185. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. Реєнт. – К., 2003. – 334 с.

1186. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. Реєнт. – К., 2003. – 334 с.

1187. Реєнт О. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О. Реєнт, Б. Янишин // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3–37.

1188. Реєнт О., Сердюк О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003. – 334 с.

1189. Резолюції першого повоєнного з'їзду Української радикальної партії // Українська суспільно-політична думка в XX столітті. – Т. 2. – [Б. м.], 1983. – С. 56–57.

1190. Рідна Школа»: історія і сучасність. – Львів, 2001. – 207 с.

1191. Різун В. Нариси з історії та теорії українського літературознавства: монографія / В. Різун, Т. Трачук. – К., 2005. – 218 с.
1192. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво / С. Ріпецький. – Львів, 1995. – 358 с.
1193. Рогатинський П. Під прапором «Рідної школи» / П. Рогатинський. – Станіслав, 1939. – 51 с.
1194. Роздольський Р. До історії Союзу визволення України / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен, 1969. – № 1-6.
1195. Романюк М. Преса Північної Буковини (1870–1918 рр.) / М. Романюк. – Львів, 1998. – 197 с.
1196. Росул В. Тенденції розвитку школи та педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.) : Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Росул Василь Васильович ; Київський ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1997. – 24 с.
1197. Рубанець М. Український шлях / М. Рубанець // Українська правда. – 2007. – 19 січня. – С. 2.
1198. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.
1199. Рубльов О. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–30-ті роки XX ст.) // О. Рубльов, Ю.Черченко. – К., 1994. – 349 с.
1200. Рубльов О. Україна крізь віки. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. : у 15 т. / О. Рубльов, О. Реснт. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – Т. 10. – 319 с.
1201. Рудич Ф. М. Історія КПЗУ: нове бачення проблем наукових досліджень / Ф. М. Рудич // Український історичний журнал. – 1989. – № 6. – С. 35–43.
1202. Русская кооперація» на західноукраїнських землях // Кооперативна Республіка. – 1929. – Ч. 10. – С. 406–408.

1203. Савенко Т. Наукове товариство імені Т. Шевченка в Західній Україні у міжвоєнний період: організаційні засади, наукова і видавнича діяльність / Т. Савенко... Автореф. дис. к.і.н. – Черкаси, 2016. – С. 14.

1204. Савонюк В. До історії першого розколу в УСДП (1906–1907 роки) / В. Савонюк // Студії політологічного центру «Генеза». – 1995. – № 2. – С. 128.

1205. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне: Ліста, 1996. – 314 с.

1206. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (Остання третина ХІХ – 1939 р.) / Б.Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 1998. – 307 с.

1207. Савчук Б. Зв'язки «Рідної школи» з українським зарубіжжям / Б. Савчук // Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. – Львів, 2001. – С. 21 – 33.

1208. Савчук Б. Корчма : алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 2001. – 248 с.

1209. Савчук Б. Просвітницька та соціально-політична діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с.

1210. Савчук Б. Товариство «Луг» у контексті партійно-політичних та польсько-українських відносин у Галичині (1926 – 1939 рр.) / Б. Савчук // Питання історії України : зб. наук. статей. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – № 3. – С. 152 – 161.

1211. Савчук Б. Український «Пласт»: 1911 – 1939 / Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1996. – 104 с.

1212. Савчук Б. Український Пласт. 1911 – 1939 / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 264 с.

1213. Савчук Б., Колибаб'юк С. Надбання українського зарубіжжя з вивчення історії молодіжних організацій Галичини кінця ХІХ – 30-х років ХХ

ст. // Схід: аналітично-інформаційний журнал. – № 6 (106) . – Донецьк, 2010. – С.89.

1214. Садовий В. Антиалкогольні братства, товариства і гуртки та їх роль у боротьбі з пияцтвом на Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. / В. Садовий. – Дрогобич : ПП «Швидкодрук», 2010. – 88 с.

1215. Садовський В. Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 р. / В. Садовський // Студії з поля суспільних наук і статистики / [заг. ред. М. Кордуби]. – Львів, 1927. – Т. 4. – Вип. 1. – С. 1–50.

1216. Садовський В. Північно-західна Україна в світлі статистики / В. Садовський. – Львів : Друкарня Новочасна, 1924. – 23 с.

1217. Сажко В. Аграрне питання в Україні на початку ХХ ст. : історико-політичний аспект / В. Сажко. – Полтава : ПНТУ, 2006. – 198 с.

1218. Саміло Г. Правові засади становлення та розвитку політичних партій в Україні з кінця ХІХст. До 2001р. (на матеріалах Запорізької області) / Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук із спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права. – Запоріжжя, 2004. – С. 1 – 5.

1219. Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім.Т. Шевченка 1898 – 1939 / О. Сапеляк. – Львів, 2000. – 315 с.

1220. Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – К., 1993. – № 7–8. – С. 3–16.

1221. Сарбей В. Г. Національне відродження України / Віталій Григорович Сарбей // Україна крізь віки : у 15 т. / за заг. ред. В. А. Смолія. – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 9. – 336 с.

1222. Сарбей В. Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні в другій половині ХІХ ст. // Український історичний журнал. – К., 1991. – № 5. – С. 3–16.

1223. Свежинський В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / В. Свежинський. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1966. – 192 с.

1224. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX ст. : аналіз публікацій документальних джерел / Сергій Іванович Світленко. – Дніпропетровськ : вид-во ЛДУ, 1995. – 240 с.

1225. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х рр. XIX ст. : теоретичні проблеми джерелознавства та історії / Сергій Іванович Світленко. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 1999. – 240 с.

1226. Сворак С. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період / С. Сворак // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С.28–42.

1227. Седляр О. Галина Сварник. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор. Варшава – Львів – Нью-Йорк : «Український архів» і Наукове товариство ім. Шевченка, 2005. – 352 с.

1228. Селіванов В. До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки / В. Селіванов // Право України. – 2001. – № 7. – С. 11–18.

1229. Селунская Н. Методологическое знание и профессионализм историка / Н. Селунская // Новая и новейшая история. – 2004. – №4. – С. 24–41.

1230. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / В.Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2000. – 430 с.

1231. Середа О. Aenigma ambulans: о. Володимир (Іполит) Терлецький і «руська народна ідея» в Галичині / Остап Середа // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 81–104.

1232. Середа О. Володимир Шашкевич у ранньому народовецькому русі 60-х років XIX ст. / Остап Середа // Шашкевичіана : нова серія. – Львів ; Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4. – С. 222–232.

1233. Серета О. Громада ранніх народовців у Перемишлі (перша половина 60-х років XIX ст.) / Остап Серета // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Інституції : зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф., 11–13 квітня 2002 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль ; Львів, 2003. – С. 83–94.

1234. Серета О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) / Остап Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 378–392.

1235. Серета О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX ст.) / О. Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут українознавства ім.І. Крип'якевича НАН України, 2001. – Вип. 9. – С. 380 – 388.

1236. Серета О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) / Остап Серета // Вісник Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 2. – С. 106–118. – (Серія історична).

1237. Серета О. Ідеї «органічного розвою» на сторінках часопису «Русь» (1867) / Остап Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 64–76.

1238. Серета О. Між польським слов'янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов'янських ідей серед українських (руських) громадських діячів південно-західної Галичини у 60-х роках XIX століття / Остап Серета. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2012. – 43 с.

1239. Серета О. Між польським слов'янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов'янських ідей серед українських (руських) громадських діячів південно-західної Галичини у 60-х роках XIX століття / Остап Серета. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2012. – 43 с.

1240. Серета О. Між українофільством і панславізмом: до історії змін національної ідентичності галицько-руських діячів у 60-х роках ХІХ ст. (спроба полібіографічного дослідження) / Остап Серета // *Journal of Ukrainian Studies*. – 2010–2011. – Vol. 35–36. *Confronting the Past: Ukraine and Its History. A Festschrift in Honour of J.-P. Himka*. – P. 103–119.

1241. Серета О. Між українофільством і панславізмом: до історії змін національної ідентичності галицько-руських діячів у 60-х роках ХІХ ст. (спроба полібіографічного дослідження) / Остап Серета // *Journal of Ukrainian Studies*. – 2010–2011. – Vol. 35–36. *Confronting the Past: Ukraine and Its History. A Festschrift in Honour of J.-P. Himka*. – P. 103–119.

1242. Серета О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках (за матеріалами преси) / Остап Серета // *Россия – Украина: история взаимоотношений* / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 157–169.

1243. Серета О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках (за матеріалами преси) / Остап Серета // *Россия – Украина: история взаимоотношений* / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 157–169.

1244. Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) / Остап Серета // *Вісник Львівського університету*. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 199–214. – (Серія історична).

1245. Серета О. Павлін Свенціцький у суспільному житті Галичини: до історії польського українофільства / Остап Серета // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 475–486.

1246. Серета О. Професор Перемиської гімназії Кость Горбаль – «ветеран галицько-руського українофільства» / Остап Серета // *Перемишль і Перемиська земля протягом віків : зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук.*

конф. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль ; Львів, 2001. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – С. 206–212.

1247. Серета О. Формування національної традиції. Українське козакофільство у Галичині в 60-х роках ХІХ століття / Остап Серета // Історія – ментальність – ідентичність. – Вип. 4 : Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Львів : ПАІС, 2011.

1248. Серета О. Англійські зв'язки львівських українців напередодні Першої світової війни / О. Серета // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 431–452.

1249. Сидоренко С. Антропологічні засади громадянського суспільства як особливої сфери соціуму: теоретико-методологічний контекст / С. Сидоренко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2014. – №57. – С. 138 – 145.

1250. Сизоненко Г. «Сельроб» у боротьбі за возз'єднання / Г. Сизоненко. – Львів : Каменярь, 1979. – 214 с.

1251. Сизоненко Г. Т. Заячківський (Косар) / Г. Т. Сизоненко. – Львів, 1975. – С. 44.

1252. Симоненко Р. Религія в идеологии и практике украинского буржуазного национализма / Р. Симоненко // Вопросы научного атеизма. – М. : Мысль, 1975. – Вып. 18. – С. 73 – 87.

1253. Синенький В. Громадсько-політична діяльність Івана Карпинця : дис... на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України / В. Синенький ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2014. – 203 с.

1254. Сімович В. Шевченків “Заповіт”: 1914 рік // В. Сімович / Пам'яткова книжка... – С. 10–12.

1255. Сіреджук П. Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20–30-і роки ХХ ст.) / П. Сіреджук. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 752 с.

1256. Сірополк С. Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та в Канаді / С. Сірополк. – Прага, 1932. – С. 34–48.

1257. Скоропис-Йолтуховський О. Значення самостійної України для європейської рівноваги / О. Скоропис-Йолтуховський. – Відень, 1916. – 312 с.

1258. Скоропис-Йолтуховський О. Значення самостійної України для європейської рівноваги. – Відень, 1916. – 312 с.

1259. Скоропис-Йолтуховський О. Значення самостійної України для європейської рівноваги О. Скоропис-Йолтуховський О. – Відень, 1916. – 312 с.

1260. Скоропис-Йолтуховський О. Самостійна Україна мрією у 1791 р., політичною утопією 1854 р. й пекучою потребою в 1888 р. О. Скоропис-Йолтуховський // Вістник. – 1916. – № 38–39.

1261. Сливка Л. Питання антиалкогольного виховання дітей і молоді у діяльності українських громадських товариств Західної України (1919–1939 рр.) / Ю. Сливка // Педагогічний альманах. – 2010. – №5. – С. 278–284.

1262. Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення / Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1973. – 255 с.

1263. Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. / Ю.Сливка. – Київ: „Наукова думка», 1973. – 253с.

1264. Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення / Ю. Сливка. – Київ : „Наукова думка”, 1973. – 253 с.

1265. Сливка Ю. Західна Україна в політиці польської та української буржуазії. 1921 – 1939 / Ю. Сливка. – Київ : „Наукова думка”, 1985. – 308 с.

1266. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Сливка Ю. – К. : Наукова думка, 1985. – 271 с.

1267. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 272 с.

1268. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ / Ю. Сливка. – Львів : „Каменярь”, 1989. – 92 с.

1269. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ / Юрій Сливка. – Львів : Каменярь, 1989. – 93 с.

1270. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

1271. Слово до польського громадянства // Нова зоря. – 1930. – 2 жовтня. – С.1.

1272. Смогоржевська І. Законодавча діяльність Української Національної Ради / І. Смогоржевська // Науковий збірник «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність». – 2009. – Випуск № 18. – С. 236–239.

1273. Смолей В. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920 – 1939 рр. / В. Смолей // Україна в минулому. – К. – Львів, 1996. – Вип. 9. – С 163–176.

1274. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні : історико-правовий контекст (1919–1939 рр.) / В. Смолей. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 112 с.

1275. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 –1999 : [пер. з англ.] / Т. Снайдер. – К. : Дух і Літера, 2012. – 624 с.

1276. Сніцарчук Л. Сторінка творчого життя Андрія Жука / Л. Сніцарчук // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1996–1997. – Вип. 3–4. – С. 400–410.

1277. Сова А. Символіка українських молодіжних організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» у Галичині (кінець ХІХ століття – 1939 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / А. О. Сова. – Львів, 2009. – 20 с.

1278. Сова А. Діяльність українських товариств «Сокіл» на Дрогобиччині / А. Сова // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. ІХ. – С. 356–371.

1279. Сова А. Прапорництво українського пожежно-спортивного товариства «Сокіл» у Галичині (1894–1939) / А. Сова // Наукові зошити історичного факультету. 2006. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 225–241.

1280. Сокіл-Батько. Спортивно-рахункове товариство у Львові. Альманах. 1894 – 1994. – Львів : РВО «Основа», 1996. – 292 с.

1281. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). – Київ: Просвіта, 1999. – 508 с.

1282. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.) / В. Солдатенко. – Київ: Просвіта, 1999. – 508 с.

1283. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923 – 1939) / І. Соляр. – Львів, 2012. – 365 с.

1284. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / І Соляр. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 356 с.

1285. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923 – 1939) / І. Соляр. – Львів, 2011. – 356 с.

1286. Соляр І. Зовнішні орієнтації партій національно-державницького табору у Західній Україні (1923 – 1939) / І. Соляр. – Львів, 2011. – 380 с.

1287. Соляр І. Спроби консолідації національно-державницьких сил Західної України у 1923–1925 рр. / І. Соляр // Україна в минулому. – К. – Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 34–51.

1288. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання : перший період діяльності (1925–1928) / Ігор Соляр. – Львів : Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, 1995. – 71 с.

1289. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання : перший період діяльності (1925–1928) / І. Соляр. – Львів, 1995. – 72 с.

1290. Соляр І. Я. Європейські міжнародні відносини 1920–1930-х рр. в оцінці. УРП-УСРП / І. Соляр // Гілея. – 2012. – № 4. – С. 100–104.
1291. Соляр І. Я. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.) / І. Я. Соляр // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 55–67.
1292. Сосновський М. Союз визволення України і політична діяльність Дмитра Донцова в Австрії, Німеччині та Швейцарії / М. Сосновський // Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Нью-Йорк; Торонто, 1974. – С. 128–137.
1293. Сохоцький І. Юліан Романчук // Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. / І. Сохоцький. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1961. – С. 115.
1294. Союз українських адвокатів. Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – 315 с.
1295. Споживча кооперація від зародження до сьогодення / За заг.ред. Гея С. – Вид-во ЛКА, 2012. – 302 с.
1296. Срібняк І. Матеріали “Вістника Союзу визволення України” (1914–1918) як джерело з історії таборів полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині / І. Срібняк // Українська преса за межами України. – 1996. – С. 29–36.
1297. Срібняк І. Табір полонених українців у Зальцведелі (Німеччина) у 1915–1917 роках / І. Срібняк // Київська старовина. – 1997. – № ¾. – С. 139–152.
1298. Старка В. Створення військових формувань політичними партіями та організаціями на території Східної Галичини у міжвоєнний період / В. Старка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 1. – С. 87 – 92
1299. Старосольський В. Теорія нації / Володимир Старосольський // Записки НТШ. – Т. 210 : Володимир Старосольський. 1878–1942. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1991. – С. 162–324.

1300. Старосольський Ю. Шляхами предків / Ю. Старосольський // Записки НТШ. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1991. – Т. ССХ (210). – С. 3–117.

1301. Старосольський В. Партія в Конституції Чехословацької Республіки / Володимир Старосольський // Науковий збірник Українського університету в Празі. – Т.1. – Прага, 1923. – 128 с.

1302. Старостинські кооперативи // Кооперативна Республіка. – 1938. – Ч. 10. – С. 6–7.

1303. Статистика висших шкіл в Австро-Угорщині // Нива. – 1912. – Ч. 21–22. – С. 662–663.

1304. Стахів М. Західна Україна : нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. : у 6 т. – Т. 4. – Скрантон, 1960. – 192 с.

1305. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918) / Матвій Стахів. – Скрантон, 1958. – Т. 1. – 208 с.

1306. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 / М. Стахів. – Скрантон, 1959. – Т. 3. – 200 с.

1307. Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах / Матвій Стахів. – Львів, 1938. – Ч. 3. – 48 с.

1308. Стахів М. Над берегом пропасти : коротка історія українського політичного руху в новіших часах. – Ч. 1 : до 1848 року. – Львів, 1937. – 62 с.

1309. Стахів М. Наша тактика. Відповідь на найважливіші питання / М. Стахів. – Львів, 1936. – С. 73.

1310. Стахів М. Права і обов'язки громад і громадських урядів / М. Стахів. – Львів: Громада, 1927. – 115 с.

1311. Стахів М. Про державу / М. Стахів. – Львів : Самоосвіта, 1935. – 132 с.

1312. Стахів М. Проти хвиль / М. Стахів. – Львів, 1934. – 245 с.

1313. Стахів М. Проти хвиль : Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях / М. Стахів. – Львів, 1934. – 268 с.

1314. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР / М. Стахів // Записки НТШ. – Нью-Йорк, 1962. – Т. 2. – С. 44–46.

1315. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному наświetленні / М. Стахів. – Нью-Йорк – Детройт, 1954.

1316. Стахів М. Як проводилася світова війна? Історія світової війни в рр. 1914–1918 / М. Стахів. – Львів, 1925. – 2 ч. – 40 с.

1317. Стахів. М. Демократія, соціалізм та національна справа / М. Стахів. – Львів, 1934. – 43 с.

1318. Стеблій Ф. «Весна народів» / Феодосій Стеблій // Львівщина : історико-культурні та краєзнавчі нариси / упоряд. та відп. ред. Ю. Бірюльов. – Львів, 1998. – С. 165–182.

1319. Стеблій Ф. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту / Ф. Стеблій. – Київ : вид-во АН УРСР, 1961. –

1320. Стеблій Ф. Духовний П'ємонт українців / Ф. Стеблій // Львів. Історико-культурні та краєзнавчі нариси. – Львів : Центр Європи, 1998. – С. 207 – 215.

1321. Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут українознавства ім.І. Крип'якевича НАН України, 2004. – Вип.12. – С. 12 – 17.

1322. Стеблій Ф. Митрополит Михайло Левицький і громадсько-політичне та культурне життя Галичини / Феодосій Стеблій // Митрополит Левицький та його доба / відп. ред. Ф. Стеблій ; упоряд. І. Орлевич. – Львів, 2010. –

1323. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині / Феодосій Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 59–70.

1324. Стемпень С. Поляки і українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу / С. Стемпень // Україна–Польща: історична спадщина і свідомість. Київ–Перемишль, 1993. – Вип. 1. – С. 10 – 17.

1325. Степанів О. Напередодні великих подій / О. Степанів. – Львів, 1930. – 78 с.

1326. Стефанович А. Ще в справі львівських шкіл / А. Стефанович // Діло. – 1931. – Ч. 159. – С. 1–2.

1327. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. – Л., 1999. – 238 с.

1328. Стовбуха Д. Політика Другої Речі Посполитої щодо західно-українських земель у міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.) / Д. Стовбуха // Україна і Польща в ХХ столітті. Проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць. – Київ – Краків, 2002. – С. 102–104.

1329. Стоколос Н. Етноконфесійні і національні проблеми Греко-католицької церкви (1918–1939 рр.) / Н. Стоколос // Українське релігієзнавство. – 2002. – №23. – С. 34–44.

1330. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.) : монографія / Н. Стоколос. – Рівне : РІС КСУ-ППФ «Ліста-М», 2003. – 480 с.

1331. Стоколос Н. Проблеми етноконфесійності в II Речі Посполитій (1918–1939) / Н. Стоколос // Християнство і національна ідея : наук. зб. – К. – Тернопіль – Краків : Укрмедкнига, 1999. – С. 108–115.

1332. Струк З. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.) / З. Струк. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 152 с.

1333. Струк З. Організація української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / З. Струк. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 2000. – 137 с.

1334. Струтинській М. Українське учительство в сучасний момент / М. Струтинській // Діло. – 1928. – 2 липня. – С. 1.
1335. Стручкова-Гуменна Л. Особливості формування громадянської культури в західному регіоні України / Л.Б. Стручкова-Гуменна // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 60. – С. 58-67.
1336. Ступарик Б. З історії розвитку гімназійної освіти / Б. Ступарик // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 56–67.
1337. Ступарик Б. М. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) : / Б. М. Ступарик, В. Д. Моцюк ; Прикарпатський ун-т ім. В.С.Стефаника. Кафедра історії педагогіки. – Коломия : Вік, 1995. – 174 с.
1338. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : [б.в.], 1992. – 192 с.
1339. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939) : / Б. М. Ступарик ; Прикарпатський ун-т ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ : ІСДО, 1994. – 144 с.
1340. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ; Снятин, 1992. – 92 с.
1341. Ступарик Б. Підготовка учителів в Галичині у ХІХ ст. / Б. Ступарик // Вісник Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. – 1995. – № 1. – С. 45–55.
1342. Ступарик Б. Роль церкви в розвитку шкільництва Галичини / Б. Ступарик // Християнство в Україні на межі третього тисячоліття. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 394–402.
1343. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчук ; вст. ст. С. В. Кульчицький. – К. : Либідь, 1991. – 512 с. : іл.

1344. Сукар М. У малому тихому містечку / Мирослав Сукар // Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів. – Т. 1. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1980. – С. 667–690.

1345. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Сухий. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2003. – 498 с.

1346. Сухий О. М. Галичина: між Сходом і Заходом : нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / О. М. Сухий. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 226 с.

1347. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Олексій Сухий. – Львів : Каменярь, 1998. – 132 с.

1348. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Олексій Сухий. – Львів: Каменярь, 1998. – 132 с.

1349. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського. Організаційні засади та напрями діяльності / О. Сухий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут Українознавства ім.І. Крип'якевича НАН України, 2001. – Вип. 9. – С. 393-409.

1350. Сухий О. Фінансово-господарська діяльність товариства ім.М. Качковського у Галичині (остання третина ХІХ століття) / О. Сухий // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія: Гуманітарні науки. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 145 – 152.

1351. Сучасна західноукраїнська кооперація // Кооперативні вісті. – 1931. – Ч.1–2. – С. 4–11.

1352. Сціборський М. До аграрної політики націоналізму/ М. Сціборський // Розбудова нації. – 1928. – Ч. 9. – С. 332–338.

1353. Сціборський М. Земельне питання / М. Сціборський. – Париж : Укр. книгарня-накладня, 1939. – 109 с.
1354. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Прага : Українське видавництво «Пробоем», 1942. – 152 с.
1355. Сціборський М. О.У.Н. і селянство / М. Сціборський. – Прага : Вид. Розбудови нації, 1933. – 43 с
1356. Сціборський М. Предпосилка національної революції / М. Сціборський // Розбудова нації. – 1932. – Ч. 7–8. – С. 161–169.
1357. Сціборський М. Проблеми господарської власности / М. Сціборський // На службі нації. – 1938. – С. 3–19.
1358. Таран Л. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки / Л. Таран // Український історичний журнал. – 1999. – №1. – С. 85–91.
1359. Твердохліб В. Ю. Солідарність у боротьбі за визволення: допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за возз'єднання в єдиній Українській Радянській державі, 1917–1939 / В. Ю. Твердохліб. – Львів : Вища шк., 1978. – 196 с.
1360. Творидло М. Де причини нашого господарського лихоліття / М. Творидло // Сільський господар. – 1926. – Ч. 1. – С. 2–3.
1361. Творидло М. Завдання „Просвіти” й обов'язки громадянства. До всіх членів і приятелів товариства / М. Творидло. – Львів, 1931. – 247 с.
1362. Творидло М. Кооперація для загального закупу й збуту / М. Творидло // Календар «Сільського Господаря» на 1938 рік. – Львів, 1938. – С. 214–216.
1363. Тези, ухвалені на IV Пленумі ЦК КПЗУ в липні 1930 року. – Львів, 1930. – 45 с.
1364. Темницький В. Загальна Українська Рада / В. Темницький // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень, 1917. – С.356 – 364.

1365. Темницький В. Українські Січові Стрільці (Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху). – Відень : Вид-во „Союза Визволення України”, 1915. – 45 с.

1366. Темницький В. Політичне значення національних легіонів / В. Темницький // *Ukrainische Nachrichten*. – 1915. – 17 April.

1367. Темницький В. Українські Січові Стрільці (Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху) / В. Темницький. – Відень, 1915. – 40 с.

1368. Теодорович И. Национальное возрождение и освободительное движение восточных славян империи Габсбургов (конец XVIII – начало XX века) И. Теодорович // *Вопросы новой и новейшей истории стран Европы и Северной Америки: Сборник научных трудов*. – К., 1992. – С. 3–22.

1369. Теодорович И. Национальное возрождение и освободительное движение восточных славян империи Габсбургов (конец XVIII – начало XX века) И. Теодорович // *Вопросы новой и новейшей истории стран Европы и Северной Америки: Сборник научных трудов*. – К., 1992. – С. 3–22.

1370. Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму / Ю. Терещенко // *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. – Серія «Історія, економіка, філософія». – 2000. – Вип. 4. – С. 11–67.

1371. Терещун С. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття / С. Терещун. – К., 1996. – 130 с.

1372. Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-их рр. / О. Терлецький // *Записки НТШ*. – Львів, 1930. – Т. ХСІХ. – С. 95–112.

1373. Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-их рр. / Остап Терлецький. – Львів, 1902. – 64 с.

1374. Терлецький О. Історія «Учительської Громади» (1908–1933) / О. Терлецький // *Двадцятип'ятиліття товариства «Учительська Громада»*. – Львів, 1935.

1375. Терлецький О. Історія української громади в Раштаті 1915–1918 / О. Терлецький. – Київ; Ляйпціг, 1918. – 429 с.
1376. Тимченко Р. Земельна реформа ЗУНР (ЗОУНР) 1919 р. / Р. Тимченко // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С.110.
1377. Тисовський О. Життя в Пласті / О. Тисовський. – Відень, 1921.
1378. Тихомиров О. Методології науки поняття / О. Тихомиров // Міжнародна юридична енциклопедія: У 10 Т.– К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – С. 354–355.
1379. Тихомиров О. Методології науки поняття / О. Тихомиров // Міжнародна юридична енциклопедія: У 10 т. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т.1. – С.354-355.
1380. Тищик Б. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права / Б. Тищик. – Львів : Тріада плюс, 2005. – 392 с. : іл.
1381. Ткачик О. Підготовка інтелектуальної еліти в гімназіях Галичини / О. Ткачик // Рідна школа. –1995. – № 6. – С. 75–77.
1382. Ткачівський С. З кривавої книги Західної України (1918–1928) / С. Ткачівський. – К., 1929. – 79 с.
1383. Товариство «Взаїмна поміч українського вчителства». 1905–1930. – Львів, 1932. – 339 с.
1384. Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність. Науковий альманах. – Ч.1. – Львів, 2001. – 253 с.
1385. Товариство взаїмна поміч українського вчителства. 1905–1930. – Львів, 1932.
1386. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі / С. Томашівський. – Львів, 1929. – 48 с.
1387. Томашівський С. Драгоманов і Галичина / Степан Томашівський // Політика. Двотижневий огляд національного життя. – Львів, 1925. – Ч. 5–6. – 10–25 груд. – С. 78–84.

1388. Томашівський С. Бісмарк і Україна / С. Томашівський // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – № 5, 6, 8, 10.

1389. Томашівський С. Чи є українська національна ідея? / С. Томашівський // Під колесами історії: нариси і статті. – Берлін, 1929. – С. 89–94.

1390. Торжество історичної справедливості: закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / відп. ред. М. М. Олексюк. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 804 с.

1391. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка : [пер. с англ.] / Д. Тош. – М. : Весь Мир, 2000. – 296 с.

1392. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.) / Б. Трофим'як. – Тернопіль, 2001. – 696 с.

1393. Трофим'як Б. Розбудова «Соколом-Батьком» українства Галичини в добу польської окупації, 1919–1939 рр. / Б. Трофим'як // Наукові записки ТДПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. – Вип. 2. – Тернопіль, 2002. – С. 35–40.

1394. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. Трощинський. – К., 1994. – 560 с.

1395. Троян К. Про громадських радних і солтиса (права й обов'язки) / К. Троян. – Львів : Видання Українського Національно-Демократичного Об'єднання, 1938. – 83 с.

1396. Туган-Барановський М. Кооперація, її природа та мета / М. Туган-Барановський. – Львів : РСУК, 1936. – 143 с.

1397. Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний / М. Туган-Барановський. – К. : Наук. думка, 1994. – 263 с.

1398. Турій О. «Попи і хлопи»: соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства

Галичини в середині XIX століття / Олег Турій // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2001. – Чис. 3. – С. 296–320.

1399. Турій О. «Українська ідея» в Галичині 1848–1849 рр.: проблема національної та державної самостійності / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995–1997). – С. 418–433.

1400. Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX століття / Олег Турій // Україна модерна. – Львів, 1999. – Чис. 2–3. – С. 59–75.

1401. Турій О. Берестейська унія та українська національна ідея в Галичині в середині XIX століття / Олег Турій // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica* / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1997. – Т. 4–5. – С. 252–276.

1402. Турій О. Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване «старорусинство») / Олег Турій // Третій міжнародний конгрес українців. 26–29 серпня 1996 р. : доп. і повідомл. : історія. – Х., 1996. – Ч. 1. – С. 106–112.

1403. Турій О. Греко-католицька церква і революція 1848–1849 рр. у Галичині / Олег Турій // *Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji / Zbiór studiów* pod red. Wł. Wica. – Kraków, 1999. – С. 72–91.

1404. Турій О. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у XIX ст. / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995–1997). – С. 408–417.

1405. Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття / Олег Турій // *Записки НТШ*. – Львів, 1997. – Т. 233 : Праці історично-філософської секції. – С. 69–99.

1406. Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років / Олег

Турій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. 228 : Праці історично-філософської секції. – С. 183–206.

1407. Турчак О. Ставлення українських політичних партій до Польської держави: перша половина 1920-х рр. / О. Турчак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – № 10. – Т. 1. – С. 28–31. – (Серія юриспонденція).

1408. Тютюник Ю. Нариси Західної України. З додатком статті М. Лучкевича / Ю. Тютюник. – Катеринослав, 1926. – 166 с.

1409. Угнів та Угнівщина: Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1974. – 924 с.

1410. Угрин-Безгрішний М. Українська гімназія рідної школи в Рогатині: історичний нарис з приводу 25-ліття гімназії / М. Угрин-Безгрішний. – Рогатин, 1934. – 48 с.

1411. Україна-Польща : історична спадщина і суспільна свідомість : Матеріали міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1991). – К, 1992. – 320 с.

1412. Українське народознавство : [навч. посібник] / [за ред. С. Павлюка, Г. Горінь, Р. Кирчіва]. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.

1413. Українська національна школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osvita34.narod.ru/01923_134pdf

1414. Українська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 3. – 1116 с; Т. 10. – К., 1983. – 896 с.

1415. Українська школа гине! – Львів : Накладом Рідної Школи, 1922. – 41 с.

1416. Українська школа під польським ярмом у Сх. Галичині. – Відень, 1921. – 21 с.

1417. Український сепаратизм в Росії: идеология национального раскола. – М., 1998. – 268 с.

1418. Українські кооператори. Будівничі української кооперації. – Кн.2. / За ред. С. Гедея. – Львів, 2001. – 208 с.
1419. Українські кооператори. Історичні нариси : у 2 кн. – Львів : Вид-во «Укоопосвіта» Львівська комерційна академія, 1999. – Кн. I. – 456 с.
1420. Українські кооператори. Історичні нариси : у 2 кн. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – Кн. II. – 338 с.
1421. Українські Січові Стрільці 1914–1920. – Львів, 1935. – 159 с.
1422. Українські школи нищать / Діло. – 1928. – 12 березня. – С. 2.
1423. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 452 с.
1424. Українці : Історико-етнографічна монографія : у 2 кн. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – Кн. 2. – 544 с.
1425. Ундорадикальна кооперативна «теорія» і «практика» // Сельроб. – 1932. – Ч.261. – С.4.
1426. Усатенко Т. Шкільні реформи кінця XVIII – початку XIX ст. на українських землях / Т. Усатенко // Українознавство. – 2004. – № 1. – С. 263–268.
1427. Уткін О. Антинародна сутність уніатства / О. Уткін. – К., 1983. – 218 с.
1428. Ухвала секретаріату ЦК КПЗУ в справі кооперативно-просвітянської платформи // Наша правда. – 1929. – № 4–6. – С. 152–154.
1429. Учителька покарала дітей за виступ на дитячій вечірці: З мартирології нашої дітвори // Новий час. – 1930. – Ч. 80. – С. 7
1430. Федевич К. Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / К. Федевич. – К. : Основа, 2009. – 280 с.
1431. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. / П. Феденко. – Подєбради, 1934. – С. 9 ;

1432. Федик І. УНДО і ОУН : ставлення до Польщі / І. Федик. – Львів, 1998. – 79 с.
1433. Федорович К. Українські школи в Галичині у світлі законів і практики / К. Федорович. – Львів : Накладом секретаріатів українських партій : Трудової, Радикальної і національної роботи. – 94 с.
1434. Федорчак П. Новітня історія Польщі ХХ століття : навчально-методичний посібник / П. С. Федорчак. – Івано-Франківськ, 2006. – 219 с.
1435. Фелінські М. Українці у відродженій Польщі / М. Фелінські. – Львів, 1931. – 119 с.
1436. Филипчак І. Учительська семінарія в Самборі. – Львів : наклад. т-ва «Взаїмна поміч українського вчителства», 1938. – 35 с.
1437. Фольварочний І. Сторінки героїчної боротьби. Молодь Західної України в боротьбі за возз'єднання з Радянською Україною. – Київ, 1954. – 407 с.
1438. Франко І. *Ukraina irredenta* // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упор. Д. Павличко. – Київ : Видавничий дім Києво-Могилянська Академія, 2006. – 415 с.
1439. Франко І. Вибрані твори : у 3 т. / І. Франко ; упоряд., підгот. текстів та прим. А. А. Каспрука. – К. : Дніпро, 1973. – Т. 1. – 760 с.
1440. Франко І. Галицьке українофільство. Відповідь на “Уваги русина” / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 46. – Кн.1. – С. 442–447;
1441. Франко І. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784 – 1840 / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 2006. – Т. 44. – Кн. 2. – 715 с.
1442. Франко І. Жидівська держава / І. Франко // Франко І.Я. Із творів, що не ввійшли до Зібр.тв. у 50 ті. / Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василенко. – Львів: Каменярь, 2001. – 434с.

1443. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 74–93.
1444. Франко І. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр.тв.у 50т. / Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василенко. – Львів : Каменяр. – 434с.
1445. Франко І. Наша програма / І. Франко.– Київ : Наукова думка, 2006. – Т. 44. – Кн. 2. – 715 с.
1446. Франко І. Подільність чи неподільність селянських ґрунтів / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 2006. – Т. 44. – Кн. 2. – 715 с.
1447. Франко І. Подорожі в українські Карпати / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 2006. – Т. 43. – 618 с.
1448. Франко І. Програма галицьких соціалістів / І. Франко // Зібрання творів. – Т. 45. – С. 449–453.
1449. Франко І. Українські “народовці” і радикали / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 198–206.
1450. Франко І. Чого ми вимагаємо? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 34–42.
1451. Франко І. Чого хоче галицька робітницька громада? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 151–164.
1452. Франко І. Що таке громада і чим вона повинна бути? / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 2006. – Т. 44. – Кн. 2. – 715 с.
1453. Франко І. Що таке поступ? / І. Франко // Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 т. – К. : Наукова думка, 1996. – Т.45. – С. 342.
1454. Франко І. Що таке соціалізм? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 44–55.
1455. Франко І.Я. Твори в 20-ти томах. Т.20. Вибрані листи. – К : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – С. 168–169.

1456. Франко І.Я. Що таке соціалізм? // Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1996. – Т.45. – С. 501.
1457. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Зібрання творів: у 50-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1983. – Т.40. – С. 285–288.
1458. Франко І. Україна irredenta / І. Франко // Житє і слово. – Т. 4. – Львів, 1895. – С. 471–483.
1459. Футала В. Суспільно-політичне життя Західної України у 1920–1930 рр.: Стан і перспективи дослідження / В. Футала // Український історичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 195–210.
1460. Химка І. П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / Іван-Павло Химка // Ковчег : зб. ст. з церковної історії. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 73–107.
1461. Химка І. П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Іван-Павло Химка ; пер. з англ. С. Левченка. – К. : Основні цінності, 2002. – 328 с.
1462. Химка І. П. Релігія й національність в Україні другої половини XVIII – XX століть / Іван-Павло Химка // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 55–65.
1463. Химка І. П. Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи / Іван-Павло Химка // Другий Міжнародний конгрес українців, 22–28 серпня 1993 р. : доповіді і повідомлення : історія. – Львів, 1994. – Ч. 1. – С. 215–220.
1464. Хмельовський П. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» (1919 – 1939) / П. Хмельовський : дис... на здобуття наукового ступеня к.і.н. зі спеціальності 07.00.01 – історія України ; Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 201 с.
1465. Хімяк О. М. Українська преса другої половини XIX – початку XX ст. як чинник формування національної свідомості українців Галичини : дис. ...

канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – історія України / О. М. Хімяк ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2006. – 207 с.

1466. Холевчук М. Контроля молочности в селянських господарствах (праця секції годівлі і плекання рогатої худоби Краєвого господарського товариства «Сільський господар» за рр. 1930–1933) / М. Холевчук. – Львів : Накладом господарського т-ва «Сільський господар» у Львові, 1934. – 39 с.

1467. Холевчук М. Організація контролі молочности / М. Холевчук. – Львів : Накладом Краєвого молочарського союзу «Маслосоюз», 1930. – 33 с.

1468. Холевчук М. Як організувати і вести контролю молочности корів / М. Холевчук. – Львів Накладом господарського т-ва «Сільський господар» у Львові, 1930. – 93 с.

1469. Хом'як М. Як розв'язав справу національних меншин уряд Західньо-Української Народної Республіки (ЗУНР), а як уряд Польщі / М. Хом'як // Зб. наук. праць на пошану Євгена Вертипороха президента Головної Ради НТШ з нагоди 70-річчя його життя. – Торонто, 1972. – С.180–192.

1470. Храпливий Є. Місяць українського часопису і наше селянство / Є. Храпливий // Сільський господар. – 1932. – №20. – С. 305–306.

1471. Храпливий Є. Молочарське книговодство / Є. Храпливий. – Львів, 1930. – 47с.

1472. Храпливий Є. Основи кооперативного молочарства / Є. Храпливий. – Львів : Накл. РСУК, 1936. – 12 с.

1473. Храпливий Є. Сільське господарство Галицько-Волинських земель / Є. Храпливий. – Львів : Накладом фонду «Учітеся брати мої», 1936. – 347 с.

1474. Храпливий Є. Так працюємо для українського села. Праця товариства «Сільський Господар» за січень-червень 1929 р. / Є. Храпливий. – Львів, 1930. – 26 с.

1475. Храпливий Є. Як піднести наше хліборобство / Є. Храпливий. – Львів : Накладом Крайового господарського тов-ва «Сільський господар», 1932 – 38 с.

1476. Хронов'ят М. Молочарська кооперація в 1936–1937 рр. / М. Хронов'ят // Календар «Сільського Господаря» на 1939 р. – С. 216–218.

1477. Хруслов Б. Політика УНДО напередодні Другої світової війни (1938–1939 рр.) / Борис Хруслов // Галичина. – Івано-Франківськ, 1999. – № 3. – С. 181–188.

1478. Хруслов Б. Українське національно-демократичне об'єднання : політика нормалізації польсько-українських стосунків (1935–1937 рр.) / Борис Хруслов // Наукові записки XXXV : зб. наук. статей Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – С. 158–168.

1479. Цегельський Л. Самостійна Україна / Л. Цегельський. – Відень, 1915. – 82 с.

1480. Целевич В. Практичний poradник про виборчу ординацію до громад в Галичині / В. Целевич. – Львів, 1927. – 70 с.

1481. Цецик Я. Участь українських національних партій у парламентських виборах на Волині у 1928–1930-х рр. [Електронний ресурс] / Я. Цецик. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1615/52>.

1482. Цибко О. Г. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939 рр.) / О. Г. Цибко. – Львів : Університетвидав, 1963. – 137 с.

1483. Цибко О. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939) / О. Цибко. – Львів : В-во Львівського університету, 1963. – 137 с.

1484. Цимбалюк О. Статус вчителів народних шкіл у Другій Речі Посполитій (1920–1939 рр.) / О. Цимбалюк // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету ім. В. Гнатюка. – Серія : Педагогіка. – 2009. – №3. – С. 313–317.

1485. Цьольнер Е. Історія Австрії / Еріх Цьольнер ; пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. – Львів : Літопис, 2001. – 712 с.

1486. Цьох Й. Комуністична преса в Західній Україні / Й. Цьох. – Львів, 1958. – 86 с.
1487. Чайковський А. Алкоголічні образки / А. Чайковський // Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» на рік звичайний 1906. – Річник 29. – Львів : Просвіта, 1906. – С. 25–27.
1488. Чайковський А. Алькоголізм і школа / А. Чайковський. – Рогатин, 1929. – 16 с.
1489. Чайковський А. Дещо про алкоголь / А. Чайковський. – Львів, 1928. – 22 с.
1490. Чепіль М. Діяльність товариства «Луг» у формуванні національної свідомості молоді «Галичини» (1924 – 1939 рр.) / М. Чепіль // Наук. зап. ТДПУ. Сер.: Педагогіка. – 2001. – № 8. – С.67 – 73.
1491. Чердиченко В. Анатомія зради / В. Чердиченко. – К., 1978.
1492. Чердиченко В. За кулісами т. зв. СВУ / В. Чердиченко // Всесвіт. – 1973. – № 10. – С.113 – 119.
1493. Черкавський О. Наші дії на селі / О. Черкавський // Діло. – 1927. – 27 листопада. – С.3.
1494. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції) / Р. Чмелик. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – 144 с.
1495. Чоповський В. Будителі національного духу. Діяльність культурно-освітніх товариств «Просвіта» та «Рідна школа» на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ ст. – 20–30-ті роки ХХ ст.) / В. Чоповський. – Львів, 1993. – 82 с.
1496. Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1941 рр.) / В. Чоповський. – Львів : Край, 1993. – 168с.
1497. Чорній П. Ставлення жителів Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.) до творення ними поліетнічного та мультикультурного простору /

П. Чорній // Польські студії : V конкурс ім. Єжи Гедройця. – К. : Дух і Літера, 2012. – №5 («Дух і Літера» №25). – С. 60–79.

1498. Чорній П. Характеристика «закритості» етнічних груп Східної Галичини у міжвоєнний період (1919–1939 рр.) / П. Чорній // Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії / відп. ред. О. В. Потильчак. – К., 2010. – С. 170–180.

1499. Чорновол І. 100 видатних львів'ян / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2009. – 448 с.

1500. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – 228 с.

1501. Чорновол І. Поляки й українці у політиці Австро-Угорщини в другій половині 80-х років XIX ст. («Українська інтрига» гр. Г. Кальнокі) / Ігор Чорновол // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 71–81.

1502. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – Львів, 2000. – 247 с.; Чорновол І. Проголошення польсько-української угоди на форумі Галицького сейму 1890 року та перші відгуки на неї / Ігор Чорновол // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 148–162.

1503. Чорновол І. Проголошення польсько-української угоди на форумі Галицького сейму 1890 року та перші відгуки на неї / Ігор Чорновол // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 148–162.

1504. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму) / Ігор Чорновол. – Львів, 2002. – 288 с.

1505. Чорновол І. Українці в Галицькому сеймі: історіографічні, методологічні й політичні аспекти дослідження / Ігор Чорновол // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 160–165.

1506. Черномаз Й. Українські політичні партії і Перша світова війна / Й. Черномаз // Вісник Харківського університету. – Харків, 1996. – Вип. 1. – С. 70–78.
1507. Чужинці про українську справу (Анкета СВУ). – Відень, 1917. – 18 с.
1508. Чуйко І. Євген Олесницький: сторінки життєпису : історико-біографічний нарис / І. Чуйко. – Тернопіль, 2005. – С. 124.
1509. Шаповал М. Революційний соціалізм на Україні / М. Шаповал. – Відень, 1921. – Кн. 1. – 212 с.
1510. Шаповал Ю. Г. «Діло» (1880–1939 рр.) : поступ української суспільної думки / Ю. Г. Шаповал. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 1999. – 384 с.
1511. Шаповал Ю. Г. Україна ХХ століття : особи та події в контексті важкої історії / Ю. Г. Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 560 с.
1512. Шаповал М. Штучка пана Більського (або як і чим воюють поляки проти українців) / М. Шаповал // Вісник. – 1917. – № 50. – С. 788-789.
1513. Шах С. У 40-ліття першого іспиту зрілості в державній гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі / С. Шах. – Перемишль, 1936.
1514. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність / Михайло Швагуляк / [відпов. за випуск Ю. Р. Бабік, В. І. Івановський]. – Львів : Академія наук України, Інститут українознавства, 1993. – 52 с.
1515. Швагуляк М. З історії українсько-польських взаємин напередодні та під час німецько-польської війни 1939 / Михайло Швагуляк // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993. – С. 229–240.
1516. Швагуляк М. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 р. / Михайло Швагуляк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : міжвідомчий збірник наукових праць. – Київ, 1992. – Вип. 1. – С.143–172.

1517. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (З історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) / Михайло Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. / [ред. Олег Купчинський]. – Львів, 1994. – Т. 228. – С. 207–248. – (Праці історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові).

1518. Швагуляк М. Національно-політична діяльність Д. Палієва у міжвоєнний період / Михайло Швагуляк // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – Вип. 7. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – С. 404–428.

1519. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) / Михайло Швагуляк // Сучасність. – 1995. – № 2. – С. 77–82.

1520. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) / М. Швагуляк // Сучасність. – 1994. – №2. – С. 77–82.

1521. Швагуляк М. Польсько-українська конфронтація на зламі 20–30-х років ХХ ст.: проблеми історіографії / М. Швагуляк // Проблеми слов'янознавства: Міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1996. – Вип. 48. – С. 53–62.

1522. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. / Михайло Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Шевченка / [ред. Олег Купчинський]. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 111–147. – (Праці історико-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові).

1523. Швидак О. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України (1918–1939 рр.) / О. М. Швидак. – К. : Наукова думка, 1972. – 227 с.

1524. Шевченко Л. Звичаї, пов'язані з закладами будівлі / Л. Шевченко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1926. – С. 87–95.
1525. Шевченко В. Справа “Спілки визволення України”: невідомі документи і факти / В. Шевченко, В. Пристайко, Ю. Шаповал // Український історичний журнал. – 1977. – № 2. – С. 131–141.
1526. Шестопад М. Євреї на Україні: історична довідка / Упоряд. перелм. В.В. Яременка. – К. : МАУП, 2002. – 245 с.
1527. Шимонович І. Галичина. Економічно-статистична розвідка / І. Шимонович. – Харків : Державне видавництво України, 1928. – 238 с.
1528. Шимонович І. Галичина. Економічно-статистична розвідка / І. Шимонович. – Х. : [б. в.], 1928. – 128 с.
1529. Шишко О. Ідея державності в програмних та теоретичних документах українських політичних партій та організацій 1900 – березень 1917. Автореф... дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / О. Шишко. – Одеса, 1998. – 20 с.
1530. Шкільна політика супроти Українців : 3 промови посла Дмитра Великановича, виголошеної на пленарному засіданні Союму дня 21 лютого ц. р. при бюджеті міністерства освіти // Рідна школа. – 1936. – Ч. 7–8. – С. 108–109.
1531. Шкраб'юк П. М. Павлик та його візія політичного майбутнього України / Петро Шкраб'юк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 130–142.
1532. Шкраб'юк П. М. Усе про вкрадене ім'я, або Про три видання книги Євгена Наконечного / Петро Шкраб'юк // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Львів, 2002. – Вип. 9/16. – С. 499–506.
1533. Шкраб'юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / Петро Шкраб'юк. – Львів, 2012. – 192 с.

1534. Шміга О. Особливості еволюції соціально-економічної структури західно-українського села в 20–30-і роки ХХ ст. / О. Шміга // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. – Серія : Історія. – Вип. 2. – Тернопіль, 2002. – С. 48–49.

1535. Шміло О. Українська молочарська кооперація Галичини у міжвоєнній Польщі (1921–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01. «Історія України» / О. Шміло. – Львів, 2006. – 21 с.

1536. Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Роман Шпорлюк ; пер. з англ. Г. Касьянова за участі М. Климчука та М. Рябчука. – К., 2000. – 354 с.

1537. Шумейко І. Комуністична спілка молоді Західної України в боротьбі за возз'єднання / І. Шумейко // Український історичний журнал. – 1969. – № 11. – С. 34–39.

1538. Шумський І. Молодіжний рух у Західній Україні (1920 – 1939) / І. Шумський. - Тернопіль : ТДПУ, 2002. – 184 с.

1539. Ювілейна книга Української Академічної гімназії (УАГ) у львові. – Мюнхен– Філадельфія, 1978. – Т. 1. – 824 с.

1540. Ющишин І. Організація українського вчительства в Австрії до Європейської війни / І. Ющишин. – К., 1918.

1541. Якимович Б. Іван Франко – видавець : книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 691 с., іл.

1542. Яковенко Н. Вступ до історії : критика / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 373 с.

1543. Янишин Б. М. Народовці на рубежі 70–80-х рр. ХІХ ст.: творення нової моделі політичної культури / Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – К., 2001. – № 6. – С. 86–100.

1544. Янишин Б. М. Народовці на рубежі 70–80-х рр. ХІХ ст.: творення нової моделі політичної культури / Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – К., 2001. – № 6. – С. 86–100.

1545. Янишин Б. М. Політична інституалізація народовської течії в Галичині: створення «Народної Ради» / Б. М. Янишин // Історія України : маловідомі імена, події, факти. – К., 2002. – Вип. 20–21. – С. 122–141.

1546. Янишин Б. М. Українська міська політична еліта в Галичині та народовський рух останньої третини ХІХ ст.: становлення та інституційний розвиток / Богдан Михайлович Янишин. – К. : Інститут історії України, 2008. – 320 с.

1547. Янишин Б. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70-80-і роки ХІХ ст.) / Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київ, 2003. – 21 с.

1548. Янишин Б. Проблеми історії галицьких народовців останньої третини ХІХ ст. в сучасній історіографії / Богдан Янишин // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 5–16.

1549. Янишин Б.М. Політичне товариство „Народна рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) / Б. М. Янишин // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 214–225.

1550. Яновський М. ХІХ століття у дзеркалі польської історіографії (1980–2002) / Мацей Яновський // Україна модерна. – К. ; Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 77–91.

1551. Яремчук В. Державотворчий процес в Західній Україні та Перша світова війна / В. Яремчук // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнародної наук. конф. (Київ, 14–15 травня 1998 р.). – К., 1998. – С. 93–94.

1552. Яремчук В. Правовий статус українських шкіл в республіці Польща у 1919–1939 рр. / В. Яремчук // Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2009. – № 2. – С. 31–42.

1553. Ярославин С. [Сохоцький І.]. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. / С. Ярославин. – Філадельфія, 1956. – 184 с.

1554. Ярошенко А. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях / А.Д. Ярошенко. – Львів : Каменяр, 1969. – 167 с.

1555. Ярошенко А. До питання про виникнення КПЗУ / А. Ярошенко // Комуніст України. – 1956. – № 12. – С. 46.

1556. Ясинская Я. Опыт крестьянских забастовок / Я. Ясинская, А. Пазурек, С. Влодавский // Польская деревня во время кризиса / [под. ред. В. Коларова]. – М., 1935. – С. 180–222.

1557. Ясінчук Л. 50 літ «Рідної школи» / Л. Ясінчук. – Львів, 1931.

1558. Яцків П. Боротьба КПСГ за єдність дій політичних організацій робітничого класу в 1921–1923 рр. / П. Яцків // У боротьбі за маси. – К., 1966. – С. 114–132.

1559. 25 літ діяльності Кружка і шкіл ім. Б.Грінченка у Львові (1910/11–1935/36). – Львів, 1937. – 23 с.

1560. 30-ліття Рідної школи в Яворові. – Яворів, 1938. – 95 с.

1561. Ajnenkel A. Położenie prawne robotników rolnych w Polsce, 1918–1939 / A. Ajnenkel. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1962. – 465 s.

1562. Ajnenkiel A. Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problemy / Andrzej Ajnenkiel // Polska – Ukraina : trudne pytania. – Т. 1–2. – Warszawa, 1998. – S. 11–28.

1563. Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym : zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939 / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa, 1980. – 228 s.

1564. Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym: Zarys dziejow politycznych Polski 1926 – 1939 / A. Ajnenkiel. – Warszawa : Wiedza Powczechna, 1980. – 724 s.

1565. Ajnenkiel A. *Ustroj i prawo Drugiej Rzeczypospolitej / A. Ajnenkel // Polska odrodzona 1918–1939. Państwo, społeczeństwo, kultura/ [Pod red. J. Tomickiego]. – Warszawa : Wiedza powczechna, 1982. – S. 55–127.*

1566. Aland A. *Układ stosunków wyznaniowo-zawodowych wśród ludności trzech województw południowo-wschodnich / A. Aland // Sprawy Narodowościowe. – 1939. – №1–2. – S. 14–42.*

1567. *Allgemeine Ukrainische Nationalrat. Denkschrift das über die Lösung der ukrainischen Frage in den erbaten Gebieten Russlands. – Wien, 1915. – 9 s.*

1568. Armstrong J. *Ukrainian Nationalism. Third Edition / John A. Armstrong. – Englewood, Colorado : Ukrainian Academic Press, 1990. – XVIII. – 271 p.*

1569. *Badania nad opłacalnością gospodarstw włościńskich w roku gospodarczym 1934/35 (od 1 lipca 1934 do 30 czerwca 1935). – Warszawa : PINGW w Puławach, 1936. – 162 s.*

1570. Balzer O. *Historia ustroju Austrii w zarysie / O. Balzer. – Lwów, 1908. – 512 s.*

1571. Balzer O. *Morskie Oko – wywód praw polskich przed sądem polubownym w Hradcu / O. Balzer // Przewodnik Naukowy i Literacki. – 1905. – T.33. – S.88–114.*

1572. Bartoshuk A. *Lemkowie – zapomniani Polacy. – Warshawa, 1938. – 156 s.*

1573. Bartoszewicz J. *Znaczenie polityczne Kresow wschodnich dla Polski / J. Bartoszewicz. – Warszawa, 1924. – 89 s.*

1574. Bassermann E. *Ukrainische Reich / E. Bassermann // National Zeitung. – Berlin, 1915. – 121 Februar.*

1575. Batchinsky J. *The jewich Pogroms in Ukraine and Ukrainian People's Pepublis / J. Batchinsky // The jewich Pogroms in Ukraine. – Washington. D.C., 1919. – P.3–15.*

1576. Batowski H. Rospad Austro-Węgier 1914 – 1918 // Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965. – 271 s.

1577. Bełcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce / Alicia Bełcikowska. – Warszawa, 1925. – 728 s.

1578. Bigo T. Samorząd terytorialny w nowej Konstytucji / T. Bigo. – Lwów, 1936. – 246 s.

1579. Bihl W. Beiträge zur Ukraine. – Politik Österreich-Ungarns 1918 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S. 51 – 62.

1580. Bihl W. Einige Aspekte der österreichisch-ungarisch Ruthenpolitik 1914–1918 / W. Bihl // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S. 539–550.

1581. Bihl W. Österreich-Ungarn und der “Bund zur Befreiung der Ukraina” / W. Bihl // Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. – Graz; Wien; Köln, 1965. – S. 505–526.

1582. Błaszczyński K. Stosunki służbowe nauczycieli / K. Błaszczyński. – Poznań, 1929. – 239 s.

1583. Bobek P. Porozumienie czy walka z Ukraińcami / P. Bobek // Piast. – 1935. – 3 lutego. – S. 2.

1584. Boczkowski H. Ukraina a ukrajnska odażka / H. Boczkowski. – Praha, 1915. – 62 s.

1585. Boheński A. Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwonej / Aleksander Boheński, Stanisław Łoś, Włodzimierz Bączkowski. – Warszawa, 1938. – 126 s.

1586. Borkowski J. Chłopi Polscy w dobie kapitalizmu / J. Borkowski. – Warszawa : PWN, 1981. – 333 s.

1587. Borkowski J. Samorządowe wybory miejskie. 1933–1934 / J. Borkowski // Z pola walki. – 1976. – Nr 3. – S. 61 – 93.

1588. Borucki M. Historia Polski do 1957 roku / M. Borucki. – Warszawa : PWN, 1998. – 364 s.
1589. Brückner A. Die Slawen und der Welkreis / A. Brückner. – Tübingen, 1916. – 173 s.
1590. Brügel L. Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie / L. Brügel. – Wien, 1923. – Bd. 4 ; Wien, 1925. – Bd. 5.
1591. Brzoza C. Historia Polski 1918–1945 / C. Brzoza, A. Sowa. – Warszawa, 2006. – 756 s.
1592. Brzoza C. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej / Czesław Brzoza // Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze. – Kraków. – 1992/1993. – T. 1–2. – S. 153–165.
1593. Brzoza Cz. Ukraińcy w izbach ustawodawczych Drugiej Rzeczypospolitej / Czesław Brzoza // Ukraińskie tradycje parlamentarne. XIX–XX wiek. – Kraków, 2006. – S.185–208.
1594. Bujak F. Galicja. Kraj. Ludność. Społeczeństwo / F. Bujak. – Lwów, 1908. – T. 1. – 562 s.
1595. Bujak F. Wieś zachodniogaliczyjska u schyłku XIX w. / F. Bujak. – Lwów, 1908. – T. 1. – 129 s.
1596. Burger W. Ruch ludowy wobec mniejszości narodowych II Rzeczypospolitej / W. Burger // Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego. – Warszawa, 1982. – №22. – S. 3–24.
1597. Buszko I. Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890–1914 na tle ruchu robotniczego w Zachodniej Galicji / I. Buszko – Kraków, 1961.
1598. Buszko I. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914 / I. Buszko. – Warszawa, 1956.
1599. Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995 / H. Chałupczak, T. Browarek. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2000. – 323 s.

1600. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej Rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. – 262 s.

1601. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej Rządów polskich w latach 1921 – 1939 / A. Chojnowski. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. – 262 s.

1602. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wyd-wo PAN, 1979. – 262 s.

1603. Chojnowski A. Mniejszości narodowe w polityce rządów polskich w latach 1921–1926 / A. Chojnowski // Przegląd Historyczny. – 1976. – №4. – S. 593–615.

1604. Chojnowski A. Ukraina / A. Chojnowski. – Warszawa : Wyd-wo TRIO, 1997. – 243 s.

1605. Cimek H. Sojusz robotniczo-chłopski w Polsce 1918–1939 / Henryk Cimek. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1989. – 240 s.

1606. Cleinow G. Das problem der Ukraine / G. Cleinow. – Wien, 1915. – 23 s.

1607. Curzytek J. Badania nad rentownością gospodarstw włościańskich w roku gospodarczym 1926/27 (od lipca 1926 do czerwca 1927) : sprawozdanie Wydziału Ekonomiki Drobnych Gospodarstw Wiejskich w Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego. / J. Curzytek, F. Bujak. – Warszawa : PINGW w Puławach, 1928. – 99 s.

1608. Cybulski N. Próba badań nad żywieniem się ludu wiejskiego w Galicyi / N. Cybulski. – Kraków, 1894. – 211 s.

1609. Czerniewski K. Maszyny i narzędzia rolnicze w gospodarstwach mniejszej własności / K. Czerniewski. – Warszawa, 1938. – 84 s.

1610. Czubiński A. Najnowsze dzieje Polski 1914–1983 / A. Czubiński. – Warszawa : PWN, 1987. – 451 s.

1611. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923 / T. Dąbkowski. – Warszawa : Instytut krajów socjalistycznych PAN, 1985. – 326 s.

1612. Dąbrowski R. Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918–1939) / R. Dąbrowski. – Szczecin : Wydwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1990. – 278 s.

1613. Darski J. Ukraina. Historia, współczesność, konflikty narodowe. – Warszawa, 1993. – 380 s.

1614. Daszynski I. Krótka hystorja rozwoju partji socjalistycznej w Galicji (od 1 Maja 1890 do 1 Maja 1894) / I. Daszynski. – Lwow, 1894. – 76 s.

1615. Dlaczego wybory obecne beda inne od poprzednich? / Ilustrowany Kurjer Godzienny. – 1927. – 11 grudnia. – S. 1–2.

1616. Doncow D. Die ukrainische Staatsidee und die Krieg gegen Russlands / D. Doncow. – Berlin, 1915. – 68 s.

1617. Drozdowski M. Przesłanki ewolucji polityky gospodarczej rządu polskiego lat 1936–1939 / M. Drozdowski // Kwartalnik Historyczny. – Warszawa : PWN, 1961. – №2. – S. 345–380.

1618. Drozdowski M. Społeczeństwo, państwo, politycy II Rzeczypospolitej / M. Drozdowski. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1972. – 404 s.

1619. Dubanowicz E. Prawno-państwowe stanowisko Królestwa Galicji i innych krajów przedlitawskich / E. Dubanowicz. – Lwów, 1916. – 154 s.

1620. Dunin-Borkowski J. Almanach błękitny : genealogia żyjących rodów polskich / J. Dunin-Borkowski. – Lwów, 1908. – 1127 s.

1621. Dunin-Wąsowicz K. Dzieje Stronnictwa Ludowego w Galicji / K. Dunin-Wasowicz. – Warszawa : LSW, 1956. – 267 s.

1622. Dütz M. Plany parcelacyjne i ich wykonanie w latach 1926–1937 / M. Dütz. – Warszawa : Tow-wo Oświaty Rolniczej, 1938. – 19s.

1623. Dzieje Polski 1918–1939. Wybór materiałów źródłowych / [red.: W. Serczyk]. – Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. – 454 s.

1624. Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku / P. Eberhardt. – Warszawa : Obóz, 1994. – 332 s.
1625. Eicken R. Deutschlands Interesse an der ukrainische Bewegung // Ukrainische Nachrichten / R. Eicken. – Wien, 1915. – 7 Janner.
1626. Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej / [redakcja naukowa Andrzej Garlicki]. – Warszawa : Wiedza Powszechna : Bellona 1999. – 543 s.
1627. Europa nieprovincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie granice III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 / [red. Krzysztof Jasiewicz]. – Warszawa : Instytut Studiów politycznych PAN, 1999. – 1495 s.
1628. Faryś J. Piłsudski i piłsudczycy. Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939) / J. Faryś. – Szczecin : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1991. – 278 s.
1629. Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1846 – 1906 / W. Feldman. – Kraków, 1907. – T. 2. – S. 65 – 69.
1630. Feliński M. Organizacja i rozwój spółdzielczości ukraińskiej w Polsce / M. Feliński // Sprawy narodowościowe. – 1929. – №2. – S. 214–219.
1631. Feliński M. Ukraińcy w Polsce odrodzonej / M. Feliński. – Warszawa, 1931. – 136 s.
1632. Fiałkowski H. Uporządkowanie stanu prawnego drobnych gospodarstw na ziemiach wschodnich / H. Fiałkowski. – Lublin, 1937. – 16 s.
1633. Fischer F. Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszieldpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918 F. Fischer. – Düsseldorf, 1961. – 312 s.
1634. Gabinet Drugiej Rzeczypospolitej / [pod red. J. Farysia i J. Pajewskiego]. – Szczecin – Poznań : Likon, 1991. – 276 s.
1635. Garlicki A. Pierwsze lata Drugiej Rzeczypospolitej / A. Garlicki. – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. – 79 s.
1636. Garlicki A. Powstanie Polskiego stronictwa Ludowego «Piast» 1913–1914 / A. Garlicki. – Warszawa : LSW. – 1966. – 249 s.

1637. Gebattel K. Die Bedeutung der Ukraine für Deutschlands Zukunft / K. Gebattel // Ukrainische Nachrichten. – Wien, 1916. – 22 April.
1638. Giertych J. Program polityki kresowej / Giertych J. – Warszawa, 1932. – S. 116 – 118.
1639. Ginel H. Dział spadkowy / H. Ginel. – Kraków : Wyd-wo «Sluzba rolna», 1981. – №11. – 70 s.
1640. Giza S. Władze naczelne stronnictw ludowych (1861–1965) / S. Giza // Roczniki dziejów ruchu ludowego. – Warszawa. – 1965. – №7. – S. 387–448.
1641. Głos Akcji Katolickiej archidiecezji Lwowskiej. – Rok III. – Październik – grudzień. – Lwów, 1937.
1642. Gołębiowski J. Sektor państwowy w gospodarce Polski międzywojennej / J. Gołębiowski. – Warszawa – Kraków : PWN, 1985. – 366 s.
1643. Gołębiowski J. Spór o etatyzm wewnątrz obozu sanacyjnego w latach 1926–1939 / J. Gołębiowski. – Kraków : WSP, 1978. – 104 s.
1644. Golec A. Myśl gospodarcza w programach ruchu ludowego / A. Golec // Idee gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej / [pod red. R. Orłowskiego]. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1996. – S. 17–37.
1645. Grabowski A. Die polnische Frage / A. Grabowski. – Berlin, 1916. – 108 s.
1646. Grabowski S. Rus'-Ukraina a rządy rosyjskie / S. Grabowski. – Warszawa, 1916. – 113 s.
1647. Grabski W. Reforma agrarna wstecz / W. Grabski. –Warszawa: [b.w.], 1929. –14 s.
1648. Grabski W. Wieś i folwark: drobne i duże gospodarstwa rolne ze stanowiska ekonomicznego / W. Grabski. – Warszawa, 1930. – 91 s.
1649. Grebing H. Österreich – Ungarn und die “Ukrainische Aktion 1914–1918” // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F. VI, 3. – 1916. – S. 270 – 296.
1650. Grossman H. Rozległość Galicji po zadęciu jej przez Austrię / H. Grossman // Kwartalnik Historyczny. – 1911. – T. 25. – S. 118–141.

1651. Grzybowski K. Galicja 1848-1914 : Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii / K. Grzybowski. Kraków-Wrocław-Warszawa : «Ossolineum», 1959. – 322 s.

1652. Grodzicki L. Struktura posiadania gruntów mniejszej własności na części środkowych i wschodnich Karpat, wchodzącej w skład wojewódstw Lwowskiego i Stanisławskiego / L. Grodzicki. – Warszawa : [s.n.], 1938. – 18 s.

1653. Heller T. O zgodę polsko-ruska! / T. Heller. // Sprawa Ludowa, 1924. – 6 lipca. – S. 12.

1654. Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century / J.-P.Himka. – Edmonton : CIUS, 1988. – 343 p.

1655. Himka J.-P. Socialism in Galicia.The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890). – Cambridge, 1983. – 244 p.

1656. Historia polskiego ruchu robotniczego. 1864 – 1964. – Warszawa, 1967. – T. 1.

1657. Homo Politicus [Кедрин-Рудницький І.] Причини упадку Польщі / І. Кедрин-Рудницький. – Краків : Українське видавництво, 1940. – 298 с.

1658. Hupert W. Zajęcie Malopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919 / W. Hupert. – Lwów ; Warszawa, 1928. – 107 s.

1659. Hupert W. Walki o Lwów (od 1 listopada 1918 do 1 maja 1919 roku) / W. Hupert. – Warszawa, 1933. – 263 s.

1660. Ignar S. Kwestia rolna w Polsce kapitalistycznej [Dla słuchaczy szkół wyższych oraz dla aktywu politycznego, społecznego i gospodarszego]. / S. Ignar. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1952. – 169 s.

1661. II zjazd Komunistycznej Partii Robotniczej Polski. – Warszawa, 1968. – S. 571–573.

1662. Import maszyn i narzędzi rolniczych // Koniunktura gospodarcza. – 1929. – №9. – S. 267–268.

1663. Iwanicki M. Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939 / M. Iwanicki. – Siedlce : Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Siedlach, 1975. – 272 s.

1664. Iwanicki M. Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918–1990 / M. Iwanicki. – Siedlce : Wyd-wo Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej, 1993. – 205 s.

1665. Jabłoński R. Wiejska ludność bezrolna / R. Jabłoński. – Warszawa, 1938. – 38 s.

1666. Jacobson H. Russlands Entwicklung und die ukrainische Frage / H. Jacobson. – Gassel, 1916. – 213 s.

1667. Jampolski W. Sytuacja przedwyborcza / W. Jampolski // Kurjer Lwowski. – 1922. – 1 listopada. – S. 2.

1668. Jamrozek W. Idee edukacyjne polskiej socjalnej demokracji w Galicji do 1918 roku / W. Jamrozek – Poznań, 1994.

1669. Janowski R. Kwestia włościańska w Polsce / R. Janowski. – Moskwa : GWL ZSSR, 1929. – S. 326–451.

1670. Jarecka S. Niezależna Partia Chłopska / S. Jarecka. – Warszawa : LSW, 1961. – 186 s.

1671. Jaskólski J. Wybory do sejmu i senatu / J. Jaskólski // Słowo Polskie. – 1922. – 7 września. – S. 2.

1672. Jaworski W. Prawo hipoteczne / W. Jaworski. – Kraków, 1926. . – T. 3. – 569s.

1673. Jedruszczak T. O kryteriach oceny dziejów Polski w okresie międzywojennym (1918–1939) / T. Jedruszczak // Kwartalnik historyczny. – 1958. – № 2. – S. 484–496.

1674. Jonca K. Dzieje gospodarcze Polski do 1939 roku / K. Jonca. – Wrocław : Wyd-wo uniwersytety Wrocławskiego, 1996. – 204 s.

1675. Kaczała S. Polityka Polaków względem Rusi / Stefan Kaczała. – Lwów : nakładem autora, 1879. – 368 s.

1676. Kalinka W. Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim / W. Kalinka. – Kraków, 1898. – 401 s.
1677. Karczewski Z. Plony roślin uprawnych w Polce i środki ich podniesienia / Z. Karczewski // Zbiór prac ekonomiczno-rolniczych. – Warszawa, 1931. – S. 251–316.
1678. Kawalec K. Wizje ustroju państwa w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939 / K. Kawalec – Wrocław, 1995. – 230 s.
1679. Kedryn I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich / I. Kedryn // Biuletyn polsko-ukraiński. – Warszawa, 1936. – 28 czerwca. – S. 269–270.
1680. Kęsik J. Pomiedzy współpracą a irredentą. Ukraińska mniejszość narodowa w II Rzeczypospolitej / J. Kęsik // Tematy polsko-ukraińskie. Historia. Literatura. Edukacja / Pod redakcją Roberta Traby. – Olsztyn : Gutgraf, 2001. – S. 80–92.
1681. Kessler O. Die Ukraine. Beiträge zur Geschichte, Kultur und Volkswirtschaft / O. Kessler. – Berlin, 1916. – 53 s.
1682. Klimecki M. Józef Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej 1918–1920 / M. Klimecki // Stosunki polsko-ukraińskie w XVI–XX wieku / [pod red. Janusza Wojtasika]. – Siedlce : Wyd-wo Instytutu Historii Akademii Podlaskiej w Siedlcach, 2000. – S. 149–165.
1683. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnia. Galicje 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. – Warszawa: Wojskowy Instytut Historyczny, 1997. – 286 s.
1684. Klimecki M. Geneza wojny polsko-ukraińskiej 1918 – 1919 // Studia i materiały do historii wojskowości. – Wrocław; Kraków, 1994. – T. 36. – S. 149 – 180.
1685. Kofman J. Nacjonalizm gospodarczy. Szans czy bariera wzrostu / J. Kofman // Zeszyty naukowe SGPiS. – Warszawa, 1992. – S. 43–44

1686. Koko E. Polska Partia Socjalistyczna i Józef Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1920 : próba porównania stanowisk / E. Koko // *Dzieje najnowsze*. – *Rocznik XXI*. – Warszawa, 1989. – S. 27–30.

1687. Koko E. Wolni z wolnymi: PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925 / E. Koko. – Gdańsk: Wydaw. UG, 1991.

1688. Koko E. Partia socjalistyczna i Józef Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1920. Próba porównania stanowisk / E. Koko // *Dzieje najnowsze*. *Rocznik XXX*. – Warszawa, 1989. – S. 27–30.

1689. Koko E. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1939 w historiografii wydanej w Polsce po 1945 r. // *Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze*. – Warszawa, 1994. – Nr. 2. – S. 105 – 115.

1690. Konopiński T. Rolnictwo na P.W.K., ze szczególnem uwzględnieniem działu zwierzecego / T. Konopiński // *Rolnictwo*. – 1929. – T. IV. – Z. 1. – S. 11–22.

1691. Kościół Katolicki w Polsce 1918–1990 : *Rocznik Statystyczny* / [redakcja naukowa L. Adamczuk]. – Warszawa, 1991.

1692. Kowal J. Działalność Stronnictwa Ludowego w latach 1936–1937 / J. Kowal // *W dwudziestolecie wielkiego strajku chłopskiego* / [pod. red. J. Kowal]. – Warszawa, 1957. – S. 11–48.

1693. Kowal S. Struktura społeczna Wielkopolski w międzywojennym dwudziestolecu 1919–1939 / S. Kowal. – Poznań : W-wo Nauk. Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, 1974. – 197 s.

1694. Kramarz H. Stan ilościowy gimnazjów Galicyjskich w latach 1867–1914 / Kramarz H. // *Studia Historyczne*. – Kraków, 1986. Zesz. 3. – S. 359–383.

1695. Krasowski K. Episkopat Katolicki w II Rzeczypospolitej / K. Krasowski. – Warszawa, Poznań, 1992. – S. 45.

1696. Kronika miasta Lwowa przez D. Zubrzyckiego. – Lwów, 1844. – 492 s.

1697. Krysiński A. Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce / A. Krysiński // *Sprawy Narodowościowe*. – 1928. – №6. – S. 651–707.

1698. Krysiński A. Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 r. / A. Krysiński // Sprawy Narodowościowe. – 1932. – №4–5. – S. 347–391.

1699. Krysiński A. Ludność Ukraińska (Ruska) w Polsce w świetle spisu 1931 r. / A. Krysiński. – Warszawa, 1938. – 25 s.

1700. Krzychkowski J. Znaczenie badań ankietowych o stosunkach kredytowych na wsi / J. Krzychkowski, Z. Sobierańska. – Warszawa, 1931. – 165 s.

1701. Krzywicki L. Rozbiór krytyczny wyników spisu z dnia 30 września 1921 r. / L. Krzywicki // Miesięcznik statystyczny. – 1922. – T. V. – Z. 6. – S. 4–29.

1702. Kształcenia nauczycieli szkół powszechnych (podstawowych) lata 1918–1939 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://sites.google.com/site/ksztalcenienauczycieli/organizacjaksztalcenia-nauczycieli/lata-1918–1939](http://sites.google.com/site/ksztalcenienauczycieli/organizacjaksztalcenia-nauczycieli/lata-1918-1939).

1703. Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935 / Władysław Kulesza. – Wrocław, 1985. – 268 s.

1704. Kumaniecki K. Ustrój gminy wiejskiej w Polsce / K. Kumaniecki. – Kraków, 1920. – 88 s.

1705. Kutrzeba S. Polskie prawo polityczne według traktatów / S. Kutrzeba. – Kraków, 1923. – 194 s.

1706. Landau L. Bezrobocie wśród chłopów/ L. Landau, J. Pański, E. Strzelecki // Sprawy agrarne. – Warszawa : Instytut gospodarstwa społecznego, 1939. – №3. – 262 s.

1707. Landau Z. Anonimowi władcy. Z dziejów kapitału obcego w Polsce (1918–1939) / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1968. – 220 s.

1708. Landau Z. Druga Rzeczpospolita : gospodarka – społeczeństwo – miejsce w świecie / Z. Landau, J. Tomaszewski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1977. – 426 [5]s.

1709. Landau Z. Oligarchia finansowa Drugiej Rzeczypospolitej / Z. Landau // Przegląd Historyczny. – 1971. – T. LXII. – Z. 1. – S. 75–92.

1710. Łapa M. Polityka gospodarcza państwa polskiego w latach 1926–1929 / M. Łapa // Dzieje Najnowsze, 2002. – № 3. – S. 149–154.

1711. Łapa M. Problemy przebudowy strukturalnej rolnictwa polskiego w latach 1926–1930. Program agrarny Witolda Staniewicza / M. Łapa // Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica, 1999. – T. 66. – S. 119–140.

1712. Lasocki Z. Polskie Stronnictwo Ludowe w czasie wojny światowej / Z. Lasocki. – Katowice, 1937. – 43 s.

1713. Leuthner K. Russischer Volksimperialismus / K. Leuthner. – Berlin, 1915. – 81 s.

1714. Lewicki J. Grammatik der ruthenischen oder klein Russischen Sprache in Galizien. – Przemyśl, 1834. – XXVI + 212 + 59 + 13 s.

1715. Lewycky E. Galizien. Informativer Überblick über die nationale, wirtschaftliche, soziale und kulturelle Zustände der Landes / E. Lewycky. – Wien, 1916. – 40 s.

1716. Łoś S. O konstruktywną politykę na Rusi Czerwonej / Stanisław Łoś. – Warszawa, 1932. – 86 s.

1717. Łoś S. Problem gospodarczy Ziemi Czerwieńskiej / A. Bocheński, S. Łoś, W. Baczkowski // Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwieńskiej. – Warszawa : Polityka, 1938. – S. 195–222.

1718. Łoś S. Reforma rolna na południowym wschodzie / S. Łoś // Bunt Młodych. – 1936. – 10 kwietnia. – S. 6–7.

1719. Loziński B. Galicyjski sejm stanowy (1817 – 1845) / B. Loziński. – Lwów, 1905. – 142 s.; його ж: Z historii Stanów Galicyjskich. Szkice z historii Galicji w XIX wieku / B. Loziński. – Lwów, 1913. – 436 s.

1720. Loziński B. Galicyjski sejm stanowy (1817–1845) / B. Loziński. – Lwów, 1905. – 142 s.

1721. Loziński B. Z historii Stanów Galicyjskich. Szkice z historii Galicji w XIX wieku / B. Loziński. – Lwów, 1913. – 436 s.

1722. Lozynskyj M. Der Weltkrieg und das ukrainische Problem: Ein Beitrag zur Aufklärung der gegenwertigen politischen Lage / M. Lozynskyj. – Berlin, 1915. – 56 s.

1723. Łuczak A. Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918–1939 / A. Łuczak. – Warszawa: PWN, 1973. – 346 s.

1724. Lud polski Galicji wschodniej odrzuca prowizorium // Kurjer Lwowski. – 1919. – 16 grudnia. – S. 1.

1725. Ludkiewich Z. Ustrój rolny Polski i jego niedomaganie / Z. Ludkiewich. – Warszawa : Centralny Komitet do spraw Młodzieży Wiejskiej przy Związku Izb i Organizacyj Rolniczych R. P., 1935. – 92 s.

1726. Łukaszewicz S. Zebranie delegatów PSL we Lwowie / S. Łukaszewicz // Sprawa Ludowa, 1924. – 1 czerwca. – S. 13.

1727. Madajczyk C. Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce (1918–1939) / C. Madajczyk. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1956. – 456 s.

1728. Majchrowski J. Obóz Zjednoczenia Narodowego wobec kwestii żydowskiej / J. Majchrowski // Polska – Polacy – mniejszości narodowe / [pod red. W. Wrzesińskiego]. – Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992. –T. VIII. – S. 139–149.

1729. Makarczuk S., Smolej W. Polskie osadnictwo rolne w dwudziestoleciu międzywojennym na terenach tzw. Zachodniej Ukrainy (Małopolski Wschodniej) / S. Makarczuk, W. Smolej // Chłopi – Naród – Kultura. Rzeszow. T. 5 : Chłopi a państwo. – Rzeszów, 1997. – S. 65 – 80.

1730. Mark R. Zur Ukrainischen Frage im Ersten Weltkrieg: Flugschriefften des Bundes zur Befreiung der Ukraine und ihm nestehender Publizisten, 1914–1916 / R. Mark // Zeitschriefft für Ostforschung 33 (1984). – S. 196–224.

1731. Markovith A. Nationbuilding and the Politics of Nationalism / A. Markovith, F. Sysan / Essays on Austrian Galicia. – Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. – 325 p.

1732. Matuszewska W. U źródeł strajku chłopskiego w 1937 r. / W. Matuszewska. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1962. – 198 s.

1733. Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939 / S. Mauersberg. – Wrocław – Warszawa – Kraków : Ossolineum, 1968. – 230 s.

1734. Mędrzecki W. Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku / Włodzimierz Mędrzecki // Historycy Polscy i Ukraińscy wobec problemów XX wieku. – Kraków, 2000. – S. 11–20.

1735. Mędrzecki W. Liczebność i rozmieszczenie grup narodowościowych w Drugiej Rzeczypospolitej w świetle wyników spisu powszechnego (1931 r.) / Włodzimierz Mędrzecki // Dzieje Najnowsze. – 1983. – № 1–2. – S. 12–45.

1736. Mędrzecki W. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939) / Mirosław Szumiło. – Warszawa, 2007. – 325 s.

1737. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / Włodzimierz Mędrzecki. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1988. – 202 s.

1738. Mgr. H.F. Stosunek ziemianina do drobnych dzierżawców w świetle obowiązujących przepisów / Mgr. F. H. // Rolnik. –1935. –24 marca. – S. 2.

1739. Mich W. Między nacjonalizmem a imperializmem : ruch konserwatywny (1918–1939) / W. Mich // Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozważania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku. – Lublin, 2001. – S. 49–69.

1740. Mich W. Obcy w polskim domu : nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939 / W. Mich. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1994. – 143 s.

1741. Mich W. Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego 1918–1939 / W. Mich. – Lublin : Wyd-wo UMCS 1992. – 306 s.

1742. Michałowski J. Wieś nie ma pracy. Wywiad społeczny w powiecie Rzeszowskim / J. Michałowski. – Warszawa : Wyd-wo zasiłku Funduszu pracy, 1935. – 90 s.

1743. Między Odrą i Dnieprem : wyznania i narody. Cz. 2 : Zbiór studiów / [pod red. Tadeusza Stegnera]. – Gdańsk : Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000. – 320 s.

1744. Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji : Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku / [pod red. J. Jachymka, W. Parucha]. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2001. – 315 s.

1745. Mieszczankowski M. Struktura agrarna Polski międzywojennej / M. Mieszczankowski. – Warszawa : PWN, 1960. – 432 s.

1746. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej / S. Mikulicz. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. – 314 s.

1747. Mniejszości narodowe w wyborach do sejmu I senatu w r. 1928. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 1928. – 329 s.

1748. Modras R. Kościół Katolicki i antysemityzm w Polsce w latach 1933–1939 / R. Modras. – Kraków : Wyd-wo Homini, 2004. – 405 s.

1749. Morawski W. Dzieje gospodarcze Polski / W. Morawski. – Warszawa : Wyd. Difin, 2011. – 342 s.

1750. Moskal J. Strajk w powiecie Kałuskim / J. Moskal // W dwudziestolecie wielkiego strajku chłopskiego / pod. red. J. Kowal. – Warszawa, 1957. – S. 221–227.

1751. Motyl A. The Turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919–1929 / Alexander Motyl. – Boulder; New York : East European Monographs, 1980. – 212 p.

1752. Mrocza L. Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923 / L. Mrocza. – Kraków : WSP, 1998. – 221 s.

1753. Mysłək W. Kościół Katolicki w Polsce w latach 1918–1939 / W. Mysłək. – Warszawa, 1966.

1754. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890–1919 / W. Najdus. – Warszawa : PWN, 1983.

1755. Najdus W. Szkice z historii Galicji. 1900–1904 / Najdus W. – T. 1. – Warszawa : Książka i wiedza, 1958. – 206 s.

1756. Najnowsze dzieje Żydów w Polsce (w zarysie do 1950 r.) / [pod red. Jerzy Tomaszewskiego]. – Warszawa : PWN, 1993. – 499 s.

1757. Nowak A. Polityka wschodnia Pilsudskiego (1918–1921) // Rola i miejsce Polski w Europie 1914–1957. Materiały z sesji naukowej w Instytucie Historii PAN 8-9 listopada 1993. – Warszawa, 1994. – S. 23–35.

1758. Nowak M. Narodowcy i Ukraińcy. Narodowa Demokracja wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce 1922–1939 / M. Nowak. – Gdańsk : Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007. – 305 s.

1759. Nowak M. Podstawowe zagadnienia ideologii narodowej a problem mniejszości ukraińskiej w publicystyce Narodowej Demokracji lat 1923–1928 / M. Nowak // Między Odrą i Dnieprem : wyznania i narody. Cz. 2 : Zbiór studiów / [pod red. Tadeusza Stegnera]. – Gdańsk : Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000. – S. 250–266.

1760. Nowyi poezyi małoruskii t. j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla żytia, zwyczaiw ich i obyczaiw narodnych / Utworyw Lew Eug. Węgliński. – Lwiwhorod ; Peremyszł, 1858. – T. 1 : Łuczy. – 84 s.; T. 2 : Oman. – 94 s.; T. 3 : Rusałka. – 128, X s.

1761. Obrady Stronnictwa Ludowego we Lwowie // Piast. – Kraków, 1932. – 15 maja. – S. 2.

1762. Obraz doli nauczyciela ludowego w Galicyi. – Nakładem kraj. związku nauczycielstwa ludowego z drukarni narodowej w Krakowie, [6.p.]. – 72 s.

1763. Od Galicji do Euroregionu Karpackiego: historia, społeczeństwo, polityka, gospodarka (Jarosław, 27.04.2012 r.) / [pod red. A. Olejko, S. Dyrdy-Macialek, B. Petreckiej ta in]. – Jarosław, 2012. – 340 s.

1764. Ogonowski J. Uprawnienie językowe mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej 1918–1939 / J Ogonowski. – Warszawa : Wyd-wo Sejmowe, 2000. – 285 s.

1765. Olbrzymi Zjazd Polskiego Stronnictwa Ludowego we Lwowie // Sprawa Ludowa. – 1925. – 22 marca. – S. 2.

1766. Olszański T. Historia Ukrainy XX w. / T. Olszański. –Warszawa : Volumen, 1991. –348[2]s.

1767. Olszański T. Historia Ukrainy XX w. / T. Olszański. – Warszawa, 1994. – 348 s.

1768. Ostwald P. Die Ukraine und die ukrainische Bewegung. Kriegshefte aus dem Industriebezirk / P. Ostwald. – Essen, 1916. – 38 s.

1769. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością : Państwo wobec prawosławia 1918–1939 / M. Papierzyńska-Turek. – Warszawa : PWN, 1989. – 484 s.

1770. Papierzyńska-Turek M. Religia i Kościół w ukraińskiej myśli politycznej w Polsce w latach 1918–1939 / M. Papierzyńska-Turek // Polska – Połacy – mniejszości narodowe. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1992. – S. 329–341.

1771. Papierzynska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1928 / M. Papierzynska-Turek. – Kraków : Wyd-wo Literackie, 1979. – 389 s.

1772. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej, 1922–1926 / M. Papierzyńska-Turek. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. – 390 s.

1773. Partacz Cz. Polace – Ukraińce w II Rzeczypospolitej / Cz. Partacz. – Książnica Polska, 1991. – 31 s.

1774. Paruch W. Koncepcja konsolidacji państwowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego w latach 1926–1935 / W. Paruch // Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku / [pod. red. J. Jachymka]. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1992. – S. 145–159.

1775. Paruch W. Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939 / W. Paruch. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2005. – 880 s.

1776. Paruch W. Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej / W. Paruch // Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji : Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku / [pod. red. J. Jachymka, W. Parucha]. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2001. – S. 71–118.

1777. Pawluczuk Z. Ukraińska spółdzielczość w Polsce do 1939 roku / Z. Pawluczuk // Przegląd Wschodni. Historia i współczesność Polaków na Wschodzie. – T. II. – Z. 4(8). – 1992/93. – Warszawa, 1994. – S. 863–872.

1778. Paygert J. Oddłużenie rolnictwa w świetle ostatniego sprawozdania Banku Akceptacyjnego / J. Paygert // Rolnik. – 1939. – 18 czerwca. – S. 409–410.

1779. Pernerstrofer E. Die ukrainische Problem / E. Pernerstrofer // Berliner Tageblattes. – Berlin, 1915. – 23 Februar.

1780. Piasecki H. Sekcja żydowska PPSD i Żydowska Partja Socialno-Demokratyczna. 1892–1919/1920 / H. Piasecki – Wrocław, 1983. – 342 s.

1781. Piątkiewicz L. O pieśniach ludu polskiego i ruskiego / Ludwik Piątkiewicz // Pątnik narodowy / wydany przez L. Piątkiewicza. – Lwów, 1827. – T. 1. – S. 90–128.

1782. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyzny, 1926 – 1930 / T. Piotrkiewicz. – Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 1981. – 165 s.

1783. Pisuliński J. Nie Tylko Petlura : kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923 / J. Pisuliński. – Wrocław : W-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – 445 s.

1784. Plan parcelacyjny na rok 1928 // Wola ludu. – 1927. – 27 lutego. – S. 105.

1785. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945 / Władysław Pobóg-Malinowski. – T. 2 – Gdańsk : GRAF, 1990. – 435 s.
1786. Polska odrodzona 1918–1939. Państwo, społeczeństwo, kultura / [red. Jan Tomicki]. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1982. – 625 s.
1787. Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Kraków – Warszawa : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1935. – T. 1. – Z. 1. – 549 s.
1788. Praca szkoły w Polance w okresie międzywojennym [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://spikrosno.republika.pl/his_4.htm.
1789. Prawdzic J. Krótki rys ruchu socjalistycznego we Lwówie w ostatnim 25-leciu / J. Prawdzic. – Lwów, 1895. – 85 s.
1790. Przybylski A. Wojna polska 1918–1921 / A. Przybylski. – Warszawa : Wojskowy Instytut Naukowo-wydawniczy, 1930. – 239 s.
1791. Przybysławski W. Uniż — wieś powiatu Horodeńskiego (studjum społeczno-gospodarcze) / W. Przybysławski. – Warszawa : Nakładem Państw. In-tu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, 1933. – 104 s.
1792. Puluj J. Ukraina und ihre inter internationale politische Bedeutung / J. Puluj. – Wien, 1915. – 41 s.
1793. Radomski G. Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926 / G. Radomski. – Toruń : Wyd-wo Adam Marszałek, 2000. – 170 s.
1794. Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy. 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne / J. Radziejowski. – Kraków, 1976. – 215 s.
1795. Rek T. Stronictwa polityczne w Polsce : (1918-1939) / T. Rek. – Warszawa : Wyd-wo Wydz. Prasy i Propagandy Zarządu Wojewódzkiego Polskiego Stronictwa Ludowego, 1946. – 26 s.
1796. Rembelinski J. Welka Polska / Rembelinski J. // Mysl narodowa, 1927. – №24. – S. 34 – 39/

1797. Rezolucje uchwalone jednomyślnie na nadzwyczajnym Kongresie Stronnictwa Ludowego w Warszawie w dniu 17-go I. 1937r. // Piast. – 1937. – 24 stycznia. – S. 3.

1798. Romer E. Ilu nas jest? / E. Romer. – Kraków : Nadładem księgarni G. Gebethnera i sp., 1917. – 32 s.

1799. Romer E. Polski stan posiadania na Południowym Wschodzie Rzeczypospolitej / E. Romer. – Lwów, 1937. – 64 s.

1800. Romer E. Struktura społeczna i kultura materyalna Polaków i Rusinów w Galicyi Wschodniej / E. Romer. – Lwów, 1919. – 24 s.

1801. Ronda A. Die Bukowina in Welt in den Weltkrieg / A. Ronda // Buchenland 150. Jahre Deutschtum in der Bukowina. – München, 1961. – S. 131–161.

1802. Rorbach P. Der Krieg und die deutsche Politik / P. Rorbach. – Leipzig, 1915. – 184 s.

1803. Rudnicki S. Ziemiaństwo polskie w XX wieku / C. Rudnicki. – Warszawa : Trio, 1996. – 136 s.

1804. Rudnycki S. Ukraina. Land und Volk / S. Rudnycki . – Wien, 1916. – 140 s.

1805. Rudziński E. Osadnictwo wojskowe na kresach i reforma rolna / E. Rudziński // Wyzwolenie. – 1923. –25 marca. – S. 2.

1806. Rychlikowska I. Upadek ziemiaństwa / I. Rychlikowska // Zdanie. – 1984. – №12. – S. 18–19.

1807. Rzemieniuk F. Walki polityczne greckokatolickiego duchowieństwa o niepodległość Ukrainy w okresie II Rzeczypospolitej (1918–1939) / F. Rzemieniuk. – Siedlce, 2003. – 225 s.

1808. Schmidt A. Das Ziel Rußlands / A. Schmidt. – Sttuttgart, 1916. – 86 p.

1809. Schnür-Peptowski S. Cudzoziemcy w Galicji (1787–1814) / S. Schnür-Peptowski. – Kraków, 1898. – 294 s.

1810. Schnür-Peptowski S. Z przeszłości Galicji / S. Schnür-Peptowski. – Lwów 1895. – 627 s.
1811. Sejm Krajowy we Lwowie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jbc.bj.uj.edu.pl/publication>.
1812. Sekutowicz B. Chaos w stosunkach prawnych na Kresach Wschodnich, jako skutek stosowania prawa zwyczajowego przy spadkobranii włościan / B. Sekutowicz. – Kraków, 1929. – 193 s.
1813. Semków J. Polityka szkolna władz w poglądach społeczeństwa polskiego Galicji / Semków J. – Wrocław, 1973. – 178 s.
1814. Serczyk W. Historia Ukrainy / W. Serczyk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 1979. – 499 s.
1815. Sirka A. The Nationality Question in Austrian Education: The case of Ukrainians in Galicia 1867–1914 / Sirka A. – Frankfurt am Main, 1980. – 215 s.
1816. Siudut G. Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski Wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 r. / G. Siudut // Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – S. 260–280.
1817. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich / M. Siwicki. – Warszawa, 1992. – T. 1. – 317 s.
1818. Śliwa L. Gimnazja galicyjskie w procesie kształtowania się inteligencji polskiej / L. Śliwa // Galicja i jej dziedzictwo. – T. 3 : Nauka i oświata. – 1995. – S. 163–169.
1819. Snyder T. Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999 / T. Snyder. – Sejny : Pogranicze, 2006. – 351 s.
1820. Sobotta M. Die Ukraine in ihrer Bedeutung für den Weltkrieg / M. Sobotta // Nord und Süd. – Breslaw, 1915. – Nr 9. – S. 113–116.
1821. Sojka-Zielińska K. Prawne problemy podziału gruntów chłopskich w Galicji na tle austriackiego ustawodawstwa agrarnego / K. Sojka-Zielińska. – Warszawa : PWN, 1966. – 197 s.

1822. Sowiński M. Rolnictwo włościańskie w zarysie statystyczno-terytorialnym. Materiały do badań nad typowością i reprezentatywnością próby gospodarstw włościańskich / M. Sowiński. – Seria prac społeczno-gospodarczych. – №39. – Warszawa, 1933. – 175 s.

1823. Sprawozdanie z wiec i Zjazdu delegatów i mężów zaufania powiatu Żolkiewskiego w Żolkwi dnia 7 lutego 1926 // Sprawa Ludowa. – 1926. – 14 marca. – S. 11.

1824. Srokowski K. Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich / K. Srokowski. – Kraków, 1924. – 56 s.

1825. Staatliche Flüchtlinger Sorga im Krieg 1914–1915. – Wien, 1915. – 214 s.

1826. Staniewicz W. Matujzy Bolondziszki, wies powiatu Lidzkiego / W. Staniewicz. – Wilno : Gebethner & Wolff, 1923. – 158 s.

1827. Staniewicz W. O program agrarny w Polsce i jego wykonanie. Mowy i przemówienia (1926–1928) / W. Staniewicz. – Warszawa : Ministerstwo Reform Rolnych, 1928. – 246 s.

1828. Staniewicz W. Zmiany w strukturze agrarnej Polski / W. Staniewicz. – Poznań, 1936. – 20s.

1829. Staśkiewicz S. Na wsi polskiej / S. Staśkiewicz, J. Jasińska. – Moskwa : «Młoda Gwardia», 1933. – 63 s.

1830. Stępień S. Główne nurty życia religijnego społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej / S. Stępień // Slavia Orientalis. – 1990. – nr. 1/2. – S. 113–125.

1831. Stępień S. Położenie prawno-polityczne mniejszości ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej / S. Stępień // Rocznik Historyczno-Archiwalny. – 1986. – T. III. –S.7–22.

1832. Stępień S. Wysiłki Polaków i Ukraińców na rzecz wzajemnego porozumienia w latach 1918 – 1939 / S. Stępień // Warszawski zeszyty ukraïnozawcze. – Warszawa, 1994. – № 2. – S. 96–104.

1833. Stępień S. Życie religijne społeczności ukraińskiej w II Rzeczypospolitej / S Stępień / Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. –T. 1 : Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym / [pod red. S. Stępnia]. – Przemyśl, 1990. – S. 207–227.

1834. Stępień S. Polacy – Ukraińcy: tradycje w wspólnej przeszłości czy scieranie się racji narodowych? / S. Stępień // Polska-Niemcy-Ukraina w Europie. – Rzeszów, 1996. – S. 157–185.

1835. Stępień S. Symon Petlura Ataman Główny Ukraińskich Sił Zbrojnych / S. Stępień // Wojsko i Wychowanie. – 1998. – Nr 6. – S. 64–74.

1836. Stępień S. W kręgu badań nad społeczeństwem II Rzeczypospolitej. Społeczność Ukraińska / S. Stępień // Przemyskie Zapiski Historyczne. – 1997. – Nr. 4–5. – S. 137–174.

1837. Stosunki polsko-ukraińskie : historia i pamięć / [pod red. J. Marszałek-Kawa, Z. Karpus]. – Toruń : Wyd-wo Adam Marszałek, 2008. – 304 s.

1838. Struktura społeczna wsi polskiej. – Warszawa : Instytut Gospodarstwa Społecznego, 1937. – 322 s.

1839. Stryjek T. Stosunki polsko-ukraińskie XX wieku we współczesnej historiografii polskiej // Warszawskie zeszyty Ukrainoznawcze / T. Stryjek.– Warszawa, 2000. – T. X. – 314 s.

1840. Stübe R. Die Ukraine und ihre Bedeutung zum osmanischen Reiche / R. Stübe. – Leipzig, 1915. – 23 s.

1841. Studia o szkolnictwie i oświacie mniejszości narodowych w XIX i XX wieku / [red. Stefania Walasek]. – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – 164 s.

1842. Styś W. Rozdrabnianie gruntów chłopskich w byłym zaborze austriackim od roku 1787 do 1931 / W. Styś. – Lwów : Nakładem T-wa naukowego, 1934. – 294 s.

1843. Styś W. Wpływ uprzemysłowienia na ustrój rolny / W. Styś. – Lwów : Nakładem T-wa naukowego, 1936. – 259 s.

1844. Sycz M. Spółdzielczość Ukraińska w Galicji w okresie II wojny światowej / M. Sycz. – Warszawa, 1997. – 323 s.

1845. Sycz M. Spółdzielczość ukraińska w II Rzeczypospolitej a nowelizacja ustawy o spółdzielniach (1934 r.) / M. Styś // *Dzieje najnowsze*. – R. XXIV. – 1992 (4). – Warszawa : Kronika, 1993. – S. 37–44.

1846. Syrnyk M. Społeczność ukraińska i jej losy w II Rzeczypospolitej / M. Syrnyk // *Ukraina – Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe*. Praca zbiorowa pod redakcją R. Drozda, R. Skeczkowskiego, M. Zymomrji. – Koszalin : Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej. – 1999. – S. 23–36.

1847. Syrnyk M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo / M. Syrnyk. – Wrocław : Krynica Desing Studio, 1996. – 186 s.

1848. Szaflik J. R. Polskie stronnictwo ludowe Piast (1926–1931) / J. R. Szaflik. – Warszawa : LSW, 1970. – 384 s.

1849. Szczepański S. Z dziejów ruchu ludowego w Polsce / S. Szczepański. – Kraków, 1924. – 104 s.

1850. Szturm de Sztrem E. Inwentarz żywy w Polsce / E. Szturm de Sztrem. – Warszawa : Nakł. GUS, 1928. – 46 s.

1851. Szumiło M. Antoni Wasyńczuk (1885–1935). Ukraiński działacz narodowy i polityk / Mirosław Szumiło. – Lublin, 2006. – 147 s.

1852. Szumilo M. Program i rozwój organizacyjny Ukraińskiego Narodowo-Demokratycznego Zjednoczenia (UNDO) w latach 1925–1928 / Mirosław Szumilo // *Teka Komisji Historycznej / Polska Akademia Nauk, oddział w Lublinie*. Redaktor naczelny Jan Głinski. – Lublin, 2006. – T. 3. – S. 169–186.

1853. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie I Senacie RP (1928–1939) : zarys problemu / Mirosław Szumiło // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 2002. – Z. 13/14. – S. 153–170.

1854. Szwed R. Samorządowa Rzeczypospolita 1918-1939 / R. Szwed. – Częstochowa, 2000. – 246 s.

1855. Thugutt S. Spółdzielność : zarys ideologii / S. Thugutt. –Warszawa : Wyd-wo Spółdzielczy Instytut Naukowy, 1934. –199 s.

1856. Thugutt S. W obronie parlamentaryzmu / S. Thugutt. – Warszawa, 1928. – 147 s.

1857. Thugutt S. Wrogowie reform rolnej / S. Thugutt. – Warszawa, 1920. – 85s.

1858. Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939 / J. Tomaszewski. – Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. – 225 s.

1859. Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939 / J. Tomaszewski. – Warszawa : Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. – 232 s.

1860. Tomaszewski J. Z dziejów Polesia 1921–1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych / J. Tomaszewski. – Warszawa : PWN, 1963. – 209 s.

1861. Tomczyk R. Ewolucja ideowo-taktyczna Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) wobec państwa i rządu polskiego w latach 1925–1939 / Ryszard Tomczyk // Akcja «Wisła» na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku : materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego. – Szczecin, 1994. – S. 61–66.

1862. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 422 s.

1863. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 670 s.

1864. Tomczyk R. Ukraińska Partia Radykalna w II Rzeczypospolitej. 1918–1926 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 284 s.

1865. Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne (UNDO) a wybory parlamentarne w 1928 r. / Ryszard Tomczyk // Biuletyn

Poludniowo-Wschodniego Instytutu Naukowego (Badania ukraioznawcze). – Przemysł, 1997. – № 3. – S. 92–100.

1866. Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin : Książnica Pomorska, 2006. – 294 s.

1867. Tomczyk R. Zjednoczenie (UNDO) wobec Ukrainy Radzieckiej w latach 1925–1939 : zarys problemu / Ryszard Tomczyk // Zustricz : kwartalnik ukraiński. – Warszawa, 1990. – № 1. – S. 98–108.

1868. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy (1933–1945) / R. Torzecki. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1972. – 233 s.

1869. Torzecki R. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / Ryszard Torzecki. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – 349 s.

1870. Torzecki R. Z problematyki stosunków polsko-ukraińskich / R. Torzecki // Dziwje Najnowsze. – 1985. – №2. – S. 150–170.

1871. Turowski G. Warunki i drogi rozwoju gospodarczego wsi polskiej / G. Turowski. – Warszawa : Nakładem «Gospodarki narodowej», 1938. – 133 s.

1872. Tymowski M. Historia Polski / M. Tymowski, J. Kieniewicz, J. Holzer. – Warszawa : Edition Spotkania, 1990. – 399 s.

1873. Tyrowicz M. Galicja od pierwszego rozbioru do wiosny ludów, 1772–1849 / M. Tyrowicz. – Kraków ; Wrocław, 1956. – 335 s.

1874. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989) / [pod red. R. Drozda]. – Słupsk – Warszawa, 2000. – 240 s.

1875. Wańkowicz M. Od Stołpców po Kair / M. Wankowicz. – Warszawa, 1969. – 675 s.

1876. Wapiński R. Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej / R. Wapiński. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. – 337 s.

1877. Wasilewski L. Istotna liczba Ukraińców w Polsce / L. Wasilewski // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – № 3. – S. 227–236.

1878. Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym / L. Wasilewski. – Warszawa, Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza, Towarzystwo wydawnicze w Warszawie, 1925. – 224 s.

1879. Wasilewski L. W sprawie stosunków narodowościowych na Kresach Wschodnich / L. Wasilewski // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – № 5–6. – S. 503–508.

1880. Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska / Leon Wasilewski. – Kraków, [1911]. – S. 154–155.

1881. Wasiluk J. Szkolnictwo mniejszości narodowych w Polsce w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej – próba porównań / J. Wasiluk // Zeszyty politologiczne / [pod red. R. Skarzyńskiego]. – Białystok, 1994. – Z. 1. – S. 66–92.

1882. Wawruch K. II Rzeczpospolita wobec mniejszości narodowych i religijnych – nowe wyzwania i oczekiwania / K. Wawruch // Sprawy Narodowościowe. – 1996. – T. 5. – Z. 2 (9). – S. 141–154.

1883. Wieczorkiewicz P. Ostatnie lata Polski niepodległej / P. Wieczorkiewicz. – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1991. – 80 s.

1884. Wielka Historia Polski. 1918–1939 / [red. Michał Śliwa]. – Kraków : drukarnia wydawnicza Witolda Anszycza, 2000. – Cz. 9. – 279 s.

1885. Więzikowa A. Stronictwo Chłopskie 1926–1931. – Warszawa : LSW, 1963. – 291 s.

1886. Winiarski B. Ustrój prawno-polityczny Galicji / B. Winiarski . – Warszawa, 1915. – 111 s.

1887. Witos W. Moja tułaczka 1933–1939 / W. Witos. – Warszawa : LSW, 1967. – 625 s.

1888. Witos W. Zagadnienia państwowe i społeczne Polski. – Warszawa, 1924. – 32 s.

1889. Włodarkiewicz W. Społeczeństwo Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej wobec zagrożenia utraty niepodległości w 1939 roku / Wojciech Włodarkiewicz //

Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939) : матеріали міжнар. наук. конф. (Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р.) / [упоряд. Василь Футала]. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 359–375.

1890. Wojdyło W. Stanisław Grabski (1871–1949) : biografia polityczna / Witold Wojdyło. – Toruń : wydawnictwo Adam Marszałek, 2004. – 472 s.

1891. Wojtyński Ch. Lemkowszczyzna / Ch. Wojtyński. – Warszawa, 1937. – 74 s.

1892. Woliński J. Polska i Kościół Prawosławny : zarys historyczny / J. Woliński. – Lwów : wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1936.

1893. Wróblewska U. Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP / U. Wróblewska // Nauka. – 2011. – №2. – S. 109–124.

1894. Wroczyński R. Dzieje oświaty polskiej. 1792–1945 / Wroczyński R. – Warszawa : Państw. wyd. nauk, 1980. – 202 s.

1895. Zadania lewicy w Związkach Zawodowych. – Lwów, 1924.

1896. Zajązkowski J. Trudne sąsiedztwa. Polska i Ukraina a Rosja i Niemcy. – T. 2 : Od autonomii galicyjskiej do drugiej wojny światowej / J. Zajązkowski. – Lublin : Werset, 2012. – 788 s.

1897. Zaporowski Z. Józef Piłsudski i piłsudczycy / Z. Zaporowski. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1999. – 286 s.

1898. Zaporowski Z. Koło Parlamentarne Obozu Zjednoczenia Narodowego w Sejmie V kadencji (1938–1939) / Zbigniew Zaporowski // Res historica. – 1998. – Z. 4. – S. 99–112.

1899. Zaporowski Z. Od negacji do akceptacji państwa polskiego. Ukraińskie wybory polityczne w II Rzeczypospolitej / Zbigniew Zaporowski // Res historica. Państwo – władza – społeczeństwo w dwudziestym wieku / redaktor Waldemar Kozyra. – 2004. – Z. 16. – S. 221–233.

1900. Zaporowski Z. Od negacji do akceptacji państwa Polskiego. Ukraińskie wybory polityczne w II Rzeczypospolitej / Z. Zaporowski // *Res Historica*. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – T. 16. – S. 221–233.

1901. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939 / Zbigniew Zaporowski // *Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe*. – Lublin : wyd. UMCS, 1992. – 265 s.

1902. Zaremba P. Historia dwudziestolecia 1918–1939 / P. Zaremba. – Wrocław : Ossolineum, 1991. – 519, [1] s.

1903. Żarnowski J. O inteligencji polskiej lat międzywojennych / J. Żarnowski. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1965. – 195 s.

1904. Żarnowski J. Polska 1918 – 1939: Praca – technika – społeczeństwo / J. Żarnowski. – Warszawa, 1992. – 414 s.

1905. Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939/ J. Żarnowski. – Warszawa : PWN, 1973. – 435 s.

1906. Żarnowski J. Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–1939 / J. Żarnowski. – Warszawa : PWN, 1964. – 363 s.

1907. Zarys historii polskiego ruchu ludowego. – Warszawa : LSW, 1970. – T. 2. – 602 s.

1908. Zaskilniak L. Stosunki polsko-ukraińskie w XX wieku : analiza i interpretacja / L. Zaskilniak // *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie*. – Rzeszów : Wyd-wo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996. – S. 187–202.

1909. Zełenko K. Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej. 1918–1939 / K. Zełenko. – Lublin : Wydawnictwo FIS, 1994. – 50 s.

1910. Zieliński H. Historia Polski 1914–1939. [2-e wyd.] / H. Zieliński. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993. – 428 s.

1911. Zieliński Z. Polska dwudziestego wieku : Kościół – Naród – Mniejszości / Z. Zieliński. – Lublin : Redakcja Wyd-wo KUL, 1998. – 200 s.

